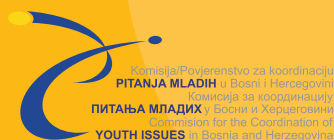

MLADI TREBAJU OMLADINSKU POLITIKU!

*Analiza položaja mladih i
omladinskog sektora u
Bosni i Hercegovini*

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine
Савјет министара Босне и Херцеговине
Council of ministers Bosnia and Herzegovina

gtz Partner for the Future.
Worldwide.

commissioned by

Federal Ministry
for Economic Cooperation
and Development

MLADI TREBAJU OMLADINSKU POLITIKU!

*Analiza položaja mladih i
omladinskog sektora u
Bosni i Hercegovini*

Impresum

Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH sačinjena je u okviru partnerske saradnje između Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH pri Vijeću Ministara BiH, Ministarstva civilnih poslova BiH i Projekta za podršku i razvoj omladinskih struktura u BiH Njemačkog društva za tehničku saradnju (GTZ). Članovi Komisije aktivno su učestvovali u stvaranju studije, nakon usvajanja smjernica za njenu izradu. Ova studija prva je faza izrade dokumenta „Omladinska politika BiH 2009-2013“.

Stručna i odgovorna osoba za istraživanje bio je gosp. Dino Đipa ispred agencije Prism Research.

Izabrani tim autora su činili:

- Daria Duilović, Formalno i neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje;
- Nedim Sinanović i Dino Đipa, Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo;
- Halko Basarić i Emir Dervišević, Socijalni položaj mladih;
- Darko Paranos, Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih;
- Jan Zlatan Kulenović, Aktivno učešće mladih u javnom životu, razvoj građanskog društva i volonterskog rada;
- Nebojša Kuruzović, Mobilnost, informisanje, savjetodavni rad i rad s mladima;
- Martina Rotim, Kultura, sport i slobodno vrijeme mladih.

Nedim Sinanović i Emir Dervišević radili su završnu redakciju teksta.

Katarina Crnjanski tehnički je pomogla u izradi studije.

Žarko Malinović i Nađa Lutvikadić imali su nadzor ispred Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH.

Nedim Sinanović imao je nadzor ispred Projekta za mlade Njemačkog društva za tehničku saradnju (GTZ).

Jasmin Bešić je lektorirao dokument.

Glavni urednik je Rubeena Esmail-Arndt, menadžerica GTZ-ovog Projekta za mlade.

„Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH“ može se preuzeti na web-stranici Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH: www.mladi.gov.ba.

MLADI TREBAJU OMLADINSKU POLITIKU!

Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u Bosni i Hercegovini

Finalni izvještaj pripremljen za potrebe izrade omladinske politike BiH

2008

Lista skraćenica

ACIPS	Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu	DFID	The Department for International Development of the United Kingdom Government (Odjeljenje za međunarodni razvoj Vlade Ujedinjenog Kraljevstva)	KUD	Kulturno-umjetničko društvo	SUS	Svjetski univerzitetski servis
ADC	Austrian Development Cooperation (Austrijska razvojna agencija)	ECTS	European Credit Transfer and Accumulation System (Evropski sistem transfera i akumulacije kredita)	LSMS	Living Standards Measurement Study (Studija mjerenja životnog standarda)	SZO	Svjetska zdravstvena organizacija
AIESEC	International Association of Students in Economics and Commerce (Međunarodno udruženje studenata ekonomije i trgovine)	ERYICA	European Youth Information and Counseling Agency (Evropska agencija za informisanje i savjetovanje mladih)	MCP	Ministarstvo civilnih poslova	TIMSS	Trends in International Mathematics and Science Study
AIDS	Acquired Immunodeficiency Syndrome (Sindrom stečene imunodeficijencije)	EU	Evropska unija	MIOS	Mobilnost, informisanje, savjetovanje i rad sa mladima	UNAIDS	Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (Zajednički program Ujedinjenih nacija za HIV/AIDS)
ARS	Anketa o radnoj snazi	FBIH	Federacija Bosne i Hercegovine	MSP	Mala i srednja preduzeća	UNFPA	United Nations Population Fund (Fond za stanovništvo Ujedinjenih nacija)
BDP	Bruto društveni proizvod	FKR	Fondacija za kreativni razvoj	NAB	National Advisory Board (Nacionalni savjetodavni odbor)	UNDP	United Nations Development Program (Razvojni program Ujedinjenih nacija)
BiH	Bosna i Hercegovina	GTZ	Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit GmbH (Njemačko društvo za tehničku saradnju)	NDI	National Democratic Institute (Nacionalni demokratski institut)	UNICEF	United Nations Children Fund (Fond za djecu Ujedinjenih nacija)
bh.	bosansko-hercegovački	HIV	Humani imunodeficientni virus	NVO	Nevladina organizacija	UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu)
CCI	Centri civilnih inicijativa	HPV	Humani papiloma virus	OIA	Omladinska informativna agencija BiH	UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees (Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice)
CCM	Country Coordinating Mechanism (Savjetodavna grupa za borbu protiv HIV/AIDS-a)	IBHI	Independent Bureau for Humanitarian Issues (Nezavisni ured za humanitarna pitanja)	OKC	Omladinski kulturni centar	USM	Udruženje službenika za mlade
CEPOS	Centar za policy studije	ILO	International Labour Organization (Međunarodna organizacija rada)	OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe (Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi)	YEP	Youth Employment Project (Projekat zapošljavanja mladih)
CIDA	Canadian International Development Agency (Kanadska agencija za međunarodni razvoj)	IRI	International Republican Institute (Međunarodni republikanski institut)	OSRS	Omladinski savjet Republike Srpske	YERP	Youth Employability and Retention Programme (Program zapošljavanja i očuvanja mladih)
CIK	Centralna izborna komisija	ISIC	International Student Identification Card (Međunarodna studentska iskaznica)	OZVO	Okvirni zakon o visokom obrazovanju	VCCT	Voluntary Confidential Counseling and Testing (Centar za dobrovoljno savjetovanje i testiranje za HIV/AIDS)
CIN	Centar za istraživačko novinarstvo	IOM	International Organization for Migrations (Međunarodna organizacija za migracije)	PDV	Porez na dodatu vrijednost	VM	Vijeće ministara
CISP	Comitato Internazionale per lo Sviluppo dei Popoli (Međunarodni komitet za razvoj naroda)	JIM	Joint Inclusion Memorandum (Zajednički memorandum o uključenosti)	PISA	Programme for International Student Assessment / Program za međunarodnu procjenu studenata	WHO	World Health Organization (Svjetska zdravstvena organizacija)
CKD	Centar za kulturu dijaloga	KM	Konvertibilna marka	PRSP	Poverty Reduction Strategy Paper (Strategija za smanjenje siromaštva)		
CRS	Catholic Relief Service (Katolički servis za pomoć)	KS	Kanton Sarajevo	RS	Republika Srpska		
DAPSU	Državni akcijski planovi o socijalnoj uključenosti			SDC	Swiss Agency for Development and Cooperation (Švicarska razvojna agencija)		
DEI	Direkcija za evropske integracije			SEEYN	Southeast European Youth Network (Mreža mladih Jugoistočne Europe)		
DEP	Direkcija za ekonomsko planiranje			SIDA	Sindrom stečene imunodeficijencije		
				SOM	Savjetodavni odbor mladih		

Uvodna riječ Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH

Mladi trebaju omladinsku politiku!

Komisija za koordinaciju pitanja mladih Vijeća ministara BiH kontinuirano radi na stvaranju „Omladinske politike BiH 2009-2013“. Predstavljamo vam rezultate prve faze izrade ove strategije. Pred vama je izvještaj o položaju mladih i omladinskog sektora u sedam primarnih oblasti u BiH.

U istraživanju za potrebe ove studije učestvovali su predstavnici mladih iz cijele BiH, kojima se ovim putem najsrdahnije zahvaljujem.

Zahvaljujemo se timu Prism Research i gosp. Dini Đipi na dobroj saradnji. Posebne zahvale upućujem gđi Rubeeni Esmail-Arndt i gosp. Nedimu Sinanoviću iz Projekta za mlade GTZ-a, koji su od početka osnivanja Komisije dali svoj puni doprinos u njenim aktivnostima. Oni su, kao i Vijeće ministara BiH, prepoznali značaj izrade ove studije.

Želja nam je da ovi nalazi budu osnova za kreiranje prioriteta, ne samo u politikama prema mladima već u politika u BiH uopće. Želimo istaći, ma koliko se drugačije gradila slika o njima, mladi su se u proteklih 10 godina organizovali na način da su osnivali udruženja i organizacije, pristupali političkim podmlacima, pokretali akcije na planu omladinskog rada, bez obzira da li su bili podržani ili ne. Mladi su djelovali proaktivno koliko im je to sredina i ekonomsko-socijalni razvoj države omogućavao.

Veza između mladih i institucija i organa vlasti treba biti dvosmjerna. Institucije vlasti u BiH moraju institucionalno odgovoriti na potrebe i probleme mladih. Istovremeno, mladi moraju dati puni doprinos i predložiti realne mjere za poboljšanje njihovih uvjeta života. Od mladih se očekuje funkcionalan i organiziran nastup kako bi u njima prepoznali jedinstvenog, ravnopravnog, ozbiljnog i pouzdanog partnera.

Komisija za koordinaciju pitanja mladih Vijeća ministara BiH će u narednom periodu nastaviti rad na izradi „Omladinske politike BiH 2009-2013“. Očekujemo punu podršku i mladih i Vijeća ministara BiH u našim aktivnostima. Jer, mladi trebaju omladinsku politiku!

Nađa Lutvikadić,

predsjednica Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH

Uvodna riječ Njemačkog društva za tehničku saradnju (GTZ)

Kao menadžerica Projekta za mlade GTZ-a (Njemačko društvo za tehničku saradnju) imam veliko zadovoljstvo izraziti komplimente vlastima u BiH na stvaranju ove studije. Ovo je do sada sveobuhvatna i najozbiljnija studija o mladima.

Uspjeh i značenje ove studije su još i veći time što su se vlasti u BiH opredijelile da se prvo učini naučno istraživanje, a zatim stvori omladinska politika koja je zasnovana na činjenicama. Istraživanje prikazuje izazove kojima su mladi izloženi, a također pokazuje gdje bh. vlade trebaju učiniti napore i osigurati vertikalnu i horizontalnu koordinaciju među institucijama. Nalazi iz studije trebaju biti temeljem za kreiranje mjera i planova djelovanja koji će direktno odgovoriti na potrebe i aspiracije mladih. Dodatno, istraživanje se može sagledati kao osnova za kreiranje sistema nadgledanja u cilju praćenja efektivnosti i efikasnosti mjera predviđenih u okviru omladinske politike.

Želim naglasiti da osnovni principi primijenjeni u istraživanju imaju svoje korijene u politikama i dokumentima Evropske unije i Vijeća Evrope prema mladima.

Pored podrške kreiranju koordinirane omladinske politike BiH, GTZ također blisko saraduje s omladinskim udruženjima i lokalnim samoupravama na razvoju lokalnih strategija za mlade. Do sada je preko 110 mladih ljudi prošlo kroz GTZ-ov program obuke mladih lidera/ki, a 45 službenika/ca iz lokalnih samouprava završilo je program obuke za službenike/ce za mlade. Ovo su samo neke od inicijativa na lokalnom nivou za koje se nadam da će uskoro biti podržane od državne i entitetskih politika za mlade.

Uvjereni smo da će Vijeće ministara BiH i Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH uspjeti kreirati adekvatnu omladinsku politiku koja će odgovoriti na najurgentnije potrebe mladih i djelovati na poboljšanje njihovog položaja.

GTZ je čvrsto opredijeljen da nastavi partnerstvo s Vijećem ministara BiH i entitetskim vladama u cilju kompletiranja sljedeće faze stvaranja omladinske politike, kao i planova za njenu implementaciju.

Željela bih izraziti zahvalnost svima onima koji su bili uključeni u izradu ovog dokumenta kao i onima koji na bilo koji način doprinose poboljšanju uvjeta života mladih u BiH. Osobito sam zahvalna svim mladim volonterima/kama s kojima mi je bilo zadovoljstvo raditi i upoznavati ih tokom proteklih godina. Njihov doprinos je neprocjenjiv. Oni su istinski heroji i heroine BiH.

Rubeena Esmail-Arndt,
menadžerica Projekta za mlade GTZ-a

Uvod

Osnovna namjera ove studije jeste da pruži sveobuhvatnu informaciju o položaju mladih, te o postojećem pravnom i institucionalnom okviru unutar kojeg se razvijaju politike prema ovom dijelu populacije. Studija sadrži informacije iz kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja o položaju mladih u sedam oblasti koje su odabrane od Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH i GTZ-a. Cilj istraživanja jeste da se pruži cjelovita informacija o položaju mladih, uključujući specifične grupe unutar ovog dijela populacije kao što su mladi s onesposobljenjem, mladi Romi, mladi iz ruralnih područja i sl. Rezultati ankete temelje se na reprezentativnom uzorku od 1500 predstavnika populacijske grupe 16 do 30 godina starosti, koja je urađena u 53 lokalne zajednice u BiH, kao i na rezultatima s 21 fokusnom grupom, provedenom u devet gradova širom BiH sa 168 učesnika.

Studija podcrtava najvažnije probleme i izazove i preporučuje konkretne institucionalne promjene u omladinskom sektoru kao i moguće programe djelovanja za mlade. Dodatno, rezultati studije predstavljaju početnu tačku za uspostavljanje informacijskog sistema za mlade koji prevashodno treba služiti potrebama donosioca odluka iz vladinog sektora kao temelj pri planiranju i prioritetiziranju upotrebe javnih sredstava, te pri mapiranju glavnih indikatora. Informacijski sistem može pružiti mogućnost monitoringa programa djelovanja za mlade i olakšati poređenje s drugim zemljama.

Nema sumnje da će studija poslužiti boljem i većem uključenju mladih. Parola glasi: "Ako vam je dobro - onda ništa"¹.

Ovo je do sada najobuhvatnija i najozbiljnija studija o mladima u BiH.

Izvršni sažetak

Studija predstavlja osnovne nalaze istraživanja, ključne izazove i probleme, te preporuke za doprinos njihovom prevazilaženju. Poruke i preporuke adresirane su na sve aktere predstavljene na matrici odgovornosti za pitanja mladih u vladinom sektoru, ali i na predstavnike nevladinog i privatnog sektora. Problemi opisani u ovoj studiji zahtijevaju višestranu i dobro koordiniran pristup ovih strana odgovornih za položaj mladih. Studija je vrlo negativno okarakterizirala postojeće odnose, te na samom početku ističemo dvije osnovne poruke kao uvjet za pozitivan razvoj:

- Unutardržavna saradnja u većini oblasti u vladinom sektoru mora što prije biti unaprijeđena, kako na vertikalnoj, tako i na horizontalnoj osnovi.
- Višesektorski pristup problemima mladih i međusektorska saradnja između vladinog, nevladinog i privatnog sektora moraju biti u osnovi svih politika od značaja za populaciju mladih.

Analizama različitih oblasti od značaja za populaciju mladih, studija naglašava nekoliko dodatnih zaključaka koje se moraju uzeti u obzir za cjelovito razumijevanje okvira u kojem se razvija omladinski sektor u BiH, a to su:

- Nedovoljni institucionalni i legislativni kapaciteti uzrokuju kašnjenja u procesu pristupanja EU-u i nepoštivanje obaveza preuzetih potpisivanjem međunarodnih povelja o pravima djece i mladih.
- Na svim nivoima nedostaje programski i strateški pristup podrške poboljšanju položaja mladih.

¹ Peščanik, radijska emisija B92

- Nedostaje sistemsko prikupljanje podataka što onemogućava izradu i praćenje politika prema mladima zasnovanih na činjenicama.
- Ne provode se aktivnosti za provođenje usvojenih politika.
- Nedostaju javni prostori za mlade, kao i jedinstveni centar za promociju politika prema mladima.

Potrebno je uskladiti zakonsku definiciju populacijske grupe mladih u BiH. Zbog poređenja trendova u BiH sa onima u zemljama EU predlaže se da donja dobna granica bude 15 godina starosti. Zbog složenosti situacije u kojoj se nalaze mladi predlaže se da gornja starosna granica bude 30 godina, što je Zakon o omladinskom organizovanju RS prepoznao.

Srednji nivoi vlasti u BiH, entiteti i kantoni, raspolažu s većinom funkcionalnih i fiskalnih nadležnosti kada su u pitanju oblasti od značaja za položaj mladih. Međutim, lokalne zajednice imaju dugoročan interes da se ovoj populaciji osiguraju kvalitetni uvjeti za život jer mladi su ti koji omogućuju dugoročni održivi razvoj. Stoga lokalne samouprave moraju naglašavati ovaj disparitet između njenih interesa i ovlasti koje se nalaze u rukama viših nivoa vlasti. Osnovna preporuka jeste planiranje i donošenje odluka uz učešće mladih, odnosno stvaranje lokalnih strategija za mlade kako bi se javno ukazalo na potrebe višestranog pristupa, u prvom redu institucija vlasti koje imaju ustavnu nadležnost nad većinom pitanja mladih, a to su RS i kantoni u FBiH.

Državni nivo treba osigurati koordiniran i usklađen razvoj pojedinih oblasti u cilju ujednačenog i ubranog razvoja. Tako je, naprimjer, potrebno imati u vidu da je trend starenja stanovništva dvostruko brži u BiH nego u zemljama EU-a. U BiH danas živi oko 607.100 osoba u dobi do petnaest godina, što je za oko 420.000 manje u odnosu na 1991. g. Također, broj osoba u dobi od 15 do 29 godina opao je za oko 315.000 (777.000 u odnosu na 1.091.775). Broj radno sposobnog stanovništva danas je manji za više od 500.000 nego 1991. g.

Depopulacija stanovništva ili 'bijela kuga' – zaslužuje dobro koordiniranu akciju svih odgovornih strana.

Obrazovni sistem - dio problema socijalne isključenosti mladih; sporost reformi i odvojenost od tržišta rada

Gotovo svaka druga mlada osoba u BiH koja je izašla iz formalnog obrazovnog sistema ostaje na nivou trogodišnjeg srednjeg obrazovanja ili niže. To znači da smo značajno ispod prosjeka EU-a kada je u pitanju udio osoba sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višim obrazovanjem. Svaka četvrta osoba u BiH prerano napušta obrazovni proces što je daleko iznad prosjeka većine evropskih zemalja.

Finansijski problemi glavni su razlog za prekidanje obrazovanja, a samo 7% učenika i studenata prima neku stipendiju za školovanje koja u većini slučajeva iznosi 100 KM, odnosno ne prelazi 200 KM.

Posjedovanje kvalifikacija slabog formalnog obrazovanja odnosno njihovo neposjedovanje dovodi do socijalnog isključenja i siromaštva mladih, uz sve druge rizike koji prate ove probleme, te zatvara krug nerazvijenosti u zajednici. Na vrlo specifičan način se ovo odnosi i na osjetljive dijelove populacije kao što su Romi, osobe s onesposobljenjem, mladi iz siromašnih porodica.

Prioritet politikama u obrazovanju treba biti povećanje nivoa obrazovanja mladih u cjelini, te razvoj omladinskog preduzetništva, s ciljem osiguranja visoko obrazovane i visoko konkurentne radne snage. Pored toga, obrazovanje osjetljivih populacijskih grupa zahtijeva poseban i primjeren pristup.

Neusklađenost obrazovnog sistema s potrebama na tržištu rada u BiH, u EU, te s izazovima u budućnostima, dovodi mlade ljude u dugoročno nepovoljan položaj, a privredu BiH čini dugoročno nekonkurentnom.

Svaka četvrta zaposlena mlada osoba radi na poslovima koji su u potpunosti različiti od usmjerenja vlastitog obrazovanja, što uzrokuje značajne nedostatke znanja i vještina potrebnih za obavljanje posla. Mladi sa završenim srednjim stručnim obrazovanjem imaju vrlo slabe izgleda na postojećem tržištu rada. U najvećoj mjeri ne uspijevaju se zaposliti na poslovima za koje su se školovali.

Pored toga, u visokoškolskim ustanovama najviše je studenata koji pohađaju društvene ili humanističke programe. Kakvo zaposlenje će oni uspjeti pronaći, pitanje je na koje ne postoje konkretni odgovori.

Općenito, mladima imaju najveće izgledi za zapošljavanje na neformalnom tržištu rada, na nekvalitetnim poslovima sa slabim uvjetima za rad, bez bilo kakve sigurnosti. Ovo je budućnost većine mladih. Oni to znaju i ta spoznaja ostavlja dugoročne negativne posljedice na njihovo mentalno zdravlje, aktivnost, porodični i društveni život.

Zapošljavanje - problem broj jedan

Većina mladih vidi alternativu životu i radu u BiH u odlasku u inostranstvo, trbuhom za kruhom, što je u potpunosti rezultat racionalnog procjenjivanja o postojećim mogućnostima i perspektivama.

Stopa nezaposlenosti među mladima starosti od 16 do 30 godina jeste skoro 60 %. Stoga ne čudi da bi dvije trećine mladih napustilo BiH zbog privremenog rada, udaje/ženidbe ili trajnog nastanjanja u drugoj zemlji. Mnogi od njih su već preuzeli konkretne korake u tom pravcu.

Nezaposlenost je uzrok socijalnih anomalija, prepreka formiranju porodice i reprodukciji, te osnovni razlog za napuštanje zemlje. Iz prostog razloga jer ostavlja utjecaj na sve ostale oblasti položaja mladih, nezaposlenost stavlja pred donosioce odluka jedan od najvećih političkih izazova.

Niska stopa radne aktivnosti mladih u odnosu na EU, te nezaposlenost koja je gotovo četiri puta veća nego u zemljama EU-a, a pogotovu nezaposlenost mladih žena, najbolje prikazuju položaj BH mladih u odnosu na vršnjake iz drugih zemalja.

Ovo su razlozi zašto ekonomski razvoj treba biti prioritet broj jedan za cijelu zemlju, a politike u sektoru zapošljavanja usklađene s realnošću potreba.

Prije svega, prisutne su diskriminacijske prakse na tržištu rada, a mogućnosti su krajnje nepovoljne za mlade uz prepreke kao što su korupcija i nepotizam, otvorena diskriminacija. Za one koje posao traže po prvi put, tu su i zahtjevi poslodavca za radnim iskustvom. Ovo su realnosti s kojim se većina mladih redovno susreće. Prema mladim ženama diskriminacija je dodatno izražena. Pored toga, zapošljavanje na osnovu diskriminirajućih kvalifikacija prisutno je u svim sredinama zahvaćenim istraživanjima.

Stoga zakonske politike moraju odgovoriti na probleme tržišta rada koje ne funkcioniše na temelju kompetencija, već korupcije, etničke i političke podobnosti i drugih diskriminirajućih kvalifikacija kako u javnom tako i privatnom sektoru.

Tranzicija mladih iz obrazovanja u zaposlenost u formalnom sektoru mora biti olakšana, mogućnosti za zapošljavanje proširene i svima dostupne, a omladinsko preduzetništvo prepoznato kao ključni mehanizam.

Razvoj mikro i malog preduzetništva među mladima predstavlja neiskorištenu alternativu za nova radna mjesta. Trenutno, jedna od tri mlade osobe bila bi voljna pokrenuti vlastiti biznis. Poljoprivreda i turizam su oblasti u kojima mladi vide značajan potencijal za preduzetništvo i zapošljavanje. Jesu li u pravu? Koji su to sektori koji mogu osigurati dovoljan rast za kvalitetna i održiva radna mjesta? U svakom slučaju, vlade moraju pružiti mladima podršku i to primjerenom investicionom politikom i promocijom, te osiguravanjem potrebnih znanja i vještina, kao i olakšavanjem pristupa finansiranju.

Većina mladih pripada socijalno isključenoj grupi

Uobičajeni pristup na polju socijalnih politika mora se odbaciti, a novi, osjetljiviji na specifične i savremene potrebe i interese mladih, mora se što prije uspostaviti. Ni jedna odgovorna vlada ne bori se protiv maloljetničke delinkvencije samo putem otvaranja zatvora za maloljetnike, policijskim pritiscima ili ignoriranjem.

Trenutni položaj mladih zahtjeva višesektorski pristup i potrebnu saradnju nadležnih institucija za socijalnu politiku, obrazovanje, rad i zapošljavanje, zdravstvo, te rad s mladima, a što je uvjet za održivu politiku njihove socijalne uključenosti. Vlade moraju osigurati da nadležne institucije koordinirano razvijaju politike u različitim oblastima od značaja za položaj mladih, da štite njihove interese i promoviraju pozitivne stavove među mladima i u društvu općenito.

Politike zapošljavanja moraju otvoriti novu stranicu u pristupu problemu nezaposlenosti i osigurati podršku mladima od samog završetka školovanje, pronalaska zaposlenja i zaštite u slučaju nezaposlenosti. Kroz fiskalnu politiku i politiku prihoda nadležne institucije moraju početi misliti o stambenim problemima mladih i tome slično, usmjeravajući javnu potrošnju na osnovi analiza stvarnih potreba.

Postojeći sistem socijalne pomoći i zaštite nije u stanju prepoznati i odgovoriti na potrebe domaćinstava s nedovoljnim prihodima, a pogotovu ne odgovoriti na složene probleme koji stoje pred posebno osjetljivim grupama. Jedna četvrtina mladih u dobi između 16 i 24 godine živi u domaćinstvima čiji je ukupan prosječan mjesečni prihod ispod 430 KM, tj. 60 % prosječnog prihoda ukupne populacije (713 KM). Tek 7 % mladih koji žive u domaćinstvima sa niskim prihodima primaju određenu vrstu socijalne pomoći.

Osnova za definiranje održive i učinkovite socijalne politike jeste određivanje stvarnog socijalnog položaja stanovništva. Zbog razvijenosti neformalne ekonomije i velikog obima neprijavljenih prihoda iznimno je teško utvrditi stvarni socijalnu situaciju pojedinca. Stoga se nameće kao potreba uspostavljanje mehanizma za odabir korisnika socijalne pomoći zasnovanog na procjeni ukupnog imovinskog stanja. Ovakav pristup mnogo bi bolje rješavao problem siromaštva nego postojeći sistem zasnovan na kategorijskom pristupu. Imajući u vidu stvarne indikacije čini se da većina koja prima socijalnu pomoć ne spada u kategoriju siromašnih, dok većina onih kojima je pomoć potrebna ne prima nikakvu socijalnu pomoć.

I na kraju, sporo rješavanje stambenih problema mladih ostavlja negativne posljedice na formiranje porodice, ali i na mnoge druge privatne i društvene aspekte života mladih. 93 % mladih parova koji su u braku ne posjeduju vlastiti prostor za stanovanje. Dodatno, svega 1% svih mladih živi u internatu ili studentskom domu, što govori o uvjetima studenata, njihovom broju, te količini organizirane društvene podrške.

Zdravstveni sistem je nefleksibilan; neobaviještenost o rizicima; visoka stopa konzumacije cigareta

Mladi BiH žive u zemlji s trinaest ministarstava zdravlja, jedanaest odvojenih javnih fondova za zdravstveno osiguranje i gotovo bez ikakvog praćenja i planiranja potrošnje javnih sredstava i transfera u sektoru zdravstva. Ovakav sistem nije u mogućnosti osigurati odgovarajuću redistribuciju javnih sredstava, niti osigurati potpuno zdravstveno osiguranje za set osnovnih zdravstvenih usluga.

Bez obzira na međuentitetske i međukantonalne dogovore, pojedinačna prava praktično važe isključivo na teritoriji administrativne jedinice prebivališta osiguranika. Prelaskom administrativne granice, zdravstvene usluge uglavnom su dostupne samo ako pacijent snosi ukupne troškove.

Potrebno je primijeniti regulativni okvir koji će osigurati jednak pristup zdravstvenoj zaštiti i osiguranju, optimalnu pokrivenost preventivnim mjerama i koji će odgovoriti na zdravstvene potrebe posebno osjetljivih grupa.

Pored toga, uloga lokalne uprave kada je u pitanju zdravstvena zaštita mora se unaprijediti i poboljšati. Također, formiranje zdravstvenog fonda na nivou BiH za posebno teške zdravstvene slučajeve pomogao bi mnogima, a rizik bi bio raspoređen na široku populaciju. Ovakav fond zapravo bi bio alternativa trenutnim humanitarnim akcijama preko medija kada su u pitanju djeca i mladi.

Kroz podatke o zdravstvenom stanju mladih i rizična ponašanja, studija naglašava pušenje kao najznačajniji problem. Jedna trećina mladih u BH u dobi između 16 i 24 godine konzumira cigarete, što je za oko 6 % više od prosjeka zemalja EU. 83 % mladih pušača puši manje od 20 cigareta dnevno. Ovo je za oko 9 % više od prosjeka zemalja EU. Da li je u 21. stoljeću potrebno naglašavati direktnu vezu između pušenja i najtežih oboljenja? Među mladima, apsolutno da.

Učinak medijskih kampanja o prevenciji u zdravlju je pozitivan jer svaka od kampanja zapažena je od svake druge mlade osobe.

Kada su u pitanju intimni odnosi, istraživanje je pokazalo da muškarci češće upražnjavaju spolne odnose s više partnera nego žene, što ih stavlja u rizičniju grupu kada se radi o spolno prenosivim zaraznim bolestima. Svaki četvrti muškarac koji ima intimni odnos s više partnera ne koristi sredstva za kontracepciju.

Navike rizične po zdravlje moraju postati predmetom rasprava donosioca odluka i osnova institucionalne saradnje, učešća mladih i pronalaženja međusektorskih rješenja.

Svega 8 % mladih zna kako u njihovoj lokalnoj zajednici postoje zdravstvene usluge specifično namijenjene za mlade, a svega 5% je i koristilo ove usluge. Premda nisu naviknuti na korištenje zdravstvenih usluga van zdravstvenih ustanova, mladi u tome vide mogućnost izbjegavanja poteškoća s kojima se inače susreću: duge procedure, nedostatak diskrecije i osjetljivosti na specifične potrebe mladih, neljubaznost osoblja i sl.

Da bi došlo do poboljšanja u tom pravcu, studija daje preporuku da sve javne institucije, posebno one koje su dio obrazovnog sistema, moraju biti senzibilne na zdravstvene potrebe mladih.

Apolitičnost mladih; nerazvijenost volonterizma, kao i učešća u nevladinom sektoru

Krajnje neizvjestan položaj mladih uzrokovan neefikasnošću pristupa institucija vlasti poboljšanju položaja mladih osnovni je razlog za apolitičnost, slabo učešće mladih u javnom životu, u nevladinom sektoru i inicijativama u zajednici.

Tri od četiri osobe u dobi od 16 do 30 godina tvrdi kako nisu zainteresirani za politiku. Mladi izražavaju veliko nepovjerenje prema političarima. Mišljenja su da su sve vladajuće stranke i političari na čelu njih nekompetentni, korumpirani, te da gledaju samo svoj interes.

Učešće mladih u aktivnostima od javnog značaja, kao i njihov utjecaj na odlučivanje i javne politike u svim sektorima mora biti podržano i institucionalno regulirano.

Ipak, mladi mogu mnogo bolje zastupati svoje interese i trebaju se više truditi da se uključe u proces odlučivanja.

Svega 2 % mladih članovi su vijeća mladih na lokalnom nivou, a njih ne više od 1 % članovi su komisije za mlade pri lokalnim organima uprave, koliko ih je i imalo učešća u kreiranju i razvoju strategije prema mladima.

3 % mladih, 5 % u FBiH i 2% u RS-u, u posljednjih godinu dana sudjelovalo je u organiziranju aktivnosti za mlade na lokalnom nivou.

Članstvo mladih u političkim strankama ili njihovim odjelima za mlade je nešto veće, iznosi 8%.

Nedostatak podrške kroz rad s mladima, savjetovanje i informisanje; nizak nivo mobilnosti mladih

Stimuliranjem kulturne razmjene i turizma unutar zemlje mogao bi se značajno unaprijediti lokalni ekonomski razvoj, a zajedno s razmjenom na međunarodnom planu, poticati kvalitetan razvoj mladih.

Mladi koji putuju van svoje općine/grada, najviše odlaze u mjesta u svom entitetu, s tim da mladi iz RS-a znatno češće prelaze entitetsku granicu. Ekскурzije u inostranstvo i ekskurzije unutar entiteta najčešći su programi organiziranog putovanja u druge sredine. Susjedne zemlje su destinacije u najvećem broju slučajeva za mlade iz BiH, a 80% mladih odlazi u druge zemlje kao turisti ili u posjetu rodbini i prijateljima.

Pored finansijskih prepreka, predrasude koje se kreiraju kroz političku propagandu predstavljaju osnovne prepreke za intenzivniju mobilnost mladih. Mobilnost mladih, u cilju sticanja međunarodnih iskustava, treba biti podržana, a osnivanje vladinog fonda u ovu svrhu rješenje je koje predlažu mladi. Programi i inicijative u tom pravcu trebaju uzeti u obzir činjenica da svaka treća osoba nije spremna učestvovati u organiziranim oblicima druženja i putovanja s pripadnicima drugih naroda iz i izvan BiH.

Vlade na svim nivoima moraju planirano, svrsishodno i svjesno pružati podršku mladima u cilju uključivanja mladih u život zajednice, te osiguravanja mogućnosti mladima da sami kreiraju vlastitu budućnost. Kvalitetno informisanje, olakšavanje pristupa internetu i podrška intenzivnijem učenju stranih jezika samo je dio neophodnih mehanizama za podršku mladima. Zakonska regulativa i adekvatni programi na polju rada s mladima mora postati sastavni dio savremenog i aktivnog odnosa vlada prema mladima.

Mladi najčešće imaju potrebu za informacijama o mogućnostima pri zapošljavanju i obrazovanju, te mogućnostima za provođenje slobodnog vremena. Pored televizije kao najčešćeg kanala, za informacije o obrazovanju mladi najčešće koriste internet, a štampane medije za informacije u vezi sa zapošljavanjem, političkim i kulturnim dešavanjima, te stipendijama.

S 30 % BiH je daleko ispod nivoa zemalja EU kada je u pitanju omjer domaćinstava koje posjeduju priključak na internet. Dvije trećine mladih koristi internet što je za oko 22 % manje od prosjeka u EU, a bh. studenti i učenici značajno su ispod prosjeka kolega iz EU kada je u pitanju korištenja interneta.

Zapostavljanje mladih talenata u kulturi i sportu

Većina mladih nezadovoljna je podrškom lokalnih vlasti za kreiranje kulturnih sadržaja kao i za kreiranje sportskih sadržaja. Više je mladih koji su nezadovoljni s nastavom tjelesnog odgoja nego onih koji su zadovoljni. Prijatelji i kolege, zatim televizija, u najvećoj mjeri utječu na odluke mladih ljudi o učešću na kulturnim događajima.

Svega 7 % mladih bavi se sportskim aktivnostima u okviru neke organizacije ili udruženja i većina njih je zadovoljna sportskim sadržajima. Svaka peta mlada osoba u proteklih mjesec dana trošila je novac na sport ili neke druge tjelesne aktivnosti.

Nedostatak odgovarajućeg pristupa institucija vlasti u oblastima sporta i kulture predstavlja izravno zapostavljanje mladih talenata.

Kupovina, pomaganje roditeljima oko kućanskih poslova, te gledanje televizije i boravak u kafani aktivnosti su na koje mladi troše najviše slobodnog vremena.

Nedostatkom pravne uređenosti podrške institucija vlasti u oblasti rada s mladima, njihovog slobodnog vremena, te kulture i sporta kreira se stereotip o mladima.

SADRŽAJ

Impresum	i
Lista skraćenica	iv
Uvod	vi
Izvršni sažetak	viii
Sadržaj	xiv
Matrica odgovornosti za pitanja mladih u vladinom sektoru	xvi
Lista grafičkih prikaza	xviii
Lista tabela	xx

Analiza institucionalnog okvira i javnih politika 1

Formalno i neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje	2
Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo	12
Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih	23
Socijalni položaj mladih	40
Aktivno učešće mladih u javnom životu, razvoj građanskog društva i volonterskog rada	49
Mobilnost, informisanje, savjetodavni i rad s mladima	60
Kultura, sport, korištenje slobodnoga vremena	67

Detaljni rezultati empirijskog istraživanja 75

Metodologija	76
Starenje stanovništva - osnovni demografski trend	78
Obrazovanje	80

Položaj na tržištu rada	96
Socijalni položaj	115
Zdravlje	120
Učešće mladih	127
Aktivni mladi	131
Mobilnost i odlazak iz zemlje	134
Informiranje	139
Savjetovanje	142
Slobodno vrijeme	142
Kulturni sadržaji	143
Sport	144

Preporuke 145

Formalno i neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje	146
Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo	155
Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih	161
Socijalni položaj mladih	166
Aktivno učešće mladih u javnom životu, razvoj građanskog društva i volonterskog rada	170
Mobilnost, informisanje, savjetodavni i rad s mladima	174
Kultura, sport, korištenje slobodnog vremena	178
Lista referenci	182

Matrica odgovornosti za pitanja mladih u vladinom sektoru

	BiH	RS		FBiH			Brčko Distrikt BiH
		RS	Opštine	FBiH	Kantoni	Općine	
Formalno i neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo civilnih poslova - Sektor za obrazovanje Konferencija ministara obrazovanja i Vijeća za opće, srednje stručno i visoko obrazovanje Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete Centar za informisanje i priznavanje dokumenata u oblasti visokog obrazovanja Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje Direkcija za evropske integracije 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo prosvjete i kulture Pedagoški zavod Agencija za standarde i ocijenjivanje Univerziteti Osnovne i srednje škole 	<ul style="list-style-type: none"> Lokalna uprava (sufinansiranje materijalnih troškova) 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo obrazovanja i nauke Koordinacija ministara obrazovanja Pedagoški zavod Agencija za standarde i ocijenjivanje 	<ul style="list-style-type: none"> ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta pedagoški zavodi univerziteti osnovne i srednje škole 	<ul style="list-style-type: none"> Lokalna uprava (sufinansiranje materijalnih troškova) 	<ul style="list-style-type: none"> Odjel za obrazovanje
Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo civilnih poslova – Sektor za rad, zapošljavanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu i penzioni fond Agencija za rad i zapošljavanje Direkcija za ekonomsko planiranje Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite (Odjel za rad i zapošljavanje) Agencija za zapošljavanje i Centar za posredovanje u traženju zaposlenja i mjere aktivnog zapošljavanja Inspeksijska služba 	<ul style="list-style-type: none"> Biro za zapošljavanje 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo rada i socijalne politike (Odjel za rad i zapošljavanje, Jedinica za implementaciju projekata društveno-ekonomske pomoći, obuku i ponovno zapošljavanje) Federalna agencija za zapošljavanje Inspeksijska služba 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstva rada Agencije za zapošljavanje Zavodi i službe za zapošljavanje 	<ul style="list-style-type: none"> Biro za zapošljavanje 	<ul style="list-style-type: none"> Odjeljenje za ekonomski razvoj Biro za zapošljavanje Odbor za zapošljavanje Pododjeljenje za ljudske resurse i zapošljavanje
Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo civilnih poslova – Sektor za zdravstvo Agencija za lijekove i medicinska sredstva 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Fond zdravstvenog osiguranja Institut za zaštitu zdravlja Agencija za lijekove klinički centri, bolnice, domovi zdravlja, ambulante, apoteke savjetovaništa za seksualno-reproduktivno zdravlje 		<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo zdravstva Zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja Zavoda za javno zdravstvo Zavod za kontrolu lijekova 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstva zdravstva zavodi zdravstvenog osiguranja zavodi za javno zdravstvo klinički centri, bolnice, domovi zdravlja, ambulante, apoteke savjetovaništa za seksualno-reproduktivno zdravlje 		<ul style="list-style-type: none"> Odjeljenje za zdravstvo i ostale usluge Fond zdravstvenog osiguranja bolnice, domovi zdravlja, ambulante, apoteke Savjetovaništa za seksualno-reproduktivno zdravlje Centar za mentalno zdravlje
Socijalni položaj	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo civilnih poslova BiH Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Ministarstvo pravde BiH 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite centri za socijalni rad ili socijalnu zaštitu Ministarstvo za prostorno uređenje građevinarstvo i ekologiju (stambeno zbrinjavanje) 	<ul style="list-style-type: none"> centri za socijalni rad ili socijalnu zaštitu 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo rada i socijalne politike Ministarstvo prostornog uređenja (stambeno zbrinjavanje) 	<ul style="list-style-type: none"> ministarstva socijalne politike centri za socijalni rad ili socijalnu zaštitu ministarstva prostornog uređenja (stambeno zbrinjavanje) 	<ul style="list-style-type: none"> centri za socijalni rad ili socijalnu zaštitu 	<ul style="list-style-type: none"> Odjeljenje za zdravstvo i ostale usluge Centar za socijalnu zaštitu Odjeljenje za izbjeglice, raseljena lica i stambenu politiku
Učešće mladih u javnom životu, razvoj građanskog društva i volonterskog rada	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo pravde BiH Ministarstvo civilnih poslova BiH Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH Odbor za civilno društvo Savjetodavni odbor za mlade članova Predsjedništva BiH 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo za porodicu, omladinu i sport Odbor za pitanja mladih pri Narodnoj skupštini RS-a 	<ul style="list-style-type: none"> komisije ili odbori za mlade savjetodavni odbori mladih službenici za mlade 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo za kulturu i sport - Centar za mlade Komisija za pitanja mladih pri Parlamentu FBiH 	<ul style="list-style-type: none"> Savjetodavni odbor za mlade (ZDK i USK) 	<ul style="list-style-type: none"> komisije ili odbori za mlade savjetodavni odbori mladih službenici za mlade 	<ul style="list-style-type: none"> Pododjel za turizam, sport i kulturu Službenik za mlade
Mobilnost, informisanje, savjetodavni i rad s mladima	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo civilnih poslova BiH Ministarstvo vanjskih poslova BiH Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH Direkcija za evropske integracije 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo za porodicu, omladinu i sport Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Ministarstvo prosvjete i kulture osnovne i srednje škole savjetovaništa za seksualno-reproduktivno zdravlje Odbor za pitanja mladih pri Narodnoj skupštini RS-a 	<ul style="list-style-type: none"> Službenici za mlade 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo rada i socijalne politike Ministarstvo zdravstva Ministarstvo obrazovanja i nauke Ministarstvo kulture i sporta- Centar za mlade Komisija za pitanja mladih pri Parlamentu FBiH 	<ul style="list-style-type: none"> ministarstva socijalne politike ministarstva zdravstva ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta osnovne i srednje škole savjetovaništa za seksualno-reproduktivno zdravlje 	<ul style="list-style-type: none"> službenici za mlade 	<ul style="list-style-type: none"> Odjeljenje za zdravstvo i ostale usluge Odjel za obrazovanje službenik za mlade osnovne i srednje škole Savjetovaništa za seksualno-reproduktivno zdravlje
Kultura, sport i slobodno vrijeme mladih	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo civilnih poslova BiH Komisija za koordinaciju pitanja mladih 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo prosvjete i kulture Ministarstvo za porodicu, omladinu i sport Odbor za pitanja mladih pri Narodnoj skupštini RS-a 	<ul style="list-style-type: none"> Odjeljenja za društvene djelatnosti 	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo kulture i sporta Komisija za pitanja mladih pri Parlamentu FBiH 	<ul style="list-style-type: none"> ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta 	<ul style="list-style-type: none"> Službe za obrazovanje, kulturu i sport 	<ul style="list-style-type: none"> Odjel za gospodarski razvoj, sport i kulturu - Pododjel za turizam, sport i kulturu

Lista grafičkih prikaza

Graf. 1	BiH dobna piramida, poređenje rezultata popisa iz 1991. i procjene o broju stanovnika u 2007. godini	78
Graf. 2	Dobna piramida, poređenje BiH i zemalja EU-25	79
Graf. 3	Učešće u formalnom obrazovnom sistemu	80
Graf. 4	Procent žena upisanih na visoko obrazovanje izražen kao procent svih studenata	82
Graf. 5	Ukupan udio mladih u dobi između 20 i 24 godine koji su kompletirali četverogodišnju srednju školu ili viši nivo obrazovanja	82
Graf. 6	Procent žena i muškaraca u dobi između 20 i 24 godine koji su kompletirali najmanje četverogodišnju srednju školu	83
Graf. 7	Prosječna dob studenata visokog obrazovanja	83
Graf. 8	Procent mladih u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili školovanje	84
Graf. 9	Procent žena i muškaraca u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili obrazovanje	85
Graf. 10	Stopa učešća u kursovima ili treninzima koji nisu u programu redovnog obrazovanja	91
Graf. 11	Stopa učešća mladih u radnoj snazi	96
Graf. 12	Stopa učešća mladih muškaraca i žena u radnoj snazi	97
Graf. 13	Stopa nezaposlenosti mladih	100
Graf. 14	Stopa nezaposlenosti mladih muškaraca i žena	100
Graf. 15	Omjer stope nezaposlenosti mladih (15 - 24) naspram stope nezaposlenosti odraslih (25+)	100
Graf. 16	Veličina neformalnog tržišta rada - udio zaposlenih osoba koje na svom glavnom poslu nisu potpisale nikakav ugovor s poslodavcem	103
Graf. 17	Omjer zaposlenih mladih koji smatraju da se nisu školovali za posao na kojem rade	105
Graf. 18	Mladi koji su radili izvan svoje općine	106
Graf. 19	Mladi koji su radili izvan BiH	107
Graf. 20	Mladi koji su, kroz radno iskustvo, bili svjedoci nekog oblika zlostavljanja na poslu koje je ostavilo posljedice na duševno i tjelesno zdravlje njih samih ili njihovih kolega	108
Graf. 21	Mladi koji direktno ili indirektno svjedoče o podmićivanju ili kupovini radnog mjesta	109
Graf. 22	Percepcija podmićivanja kako bi se dobio posao u javnoj administraciji	109
Graf. 23	Percepcija podmićivanja kako bi se dobio posao u privatnim firmama	110
Graf. 24	Percepcija o postojanju diskriminacije prema ženama i djevojkama na tržištu rada	110
Graf. 25	Poznavanje vladinih programa za zapošljavanje	111

Graf. 26	Mladi koji su pokušali pokrenuti vlastiti biznis	112
Graf. 27	Mladi koji su voljni pokrenuti vlastiti biznis	113
Graf. 28	Mladi koji su pohađali neki poslovni seminar	113
Graf. 29	Mladi koji smatraju da bi im određeni poslovni trening bio od koristi	113
Graf. 30	Prosječni mjesečni prihodi domaćinstva	116
Graf. 31	Mladi članovi domaćinstva koji doprinose kućnom budžetu	116
Graf. 32	Postotak muškaraca i žena u dobi između 18 i 24 godine koji žive zajedno s roditeljima	118
Graf. 33	Postotak muškaraca i žena u dobi između 25 i 29 godine koji žive zajedno s roditeljima	118
Graf. 34	Zdravstveno stanje mladih kao vlastita procjena (ocjene 'dobro' i 'vrlo dobro')	120
Graf. 35	Zdravstveno stanje mladih muškaraca i žena kao vlastita procjena (ocjene 'dobro' i 'vrlo dobro')	120
Graf. 36	Mladi pušači	121
Graf. 37	Mladi pušači s obzirom na spol	121
Graf. 38	Mladi pušači u dobi između 15 i 24 godine koji puše do 20 cigareta dnevno	122
Graf. 39	Muškarci i žene pušači u dobi između 15 i 24 godine koji puše do 20 cigareta dnevno	122
Graf. 40	Mladi koji konzumiraju alkoholna pića	123
Graf. 41	Mladi muškarci i žene koje konzumiraju alkoholna pića	123
Graf. 42	Mladi koji su izvršili sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci	124
Graf. 43	Bavljenje rekreativnim aktivnostima	126
Graf. 44	Zainteresiranost za politiku općenito	127
Graf. 45	Zainteresiranost za lokalnu, politiku na bh. nivou, i politiku u Evropskoj uniji	127
Graf. 46	Stopa izlaska mladih na izbore u oktobru 2006. godine	129
Graf. 47	Spremnost da se ugosti ili bude gost kod drugih naroda iz drugih gradova	135
Graf. 48	Učestalost putovanja u inostranstvo	136
Graf. 49	Udio mladih koji bi napustili BiH barem iz jednog od navedenih razloga	138
Graf. 50	Procent domaćinstava koja posjeduju priključak na internet	140
Graf. 51	Procent osoba u dobi između 16 i 24 godine koje su u posljednja tri mjeseca koristile internet	141
Graf. 52	Procent studenata i učenika koji su u posljednja tri mjeseca koristili internet	141

Lista tabela

Tab. 1	Nivo obrazovanja mladih koji su završili ili prekinuli obrazovanje	81
Tab. 2	Nivo obrazovanja koji trenutno pohađaju učenici i studenti	81
Tab. 3	Koji su razlozi zašto niste nastavili školovanje?	85
Tab. 4	Mišljenje mladih u kojoj mjeri njihovo obrazovanje može osigurati zaposlenje u struci	86
Tab. 5	Nezadovoljstvo studenata i đaka pojedinim oblastima obrazovanja	86
Tab. 6	Šta je neophodno izmijeniti na polju formalnog obrazovanja?	88
Tab. 7	Bračni status	117
Tab. 8	Učešće u javnim aktivnostima u posljednjih 12 mjeseci	129
Tab. 9	Članstvo u organizacijama	131
Tab. 10	Učešće u aktivnostima organiziranih od strane različitih organizacija u proteklih 12 mjeseci	132
Tab. 11	Učešće u aktivnostima organiziranih od različitih organizacija u proteklih 12 mjeseci	134
Tab. 12	Odlazak iz BiH – rodbina i susjedi	138
Tab. 13	Lični razlozi za potencijalni odlazak iz BiH	138
Tab. 14	Percepcija poznavanja stranih jezika	142

Analiza institucionalnog okvira i javnih politika

Formalno i neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje

→ Uvod

Obrazovanje danas predstavlja jedan od osnovnih kriterija konkurentnosti, bogatstva i moći. Razlike u spolu, društvenom i svakom drugom podrijetlu, uz pomoć dobrog obrazovanja, mogu biti relativno brzo poništene.

Uz zapošljavanje i ekonomiju, obrazovanje i obuka zasigurno su najvažniji elementi kojima se određuje socijalni i ekonomski položaj mladih, te najvažniji elementi politika prema mladima. Kao što je to definirano Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda², obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava. Imajući u vidu da je BiH potpisnica Konvencije, dužna je omogućiti ostvarivanje ovih prava. Pored toga, obrazovanje spada i među društvena i gospodarstvena prava.

Evropska je unija nakon usvajanja Lisabonske strategije³, te kroz Bolonjski⁴ i Kopenhagenski proces⁵ postavila reformu obrazovanja kao jedan od prioriteta za vlade svih država članica.

Zbog velikog senzibiliteta i značaja obrazovanja u smislu identiteta i tradicije svake države članice Evropska unija ni danas, više od 50 godina nakon svog osnutka, službeno nema 'zajedničku obrazovnu politiku'. Međutim, na razini Unije postoji puna suglasnost o najvažnijim načelima, ciljevima i vrijednostima koje trebaju sadržavati i promovirati svi obrazovni sustavi.

Cilj Lisabonske strategije jeste razviti gospodarstvo Evropske unije do 2010. godine -

„kao najdinamičniju i najkonkurentniju, baziranu na znanju, a koja će osigurati održivi ekonomski razvoj, veći broj i bolja radna mjesta, stvarajući veću socijalnu koheziju i uvažavajući princip održivosti spram okoliša.“⁶

Stoga je Bolonjski proces najvažnija i sveobuhvatna reforma visokoga obrazovanja u Evropi. Krajnji rezultat procesa jeste uspostavljanje europskoga prostora visokog obrazovanja do 2010.

¹ Vijeće Evrope, *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda*. (Rim, 1950). http://www.coe.ba/web/index.php?option=com_content&task=view&id=45&Itemid=34

² Evropski savjet, *Lisabonska deklaracija*. (Lisabon, 2000). http://consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm

³ Evropska komisija, *Evropski prostor visokog obrazovanja (Bolonjska deklaracija)*. (Bolonja, 1999). www.unsa.ba/pdf/Bolonjska%20deklaracija.pdf

⁴ Evropska komisija, *Kopenhagenska deklaracija*. (Kopenhagen, 2002). http://ec.europa.eu/education/pdf/doc125_en.pdf

⁵ Direkcija za evropske integracije, *Strategija integriranja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju*. (2006). <http://www.parc.gov.ba/?id=1353>

⁶ CEPOS, *Povezanost potražnje ekonomije i ponude obrazovanja u BiH*. (Sarajevo, 2005).

Uz zapošljavanje i ekonomiju, obrazovanje i obuka zasigurno su najvažniji elementi kojima se određuje socijalni i ekonomski položaj mladih, te najvažniji elementi politika prema mladima.

godine u kome će uposlenima i studentima biti priznate njihove kvalifikacije na cijelome području Unije, što će im omogućiti veću mobilnost i lakše zapošljavanje.

Strategija integriranja BiH u EU, u dijelu koji se tiče slobodnoga kretanja osoba, definira dodatno mjere na planu nostrifikacije diploma, te potrebne mjere usklađivanja obrazovnog sustava BiH s potrebama tržišta rada i poduzetništva u BiH. Sastavni dio tog procesa jeste ujednačavanje kriterija rada visokoškolskih ustanova s onima u EU-u. Upravo posljednja dva područja sadrže najviše problema kada su u pitanju mladež i oblast obrazovanja, a koje je potrebno rješavati u periodu 2008.-2013. godina.

Obrazovni sustav BiH bit će u prigodi sudjelovati u različitim programima EU-a, te će se morati mijenjati kako svojom strukturom i oblikom, tako i u nastavnim programima i planovima.

Imajući u vidu bliže i daljnje okruženje koje će se, kao i BiH, sve više globalizirati, mladima (15 do 30) je od interesa poboljšanje u nekoliko ključnih područja:

- **razvoj programa neformalnog obrazovanja u cilju razvijanja sposobnosti, vještina i znanja mladih, što općenito znači rad s mladima;**
- **razvoj srednjeg obrazovanja, kao i srednjeg stručnog obrazovanja i obuke, koje ima cilj s jedne strane stjecanje znanja za nastavak školovanja, a s druge strane stvaranje visoko konkurentnih radnih sposobnosti u cilju zasnivanja radnog odnosa;**
- **razvoj i unapređenje univerzitetskog obrazovanja koje će osigurati visoko obrazovanu i visoko produktivnu radnu snagu, te omogućiti razvoj novih proizvodnih procesa i osuvremenjivanje privrede;**
- **razvoj koncepta cjeloživotnoga učenja i omogućavanje unaprjeđenja radnih, te stjecanje novih znanja i sposobnosti.**

Obrazovni sustav u BiH relativno je skup, ne odgovara zahtjevima postojećeg tržišta rada⁷, te nije u stanju omogućiti veća investiranja u bh. privredu. Ovo posljednje znači da potencijalni strani investitori mogu računati na relativno manji broj kvalitetnih poslovnih sugovornika i suradnika na menadžerskome planu. Mogućnosti poznavanja suvremenih tehnoloških procesa ograničene su u BiH, a nizak nivo produktivnosti radne snage u BiH negativno utiče na konkurentnost.⁸

Politike prema mladima i strateški programi ukupnih razvojnih politika u BiH moraju postaviti ovu problematiku kao središnju temu. U procesima kreiranja ovih politika, obrazovni sustav mora preuzeti obvezu izgradnje ljudskih kapaciteta koja će biti temeljena na konkurentnosti. U tu svrhu, pored značajnih domaćih sredstava, BiH će biti u mogućnosti koristiti sredstva iz pretpripravnih i pristupnih fondova EU-a.

Pored izravne veze s privredom i tržištem radne snage, obrazovanje u BiH ostavlja izravne posljedice na društvenu koheziju kroz sljedeće dvije specifične karakteristike:

⁷ Radni dokument *Strategija zapošljavanja u BiH*. (Sarajevo, 2008).

⁸ Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. Službeni glasnik BiH, br. 18/03.

- **'Nacionalizacija' nastavnih planova i programa, koja utječe na mobilnost mladih i naučnog kadra, nekompatibilnost planova i programa, što se ponegdje odvija pod parolom modernizacije obrazovnog sustava, a vodi ka segregaciji ili asimilaciji;**
- **Administrativna podjela obrazovnog sustava, koja rezultira postojanjem čak 14 ministarstava i ministara nadležnih za obrazovanje.**

Posljednja karakteristika je u svezi s pravnim okvirom koji uređuje ovu oblast.

Kako bi postao euro-kompatibilan i konkurentan obrazovni sustav u BiH, mora se hitro početi s ispunjavanjem konkretnih zahtjeva Bolonjskog i Kopenhagenskog procesa. U isto vrijeme, potrebno je razvijati dugoročnu održivost tako što će se prevazići aktualne političke, administrativne i druge prepreke.

Cjelokupnu reformu obrazovanja potrebno je i moguće unaprijediti uspostavljenjem najmanje četiriju jednako važnih okvira u kojima će se ona odvijati: zakonodavni, institucionalni, strateški okvir javnih politika, kao i finansijski. U tom cilju, obrazovni sustav u BiH mora se razvijati kroz blisku suradnju i koordinaciju obrazovnih primarnih i sekundarnih institucija na svim razinama. To podrazumijeva razvoj i usklađivanje zakonodavstva, obrazovne politike, strategija i razvojnih planova.

Pri tome je važno imati na umu da je stvaranje odgovarajućih okvira tek uvjet, a nikako cilj reforme obrazovanja.

→ Pravni okvir

Uz Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini⁹ usvojen je i dugo iščekivani Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH¹⁰, a sredinom 2008. godine usvojen je i Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH¹¹, čime je u ovoj fazi zaokruženo obrazovno zakonodavstvo na državnoj razini sukladno zahtjevima Evropskoga partnerstva za BiH¹². Ovi procesi iniciraju moderni, euro-kompatibilan i budućnosti okrenut zakonski okvir. S cjelovitim zakonskim okvirom - koji se primjenjuje - možemo očekivati da BiH postane dio Evropskoga prostora visokog obrazovanja¹³ i Evropskog istraživačkog prostora¹⁴. Stoga je potrebno osigurati i dosljednu provedbu Bolonjskog i Kopenhagenskog procesa u oblasti visokoga i srednjeg obrazovanja.

Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH (OZVO) u pozitivnom bi smislu trebao doprinijeti:

- **integraciji i jačanju autonomije univerziteta / sveučilišta;**
- **značajnom i obaveznom učestvovanju studenata u procesu donošenja odluka;**
- **ujednačavanju studiranja kroz tri glavna ciklusa - dodiplomskog, ciklusa koji vodi do akademskog zvanja magistra i ciklusa koji vodi do akademskog zvanja doktora;**
- **ujednačavanju vrednovanja programa kroz uvođenje ECTS-a¹⁵, dakle europskog sustava transfera kredita-ocjena, te standardiziranog dodatka diplomi, i same diplome;**

⁹ Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini. Službeni glasnik BiH, br. 59/07.

¹⁰ Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini. Službeni glasnik BiH, br.63/08.

¹¹ Direkcija za evropske integracije, *Akcionni plan za realizaciju prioriteta iz dokumenta Evropsko partnerstvo sa Bosnom i Hercegovinom*. (2008). <http://www.dei.gov.ba/ba/?ID=960>

¹² Konferencija evropskih ministara odgovornih za visoko obrazovanje, *Evropski prostor visokog obrazovanja*. (Bergen, 2005). <http://www.unsa.ba/pdf/bergen%20Komunike.pdf>

¹³ Evropska komisija, *Toward a European research area*. (Brisel, 2000). http://ec.europa.eu/research/era/pdf/towards-a-european-research-area_com_2000_en.pdf

¹⁴ Evropska komisija, *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)*. (2003). http://ci.univ-lille1.fr/english_version/pdf/ects_definition.pdf

¹⁵ *Zakonu o visokom obrazovanju Republike Srpske*. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 12/93, 14/94, 99/04, 92/05.

- **lakšem i bržem priznavanju diploma i kvalifikacija, kroz Centar za informiranje i priznavanje u BiH (koji je u procesu osnivanja);**
- **mobiliteti studenata i nastavnika.**

Prema ovom zakonu kroz Agenciju za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta BiH nadležna je za:

"utvrđivanje kriterija,... donošenje normi o kriterijima i standardima za osnivanje i zatvaranje visokoškolskih ustanova,... licenciranje visokoškolskih ustanova i studijskih programa,... utvrđivanje nivoa najnižih školarina...".

OZVO je predvidio rok od šest mjeseci za usklađivanje zakonâ o visokom obrazovanju u BiH, koji je istekao 15.2.2008. godine, s tim da ga ni RS, niti ijedan kanton u FBiH nisu ispoštovali do sada (listopad 2008.).

OZVO je također predvidio i unutarnju integraciju sveučilišta u roku od godinu dana, na čemu se malo uradilo. U slučaju nekoliko sveučilišta rok za integraciju nije poštovan. Sveučilišta u Tuzli i Zenici pozitivni su primjeri. Sveučilišta u RS-u u integraciju su krenula i prije donošenja OZVO-a, sukladno Zakonu o visokom obrazovanju RS-a¹⁶.

Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH ima cilj da oblast obrazovanja prilagodi i približi suvremenim trendovima, te uključi u odlučivanje i planiranje predstavnike sektora rada i zapošljavanja, kao i privredne subjekte.

S gore navedenim zakonima BiH je na putu stvaranja pravnog okvira za sektor obrazovanja u skladu sa zahtjevima budućih evropskih integracija. Da bi taj okvir bio potpuno zaokružen i usklađen sa zahtjevima EU-a na razini države, pored navedenih, treba u što skorije vrijeme usvojiti i Okvirni zakon o obrazovanju odraslih u BiH i Okvirni zakon o cjeloživotnom učenju.

Uz ovaj set okvirnih zakona potrebnih za uključivanje BiH u EU u oblasti obrazovanja i obuke, na nižim razinama vlasti treba što prije donijeti odgovarajuće zakone harmonizirane s onima na razini BiH, ali i zakone o učeničkom i studentskom standardu i organiziranju.

Međutim, veliki problem je u tome što harmonizacija zakona na nižim razinama s onima na razini BiH mnogo kasni pa je tako do sada samo Tuzlanski kanton usvojio usklađen Zakon o visokom obrazovanju¹⁷.

Dodatni problem je i u samoj provedbi okvirnih zakona jer BiH u oblasti obrazovanja nema ni nadzor, ni kontrolu, a ni provedbene mehanizme. Gotovo da je stvar samo dobre volje nadležnih vlasti na nižim razinama hoće li se, i u kojoj mjeri, provoditi okvirni zakoni.

→ Institucionalni okvir

Sukladno administrativnoj organizaciji BiH ključne institucije za reformu obrazovanja su čak 13 ministarstava na razini entiteta, kantona i Brčko-Distrikta BiH. Ministarstvo civilnih poslova BiH je od 2003. godine zaduženo za koordinaciju aktivnosti u sektoru obrazovanja u BiH, kao i na planu evropskih integracija i međunarodne suradnje.

Pored toga, Sektor za obrazovanje pri Ministarstvu nadležan je i za međusektorsku suradnju, te posebice za suradnju s Direkcijom za evropske integracije i Uredom za reformu javne uprave. Ovaj sektor djeluje i kao tajništvo Konferencije ministara obrazovanja u BiH, a djelovat će i kao tajništvo Vijeća za obrazovanje koja su u procesu osnivanja.

Ministar civilnih poslova predsjedavajući je Konferencijom ministara obrazovanja u BiH.

¹⁶ *Zakon o visokom obrazovanju*. Službene novine Tuzlanskog kantona, br. 8/08.

¹⁷ Evropska komisija *Knowlagde society – homepage*. http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/index_en.htm

Konferencija je osnovana 11.3.2008. godine, a čini je 13 ministara zaduženih za obrazovanje na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou i predstavnika Odjela za obrazovanje Brčko Distrikta BiH. Glavni zadaci ove Konferencije jesu usklađivanje:

- **obrazovnih politika i strateških planova,**
- **obrazovnog zakonodavstva,**
- **razvoja i kreiranja obrazovnih standarda,**
- **aktivnosti u pravci EU integraciju,**
- **regionalne i međunarodne suradnje u obrazovanju.**

Kao savjetodavna tijela Konferencije uskoro bi trebala biti osnovana i vijeća za opće, srednje stručno i visoko obrazovanje, u čijem bi se sastavu trebali naći i predstavnici mladih.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke nema izvorne nadležnosti u oblasti obrazovanja, te se bavi suradnjom i koordinacijom s kantonima. Federalni ministar obrazovanja je predsjedavajućim Federalne koordinacije ministara obrazovanja koju čine kantonalni ministri obrazovanja.

Punu izvornu nadležnost u oblasti obrazovanja na svom teritoriju imaju Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a, kantonalna ministarstva obrazovanja i Sekretarijat za obrazovanje Brčko-Distrikta BiH. Ove nadležnosti uključuju obrazovnu politiku, zakonodavstvo, administraciju i financiranje, provedbu dokumenata usvojenih na državnoj ili međunarodnoj razini, te predstavljanje ovih administrativnih jedinica u procesu ukupne reforme obrazovanja.

Uloga općine u oblasti obrazovanja različito je regulirana u RS-u i u pojedinim kantonima u FBiH. Ta je uloga za sada uglavnom ograničena na održavanje školskih objekata i financiranje jednog dijela materijalnih troškova.

Sukladno praksi EU-a funkcionalne decentralizacije i jačanja uloge lokalne zajednice kada je u pitanju obrazovanje, nova uloga općine trebala bi uključivati sudjelovanje u kreiranju dijela nastavnog plana i programa od značaja za lokalnu zajednicu, od oko 20 do 25%, a pored toga i utjecaj na izbor kadrova.

Kao i u oblasti rada s mladima i pružanja brige o mladima kroz dodatne sadržaje koji se tiču jačanja mladih ličnosti, kulture, športa, i slobodnog vremena, lokalne zajednice imaju priliku da prilagode i ove jednako važne obrazovne sadržaje vlastitim potrebama društveno-gospodarstvenog razvoja.

Postoji rizik da manje i siromašnije općine, uslijed nejednakih fiskalnih i kadrovskih kapaciteta, jednostavno neće biti u mogućnosti ispuniti dodijeljene nadležnosti niti organizirati dodatne sadržaje.

U području predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja postojeći pedagoški zavodi zaduženi su za praćenje kvalitete obrazovanja i potporu njegovom razvoju. Ove institucije također imaju nadležnosti na razini kantona i entiteta.

Na razini BiH ne postoji adekvatna institucionalna struktura koja bi odgovorila potrebama visokog obrazovanja. Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete trenutačno je u procesu osnivanja, a imat će sjedište u Banjoj Luci. Vijeće ministara BiH imenovalo je ravnatelja Agencije, a uskoro će i njen upravni odbor. Osnovana je kako bi predstavljala BiH u Europskoj mreži agencija za osiguranje kvalitete i doprinijela ispunjavanju zahtjeva Bolonjskoga procesa i Europskog prostora visokog obrazovanja.

Pored Agencije za razvoj visokog obrazovanja, uskoro bi trebao početi s radom i Centar za informiranje i priznavanje dokumenata u oblasti visokog obrazovanja. Ova institucija je također u procesu osnivanja sa sjedištem u Mostaru, a Vijeće ministara BiH uskoro bi trebalo imenovati i vršitelja dužnosti ravnatelja centra, kao i upravni odbor. Centar će biti dijelom Europske mreže centara za informiranje.

Kada je riječ o praćenju kvalitete obrazovanja i potpori njegovom razvoju na nižim razinama obrazovanja, uskoro bi trebala biti osnovana i Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje sa sjedištem u Mostaru i odjelima u Sarajevu i Banjoj Luci.

Agencija će se, između ostalog, na razini BiH baviti uspostavljanjem standarda znanja, ocjenjivanjem postignutih rezultata što uključuje i 'državnu maturu'. Pored toga, agencija će se baviti razvojem zajedničkog jezgra nastavnih planova i programa u predškolskom, osnovnom i općem, te srednjem stručnom obrazovanju i obuci, zatim obrazovanjem i obukom odraslih, te cjeloživotnim obrazovanjem. Dodatno, Agencija će biti nadležna i za praćenje i izvještavanje o stanju obrazovanja u BiH, te za pripreme i sudjelovanje u međunarodnim razvojnim projektima i istraživanjima u obrazovanju (TIMSS, PISA).

Svim ovim obrazovnim institucijama i agencijama na kraju treba dodati i Direkciju za europske integracije koja bi, zajedno s Ministarstvom civilnih poslova BiH, trebala upravljati strukturalnom i sadržajnom prilagodbom bh. obrazovnog sustava prema zahtjevima europskih integracija.

→ Okvir javnih politika

Za BiH i vrijeme u kojem živimo karakteristične su brojne i brze unutarnje i vanjske promjene i izazovi kao što su rekonstrukcija i tranzicija, europske integracije, decentralizacija i globalizacija. Odgovarajuće promjene u obrazovanju ne mogu naravno biti jedini, ali su neophodan dio odgovora na sve ove procese.

Koncept cjeloživotnog učenja razvijen je na široj europskoj i globalnoj razini, kao odgovor na brze društvene promjene i tranziciju u 'društvo temeljeno na znanju'¹⁸, te stalnu potrebu za stjecanjem novih znanja i vještina. Koncept podrazumijeva neprekinuto stjecanje znanja tijekom cijelog života, a ostvaruje se kroz formalno i neformalno obrazovanje i obuku. Promjene u gospodarstvu pak podrazumijevaju promjene na tržištu rada i u strukturi zanimanja, traže nova znanja i ubrzani porast informatizacije.

Polazeći od ovih promjena, pored lingvističke i matematičke pismenosti, EU je početkom 21. stoljeća definirala pet novih ključnih sposobnosti koje svaki obrazovni sustav mora razvijati:

- **prirodnoznanstvena pismenost;**
- **strani jezici;**
- **informatičko-komunikacione sposobnosti;**
- **tehnička kultura i**
- **poduzetništvo i društvene vještine.**

U kontekstu gore navedenog, svaki pojedinac mora naučiti kako učiti, misliti i djelovati, što traži i nove načine planiranja, provođenja, evaluacije i osiguranja kvalitete obrazovanja.

Ovom vanjskom kontekstu potrebno je prilagoditi strateške pravce razvoja i politiku obrazovanja u BiH. Pri tome je potrebno imati u vidu da oni istovremeno moraju odgovoriti i na unutarnje izazove kao što su:

- **izuzetno visok stupanj nezaposlenosti i nekonkurentnosti radne snage,**
- **vrlo loša povezanost sa sektorom rada i zapošljavanja,**
- **nezadovoljavajuća obrazovna struktura i informatička razvijenost,**
- **osjetno povećana socijalna isključenost djece i mladih iz reda povratničke i seoske populacije, siromašnih i onih sa teškoćama u razvoju.**

¹⁸ Vijeće ministara BiH, *Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008 – 2015.* (2008). http://www.mcp.gov.ba/admin_zakoni_hr/data/upimages/Strategija_HRVATSKI_JEZIK.doc

Ovdje je potrebno dodati i izuzetno visoku stopu napuštanja daljnjeg školovanja, kako u srednjem, tako i u visokom obrazovanju. Neto stopa upisa mladih u srednje obrazovanje u BiH iznosi 76,2 posto, od čega ih tek 54 posto završi srednju školu u predviđenom roku. Samo 20 posto srednjoškolaca završava opće srednje obrazovanje, a samo 30 posto onih koji idu u srednje stručne škole završava četverogodišnje obrazovanje. Neto stopa upisa mladih u visoko obrazovanje iznosi samo 24 posto, od čega ih tek 10 posto završava studij u roku¹⁹.

Nova strategija obrazovanja, pod nazivom "Strateški pravci razvoja obrazovanja u BiH sa planom implementacije 2008. - 2015, pored gore navedenog, kao glavne pravce razvoja ove oblasti navodi:

- **poboljšanje efektivnosti, jednakosti pristupa i pravičnosti u obrazovanju i obuci;**
- **proširivanje mogućnosti obrazovanja i obuke odraslih;**
- **modernizacija poučavanja i učenja na svim razinama obrazovanja;**
- **razvijanje veza između svijeta obrazovanja i svijeta rada;**
- **obaveza stalnog profesionalnog razvoja nastavnog i upravljačkog kadra u obrazovnim ustanovama i**
- **koordinacija javne uprave u sektoru obrazovanja.**

Kada su u pitanju mladi, to konkretno podrazumijeva najveće promjene u srednjem i visokom obrazovanju.

Proces reforme srednjeg stručnog obrazovanja u BiH se kroz projekte EU-a provodi još od 1999. godine, uz vrlo ograničene rezultate. U skladu s bh. Strategijom razvoja srednjeg stručnog obrazovanja i obuke za period 2007-2013²⁰ potrebno je provesti sljedeću smjernicu:

"stručno obrazovanje i obuka predstavljaju ključni generator ekonomskog i društvenog oporavka i daljeg razvoja BiH i njene integracije u EU-u i globalne svjetske procese".

Kao cilj razvoja stručnog obrazovanja i obuke navodi se:

"osiguranje sposobne radne snage i podrška inovacijama u proizvodnji".

U stvarnosti je ova oblast obrazovanja trenutačno možda i najproblematičnija: Usitnjenost stručnih profila i zanimanja u stručnom obrazovanju, od kojih su barem polovica posve nerelevantni i nepotrebni. S jedne strane, ovo znatno poskupljuje troškove, a s druge strane učenici koji ga završavaju ne stječu potrebno opće znanje i vještine, niti su pripremljeni za tržište rada ili nastavak obrazovanja.

Osnovi strateški ciljevi na ovoj razini obrazovanja, sukladno standardima EU-a, jesu:

- **povećati upis u srednje obrazovanje na 90 posto, od čega u gimnazije i četverogodišnje stručne škole na 80 posto,**
- **osigurati mogućnost za nastavak tj. prelazak iz trogodišnje u četverogodišnje stručne škole, te**
- **uvesti obaveznu eksternu maturu na kraju četverogodišnjeg srednjeg obrazovanja.**
- **U stručnim školama cilj je razviti manje specijalizirano, a fleksibilnije i obrazovanje koje će se brzo prilagođavati potrebama tržišta rada i razviti okvir kvalifikacija za cjeloživotno učenje sukladno tzv. Europskom okviru kvalifikacija²¹.**

¹⁹ Strategija razvoja srednjeg stručnog obrazovanja i obuke za period 2007-2013. Službeni glasnik BiH, br. 65/07.

²⁰ Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

²¹ Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Osnovi strateški ciljevi na ovoj razini obrazovanja jesu:

- **povećati upis u visoko obrazovanje na razinu regionalnog prosjeka od barem 32%,**
- **provesti Lisabonsku konvenciju (kroz rad Centra za informiranje i priznavanje dokumenata, koji je u osnivanju),**
- **sukladno Bolonjskom procesu provesti funkcionalnu integraciju sveučilišta,**
- **uspostaviti i razvijati jedinstveni sustav od tri ciklusa studiranja (dosljednim uvođenjem magistarskog i doktorskog studija),**
- **uspostaviti i razvijati sustav praćenja i osiguranja kvaliteta,**
- **povezati visoko obrazovanje sa znanstveno-istraživačkim radom,**
- **omogućiti mobilnost studenata i nastavnog osoblja dosljednim uvođenjem ECTS-a, te**
- **usvojiti okvir kvalifikacija u visokom obrazovanju na razini BiH²².**

U pravcu osiguranja jednakosti u pristupu obrazovanju i prevencije protiv siromaštva i socijalne isključenosti potrebno je prije svega unaprijediti studentski standard.

Nova strategija obrazovanja tretira obrazovanje i obuku odraslih kao jedan od osnovnih prioriteta. U kontekstu cjeloživotnog učenja, obrazovanje i obuka odraslih doprinosi društvenoj koheziji, većoj konkurentnosti na tržištu rada tako što postaje sastavnim dijelom obrazovnog procesa i sustava, organiziran na načelima opće otvorenosti i dostupnosti.

U cijeloj BiH u ovoj oblasti obrazovnoga sustava postoji tek nekoliko ustanova koje se bave stručnim usavršavanjem, tj. obrazovanjem i obukom odraslih. Kriteriji i standardi za ovu razinu obrazovanja trebaju se razvijati na državnoj razini, a u fokusu će biti smanjenje funkcionalne nepismenosti i širenje srednjeg obrazovanja odraslih. Prioritetne ciljne skupine jesu mladi koji su napustili školovanje, odrasli bez završene osnovne ili srednje škole, odrasli sa srednjem školom koja ne zadovoljava potrebe tržišta rada, osobe s posebnim potrebama ili u stanju socijalne marginalizacije ili isključivosti (Romi, povratnici, siromašni, itd.), te svi oni koji žele napredovati i usavršavati se.

S obzirom na širinu potreba, trebat će razviti mrežu različitih obrazovnih institucija, ali i drugih davalatelja obrazovnih usluga (npr. privatni biznis), te, sukladno Europskom kvalifikacionom okviru, izraditi domaći kvalifikacijski okvir.

Kao što je već navedeno, u ljeto 2008. godine Vijeće ministara BiH usvojilo je novu Strategiju obrazovanja za period do 2015. godine. Prethodno su se o njoj izjasnili i podržali je oni koji su na njoj radili i koji bi je trebali provoditi: međunarodni i domaći stručnjaci iz svih oblasti obrazovanja i svih krajeva BiH, te ministarstva obrazovanja u entitetima, kantonima i Distriktu-Brčko BiH, preko novoosnovane Konferencije ministara obrazovanja u BiH.

Kako na razini BiH postoji konsenzus o potrebi približavanja europskim integracijama, a tako i onima u obrazovanju, u predstojećem periodu Konferencija bi se trebala prioritetno angažirati na sustavnom uvođenju europskih standarda, europske dimenzije i europskih sadržaja u bh. obrazovni sustav.

Što se tiče standarda, to se posebno odnosi na srednje stručno obrazovanje i obuku i primjenu Kopenhagenskog procesa, te visoko obrazovanje i primjenu Bolonjskog procesa i Lisabonske konvencije.

Što se tiče europske dimenzije i sadržaja, to se posebno odnosi na visoko obrazovanje, tj. predmete i nastavne planove koji se bave europskim pravom, ekonomijom, politikom,

²² Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

institucijama, jezicima EU-a. Ovakvi sadržaji bi u toku studija pripremali mlade za konkretan rad na procesu integracija u EU. Nažalost, u ovom trenutku samo mali broj fakulteta u svojim dodiplomskim i poslijediplomskim studijama nudi ovu vrstu sadržaja.

Kada se razmatraju mogućnosti i perspektive razvoja visokog obrazovanja za europske integracije, valja imati na umu da se mali sustavi visokog obrazovanja, kao što je ovaj u BiH, naprosto ne mogu razvijati sami. Oni ne mogu ispuniti odgovarajuću razinu kvalitete u visokom obrazovanju, znanosti i istraživanju u svim disciplinama i programima koji su nužni za skladan razvoj pojedinca, države, društva, kulture i gospodarstva.

Održivost i napredak unutar Bolonjskog procesa i Europskog prostora visokog obrazovanja i istraživanja bili bi znatno lakši ako visokoškolske ustanove udruže svoje snage i profiliraju svoje programe na razini BiH, prije nego to isto učine na regionalnoj razini, prvenstveno unutar "mutual intelligibility" zone (zone međusobnog razumjevanja) (Hrvatska, BiH, Srbija i Crna Gora). Na taj način bi se najbolje mogli iskoristiti institucionalni, ljudski i finansijski resursi. Istovremeno, ovo je najučinkovitiji način da se zadovolje gospodarske i društvene potrebe ovih država.

Jedan bi od prioriteta također trebao biti razvoj međunarodne suradnje i razmjene i veća ponuda tzv. "joint degrees" programa koji se zajednički provode na domaćim i stranim visokoškolskim ustanovama i vode ka zajedničkim, duplim diplomama. Ovakvi programi, uz automatsko priznavanje diploma, na najbolji način istovremeno osiguravaju kvalitetu, te stimuliraju mobilnost studenata i profesora.

U BiH ima malo ovakvih programa. Jedan od rijetkih uspješnih izuzetaka je Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu (ACIPS), koji od 1999. godine nudi sve više različitih "joint degrees" programa. Programi se provode u suradnji s nekim od najboljih europskih i američkih visokoškolskih ustanova. Navedeni slučaj može poslužiti kao dobar primjer ostalim visokoškolskim ustanovama za razvoj sličnih progama.

Kada je riječ o postojećim preprekama koje stoje na putu ovakvoj vrsti reforme, treba posebice istaknuti nizak stupanj dostupnosti i uporabe informatičke tehnologije na svim razinama obrazovanja. Pored toga, niska razina znanja stranih jezika kod profesora i studenata predstavlja prepreku pristupu istraživanjima i stručnoj literaturi. Ovo posljednje je posebice važno ako imamo u vidu da bi studenti u budućnosti jedan semestar trebali studirati ne samo van matičnog univerziteta nego i van zemlje i svojeg govornog područja. Ovo je neophodan uvjet za aktivno sudjelovanje BiH u programima Europske unije za razvoj i razmjenu u visokom obrazovanju, kao što su npr. *Erasmus* i *Socrates*.

→ Finansijski okvir

Obrazovanje se u BiH financira gotovo isključivo iz javnog proračuna: entitetskog, kantonalnog, Brčko-Distrikta BiH i u nekim slučajevima općinskog. Iznos sredstava za obrazovanje iz državnog proračuna minimalan je. Iako je postotak izdvajanja za obrazovanje relativno visok, ta sredstva uglavnom nisu dovoljna jer su sami proračuni niski. U RS-u se za obrazovanje izdvaja oko 4%, u FBiH oko 6%, dok se za obrazovanje u Distriktu Brčko izdvaja 11,2% ukupnih budžetskih sredstava²³.

Na svim razinama obrazovanja postoje velike razlike u budžetskom izdvajanju po učeniku ili studentu, a isto je i s plaćama zaposlenih u ovom sektoru. Iz proračuna se prvenstveno financiraju bruto plaće i druge naknade uposlenih te materijalni troškovi. Kriteriji za planiranje financiranja osnovnog i srednjeg obrazovanja skoro su jednaki u cijeloj BiH. Sredstva za plaće i naknade planiraju se na osnovu broja uposlenih, uzimajući u obzir pedagoške standarde, broj odjeljenja i sati, što je suprotno osnovnom europskom trendu da se to radi na osnovu broja učenika i studenata.

²³ Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Kriteriji za planiranje materijalnih troškova uglavnom su troškovi energije i komunalnih usluga. Troškovi amortizacije opreme i zgrada se uopće ni ne planiraju, a skoro da bi se isto moglo reći i za kapitalne investicije. Od ukupno planiranih proračunskih sredstava za obrazovanje u prosjeku na bruto plaće i naknade uposlenih izdvaja se oko 88%, za materijalne troškove oko 8%, a na kapitalna ulaganja oko 4%²⁴. Nakon rata većina porušenih i oštećenih obrazovnih objekata obnovljena je donatorskim sredstvima. Dostupnost ovih sredstava danas je minimalna, a mnoge škole su još uvijek u potrebi za popravkama.

Svaka reforma ima svoju cijenu, pa tako postoji potreba za povećanjem finansijskog izdvajanja za određene segmente i namjene u obrazovanju kao što su, na primjer, srednje stručno obrazovanje i obuka ili poboljšanje kvalitete obrazovanja, te gdje je to moguće ulaganja u neformalno obrazovanje. Vlastiti izvori financiranja obrazovnih institucija postaju zato sve značajniji, što je posebno uočljivo u sektoru visokog obrazovanja.

Trezorski sustav financiranja obrazovanja²⁵, usprkos početnom protivljenju, uglavnom se pokazao uspješnim i povećao je transparentnost i odgovornost u trošenju kako javnih tako i vlastitih prihoda.

U periodu od 1997. do 2005. godine stopa nataliteta u BiH smanjila se za 43,3 posto²⁶. Svojevrsan paradoks je što smo istovremeno suočeni sa sve većim postotkom nezaposlenih mladih ljudi.

U uvjetima smanjenja nataliteta, i samim tim smanjenja broja školske djece i omladine, treba što prije prilagoditi, tj. razviti novu mrežu osnovnih i srednjih škola, a uštede po toj osnovi iskoristiti u druge namjene. Već sada, u odnosu na evropski prosjek, BiH ima previše razreda i nastavnika u odnosu na broj učenika (u EU 1:20, u BiH 1:14 u osnovnoj školi), što znači i neopravdano veliku potrošnju po učeniku.

Dodatno, tu je i potpuno vidljiva razlika između kvalifikacija nastavnika i profesora, kako u srednjem tako i u visokom obrazovanju, i potreba na tržištu rada u BiH, u EU, te budućih procjena o ovim potrebama.

Izveštavanje i praćenje učinkovitosti financiranja u obrazovanju sukladno međunarodnim standardima na lokalnoj, kantonalnoj i entitetskoj razini nije razvijeno, a na državnoj skoro da ni ne postoji. Jedna od prepreka za to je nepostojanje statističkih podataka i indikatora o obrazovanju. Obrazovne vlasti bi, u suradnji sa zavodima za statistiku, na odgovarajućim razinama trebale poraditi na razvoju statistike obrazovanja sukladno procedurama i zahtjevima Europske komisije i EUROSTAT-a. Na taj način osigurali bi se ulazni pokazatelji za razvoj svrsishodnih programa.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Zakon o trezoru u Federaciji BiH. Službene novine FBiH, br. 58/02, 19/03; Zakon o trezoru. Službeni glasnik RS, br. 14/00.

²⁶ Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo

→ Uvod

Svi prikupljeni podaci govore da je nezaposlenost *problem broj jedan* kada su u pitanju mladi u Bosni i Hercegovini.

Uprkos pokazateljima u ovoj oblasti i ponovljenim empirijskim istraživanjima u posljednjih nekoliko godina koje su jasno označile nezaposlenost kao glavni problem, nedostaju odgovarajuće politike – kako kod zapošljavanja, tako i kod podrške omladinskom preduzetništvu u BiH.

Složenost problema nezaposlenosti i nedostatak politika, te kašnjenje s reformama, naročito u sistemu obrazovanja, dovodi mladu populaciju u dugoročno nepovoljan položaj, a privredu BiH čini nekonkurentnom.

Krajem 2006. godine Komisija je predstavila Studiju o omladinskom zapošljavanju u BiH²⁷. Kao posredni rezultat nalaza iz ove studije u 2008. i 2009. godini pokreće se nekoliko značajnih inicijativa koje dolaze iz međunarodnih razvojnih agencija i tiču su zapošljavanja mladih.

Složenost problema nezaposlenosti i nedostatak politika, te kašnjenje s reformama, naročito u sistemu obrazovanja, dovodi mladu populaciju u dugoročno nepovoljan položaj, a privredu BiH čini nekonkurentnom.

Pregled nalaza u oblasti zapošljavanja i preduzetništva mladih možemo početi sa sljedećim obrazloženjem iz izvještaja Komisije evropskih zajednica Vijeću EU-a o napretku BiH u oblasti zapošljavanja i socijalne politike²⁸:

„Nezaposlenost mladih je preko 60% (ARS 2006. godine), a najveći dio je onih koji su nezaposleni duži period.

Samo 13,4 % nezaposlenih mladih su nezaposleni manje od 12 mjeseci; polovina nezaposlenih su nezaposleni preko 2 godine, a petina preko 5 godina.“

U istom izvještaju Komisije EU-a nalaze se još i ove ocjene:

„Postignut je mali napredak u pogledu politika zapošljavanja. Nije utvrđen plan djelovanja zapošljavanja na državnom nivou.

Situacija na tržištu rada i dalje je zabrinjavajuća u cijeloj zemlji.

Nema novih radnih mjesta koja bi apsorbirala radnu snagu koja je u porastu.

²⁷ Davorin Pavelić, *Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH* (Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH: Konzorcij italijanskih organizacija – CISP, 2006).

²⁸ Komisija evropskih zajednica, *Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2007. godini*. (Brisel, 2007), 38. <http://www.delbih.ec.europa.eu/files/docs/reports/bih>

Neformalnost ostaje visoka.

Stopa zaposlenosti je na vrlo niskom nivou (29,7 %, prema Anketi o radnoj snazi (ARS) u 2006. godini).

Nezaposlenost, koja je već izuzetno visoka, nastavlja rasti. Stopa nezaposlenosti ostala je na 31 % (na osnovu ARS-a) u 2006. godini.“

Istraživanje u vezi s mladima²⁹, provedeno početkom 2008. godine, ukazuje da je stopa nezaposlenosti među ovom populacijom 58,5 %.

Anketa o radnoj snazi³⁰ (ARS) navodi sljedeće podatke:

„Stopa nezaposlenosti bila je najviša među mladim osobama, starosti od 15 do 24 godine. Ona je iznosila 58,4 %, od toga 55,6 % za muškarce i 63,1 % za žene.“

Neki od glavnih razloga za ovako tešku situaciju na tržištu rada navedeni su već ranije:

„nema novih radnih mjesta koja bi apsorbirala radnu snagu koja je u porastu“³¹.

Nezaposlenost je dijelom naslijeđena iz prethodnog sistema (1991. godine stopa nezaposlenosti je iznosila 24% u BiH)³², kao i sljedeća karakteristika bh. privrede:

„nepovoljna struktura privrede bazirana je na sektorima niske dodatne vrijednosti i karakteriziranoj dominaciji bazno-sirovinskih privrednih grana“.³³

S druge strane, proces tranzicije je do sada bio izuzetno nepovoljan po bh. ekonomiju. Pored posljedica sukoba u zemlji, koji su imali krajnje negativan učinak na sve oblasti društva, tu je i sljedeći diskurs:

„Aktivnosti organa vlasti u posljednjih devet godina su uglavnom bile usmjerene na proces ‘privatizacije’ javnih poduzeća.

Budući da se organi vlasti u BiH nisu fokusirali na finansijsko, organizaciono i upravljačko restrukturiranje i modernizaciju javnih poduzeća, rezultat jeste uništenje oko polovine njih i ogroman gubitak radnih mjesta“.³⁴

²⁹ Komisija za koordinaciju pitanja mladih u Bosni i Hercegovini i GTZ, *Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH*. (Sarajevo, 2008).

<http://www.mladi.gov.ba/images/stories/aktuelnosti/Analiza%20polozaja%20mladih%20i%20omladinskog%20sektora%20u%20BiH%5B1%5D.pdf>

³⁰ Agencija za statistiku BiH, *Anketa o radnoj snazi 2007*. (2007). <http://www.bhas.ba/ankete/radnaSnaga.pdf>

³¹ Komisija evropskih zajednica, *Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2007. godini*. (Brisel, 2007), 38. <http://www.delbih.ec.europa.eu/files/docs/reports/bih>

³² Radni dokument *Strategija zapošljavanja u FBiH*. (Sarajevo, 2008).

³³ *Ibid.*

³⁴ Manojlo Babić, koordinator asocijacije Nezavisni ekonomisti, intervju sa autorom, Sarajevo, 30.10.2008.

O istoj temi slijedi i ova ocjena:

„Velika državna poduzeća koja su predstavljala glavni izvor zapošljavanja su ili prestala raditi ili rade sa 20 % prijeratnih kapaciteta, čekajući ili privatizaciju i/ili proces restrukturiranja.“³⁵

Konačno, jedan od razloga nezaposlenosti u BiH opisan je i u sljedećoj ocjeni:

„Procesi osnivanja novih preduzeća i razvoja preduzetništva nisu bili dovoljno snažni za ublažavanje velikog gubitka radnih mjesta.“³⁶

Navedene okolnosti čine da BiH ima potrebu za mnogo većom stopom rasta ukupnog društvenog proizvoda od 5,5 %, koliko je prema informacijama Direkcije za ekonomsko planiranje (DEP), u prosjeku iznosio ovaj rast na godišnjem nivou u posljednjih nekoliko godina. Samo tada bi porasla stopa zapošljavanja u BiH.

Povrh toga, u drugoj polovini 2008. godine na vidjelo je izašla svjetska finansijska i ekonomska kriza koja će sigurno negativno utjecati na privredu BiH. Očekuje se smanjenje rasta ukupnog društvenog proizvoda, te će situacija s nezaposlenošću u narednom periodu biti još teža.

Dodatna karakteristika tržišta rada u BiH jeste dualizam - postojanje formalnog i neformalnog tržišta rada. Ukupno stanje u bh. privredi pogodovalo je stvaranju neformalnog tržišta rada koje generira najveći broj novih radnih mjesta. Upravo ova nekvalitetna radna mjesta, bez prava koja uživaju radnici zaposleni u formalnom sektoru, regrutiraju značajan broj mladih na tržištu rada. O tome govore nalazi iz posljednjeg istraživanja o mladima:

„Svaka peta zaposlena mlada osoba nema potpisan ugovor s poslodavcem. Ovako mjereno neformalno tržište rada razotkriva i činjenicu nešto većeg omjera 'rada na crno' u FBiH (23%), u odnosu na RS (16%).“

U prosjeku, mlade osobe s radnim iskustvom dvije trećine radnog staža provedu kao prijavljeni, a jednu trećinu kao neprijavljeni.“³⁷

Ključna karakteristika postojećeg institucionalnog okvira u oblasti zapošljavanja jeste njegova neprikladnost. Službe i biro i za zapošljavanje imaju neadekvatnu ulogu, neadekvatne uvjete za rad i zapravo služe organima vlasti kao servisi za evidentiranje socijalnih potreba građana. Mladi se u većini slučajeva registriraju na birou samo radi zdravstvenog osiguranja. S druge strane, mreža socijalne sigurnosti za nezaposlene mlade u BiH uopće ne postoji³⁸. Također, tu je i nedostatak kvalificiranog osoblja, što je problem i u nadležnim ministarstvima.

Ključni problem kod pravnog okvira je to da se zakoni koji uređuju ovu oblast ne provode. U pravnom okviru također postoji prostor za poboljšanje u vezi s radnim ugovaranjem, određivanjem minimalne plaće, te traženim radnim iskustvom.

U cilju poboljšanja sadašnjeg jako lošeg stanja u sektoru rada i zapošljavanja potrebno je imati u vidu sljedeću ocjenu:

„Zaposlenost mladih ne može se posmatrati kao odvojeno pitanje, izvađeno iz konteksta cjelokupne ekonomske i situacije na tržištu rada u zemlji“³⁹.

Potrebno je, dakle, postaviti ekonomski razvoj kao prioritet broj jedan za cijelu zemlju.

Međutim, loša ekonomska situacija u BiH dugoročno kreira sve više problema, a jedan od njih koji najviše afektira mlade jeste nedostatak perspektive. To rezultira egzodusom mladih, koji je

³⁵ Radni dokument *Strategija zapošljavanja u FBiH*.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH*.

³⁸ Pavelić, *Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH*.

³⁹ *Ibid.*

uključuje i 'odlazak mozgova' (tzv. *brain drain*)⁴⁰:

„U periodu 1996-2002. oko 100.000 mladih ljudi napustilo je BiH“

Tu je i ocjena iz dokumenta 'Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća u RS-u za period 2006-2010'⁴¹ koja podcrtava činjenicu o 'odlasku mozgova':

„Mnogi preduzetni ljudi i perspektivni mladi ljudi i dalje odlaze u inostranstvo i tamo započinju karijeru. Vlada ne uspostavlja mjere za njihovo zadržavanje u zemlji, kao npr. podrška razvoju omladinskog preduzetništva.“

Dodatno, u posljednjem istraživanju o mladima u BiH⁴² podaci o ovoj temi izgledaju ovako:

73% mladih bi napustilo BiH, bilo zbog školovanja, bilo zbog privremenog rada, udaje/ženidbe, ili trajnog nastanjanja u drugoj zemlji.

67% mladih bi napustilo BiH zbog bar jednog od navedenih razloga, ne uključujući školovanje.

9% mladih, 13% iz FBiH i 5% iz RS, već je poduzelo konkretne korake za odlazak iz zemlje.

Prema riječima Dr. Howarda Williamsona: **„Kada imate nalaze kao što su ovi, organi vlasti moraju kreirati i provoditi politike prema mladima“⁴³.**

Međutim, kao ni u drugim oblastima od značaja za mlade niti u ovoj ne postoji programski i strukturiran pristup poboljšanju stanja. Vrlo je slaba saradnja svih relevantnih učesnika u ovoj oblasti kako na horizontalnom, tako i na vertikalnom planu, što uzrokuje visok stepen neiskorištenosti postojećih resursa.

Obrazovni sistem u BiH umnogome doprinosi lošoj situaciji u ovoj oblasti. Kako su nezaposlenost i obrazovanje mladih u izravnoj vezi, kašnjenje s reformama sistema obrazovanja uzrokuje slabu vezu s tržištem rada i budućim potrebama za radnom snagom. Stoga su osnovne ocjene koje karakteriziraju sistem obrazovanja u BiH odnosu na tržište rada sljedeće⁴⁴:

I. Loš kvalitet obrazovnog sistema;

II. Obrazovni sistem obrazuje mlade za profesije za kojima ne postoji potreba na tržištu rada;

III. Obrazovni sistem je baziran na slabom znanju, pružajući određeni nivo teoretskog znanja bez praktične komponente u obrazovanju.

Ovaj nedostatak praktične komponente u obrazovanju, kao i kompletan nedostatak mogućnosti za stažiranje, ostavlja mlade ljude nepripremljenim za radni angažman. Tu je i profesorski, odnosno nastavnički kadar sa svojim kompetencijama koje ne odgovaraju tržištu rada u BiH, u EU, niti procjenama o budućim potrebama. Dodatno, obrazovni sistem ne pruža pomoć ili obuku za mlade na olakšanju njihove tranzicije od škole do posla, a nizak nivo produktivnosti radne snage u BiH negativno utiče na konkurentnost.⁴⁵

Podaci iz ARS-ove ankete (2007) ukazuju na to da više od dvije trećine nezaposlenih ili 69,9%, ima srednjoškolsko ili niže obrazovanje, a 26,1% su zapravo osobe s osnovnim obrazovanjem. Udio onih s višom školom ili visokom stručnom spremom je svega 4,1% među nezaposlenima.

⁴⁰ UNDP, *Mladi u BiH 2003*. (2003). http://www.esiweb.org/pdf/bridges/bosnia/UNDP_Mladi.pdf

⁴¹ Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća Republike Srpske, *Strategija za razvoj malih i srednjih preduzeća u RS-u za period 2006-2010. godine*. (Banja Luka, 2006).

⁴² *Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH*.

⁴³ Howard Williamson, Regionalna konferencija o pitanjima mladih pod pokroviteljstvom Vijeća Evrope, EU i Ministarstva omladine i sporta Vlade Republike Srbije. (Beograd, 2008).

⁴⁴ Pavelić, *Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH*.

⁴⁵ Radni dokument *Strategija zapošljavanja u FBiH*.

Stoga odmah pada u oči neprikladnost nekih dosadašnjih programa za zapošljavanje u BiH⁴⁶ koji su bili usmjereni na visoko obrazovane mlade. Visoko obrazovani mladi su grupa koja je u prilici pronaći kvalitetne poslove, one u formalnom sektoru rada u BiH. Mladi sa srednjom stručnom spremom i nižim obrazovanjem bi trebali biti prioritet vladama u njihovim programima, budući da se oni nalaze lošijem i rizičnijem položaju.

Mladi u većini slučajeva ispravno ocjenjuju glavne probleme i nedostatak perspektiva u vezi sa zapošljavanjem. 'Studija omladinskom zapošljavanju u BiH' jasno naglašava probleme mladi⁴⁷. Ovo je prvi sveobuhvatni dokument koji se bavio problemima zapošljavanja mladih.

Na fokus grupama organizovanim širom BiH tokom juna i jula 2006. godine u općinama Donji Vakuf, Bugojno, Novi Travnik, Vitez, Fojnica, Busovača, Sokolac, Višegrad, Teslić i Bihać, a u sklopu izrade studije, mladi su istakli da su glavne prepreke dobivanju posla sljedeće:

- **Loša ekonomska situacija u zemlji i nepostojanje dostupnih poslova u njihovim zajednicama;**
- **Korupcija i lične veze, a najviše kod poslova u vezi sa javnom administracijom;**
- **Nedovoljna osposobljenost za savremene uslove rada kao rezultat njihovog procesa obrazovanja;**
- **Nepostojanje (traženog) radnog iskustva.**

Vrijedi naglasiti da, iako su svi učesnici na fokusnim grupama bili registrirani na biroima za zapošljavanje kao nezaposleni, skoro polovina učesnika bila je neformalno zaposlena, a u nekim općinama većina njih. Nadalje, iako zvanično nezaposleni, samo nekoliko njih je stvarno tražilo posao u protekla dva mjeseca.

Ovi odgovori mladih na fokus grupama pokazuju da su ocjene o raširenosti sive ekonomije i neformalnog sektora zapošljavanja, te neaktivnosti mladih na tržištu radne snage realistične. Procjena „Ekonomija u sjeni u BiH“ govori da siva ekonomija iznosi 57,74 % BDP-a⁴⁸. Prema podacima LSMS-a⁴⁹, **više od 18 % od ukupnog broja zaposlenih u neformalnom sektoru mladi su od 25 godina.**

Pasivnost mladih na tržištu rada:

- **Mladi su na fokus grupama 'priznali' svoju pasivnost u vezi s traženjem posla u formalnom sektoru, ističući da posla u njihovim zajednicama svakako nema.**
- **Skoro polovina mladih je obeshrabrena nakon dugog perioda neuspješnog traženja posla i oni postaju neaktivni. Iako zaposleni na privremenim i neformalnim poslovima, neki od njih stekli su i do 9 godina radnog iskustva bez da su ikada bili zvanično prijavljeni.**

Loša kvaliteta poslova radnih mjesta u neformalnom sektoru:

- **Visoka stopa neaktivnosti među mladima je ipak posljedica nesposobnosti vladinog sistema podrške i nedostatka pomoći na olakšanju mladima i njihovoj tranziciji iz nezaposlenosti u zaposlenost.**
- **Dodatno, mnogi mladi ljudi zaposleni u neformalnom sektoru doživjeli su situaciju u kojoj su radili nekoliko mjeseci i nisu dobili platu ili im je plaćeno samo pola od dogovorenog iznosa. Ovo je potvrđeno na fokus grupama u svim općinama i izgleda da je ovaj 'model' raširen u BiH.**

⁴⁶ CEPOS. Efekti programa podsticaja zapošljavanja mladih sa završenom visokom stručnom spremom. (Sarajevo, 2005).

⁴⁷ Pavelić, Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH.

⁴⁸ Pavelić, Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH.

⁴⁹ Ibid.,

Obespravljenost mladih, nepotizam i korupcija na formalnom tržištu rada:

- **Prema navodima mladih za poslove u javnom sektoru dvije osnovne prepreke su korupcija i nedostatak radnog iskustva. Pri tome, zvanični i regularni poslovi su sačuvani za one sa snažnim porodičnim, ličnim i političkim vezama.**
- **Od mladih se traži novac da se zaposle. Ova praksa posebno je raširena u državnim institucijama i državnim kompanijama koje isplaćuju više od prosječne plate.**
- **Tržište rada u BiH još uvijek ne funkcioniše na osnovu kompetencija, jer pored korupcije i nepotizma koji su široko rasprostranjeni u ovom području, postoje i mnogi drugi kriteriji, kao što su etnički, politički i socijalni, a koje osoba mora zadovoljiti da bi dobila posao.**
- **Tu su još problemi nejednakosti gdje su poslodavci u većini slučajeva zainteresirani da zaposle samo mlade žene koje nisu udate i koje nemaju porodičnih obaveza, niti planiraju da se udaju u skorijem periodu.⁵⁰**

Upravo zbog ovih činjenica mišljenje je većine učesnika fokusnih grupa u svim općinama da vještine, stepen i vrsta obrazovanja ne igraju nikakvu ulogu u osiguravanju boljih poslovnih mogućnosti. Stoga ne iznenađuje podatak da jedna trećina mladih ne završava srednje obrazovanje, što ih dovodi u začarani krug socijalnog isključenja i siromaštva.

→ Pravni okvir

Prema ocjenama iz Studije o omladinskom zapošljavanju, zakoni o radu u BiH izgledaju moderni i u izvjesnoj mjeri u skladu sa zakonodavstvom zemalja članica EU-a⁵¹.

Međutim, glavni problem kada su mladi u pitanju jeste što se ovi zakoni ne primjenjuju. Mladi se zapošljavaju nacrno odnosno bez ugovora o radu. Bez ugovora ne mogu dokazati svoje radno iskustvo niti mogu inicirati postupke kod ostvarivanja svojih određenih prava, npr. nakon otkaza. Ova prava uključuju: korištenje pravne pomoći, registraciju na birou odnosno pri agenciji za zapošljavanje, pokretanje postupka za ostvarenje prava na beneficije za nezaposlene, reguliranje prava na zdravstveno osiguranje i dr.

Sistem određivanja minimalne plaće negativno utječe na radnu mobilnost, posebno mladih i nekvalificiranih radnika, dvije grupe koji imaju najviše problema s radom u neformalnom sektoru. To je stoga što se sistem oslanja na kolektivne ugovore, na koje zaposlenici iz privatnog sektora imaju vrlo malo utjecaja.

Svjetska banka je predlagala uvođenje minimalne plaće za mlade u cilju poboljšanja ulaska mladih na formalno tržište radne snage. Preporuka se odnosi na rješavanje problema visoke nezaposlenosti mladih i na postojeće prepreke koje mladi imaju kod dobivanja kvalitetnih poslova, onih u formalnom sektoru.

Iako zakoni o radu u BiH određuju da radnici imaju pravo na zdravstvenu zaštitu i druge oblike socijalne sigurnosti, kako smo naveli, neprovođenje zakona dovodi mlade ljude, koji imaju najviše udjela u radu u neformalno sektoru, u vrlo nepovoljan položaj.

Tu su još i ograničenja kada je u pitanju posredovanje u pronalaženju posla. Ako se ima u vidu da je uloga javnih službi za zapošljavanje minorna, postoji značajan prostor za poboljšanje u ovoj oblasti. Na primjer, potrebno je pravno omogućiti rad privatnih agencija za zapošljavanje.

I konačno, mladi imaju vrlo male mogućnosti da se zaposle u javnom sektoru jer postojeće zakonodavstvo zahtijeva najmanje dvije godine radnog iskustva kao kriterij kod zapošljavanja.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

Budući da većina mladih nema dokaze o formalnom radnom iskustvu, to ih automatski isključuje kod apliciranja na ovu vrstu oglasa. Čak ni kvalificirani volonterski rad, temeljen na treningu za volontere se ne prihvaća kao traženo radno iskustvo.

‘Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH’ iz 2006. godine iscrpno je obradila ove teme.

→ Institucionalni okvir

Državne institucije izravno odgovorne za sektor zapošljavanja i rada jesu Ministarstvo civilnih poslova (MCP) BiH sa odgovornim Odjelom za rad, zapošljavanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu i penzioni fond, te Agencijom za rad i zapošljavanje BiH. Primarni zadatak obaju ovih tijela jeste koordinacija upravnih tijela s nižim nivoima vlasti i saradnja s relevantnim međunarodnim organizacijama.

Vertikalna revizija sektora zapošljavanja u BiH, koja je definirala osnovne funkcije Agencije za rad i zapošljavanje, navodi sljedeće:

„Osnovne funkcije Agencije za rad i zapošljavanje BiH između ostalog podrazumijevaju međunarodno predstavljanje i saradnju pod vodstvom MCP BiH i saradnju sa entitetima. Agencija pomaže MCP BiH sa pripremama za pristup EU, pruža tehničku podršku entitetima u planiranju i provođenju mjera za aktivno tržište rada, ocjenu tržišta rada i nadzor i ocjenu projekata i programa tržišta rada, te pomaže MCP BiH u implementaciji informacijskog sistema za cijelu BiH u skladu sa EU, EURES i ILO standardima.“⁵²

Osim MCP-a BiH i Agencije za rad i zapošljavanje postoje još dva stalna tijela pri Vijeću ministara od ključne važnosti za razvoj politike zapošljavanja mladih: Direkcija za ekonomsko planiranje i Komisija za koordinaciju pitanja mladih u Bosni i Hercegovini.

Direkcija za ekonomsko planiranje ustanovljena je u septembru 2006. godine kao stalno tijelo pri Vijeću ministara Bosne i Hercegovine u skladu sa Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o Vijeću ministara BiH⁵³. Njeni odjeli za ekonomska istraživanja i koordinaciju pripreme, monitoringa, implementacije i evaluacije razvojnih dokumenata i socijalne uključenosti rade na pitanjima preduzetništva, zapošljavanja, tržišta rada i socijalne uključenosti. Direkcija je također zadužena za izradu dva strateška dokumenta: Strategija razvoja BiH za period 2008-2013 i Strategija socijalne uključenosti.

Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH je u skladu s Odlukom o uspostavljanju (VM BiH 295/04.) počela je s radom početkom 2006. godine. Zadatak Komisije je: doprinijeti usvajanju osnovnih principa za koordinaciju aktivnosti vezanih za mlada, harmonizirati planove entitetskih tijela vezane za mlade, definirati strategiju za mlade na međunarodnom nivou; analizirati probleme mladih u BiH, koordinirati projekte za mlade i prikupljati i dijeliti informacije relevantne za mlade.

Komisija je u saradnji s konzorcijem italijanskih nevladinih organizacija pod vodstvom CISP-a, u decembru 2006. g. predstavila Studiju o omladinskom zapošljavanju. To je prva studija o mladima takve vrste urađena za potrebe institucija BiH. Posredni rezultat rada Komisije i njihove studije jesu dvije inicijative međunarodnih agencija u BiH (YEP i YERP), koje će se realizirati u periodu 2008-2011. g., a tiču se zapošljavanja mladih u BiH.

U FBiH odgovornost za zapošljavanje dijele Vlada FBiH i kantoni. Relevantne institucije na nivou FBiH jesu Ministarstvo rada i socijalne politike, Federalna agencija za zapošljavanje i Inspeksijska služba. Ključni organi Ministarstva rada i socijalne politike su: Odjel za rad i zapošljavanje i Jedinica za implementaciju projekata društveno-ekonomske pomoći, obuku i ponovno zapošljavanje.

⁵² Vertikalni pregled sektora za zapošljavanje u BiH; <http://www.europa.ba>

⁵³ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Vijeću ministara BiH. Službeni glasnik BiH, 81/06.

Zadaci Federalne agencije za zapošljavanje predviđeni su Zakonom o zapošljavanju i nezaposlenosti FBiH i podrazumijevaju koordinaciju, harmonizaciju, statističku evidenciju situacije na tržištu rada i nezaposlenosti na teritoriji FBiH.

Svi kantoni imaju ministarstva zadužena za pitanja rada i zapošljavanja, kao i agencije za rad i zapošljavanje i jednu ili mrežu službi za zapošljavanje. Kantonalne službe za zapošljavanje i Federalna agencija za zapošljavanje finansiraju se od poreza na plaću tako što 70 % ovih sredstava pripada kantonalnoj službi za zapošljavanje, a 30% federalnoj agenciji za zapošljavanje. Kantonalne službe za zapošljavanje dužne su mjesečno izvještavati Federalnu agenciju za zapošljavanje. Osim registracije nezaposlenih, prikupljanja podataka, posredovanja u traženju zaposlenja i od nedavno implementacije mjera aktivnog traženja zaposlenja, kantonalne službe također su zadužene za pružanje socijalne zaštite nezaposlenim.

Administrativno tijelo zaduženo za zapošljavanje u RS-u jeste Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite – Odjel za rad i zapošljavanje. RS ima i svoj Inspektorat i Agenciju za zapošljavanje sa šest regionalnih centara od kojih je svaki zadužen za određeni broj općinskih biroa za zapošljavanje. Centar za posredovanje u traženju zaposlenja i mjere aktivnog zapošljavanja u sklopu Centralne službe Agencije za zapošljavanje RS-a ključni su za izradu politika za zapošljavanje mladih.

Brčko-Distrikt BiH ranije je imao tri biroa za zapošljavanje, ali sad ima jedinstven Biro za zapošljavanje. Prema Zakonu o zapošljavanju Biro je nadležan za poslove zapošljavanja, osiguranja za nezaposlene, prava nezaposlenih i uvjete za njihovo ostvarivanje, a također vodi evidenciju osoba koje traže zaposlenje. Odjeljenje za ekonomski razvoj Odjela za ekonomski razvoj, sport i kulturu bavi se pitanjem razvoja poslovanja uključujući i preduzetništvo mladih.

Iako odgovorne i za mlade, institucije zadužene za rad i zapošljavanje ne posjeduju kapacitete za bavljenje pitanjima zapošljavanja mladih.

Navedene službe i biroa za zapošljavanje u BiH imaju neadekvatnu ulogu, neadekvatne uvjete za rad i zapravo služe organima vlasti kao servisi za evidentiranje socijalnih potreba građana. Također, tu je i nedostatak kvalificiranog osoblja, što je problem i u nadležnim ministarstvima⁵⁴.

Ključni problem jeste taj što politike, koje bi trebale biti koordinirane i programski kreirane tako da na najbolji način djeluju i koriste oskudne resurse, jednostavno nedostaju, kako na državnom, tako i na entitetskom i kantonalnom nivou u BiH. Samim tim, institucionalni okvir u ovoj oblasti nije ekonomičan, efikasan niti efektivan.

Tokom 2008. očekuju se rezultati projekta „Reforma politike zapošljavanja i uspostava informatičkog sistema tržišta rada“⁵⁵, koji finansira Evropska unija. Ovaj projekt će doprinijeti razvoju Strategija zapošljavanja na nivou RS-a, FBiH i Brčko-Distrikta BiH.

Očekuje se da gore navedeni projekt pomogne institucionalnom okviru u ovoj oblasti da na efikasan način prate podatke o nezaposlenosti i zaposlenosti, te podatke o trendovima i zahtjevima na tržištu rada, što do sada nije bio slučaj. To, također, nije bio slučaj ni s populacijom mladih.

Obrazovne institucije ne doprinose sistemskoj promociji preduzetništva mladih niti mladim ljudima nude potrebne poslovne vještine. Postoji jedan mali broj ekonomskih fakulteta, te ekonomskih srednjih škola i srednjih stručnih škola iz programa PHARE VET, u kojima se pruža specifično obrazovanje u vezi s preduzetništvom. Kako smo naglasili, kašnjenje sa reformama u obrazovnom sistemu direktno i negativno afektira mlade.

⁵⁴ Pavelić, Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH.

⁵⁵ Jasminka Džumhur, A Desk Top Research Into the Current State of Affairs of the Labor Market in Bosnia and Herzegovina. (Sarajevo, 2007). <http://www.unifem.sk/uploads/doc/Labor%20research1.doc>

→ Okvir javnih politika

Međunarodne organizacije usvojile su nekoliko deklaracija koje se odnose na položaj mladih, pozivajući vlade da usvoje i implementiraju politike, strategije i planove djelovanja za poboljšanje položaja mladih na tržištu rada⁵⁶.

Jedna od njih je Milenijska deklaracija, koja poziva vlade da "razviju i implementiraju strategije koje će mladim ljudima dati realne izgleda da pronađu pristojan i produktivan posao."

2002. godine Generalni sekretar UN-a inicirao je kreiranje Mreže za zapošljavanje mladih. Na osnovu te inicijative u decembru 2002. godine, Generalna skupština usvojila je Rezoluciju o promoviranju zapošljavanja mladih. Ova rezolucija ohrabruje zemlje članice da pripreme državne preglede i planove djelovanja o zapošljavanju mladih.

Kao rezultat ove rezolucije smjernice za pripremu državnih pregleda i planova djelovanja upućene su svim zemljama članicama UN-a u martu 2003. godine, pozivajući vlade da predaju svoje planove djelovanja Sekretarijatu UN-a, ne kasnije od marta 2004. godine.

Pored gore navedenih inicijativa vrijedno je spomenuti dva druga dokumenta koja također definiraju okvir i daju preporuke i smjernice prikladne pitanjima koja bi trebala biti adresirana u području zapošljavanja mladih.

Na Svjetskoj konferenciji ministara odgovornih za mlade, sazvanoj od strane Portugala, u saradnji s Ujedinjenim narodima, u Lisabonu od 8. do 12. augusta 1998, vlade su se obavezale da će razviti i implementirati državne politike prema mladima, te je 12. augusta 1998. godine usvojena Lisabonska deklaracija o politici i programima za mlade. Lisabonska deklaracija definira okvir za državne politike prema mladima i taj okvir adresira pitanja učešća mladih, razvoj, obrazovanje, zaposlenost, zdravlje, zloupotrebu droga i ovisnost.

Razvoj, dizajn i implementacija politika i programa za zapošljavanje mladih trebala bi biti temeljena na redovnom istraživanju o nezaposlenosti mladih koje će također razmotriti i trendove i zahtjeve na tržištu rada. U dijelu koji se odnosi na zaposlenost mladih Deklaracija predlaže da bi državne politike za mlade trebale osigurati postojanje jednakih mogućnosti za plaćene poslove, za mlade žene i mlade muškarce, kao i jednaku zaštitu od diskriminacije. Deklaracija daje veliki značaj kreiranju partnerstava između javnih vlasti, privatnog sektora i obrazovnih institucija, zajedno s inicijativama građanskog društva, s ciljem promoviranja zapošljavanja mladih. Vlade bi trebale promovirati obrazovanje i obuku usmjerene prema zaposlenju i osigurati da se obrazovanje kontinuirano prilagođava promjenljivom ekonomskom okruženju.

Obrazovne i institucije za obuku mladima trebale bi osigurati savjetovanje pri odabiru karijere.

Vlade bi također trebale investirati u preduzetnički kapacitet mladih, osiguravajući im vještine i resurse za osnivanje vlastitih biznisa, uz posebnu pažnju na ruralna područja.

Kada je BiH u pitanju, Srednjoročna razvojna strategija (PRSP) u svom polugodišnjem izvještaju (2004) navodi da je nezaposlenost vjerovatno najveći problem koji afektira mladu populaciju. Međutim, mladi nisu izdvojeni kao posebna dobna grupa u ovom dokumentu.

Na razini BiH izrađena je Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH i to do sada predstavlja najsveobuhvatniju analizu položaja mladih u vezi s problemom nezaposlenosti.

Autor studije gosp. Davorin Pavelić u dijelu Politika zapošljavanja mladih pruža niz preporuka. Iako je dokument imao javnu promociju u decembru 2006. godine pod pokroviteljstvom Komisije i člana predsjedništva gosp. Željke Komšića, a uz finansijsku podršku CISP-a i Cooperazione Italiano, nalazi iz studije nisu imali primjenu ni u bilo kojem razvojnom dokumentu vlada u BiH. To potvrđuje sljedeće dvije teze: a) mladi nisu prioritet vladama u BiH; b) ne postoji koordiniran i programski pristup javnog sektora u ovoj oblasti.

⁵⁶ Pavelić, Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH.

U programu rada Vlade FBiH 'Politika djelovanja i osnovne strategije vlade FBiH u mandatnom periodu 2007-2010. godina', mladi se spominju na svega nekoliko mjesta. Ipak, Ministarstvo rada i socijalne politike najavilo je svoje učešće u izradi akcionih planova za zapošljavanje na nivou BiH u koje će uključiti i mlade, Rome i dr⁵⁷. Ova se aktivnost odnosi na projekt „Reforma politike zapošljavanja i uspostava informatičkog sistema tržišta rada u BiH“ koji finansira EU.

Mladi su slično zastupljeni i u dokumentu 'Razvojni program RS-a 2007-2010'⁵⁸. Ipak, Vlada RS-a u svojoj 'Strategiji razvoja malih i srednjih preduzeća u RS za period 2006-2010' na nekoliko mjesta ispravno prepoznaje glavne smetnje u oblasti razvoja sektora MSP, i to na sljedeći način:

„Nemotivisanost mladih ljudi za pokretanje vlastitog biznisa usljed neadekvatnog obrazovnog procesa za potrebe preduzetništva i neizgrađena tržišna i marketinška orijentisanost prema vlastitom biznisu.“

Mnogi preduzetni ljudi i perspektivni mladi ljudi i dalje odlaze u inostranstvo i tamo započinju karijeru. Vlada ne uspostavlja mjere za njihovo zadržavanje u zemlji, kao npr. podrška razvoju omladinskog preduzetništva.

Nedostaju programi za razvoj kreativnog omladinskog preduzetništva.“

U dokumentu je predložen niz mjera, a dio njih se s razlogom odnosi na obrazovni sistem.

Također, u dokumentu 'Programu rada Vlade RS za 2008 godinu', pod stavkom 23. predviđa se izrada „Posebnog programa zapošljavanja mladih“⁵⁹, a rok za implementaciju je maj-juni 2008.godine.

Zbog navedenih okolnosti navodimo sljedeću ocjenu iz Studije o omladinskom zapošljavanju:

„Sporost u tranziciji na tržišnu ekonomiju, prilično aljkava implementacija strukturalnih reformi i nepovoljno poslovno okruženje, prepreke su za ostvarivanje održivog ekonomskog razvoja i kreiranje javnih mjesta.“

Da bi napravili poentu u vezi s potrebnim politikama koje nedostaju u BiH, vrijedno je navesti sljedeći primjer iz Rep. Irske. Nekadašnji ministar finansija u vladi Republike Irske, Povjerenik Evropske komisije za unutrašnju trgovinu Charlie McCreevy razloge njihovog uspjeha vidi na sljedeći način⁶⁰:

„Mislim da smo od svih zemalja znali najučinkovitije iskoristiti Unijine fondove. Ali i to se dogodilo zato jer smo imali dobre programe, znali smo što hoćemo, a istovremeno imali i učinkovitu i kvalitetnu administraciju.“

Važna je bila i odluka države da velika sredstva usmjeri prema obrazovanju.

Današnja mlada generacija znatno je obrazovanija od svih prethodnih. To se, uz otvorenost naše ekonomije, pokazalo najatraktivnijim mamcem za (strane) investitore.

Porezna politika samo je dio paketa koji je privukao ulagače. U tom paketu su još i dobra regulativa, otvoreno tržište i obrazovana radna snaga, da nabrojim samo najvažnije.“

Na ovom primjeru razvojnih politika, iz Rep. Irske naglašena je izravna veza koju ima politika razvoja ljudskih resursa s ukupnim razvojem u zemlji. Stimuliranje reforme obrazovnog sistema neposredno je povezano s ekonomskim rastom i razvojem.

⁵⁷ Politika djelovanja i osnovne strategije vlade FBiH u mandatnom periodu 2007.-2010. godina. <http://www.fbihvlada.gov.ba>

⁵⁸ Vlada Republike Srpske. Razvojni program RS-a 2007-2010. (Banja Luka, 2007). www.komorars.ba/bbm_azzuro/dokument.php?id=1350

⁵⁹ Vlada RS. Programu rada Vlade RS za 2008 godinu. (Banja Luka, 2008).

⁶⁰ Charlie McCreevy, Jutarnji list, 21.09.2007.

Da bi se privukli strani investitori i omogućila veća ulaganja na domaćem planu potrebno je imati visoko produktivnu i obrazovanu radnu snagu, a što uključuje i dobre menadžere. Visoko produktivna i obrazovana radna snaga u današnjem svijetu globalizacije postaje glavna konkurentna prednost jedne zemlje.

S druge strane, ovakva radna snaga je neophodna i za razvoj malih i srednjih preduzeća u što možemo svrstati i omladinsko preduzetništvo.

Međutim, osnovni uvjet za pozitivne promjene jeste ipak javna administracija koja ima kapacitet da kreira i provodi programe kojima će se poboljšati uvjeti za ulaganje u razvoj privrede.

S tim u vezi, domaći donosioci odluka smatraju da administracija nije ta koja bi se trebala baviti ovim pitanjima, već je to slobodno tržište⁶¹. Međutim, javni sektor je ipak najveći poslodavac u BiH, a troškovi javnog sektora iznose preko 50 % od BDP-a⁶². Nadalje, javni sektor putem kolektivnih ugovora, na koje privatni sektor ima vrlo malo utjecaja, definira neke od limitirajućih faktora u vezi sa zapošljavanjem mladih⁶³.

Imajući u vidu prethodno navedene 'uvjete' za zapošljavanje u javnoj administraciji, upitne su sposobnosti i kvaliteta znanja kadrova koji rade javnom sektoru od lokalnih do regionalnih nivoa. To zapravo 'opravdava' dosadašnje rezultate administracije BiH u pogledu mjera protiv nezaposlenosti.

→ Aktivnosti prema mladima

Tokom 2008. godine implementira se projekt izrade „Reforma politike zapošljavanja i uspostava informatičkog sistema tržišta rada“ koji finansira Evropska unija. Ovaj projekt će doprinijeti razvoju Strategija zapošljavanja na nivou RS-a, FBiH i Brčko-Distrikta BiH. Očekuje se da mladi budu zastupljeni u ovim dokumentima kao ciljna grupa.

Dodatno, u 2008. i 2009. godini otvaraju se dva projekta koja se bave implementacijom mjera u omladinskom zapošljavanju.

Prvi je „Projekt zapošljavanja mladih u BiH“ (YEP) uz podršku Švicarske razvojne agencije (SDC), Austrijske razvojne agencije (ADC), a liderstvo projektu osigurava GOPA. Ovaj projekt će se implementirati u saradnji s domaćim konsultantskim agencijama.

Druga inicijativa je program UN-ovih agencija - YERP. Ovaj program će djelovati prema mladima u pogledu jačanja njihovih sposobnosti i stvaranja mogućnosti za njihovo zapošljavanje u narednih nekoliko godina.

⁶¹ Pavelić, *Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH*.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih

→ Uvod

Zdravlje predstavlja osnovni uslov cjelokupnog razvoja društava, ono je odgovornost pojedinaca, zajednice i državnih institucija, a rad na ovim pitanjima je dugoročna investicija. U skladu s procjenama Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), zdravstveni sektor doprinosi zdravlju stanovništva približno samo oko 10%, a ostatak je rezultat rada drugih sektora, kao što su obrazovanje, uslovi stanovanja, snabdijevanje vodom i sanitacija, poljoprivreda, uslovi transporta i dr.⁶⁴

Stoga, polazna tačka za sagledavanje problematike zdravlja mladih treba biti razumijevanje tog pojma:

„zdravlje značajno prevazilazi okvire zdravstvenog sektora, jer su njegove glavne determinante u korelaciji s uslovima života, faktorima okoliša, stilovima života i biološkim faktorima, kao što su starost, spol i nasljeđivanje. Zdravlje je rezultat aktivnosti koje uključuju mnoge sektore društva, kao i populaciju u cjelini, kroz individualne i kolektivne odluke i akcije“.⁶⁵

Posljedice konflikta se i dalje snažno osjećaju u svim sferama života u BiH. Mladi ljudi su posebno osjetljivi na efekte prouzrokovane ratom i pogoršanim uslovima života i, sa tim u vezi, brojni su rizici kojima su izloženi. Neki od najvidljivijih rizika su: povećana zloupotreba psihoaktivnih supstanci, alkohola i duvanskih proizvoda, loše mentalno zdravlje sa povećanom stopom suicida unutar mlade populacije, loše fizičko zdravlje uzrokovano neavljenjem sportom, vršnjačko nasilje, neinformisanost o seksualno reproduktivnom zdravlju, HIV/AIDS i seksualno prenosivim infekcijama i dr.

Zbog svega navedenog problematika zdravlja mladih zahtijeva multidimenzionalni i višesektorski pristup radi adekvatnog pristupa rješavanju aktuelnih problema, a briga o mladima i njihovom zdravlju predstavlja opšti interes cjelokupnog društva i jednu od prioritarnih oblasti za mobiliziranje svih dostupnih resursa.

Problematika zdravlja mladih zahtijeva multidimenzionalni i višesektorski pristup radi adekvatnog pristupa rješavanju aktuelnih problema, a briga o mladima i njihovom zdravlju predstavlja opšti interes cjelokupnog društva i jednu od prioritarnih oblasti za mobiliziranje svih dostupnih resursa.

⁶⁴ Direkcija za ekonomsko planiranje, *Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007 (PRSP), Revidirani dokument*. http://www.dep.ba/dwnld/Revidirana%20SRS+AP_lokalna_latinica.pdf

⁶⁵ *Ibid.*

Jake strane sistema zdravstva u BiH u odnosu na mlade su:

- **Postojanje afirmativnih okvira u formi zakonskih rješenja, politika i strategija. Ovo nudi osnovu za dalji razvoj zdravlja mladih. Pored relativno usaglašenog pravnog okvira sa međunarodnim standardima i praksama, postoje druge inicijative namijenjene zdravlju mladih. Ovdje prije svega mislimo na izradu koordinirane strategije „Omladinska politika BiH 2008-2013“, te entitetskih politika i strategija za koje se očekuje da će kreirati dodatne kapacitete za rad u ovoj oblasti tokom 2008. godine;**
- **Jasni akreditacijski standardi kvalitete za zdravstvene ustanove koji upućuju na međusektorsku saradnju na svim nivoima;**
- **Ustanove zdravstveno-socijalnog sistema obezbjeđuju raznovrsne usluge za zdravlje mladih kroz redovne aktivnosti i različite programe, prvenstveno u oblastima mentalnog zdravlja, reproduktivnog zdravlja, bolesti ovisnosti, nasilja među mladima te za HIV/AIDS i seksualno prenosive infekcije;**
- **Omladinske organizacije kompenzuju određene praznine unutar vladinih programa, naročito u smislu dopiranja do ranjivih i naročito ranjivih grupa mladih ljudi;**
- **Saradnja između vladinog i nevladinog sektora je u uzlaznoj putanji i svjedoci smo veće i čvršće saradnje ova dva sektora;**
- **Na lokalnom nivou se otvaraju novi modeli institucionalne saradnje između vlasti i omladinskih organizacije u pojedinim sektorima od značaja za mlade;**
- **Iako postoji trend odlaska međunarodnih organizacija koji su do sada bili glavni finansijeri programa omladinskih organizacija, još uvijek postoji stanovit broj istih koji su opredijeljeni da i dalje podržavaju rad omladinskih organizacija i njihovu posvećenost pitanjima zdravlja mladih.**

Međutim, bez obzira na to što su pitanja mladih, a time i njihovog zdravlja prepoznata kao jedan od prioriteta, ipak izostaje snažnija i međusektorska koordinacija vladinih institucija o ovom pitanju kako na horizontalnom, tako i na vertikalnom nivou. Imajući u vidu ograničene raspoložive resurse, ovo uzrokuje smanjenje mogućnosti za sprovođenje efikasnijeg pristupa, pa time i prioritizacije rješavanja pitanja mladih u vezi sa njihovim zdravljem.

Glavne slabe strane sistema zdravstva u BiH u vezi sa zdravljem mladih su:

- **Nedostatak koordinacije unutar sektora zdravstva, prvenstveno u oblasti promocije zdravlja mladih i zdravih stilova života;**
- **Nedostatak koordinacije sektora zdravstva sa ostalim sektorima, prvenstveno socijalnim i sektorom obrazovanja u procesu adresiranja i rada na pitanjima zdravlja mladih;**
- **Nedostatak podrške omladinskom sektoru u sferi finansiranja aktivnosti nevladinih organizacija u oblasti zdravlja mladih;**
- **Nedovoljni i nejasni mehanizmi, na svim nivoima, kada je u pitanju učešće mladih u procesu planiranja, pripremanja, sprovođenja i ocjenjivanja programa i projekata kojima se tretiraju pitanja zdravlja mladih;**
- **Nedovoljan (kako po kvantitetu, tako i po kvalitetu) broj programa u vezi sa mladima, posebno ranjivim 'vulnerable' grupama unutar populacije uzrasta 15 do 30 godina starosti;**
- **Nedostatak indikatora za praćenje zdravlja mladih, kako na državnom, tako i na entitetskim nivoima;**

- **Primjetan nedostatak senzibiliranosti zdravstvenih radnika za prijateljski pristup prema mladima;**
- **Univerzitetski ili srednjoškolski nastavni planovi i programi nedovoljno su usmjereni ka sticanju komunikacijskih vještina i razvijanju senzibiliteta za specifične probleme mladih.**

U BiH postoji niz institucija i udruženja koje se bave zdravljem mladih ljudi, naročito ranjivih populacija. No većina institucija se suočava sa činjenicom da su njihovi servisi nedovoljno otvoreni prema mladima i da u većini slučajeva ne nude povjerljive usluge koje su po mjeri mladih (eng. *youth friendly services*). Mladi ljudi, stoga, ne koriste ove usluge jer su u strahu od gubitka intimnosti, te da će to rezultirati u njihovoj marginalizaciji ili izolaciji u zajednici.

Sa druge strane, postoje pozitivni pomaci u ovom domenu i sve je više edukovanih radnika u zdravstvenom i nevladinom sektoru koji pružaju adekvatan pristup mladoj osobi, naročito u smislu povjerljivosti, otvorenosti i pružanja adekvatnih informacija.

Polazeći od temeljne definicije zdravlja date od strane WHO po kojoj se zdravlje definiše kao **“stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti ili iznemoglosti”**, jasno je da zdravlje nije samo problematika zdravstvenog sektora. Potrebno je da se uključe i drugi sektori, prvenstveno obrazovni i socijalni, kako bi se pitanja zdravlja mladih mogla uspješno rješavati.

Siromaštvo i loše zdravstveno stanje često predstavljaju začarani krug. Nezaposlenost i narušene socio-ekonomske determinante zdravlja rezultiraju lošijim zdravljem stanovništva. Ovo se kako direktno, tako i indirektno odnosi na mlade jer su oni izloženi punim efektima loše socio-ekonomske situacije u BiH.

Dio populacije mladih u BiH, njih 10%, ne posjeduje zdravstveno osiguranje⁶⁶. Takođe, finansijska nedostupnost zdravstvenih usluga za siromašne, grupi kojoj u velikoj mjeri pripadaju i mladi, čest je razlog odlaganja zahtjeva za zdravstvenim uslugama, sve do trenutka kada su simptomi bolesti već uznapredovali i kada je tretman bolesti skuplji.

Jedno od ograničenja prilikom sprovođenja studije se odnosi na nepostojanje podataka u oblasti zdravlja mladih. Mladi, populacija u dobi između 10 i 26 godina (WHO), nisu izdvojeni kao dobna grupa u statistikama i prilikom prikupljanja podataka. Samim tim, praćenje i valorizacija efekata mjera koje se odnose na zdravlje mladih trenutno nije moguća.

Danas u BiH imamo nove pristupe temi zdravlja mladih, prvenstveno u sferi vršnjačke edukacije. Međutim, planovi i programi namijenjeni zdravstvenim profesionalcima na različitim obrazovnim nivoima su zastarjeli i ne reflektuju današnje potrebe i standarde u radu sa mladim ljudima, odnosno pristupu mladim ljudima.

Mladi nemaju povjerenje u zdravstvene radnike i imaju strah od stigmatizacije u svojoj okolini, što je naročito vidljivo kod savjetovanja i testiranja na HIV/AIDS u malim zajednicama. To je ponajveći razlog zbog kojeg mladi ljudi izbjegavaju da koriste zdravstvene usluge ovog tipa, iako na lokalnom nivou imaju pristup uslugama u ambulantom porodične medicine i dispanzerima za djecu i omladinu u domovima zdravlja. Tamo mogu koristiti usluge sistematskih pregleda i savjetovanja o toksikomaniji, alkoholizmu, poremećajima ponašanja, prevenciji, te dijagnostičke usluge, zbrinjavanje povreda, i dr.

Decentralizovana struktura zdravstvene zaštite u FBiH i podijeljenost nadležnosti fondova između kantona i entiteta u BiH takođe predstavlja problem mladima pri ostvarivanju prava na zdravstveno osiguranje. Naime, pravo na zdravstveno osiguranje može se ostvariti samo u okviru određenog kantona u FBiH odnosno entiteta u kom je osoba prijavljena, dok je korištenje ovog

⁶⁶ Komisija za koordinaciju pitanja mladih u Bosni i Hercegovini i GTZ, *Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH*. (Sarajevo, 2008). <http://www.mladi.gov.ba/images/stories/aktuelnosti/Analiza%20polozaja%20mladnih%20i%20omladinskog%20sektora%20u%20BiH%5B1%5D.pdf>

prava u drugim kantonima i entitetima praktično nemoguće uslijed administrativnih i proceduralnih prepreka. Ovo u prvom redu afektira kako studente, tako i mlade u potrazi za poslom ili sa željom za osnivanje porodice u drugom kantonu ili entitetu.

U ovom svjetlu potrebno je sagledati i nemogućnost mladih da potraže savjet ili izvrše zdravstveni pregled u nekoj drugoj zajednici od one u kojoj žive, a u namjeri da obezbijede povjerljivost informacija i izbjegnu moguću stigmatizaciju. Ovo se posebno odnosi na manje zajednice koje su često zatvorene i nesenzibilne prema pitanjima kao što su seksualno-reproduktivno zdravlje, pitanje ovisnosti, a naročito u vezi sa povjerljivošću usluga.

Uslijed nedostatka adekvatnih institucija koje su senzitivne u pogledu mladih u lokalnim sredinama u kojima mogu dobiti informacije, te nemogućnosti korištenja zdravstvenog osiguranja u bližem većem urbanom centru u drugom kantonu i entitetu, mladi često odustaju od pregleda ili savjetovanja. Kao posljedica ovakvog stanja mladi se izlažu rizičnom ponašanju, što često uzrokuje pojavu neželjenih trudnoća, polno prenosivih bolesti, kao i drugih problema. Ovakva struktura nadležnosti nad zdravstvenim osiguranjem, odnosno posljedice ovakvog sistema u suprotnosti su sa trendom koji propagira EU, a to je slobodno kretanje osoba (DEI 2006).

Problem se dodatno komplikuje znajući da mnoge ustanove nemaju adekvatan prostor koji bi omogućio pružanje usluga koje bi reflektovale potrebe mladih. Stoga je jasno zašto danas mnogi mladi ljudi percipiraju trenutni sistem kao neprihvatljiv za njih odnosno samo relativno dostupan.

Dodatno, učešće mladih u sferi odlučivanja je jako nisko, iako donekle postoje mehanizmi, kako na planu pravnih regulativa, tako i u formi organizacija koje zastupaju pitanja mladih. Međutim, nedostaju jasno definisane i opšte prihvaćene metode i tehnike omladinskog uključenja kod planiranja, pripreme, sprovođenja i ocjenjivanja programa u oblasti zdravlja mladih. U RS postoji sagovornik organima vlasti, Omladinski savjet RS, dok u FBiH ne postoji predstavnička organizacija koja bi na adekvatan način zastupala interese mladih.

Uz to, učešće mladih karakterizira i 'slab glas' mladih preko svojih organizacija. Iako su prepoznate kao važan faktor u sektoru zdravlja mladih ljudi, izostaje partnerski pristup i snažnija podrška organa vlasti.

Opstanak omladinskih organizacija je u velikoj mjeri bio uslovljen dosadašnjom prisutnošću međunarodnih organizacija koje su bile najznačajniji finansijer njihovih aktivnosti. Svjedočimo trendu odlaska međunarodnih organizacija iz BiH i omladinski sektor se susreće sa problemom nedostatka podrške u radu s mladima. Budući da je podrška od strane organa vlasti još uvijek slaba, broj omladinskih organizacija, pa samim time i njihovih aktivnosti se smanjuje.

Kao i u drugim sektorima, i u ovoj oblasti generalno nedostaje programski pristup rješavanju pitanja mladih. Nedostatak programskog djelovanja i budžetiranja od strane organa vlasti u rješavanju pitanja mladih kreira slabu koordinaciju i nerazvijen partnerski pristup. Ovo opet rezultuje sve većim rivalitetom i nezdravim odnosom među omladinskim organizacijama, umjesto da se takmičarski duh među njima ispoljava kroz dobro napisane projekte koji se sprovode u partnerstvu sa nadležnim organima vlasti.

Kako je navedeno, problematika zdravlja mladih zahtijeva multidimenzionalni i višesektorski pristup radi pronalaska adekvatnih rješenja. S pravom se očekuje da će donošenje zakonskih rješenja, koja indirektno imaju vezu sa zdravljem mladih, kreirati bolje mogućnosti za programski pristup i u ovoj oblasti. Ti zakoni koji nedostaju su Zakon o mladima FBiH, zakon o omladinskom radu RS i zakon o omladinskom organizovanju Brčko-Distrikta BiH.

DVADESET SEDAM ABORTUSA NA 100 PORODA⁶⁷

Na stotinu poroda u Kantonu Sarajevo uradi se 27 prekida trudnoće. Prema podacima Ministarstva zdravstva KS-a, u prošloj godini urađena su 1.263 prekida trudnoće u javnim zdravstvenim ustanovama, od čega 1.122 kod žena sa područja KS-a, i 141 kod žena sa područja drugih kantona u FBiH, iz RS-a i Brčko Distrikta BiH.

Jedanaest prekida trudnoće urađeno je kod djevojaka do 18 godina starosti, 34 abortusa kod žena od 19 do 20 godina, i 1.077 abortusa kod žena iznad 21 godine.

U privatnim ustanovama urađeno je 289 abortusa, ali se smatra da je ovaj brojka veća jer se ne prijavljuju svi abortusi.

Ljekari kažu kako djevojke danas ranije stupaju u intimne odnose, ali nisu dovoljno informisane o kontracepciji. Upozoravaju kako jako mnogo djevojaka i dječaka imaju HPV (humani papiloma virus), kao i onih koji su HPV pozitivni. To ne znači da će oboljeti, ali mogu biti nosioci virusa. Dokazano je da HPV virus uzrokuje karcinom grlića maternice.

→ Pravni okvir

BiH u oblasti zdravlja mladih posjeduje solidnu osnovu u pravnom okviru koji otvara mogućnosti za efikasan rad. Najveći dio postojećih propisa sadržan je u četrdeset i jednom zakonu u BiH. To su 17 zakona RS, 14 zakona FBiH i 10 zakona Brčko-Distrikta BiH.

Rješenja u nekim od zakona sadrže odredbe direktno usmjerene na zaštitu zdravlja mladih. Odredbe drugih zakona odnose se na sve građane i u tom kontekstu djeluju i na mlade. U pogledu propisa relevantnih za zdravlje ranjivih grupa, za sada se usmjerava pažnja samo na prekršitelje i ovisnike, te unapređenje statusa žena u reproduktivnom zdravlju. Zakonodavni tretman ranjivih i posebno ranjivih grupa, osim u nekoliko slučajeva, gotovo je zanemaren. Ova pitanja bi se morala obraditi kroz međusektorski pristup i regulativu, posebno u vezi sa ovim populacijama.

Na nivou BiH postoje četiri zakona koji sadrže odredbe koje posredno regulišu pitanje zdravlja mladih:

- **Zakon o sprečavanju i suzbijanju zloupotrebe opojnih droga⁶⁸** - iako ne spominje mlade kao posebnu kategoriju ipak se osnovna legislativa i mjere koje su naznačene tiču mladih;
- **Zakon o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u BiH⁶⁹** - nije striktno fokusiran na mlade i njihovo zdravlje, ali daje pravni okvir za regulisanje saobraćaja i edukaciju u ovoj oblasti, što dugoročno treba doprinijeti poboljšavanju uslova i sigurnosti u saobraćaju i shodno tome, smanjenju nesreća u saobraćaju koji su jedan od uzročnika smrtnosti mladih;
- **Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH⁷⁰** - doprinosi smanjivanju rodne diskriminacije. Iako se može reći da nema direktne veze sa zdravljem mladih ljudi, ipak je jasno da će zakon dugoročno doprinijeti poboljšanju pristupa servisima, smanjenju nasilja nad

⁶⁷ „Seksualno obrazovanje – šta djeca znaju o seksu“. Magazin Start, Sarajevo, decembar 2008.

⁶⁸ Zakon o sprečavanju i suzbijanju zloupotrebe opojnih droga. Službeni glasnik BiH, br. 8/06.

⁶⁹ Zakon o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u BiH. Službeni glasnik BiH, br. 6/06.

⁷⁰ Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH. Službeni glasnik BiH, br. 16/03.

ženama, edukaciji o seksualno-reproduktivnom zdravlju i rizičnom ponašanju, te generalnom osnaživanju mladih žena;

- **Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH⁷¹** - član 3 definiše da obrazovanje, između ostalog ima za cilj osiguravanje optimalnog razvoja za svaku osobu, uključujući i one s posebnim potrebama, u skladu s njihovim uzrastom, mogućnostima i mentalnim i fizičkim sposobnostima⁷². Ovo je jako bitan okvir za davanje mogućnosti školama i zajednici da organizuju aktivnosti za promociju i zaštitu djece i mladih.

Zakonodavstvo u RS, slično situaciji u FBiH, u domenu zdravstvene zaštite mladih uređeno je kroz niz zakona kao i samim Ustavom RS. Naime, u Članu 68. Ustav RS uređuje mjere za socijalnu zaštitu, zdravstvo, obrazovanje te brigu o djeci i omladini, a konkretno se bavi zdravstvenom zaštitom u Poglavlju II, te članovima 36. i 37. Tako Član 36. propisuje da porodica, majka i dijete, kao i maloljetnici o kojima se roditelji ne staraju, uživaju posebnu zaštitu. Nadalje, Član 37. propisuje pravo na zdravstvenu zaštitu za sve, u skladu sa relevantnim zakonima, dok djeca, trudnice, stare osobe te druga lica pod posebnim uslovima imaju pravo na zaštitu pokrivenu iz javnih prihoda.

Zakoni koji uređuju domen zdravstva u RS jesu sljedeći:

- **Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁷³** - utvrđuje zdravstvenu zaštitu pojedinaca, porodica i društva u cjelini kroz niz institucija i organizacija za zdravstvenu zaštitu koje su definisane u zakonu. No, ovaj zakon ne stavlja akcenat na djecu i mlade, kao ni smjernice za zdravstveno obrazovanje i generalnu edukaciju u domenu zdravlja;
- **Odluka o minimalnom osnovnom paketu zdravstvene zaštite⁷⁴** - se nadovezuje na zakon i propisuje da se potpuna zdravstvena zaštita obezbjeđuje određenim kategorijama stanovništva kao što su djeca do 15 godina, trudnice i majke do godinu dana starosti djeteta;
- **Zakon o zdravstvenom osiguranju⁷⁵** - slično zakonu u FBiH, ovaj zakon utvrđuje zdravstvenu zaštitu djece u okviru porodice osiguranika do navršanih 15 godina, te za mlade do 26 godina u toku redovnog školovanja. Osobe koje u toku redovnog školovanja idu na odsluženje vojnog roka, zakon predviđa zdravstvenu zaštitu do navršanih 27 godina života (Član 16). Nadalje, zakon predviđa oslobađanje od učešća u troškovima zdravstvene zaštite za djecu do 15 godina te trudnice (Član 45).
- **Zakon o socijalnoj zaštiti⁷⁶** - definiše kategorije stanovništva kojima je potrebna socijalna zaštita, među kojima su određene kategorije maloljetnika (po članu 10). Zakonom se utvrđuju mjere materijalne i socijalne podrške. Takođe, članom 18 zakona definišu se mjere za punoljetna lica sa društveno neprihvatljivim ponašanjem, kategorija u koju spadaju mladi punoljetni ovisnici.
- **Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima⁷⁷** - odnosi se na liječenje djece i mladih kroz utvrđivanje posebnih odjela za psihijatrijsko liječenje za ove kategorije (Član 13).
- **Porodični zakon⁷⁸** utvrđuje zaštitu za porodicu i dijete (Član 3), te utvrđuje obavezu roditelja da se staraju o životu i zdravlju djece, njihovom podizanju, vaspitanju i obrazovanju (Član 6). Jednako kao i Porodični zakon u FBiH, ovaj zakon u RS utvrđuje mjere protiv zlostavljanja i zanemarivanja u porodici, tj. povjeravanje djeteta drugom

⁷¹ Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. Službeni glasnik BiH, br. 18/03.

⁷² Ibid.

⁷³ Zakon o zdravstvenoj zaštiti. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 18/99, 58/01, 62/02.

⁷⁴ Odluka o minimalnom osnovnom paketu zdravstvene zaštite. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 21/01.

⁷⁵ Zakon o zdravstvenom osiguranju. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 18/99, 51/01, 51/03.

⁷⁶ Zakon o socijalnoj zaštiti. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 5/93, 15/96, 11/03.

⁷⁷ Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 46/04.

⁷⁸ Porodični zakon. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 54/02, 41/08.

roditelju, staratelju ili ustanovi (Član 97), te u ekstremnim slučajevima i oduzimanje roditeljskog prava (Član 106).

- **Zakon o radu⁷⁹** Slično zakonu u FBiH, i ovaj zakon utvrđuje zaštitu za osobe ispod 18 godina koji su u radnom odnosu, te propisuje posebne mjere pri zapošljavanju ovakvih osoba.
- **Zakon o zabrani pušenja duvanskih proizvoda na javnim mjestima⁸⁰** Pored propisa o zabrani pušenja na javnim mjestima takođe donosi mjere gdje u prostorijama u kojima je dozvoljeno pušenje, obavezno je istaći upozorenje da je zabranjen ulaz osobama mlađim od 18 godina (Član 4).
- **Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina⁸¹**. Kao što je napomenuto u dijelu koji se bavi ovom zakonskom regulativom u FBiH, zakonodavstvo u RS je naprednije po pitanjima definisanja dobne razine od 18 godina za zabranu prodaje duhana mladim osobama, koje je u skladu sa odredbama Svjetske zdravstvene organizacije. Tako zakon propisuje mjere zabrane prodaje duvana i duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina, te zabrane prodaje na lokacijama koji su u blizini ustanova u kojima se nalaze maloljetna lica kao i obaveze obrazovnih ustanova u smislu zabrane prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda (Član 1).

Prema Omladinskoj politici RS⁸² (2006) predviđeno je i očekuje se donošenje Zakona o omladinskom radu. Ovaj bi zakon kreirao daljnje mogućnosti za višesektorski pristup u problematici zdravstva mladih.

Pristup zdravstvenoj zaštiti u FBiH, generalno pa tako i mladih, uređen je kroz sljedeće zakone:

- **Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁸³** - uređuje podjelu nadležnosti u oblasti zaštite zdravlja između FBiH i kantona. Takođe, zakon uređuje aktivnosti na prevenciji i zdravstvenoj edukaciji građana, kao i načela za provođenje zdravstvene zaštite (u smislu sveobuhvatnosti, kontinuiteta, dostupnosti primarne zdravstvene zaštite), unapređenja zdravlja, itd. Zakonom je obuhvaćena cjelokupna populacija FBiH, sa posebnim fokusom na primarnu zdravstvenu zaštitom djece i mladih, te žena u periodu prije, tokom i posle porođaja.
- **Zakon o zdravstvenom osiguranju⁸⁴** - uređuje zdravstveno osiguranje djece i mladih kroz pripadnost porodici osiguranika (otac, majka ili staratelj), te obavezno zdravstveno osiguranje do 15 godina starosti. Mladi ljudi iznad 15 godina mogu ostvariti zdravstveno osiguranje preko pripadnosti porodici osiguranika do 26. godine ukoliko imaju status redovnog učenika ili studenta (Članovi 3, 4, 22). Ovaj zakon ne donosi posebne mjere za mlade, niti pravi razliku između polova, ali obezbjeđuje zdravstvenu zaštitu za lica koja su nesposobna za samostalan život i rad (Član 26).
- **Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom⁸⁵** - definiše kategorije djece i mladih koje su korisnici socijalne zaštite, i to: djeca bez roditeljskog staranja, odgojno zanemarena djeca, odgojno zapuštena djeca, djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, osoba sa invaliditetom i osobe ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju, osobe sa društveno negativnim ponašanjem (Član 12); kao i osobe sa društveno negativnim ponašanjem, tj. osobe koje se "odaje besposličarenju, skitnji, prosjačenju, prostituciji, alkoholizmu, korištenju opojnih droga i drugim oblicima društveno negativnog ponašanja" (Član 17) – te mjere za rad sa

⁷⁹ Zakon o radu. Službeni glasnik Republike Srpske br. 38/00, 40/00, 47/02, 38/03, 66/03, 20/07.

⁸⁰ Zakon o zabrani pušenja duvanskih proizvoda na javnim mjestima. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 46/04.

⁸¹ Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 46/04.

⁸² Vlada Republike Srpske. Omladinska politika Republike Srpske od 2006. do 2010. godine. (Banja Luka, 2006). <http://www.msd.ba/SNSD/themes/default/documents/Omladinska%20politika%20Vlada%20RS.pdf>

⁸³ Zakon o zdravstvenoj zaštiti. Službene novine FBiH, br. 29/97.

⁸⁴ Zakon o zdravstvenom osiguranju. Službene novine FBiH, br. 30/97.

⁸⁵ Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom. Službene novine FBiH, br. 36/99.

ovakvim osobama, kao što su materijalna pomoć i osposobljavanje za život i rad, kao i drugi vidovi socijalne podrške (Članovi 22, 23, 29, 87). Sam zakon daje kantonima nadležnost za uređivanje socijalne zaštite, što znači da daje samo okvire i definicije socijalne zaštite na nivou FBiH.

- **Porodični zakon**⁸⁶ - zaštita i zdravlje djece i mladih u okviru porodice, te obaveze roditelja i staratelja po pitanjima zdravlja i zaštite djece su jedan od fokusa ovog zakona. Tako, ovaj zakon propisuje da su roditelji dužni da zaštite djecu od svih oblika zlostavljanja, zloupotrebe i zanemarivanja (Član 127), kao i od svih oblika poroka (droga, alkohol, prostitucija, seksualna zloupotreba, ekonomska eksploatacija, itd. (Član 134) Ukoliko porodica ne može da obezbijedi adekvatnu zaštitu djece i mladih, zakon propisuje mjere kojima se osoba može povjeriti na staranje instituciji ili drugoj porodici, kao i sudskog oduzimanja roditeljskog prava u ekstremnim slučajevima, u najboljem interesu djeteta (Član 147 i Član 154). Shodno ovome, zakon je od izuzetne važnosti za zdravlje djece i mladih, te njihovu zaštitu.
- **Zakon o radu**⁸⁷ - prilično striktan u domenu mladih i zapošljavanja. Po zakonu, mladi između 15-18 godina imaju posebnu zaštitu u toku zaposlenja. Takođe, mlada osoba do 18 godina ne može, po ovom Zakonu, zaključiti Ugovor o radu koji može ugroziti njegovo zdravlje, moral ili razvoj (Člano 15). Član 51 definiše poslove koje osoba mladja od 18 godina ne smije raditi i to: naročito teški fizički poslovi, radovi pod zemljom ili pod vodom, ni ostali poslovi koji bi mogli štetno i sa povećanim rizikom da utiču na život i zdravlje, razvoj i moral, s obzirom na psihofizičke osobine mladih ljudi. kao ni imati prekovremeni i noćni rad (Član 32 i 36). Ovakvi prekršaji su dalje razrađeni odredbama u Krivičnom zakonu.
- **Zakon o ograničenoj upotrebi duhana i duhanskih prerađevina**⁸⁸ - u skladu sa potrebom sprječavanja i otklanjanja negativnih posljedica duvana, zakon u svom članu 3 postavlja zabrane za upotrebu duvanskih proizvoda u odgojno-obrazovnim ustanovama, ustanovama za smještaj i boravak djece i studenata, zdravstvenim ustanovama, socijalnim ustanovama, te drugim javnim ustanovama. Nadalje, članom 12. se izričito zabranjuje prodaja duvanskih proizvoda u objektima koji su udaljeni manje od 100 m od predškolskih i školskih ustanova, te unutar sportsko-rekreativnih površina. Isti Član takođe određuje zabranu prodaje duvanskih prerađevina osobama ispod 15 godina. Posmatrano iz prizme sprječavanja i otklanjanja negativnih posljedica upotrebe duvana kod mladih, bitno je naglasiti da ovaj zakon daje dobnu granicu zabrane prodaje duvana mladim osobama koja je niža nego ona koja je utvrđena propisima RS kao i Okvirnom konvencijom za kontrolu duhana usvojene od strane Svjetske zdravstvene organizacije. Dobna granica propisana Zakonom u RS i po WHO Konvenciji je 18 godina.

Iako je Federalno ministarstvo kulture i sporta u saradnji sa Komisijom, GTZ-om i Udruženjem službenika za mlade u BiH (USM BiH) izradilo nacrt Zakona o pitanjima mladih, zakon još uvijek nije usvojen. Očekuje se da zakon uredi programski pristup rješavanju pitanja mladih u FBiH, pa tako i u oblasti zdravlja mladih.

Zdravstvo i socijalna zaštita su jako važan sektor funkcija i nadležnosti Brčko Distrikta BiH, te su utvrđene Članom 9. njegovog Statuta. Propisi koji uređuju ili se tiču zdravlja mladih su sljedeći:

- **Zakon o zdravstvenoj zaštiti.**⁸⁹
- **Zakon o zdravstvenom osiguranju.**⁹⁰

⁸⁶ Porodični zakon. Službene novine FBiH, br. 35/05.

⁸⁷ Zakon o radu. Službene novine FBiH, br. 43/99, 29/03.

⁸⁸ Zakon o ograničenoj upotrebi duhana i duhanskih prerađevina. Službene novine FBiH, br. 6/98, 35/98, 11/99.

⁸⁹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 2/01.

⁹⁰ Zakon o zdravstvenom osiguranju. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 1/02.

- **Zakon o socijalnoj zaštiti.**⁹¹
- **Zakon o dječijoj zaštiti**⁹²
- **Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima.**⁹³
- **Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama.**⁹⁴
- **Zakon o radu**⁹⁵
- **Zakon o zaštiti na radu**⁹⁶

Određene specifičnosti koje pravni okvir Brčko-Distrikta BiH nudi jesu da Zakon o zdravstvenoj zaštiti navodi mlade kao posebnu kategoriju stanovništva i bavi se njihovom edukacijom za samozaštitu (Član 4. Zakona određuje da se Odjel za zdravstvo Brčko Distrikta bavi, između ostalog i edukacijom predškolske djece i učenika na teme zdravlja u saradnji sa Odjelom za obrazovanje), te primarnom zdravstvenom zaštitom (Član 17). Takođe, zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima⁹⁷ za razliku od entitetskih zakona, utvrđuje proces prisilnog smještaja djeteta ili maloljetne osobe u kojem je sud dužan pribaviti mišljenje psihijatra koji je specijalizovan za liječenje djece odnosno maloljetnika ili ima 3 godine iskustva u radu sa djecom (Član 23).

Dodatno, Zakon o mladima je u procesu usvajanja u Brčko-Distriktu BiH. Ovaj zakon bi trebao obratiti posebnu pažnju na donošenje i primjenu programa zdravstvene zaštite, kao i drugih programa koji doprinose zdravlju mladih.

BiH će u narednom periodu, u toku procesa pristupa EU-u, harmonizovati svoje administrativne i pravosudne sisteme, te rukovodeće kapacitete i institucije sa EU standardima. Trebaće se poštovati kriteriji za pristup EU-u, koji su određeni od Evropskog Vijeća u Kopenhagenu 1993. godine⁹⁸, a jedan od kriterija tiče se usvajanja 'acquis communautaire'. U praksi to znači da svi dokumenti koji direktno ili indirektno referišu na zdravlje mladih u EU predstavljaju osnovu za prilagođavanje zakonodavstva tokom ovog procesa. Regulative koje se odnose na zdravlje mladih, na međunarodnom i evropskom nivou, obezbjeđuju smjernice BiH na koji način treba regulisati pitanja zdravlja mladih. Stoga se može očekivati da će se morati unijeti dodatni napor na stvaranju modernog okvira u kome se promovira ljudska i socijalna prava koja su usklađena sa međunarodnim standardima.⁹⁹

Sektor zdravstva i zakonska regulativa koja se izravno tiče pitanja zdravlja mladih su, kako je istaknuto, u nadležnosti entiteta. Takođe, i sva druga pitanja koja se tiču zdravlja mladih ljudi, a koja su van ovog sektora. Zbog toga će se pred zakonodavcima i donosiocima odluka naći izazov usklađivanja određenih pitanja kako u oblasti zdravlja mladih unutar BiH, tako i sa međunarodnim standardima.

⁹¹ Zakon o socijalnoj zaštiti. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 1/03.

⁹² Zakon o dječijoj zaštiti. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 1/03.

⁹³ Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 12/06.

⁹⁴ Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 9/01, 28/03, 29/04.

⁹⁵ Zakon o radu. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 7/00, 8/03, 33/04, 29/05.

⁹⁶ Zakon o zaštiti na radu. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 31/05.

⁹⁷ Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 12/06.

⁹⁸ Evropska komisija. Kriteriji za pristupanje Evropskoj Uniji. (Kopenhagen, 1993). http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm

⁹⁹ Balkans Youth and Health Project. Legal Regulation and Policies Regulating and Impacting Youth Health in Bosnia and Herzegovina. (Sarajevo, 2007). http://www.canbhp.org/balkan-youth-and-health/documents/Youth_Health_Policy_BiH.pdf

→ **Institucionalni okvir**

Prema Dejtonskom mirovnom sporazumu¹⁰⁰, nadležnost za zdravstvo stavljena je na nivo entiteta, tj. u nadležnosti je Federalnog ministarstva zdravstva, Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS, te Odjela za zdravstvo Brčko-Distrikta BiH. Shodno tome, legislativa i vezana za zdravstvo je na entitetskom nivou, dok su određene strategije i politike o zdravlju donesene na državnom nivou.¹⁰¹

Na državnom nivou koordinacija o pitanju zdravstva vrši se u okviru Sektora za zdravstvo Ministarstva civilnih poslova BiH. Ovo ministarstvo zaduženo je za niz aktivnosti kao što su izrada izvještaja prema međunarodnim institucijama, koordinacija rada entitetskih institucija zdravlja, kao i prikupljanje podataka za indikatore u zdravstvu.

FBiH i RS imaju različitu organizaciju sistema zdravstva. FBiH je decentralizovana i većina nadležnosti, funkcija i odgovornosti prenesena je na kantone. Federalno ministarstvo zdravstva postavlja okvire zdravstvenih politika i zakona, utvrđuje potrebe za zdravstvenim uslugama, i koordiniše rad kantona.

Deset kantonalnih ministarstava zdravstva zaduženo je za specifičnu legislativu vezanu za kantonalnu organizaciju zdravstva. Tu su još i sljedeće aktivnosti:

„pružanje savjeta o tehničkim pitanjima implementacije odredbi, organiziranje zdravstvenih usluga, planiranje zdravstvene politike kad su u pitanju kantonalne bolnice, zdravstveni centri (Domovi zdravlja), ambulante, apoteke i druge kantonalne zdravstvene ustanove“ (DEI 2006, str. 26).

U sistemu djeluju i Federalni zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja, (DEI 2006, str. 23) te kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja zaduženi za organizaciju zdravstvenog osiguranja po kantonima.

Pored ovih institucija, postoji jedanaest Zavoda za javno zdravstvo u FBiH - jedan na nivou entiteta i deset kantonalnih. Federalni zavod za javno zdravstvo je naučna i obrazovna institucija i obavlja funkcije prikupljanja podataka o zdravstvenom stanju stanovništva i potrebama u zdravstvu, zatim vrši analize, planiranja, izradu normativa, standarda, zakona i odredbi i dr. u saradnji sa kantonalnim zavodima. Iako je struktura pomenutih zdravstvenih ustanova u svim kantonima ista, postoje kantoni koji nemaju bolničke centre ni bolnice.

U nekim kantonima postoje savjetovališta za seksualno-reproduktivno zdravlje. Ovakva savjetovališta za mlade su pokrenuta kao partnerski projekat UNFPA, državnih, entitetskih i lokalnih vlasti, te predstavnika iz nevladinog sektora, a njihova organizacija je drugačija u svakom kantonu. Bitno je napomenuti da ovakva savjetovališta postoje u RS i Brčko-Distriktu BiH.

U Bihaću npr. savjetovalište se nalazi u okviru Doma zdravlja i njegovo osoblje čine doktor ginekolog, medicinska sestra, psiholog i dermatovenerolog.

Bitan segment ovakvog pristupa su nevladina udruženja koja su prisutna u lokalnoj zajednici i u punoj koordinaciji sa davaocima zdravstvenih usluga rade na promociji i referiranju mladih u ove specijalizovane ustanove.

Pored ovog primjera, postoji pristup gdje je savjetovalište organizovano van institucija zdravstvenog sistema, u okviru prostora nevladinog udruženja. Udruženje 'XY' u Sarajevu pruža usluge savjetovanja iz oblasti seksualno-reproduktivnog zdravlja u ordinaciji koja pored toga pruža dermatološke i ginekološke usluge. Slična situacija je i u Zenici, gdje organizacija 'Plus-Mladi za mlade' daje usluge zdravstvene zaštite kroz usluge porodične medicine, ginekologije, savjetovanja o ovisnostima, i sl.

¹⁰⁰ Opći okvirni Sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum).
<http://www.oscebih.org/overview/gfap/bos/>

¹⁰¹ Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007 (PRSP).

Sistem zdravstva u RS je centralizovan. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS je odgovorno za zdravstveni sektor i kreiranje politika i strategija, za aktivnosti planiranja i koordinaciju aktivnosti u zdravstvenom sektoru u ovom entitetu, sanitarne i zdravstvene inspekcije, kao i izvještavanje prema Ministarstvu civilnih poslova BiH i učestvovanje u različitim projektima i aktivnostima. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS-a je krovna institucija koja koordinira rad Fonda zdravstvenog osiguranja RS-a, Instituta za zaštitu zdravlja RS-a, Agencije za lijekove RS-a, kao i kliničkih centara, bolnica, domova zdravlja i ambulanti u RS.

Fond zdravstvenog osiguranja RS-a je nadležan za poslove zdravstvenog osiguranja i ugovaranje zdravstvenih usluga. Fond ima mrežu od osam regionalnih filijala, koje obavljaju poslove u regionima, dok centralna kancelarija fonda vodi koordinaciju poslova.

Institut za zaštitu zdravlja RS-a je nadležan za istraživanja i obrazovanje u području javnog zdravstva, promociju zdravlja i praćenje zdravstvenog stanja stanovništva. Institut ima pet regionalnih kancelarija koje pokrivaju aktivnosti u ovom entitetu.

Domovi zdravlja u RS su ključne institucije za pružanje usluga mladim ljudima. Slično situaciji u FBiH, domovi zdravlja u RS-u imaju formirane timove porodične medicine, koji pružaju usluge promocije zdravlja, prevencije, tretiranja bolesti te konsultacija u području zdravlja djece i mladih.

Zdravstvo Brčko-Distrikta BiH (DEI 2006, 29) je organizovano u okviru Odjela za zdravstvene i ostale usluge koje organizuje primarnu zdravstvenu zaštitu, kao i rad bolnica i aktivnosti javnog zdravstva. U okviru ovog odjela postoji Fond zdravstvenog osiguranja koji „uspostavlja bazu podataka koja pokriva sva osigurana lica u Brčkom“¹⁰². Pored ovih institucija, Brčko-Distrikt BiH ima i četiri zdravstvene ustanove – jednu bolnicu i tri zdravstvena centra.

Bitno je napomenuti i značaj centara za mentalno zdravlje koji se nalaze u okviru domova zdravlja. Ovi centri se uglavnom bave pitanjima iz oblasti mentalnog zdravlja, ovisnosti i nasilja, kao i reproduktivnim zdravljem u nekim slučajevima. U okviru organizacije svojih aktivnosti, centri za mentalno zdravlje nude sljedeće programe:

- **borba protiv nasilja nad djecom i ženama, edukacija i pomoć žrtvama nasilja; poseban fokus na vršnjačko nasilje, nasilje u školi kao i drugi vidovi ovakvog ponašanja;**
- **edukacija mladih po pitanju nasilja u porodici, mentalnog zdravlja, rodne ravnopravnosti, kao i savjetovanja mladih;**
- **programi prevencije ovisnosti.**

Iako centri nude širok dijapazon programa i za mlade, ipak većina mladih ne koriste njihove usluge. Faktori koji utiču na ovo su neadekvatna otvorenost centara prema mladima, kao i predrasude koje postoje među mladima prema ovakvim programima.

Nevladina udruženja imaju bitnu ulogu u promociji zdravlja i prevencije kod mladih ljudi. U postkonfliktnom periodu, ove organizacije uspješno su pokrile prazninu nastalu nefunkcionisanjem vladinog sektora u tim oblastima. U svom radu uključuju profesionalno angažovani kadar, ali i veliki broj volontera koji zajednički učestvuju u sprovođenju aktivnosti.

Omladinske organizacije, zajedno sa partnerima iz javnog sektora i međunarodnim partnerima, su najaktivnije u oblastima seksualnog i reproduktivnog zdravlja, HIV/AIDS-a, zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, promociji zdravih stilova života, te trgovine ljudima.

Jedna od bitnih karakteristika jeste da su omladinske organizacije mjesta gdje mlada osoba u okruženju svojih vršnjaka može na neposredan, povjerljiv i adekvatan način dobiti informacije, usvojiti vještine i dobiti usluge savjetovanja kod pitanja koja su od vitalnog značaja za njihovo odrastanje, prvenstveno iz oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja, HIV/AIDS-a, seksualno prenosivih infekcija i mentalnih tegoba.

¹⁰² Strategija integrisanja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, 29.

Omladinske organizacije obavljaju i usluge terenskog rada, te na taj način dopiru do mladih ljudi mnogo efikasnije u poređenju sa institucijama zvaničnog zdravstvenog sektora. Ovakav vid podrške od naročite je važnosti kada je u pitanju rad sa mladim ljudima koji dolaze iz ranjivih i naročito ranjivih grupa.

Ipak, svoje aktivnosti omladinske organizacije pretežno finansiraju iz sredstava obezbjeđenih kroz donacije i grantove od strane međunarodnih agencija i organizacija prisutnih u BiH. Primjetno je da samo manji dio sredstava potrebnih za rad i sprovođenje aktivnosti dolazi kroz sredstva vladinog sektora.

Dodatan problem ovakvom pristupu rješavanja pitanja mladih jeste nedostatak zakona o pitanjima mladih u FBiH i Brčko-Distriktu BiH, zakona o omladinskom radu RS, te okvirnog zakona na nivou BiH kojim bi se regulisala podrška radu s mladima.

→ Aktivnosti prema mladima

Važan međunarodni dokument koji se bavi problematikom politika za mlade, i konkretno zdravljem mladih je 'Svjetski program za mlade'¹⁰³ koji daje poseban osvrt na sve faktore koji utiču na zdravlje mladih, te njihovu ranjivost na rizična ponašanja. Ovaj program definiše pravce koje vlade trebaju preuzeti u cilju rješavanja zdravstvenih problema mladih. Ti pravci su:

- donošenje propisa o osnovnim zdravstvenim uslugama,
- razvijanje zdravstvenog obrazovanja,
- promovisanje zdravstvenih usluga,
- informisanje o HIV infekciji i AIDS-u među mladima,
- promovisanje dobrih higijenskih praksi,
- prevencija zaraza i bolesti među mladima,
- ukidanja seksualnog zlostavljanja mladih,
- suzbijanje loše prehrane mladih.¹⁰⁴

Ovaj program, kroz elaboriranje pravaca i mjera vlada, daje okvir prevencije i zdravstvene zaštite koji bi bio povoljan za razvoj djece.

WHO je takođe donijela niz konkretnih konvencija za zaštitu zdravlja koje su od interesa za mlade. Prije svega, WHO je donijela 'Okvirnu Konvenciju o kontroli duvana' (2003) kojom izražava zabrinutost zbog „porasta stope pušenja i drugih oblika konzumiranja duvana od strane djece i adolescenata širom svijeta“¹⁰⁵, te predstavlja niz mjera vezanih za zaštitu djece od posljedica konzumacije duvana ili izloženosti pušenju duvana. Pored ovih mjera, WHO takođe aktivno promoviše i koncept škola okrenutih prema mladima, škola koje pružaju prostor za zdravo učenje, rad i razvoj mladih ljudi.

Velika pažnja je posvećena i prevenciji i borbi protiv HIV/AIDS-a, naročito kod mladih ljudi na globalnom nivou. UN je osnovao poseban 'Program za borbu protiv HIV/AIDS – UNAIDS' u kome aktivno učestvuju različite UN agencije. Ovaj program je kreirao i niz mjera i aktivnosti za prevenciju i borbu protiv HIV/AIDS među mladima, koju su viđeni kao jedna od populacija pod rizikom od ove bolesti.

Svi navedeni dokumenti za promoviranje i zaštitu zdravlja mladih ljudi daju generalne smjernice za programe i strategije koje vlade trebaju usvojiti kao svoje programe. BiH kao potpisnica navedenih konvencija ima za obavezu integrisanje ovih načela u svoje politike i legislativu za zaštitu zdravlja mladih.

¹⁰³ Generalna skupština Ujedinjenih nacija. *Svjetski program za mlade*. (Rezolucija 50/81, 1995).

¹⁰⁴ Generalna skupština Ujedinjenih nacija. *Svjetski program za mlade*. (Rezolucija 50/81, 1995).

¹⁰⁵ Svjetska zdravstvena organizacija. *Okvirna Konvencija o kontroli duvana*. (2003).

Na nivou EU usvojen je niz dokumenata koji izlažu specifične mjere za zaštitu zdravlja mladih ljudi a koji su fokusirani na generalnu harmonizaciju zdravstvenih sistema kao i davanje preporuka za reforme u zdravstvu. Iako mladi kao posebna kategorija stanovništva nisu direktno uključeni u 'Akcioni plan o javnom zdravstvu EU'¹⁰⁶, ovaj dokument postavlja ciljeve generalne reforme javnog zdravstva, te istraživanja na polju specifičnih problema kao što su korištenje duvana, alkohola, loše ishrane, mentalnog zdravlja, HIV/AIDSa, i dr.

Pored ovog, usvojen je i 'Program za javno zdravstvo EU 2003-2006' koji daje instrumente za rad na polju mentalnog zdravlja. Na ovaj dokument se nadovezuju i različite preporuke, donesene od Savjeta Evrope u vezi sa sljedećim:

„prevencija pušenja¹⁰⁷, konzumiranje alkohola od strane mladih¹⁰⁸, prevencija i smanjenje štetnosti po zdravlje ovisnosti o drogama¹⁰⁹, zatim dokumenti koji sadrže preporuke za zdravo dijete i fizičku aktivnost mladih¹¹⁰, mentalno zdravlje¹¹¹, prvi 'Akcioni program za prevenciju HIV/AIDS i određenih zaraznih bolesti'¹¹² (1996), koji je prethodio dokumentu 'Borba protiv HIV/AIDSa unutar EU i u susjednim zemljama 2006-2009' (2005).“

Vrijedi navesti da se Evropska bijela knjiga o mladima, 'Novi impuls za mlade u Evropi'¹¹³, u okviru generalne omladinske politike bavi i socijalnim pitanjima mladih. Iako ne postoji posebno poglavlje koje se bavi zdravstvom, dokument ipak daje preporuke za poboljšanje zdravstvenih struktura i servisa s ciljem stvaranja 'youth friendly' servisa, dakle servisa koji su prijateljski nastrojeni prema mladima u vezi sa poboljšanjem mentalnog i fizičkog zdravlja, izbjegavanjem droga, socijalnom zaštitom mladih, te za programe zdravstvene prevencije kod mladih.

Dokument je inače nastao kao rezultat širokih konsultacija sa predstavnicima različitih zainteresovanih strana koji su se fokusirali na mnoge segmente života mladih, te odgovarajućih politika. Vodeći zdravstveni problemi koji su navedeni tokom konsultacija su:

„pušenje, konzumiranje droga i alkohola, smrti nastale nesrećama, kao i visoka stopa samoubistava među mladima u EU.“

Takođe, akcent je stavljen na:

„potrebu za boljim informisanjem o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, pristupu kontracepciji, legalizaciji abortusa, te potrebi za vršnjačkom edukacijom koja je prepoznata kao najbolji način rada sa omladinskom populacijom na ovim pitanjima.¹¹⁴“

¹⁰⁶ Evropska komisija. *The European Environment & Health Action Plan 2004-2010*. (2004). Evropski parlament i Evropski savjet. *Community action in the field of public health (2003-2008)*. (2002).

¹⁰⁷ Vijeće Evrope. *Preporuka za prevenciju pušenja i inicijativa za povećanje kontrole duvana*. (2002). <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2003:022:SOM:EN:HTML> <http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c11574.htm> <http://europa.eu/eur-lex/en/treaties/selected/livre235.html>

¹⁰⁸ Vijeće Evrope. *Preporuka Vijeća Evrope o konzumiranju alkohola od strane mladih*. (2005). <http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c11564a.htm> http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/lsa/80729.pdf

¹⁰⁹ Vijeće Evrope. *Preporuka za prevenciju i smanjenje štetnosti po zdravlje ovisnosti o drogama*. (2003). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003H0488:EN:HTML>

¹¹⁰ Evropska komisija. *Zeleni dokument: Promoviranje zdrave ishrane i fizičke aktivnosti: Evropska dimenzija za prevenciju prekomjerne težine, pretilosti i hroničnih bolesti*. (2005). eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/and/com/2005/com2005_0637en01.pdf

¹¹¹ Evropska komisija. *Zeleni dokument: Promoviranje mentalnog zdravlja populacije*. (2005). ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_en.pdf

¹¹² Vijeće Evrope i Evropski parlament. *Akcioni program za prevenciju HIV/AIDS i određenih zaraznih bolesti 1996-2000 (96/647/EC)*. (1996).

¹¹³ Evropska komisija. *Bijela knjiga "Novi impuls za mlade u Evropi"*, COM(2001) 681. (Brisel, 2001). http://www.youth-sport.net/fileadmin/fm-youthsport/allgemeines/whitepaper_en.pdf

¹¹⁴ *Ibid*

Ono što je bitno reći za 'BiH Srednjoročnu razvojnu strategiju – PRSP' (2004-2007) je da se u jednom od svojih segmenata bavila pitanjima zdravstva i davala smjernice za poboljšanje. S druge strane, ova strategija se nije bavila konkretno pitanjima mladih.

Prioriteti za BiH u okviru ciljeva deklaracije 'Zdravlje za sve u XXI vijeku'¹¹⁵ koju je usvojila Svjetska zdravstvena organizacija su:

„zdravlje mladih, unapređivanje mentalnog zdravlja, smanjenje broja povreda kao posljedica nasilja i nesreća, zdrava i bezbijedna fizička sredina, zdrav način života, suzbijanje štetnih uticaja alkohola, droge i pušenja, zdrava životna sredina, itd.“

Ovi prioriteti su dio rezolucije o politici 'Zdravlje za sve građane BiH' Parlamentarne skupštine BiH koja je usvojena 29.04.2002. godine.

Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH (Komisija i GTZ) jeste prvi korak u kreiranju koordinirane strategije za mlade 'Omladinska politika BiH 2008-2013' čije kreiranje koordinira Komisija.

Kanadska CIDA je pomogla proces kreiranja dokumenata "Politika zdravlja i mladi u FBiH 2008-2012" i "Politika zdravlja mladih RS 2008-2012". Oba dokumenta su usvojena od relevantnih entitetskih institucija i to u FBiH od Vlade FBiH i u RS od Parlamenta RS. Do kraja 2008. očekuje se dalje operacionalizacija ovih dokumenata te razvoj i usvajanje entitetskih strategija za zdravlje mladih, a koji će činiti sastavni dio "Omladinske politike BiH 2009-2013", u oblasti koja se odnosi na zdravlje mladih.

RS je donijela 'Strategiju za promociju zdravlja'¹¹⁶ i 'Program zdravstvene politike do 2010'¹¹⁷. Pored toga, u RS je usvojen dokument 'Omladinska politika RS-a'¹¹⁸ koji među svojim ciljevima ima i poboljšanje zakonske regulative u oblasti zdravlja mladih.

BiH je tako na dobrom putu da svoje politike u zdravstvu prilagodi potrebama mladih. Sadašnje vladine mjere i programi u BiH podcrtavaju 'dobru volju' donosioca odluka u vezi sa potrebama u oblasti zdravlja mladih, ali to nije dovoljno za efikasan pristup u oblasti zdravlja mladih. Prisutna je želja i vidljiv je napredak u mnogim dijelovima, od tematskih aktivnosti od posebnog interesa za mlade, do učešća mladih i podrške omladinskim organizacijama, te napora u senzibilizaciji zdravstvenih radnika i cjelokupnog društva prema potrebama mladih ljudi.

Izdvojiti ćemo dvije kategorije zdravstvenih pitanja koji se odnose na mlade u BiH: seksualno-reproduktivno zdravstvo i borbu protiv ovisnosti.

Seksualno-reproduktivno zdravlje i HIV/AIDS

Istraživanja pokazuju da je prosječna starost mladih prilikom stupanja u prvi seksualni odnos između 16 i 18 godina, pri čemu je 64% ispitanika izjavilo da koristi kondom, 38% da 'uvijek' koristi prezervativ, 26% da gotovo uvijek koristi prezervativ, dok je 16% priznalo da nikada ne koriste prezervativ (UNICEF 2005).¹¹⁹ Prema istom istraživanju, glavni izvor informacija za mlade ljude o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, te HIV/AIDS su televizija 85%, prijatelji 65%, te škola sa 85%. Nažalost, zdravstveni servisi i porodice su identifikovani kao najslabiji izvori informacija.

Kada je korištenje oralnih kontraceptivnih sredstava u pitanju kao što su pilule, kod mladih žena uzrasta 15-19 godina, 67.7% ne koristi ova sredstva kontracepcije, dok kod uzrasta 20-24 taj je procenat gotovo isti - 69.3%, dok za mlade muškarce ti podaci nisu dostupni.¹²⁰

¹¹⁵ Svjetska zdravstvena organizacija. *Declaration on Occupational Health For All*. http://www.who.int/occupational_health/en/oehdeclaration94e.pdf

¹¹⁶ Fond zdravstvenog osiguranja RS. *Strategija za promociju zdravlja*. http://www.zdravstvo-srpske.org/zakonska_reg_zastita.htm

¹¹⁷ *Ibid*

¹¹⁸ Vlada Republike Srpske. *Omladinska politika Republike Srpske od 2006. do 2010. godine*. (Banja Luka, 2006).

¹¹⁹ UNICEF. *Research on Sexual Behaviour amongst Young People, Discussion Paper*. (2005).

¹²⁰ UNICEF. *Istraživanje višestrukih pokazatelja u Bosni i Hercegovini*. (2006). http://www.unicef.org/bih/ba/resources_7796.html

Shodno tome, aktivnosti podizanja svijesti, savjetovanja, edukacija i pregleda vezanih za seksualno-reproduktivno zdravlje jeste područje koje je imalo jako veliku podršku međunarodnih organizacija koje su aktivne u ovoj oblasti, prvenstveno UNFPA.

Kroz svoje aktivnosti u vezi sa promocijom seksualno-reproduktivnog zdravlja mladih, veliki naponi su uloženi u edukaciju vršnjačkih edukatora tzv. 'peer edukatora', koji će dalje širiti informacije, multiplicirati znanja i vještine, te promovirati važnost adekvatne zaštite mladih ljudi. Savjetovanja, pregledi i edukacija mladih je organizovana kroz nekoliko omladinskih organizacija koje u okviru svojih aktivnosti pružaju i ove usluge.

Usko povezano s pitanjem seksualno-reproduktivnog zdravlja je i pitanje seksualno-prenosivih bolesti, naročito HIV/AIDS. BiH pripada zemljama sa niskom prevalencom HIV/AIDS-a, te su stoga aktivnosti u ovom području uglavnom bazirane na prevenciji, širenju informacija i podizanju svijesti o rizicima od HIV/AIDS, odnosno na edukaciji.

Ovaj segment, iako se ne fokusira isključivo na ovu populacionu grupu, pokazuje da je najorganizovaniji i najkompletniji segment unutar oblasti zdravlja mladih. Evidentna je posvećenost vlasti na entitetskom i državnom nivou unutar ovog segmenta.

Na državnom nivou postoji 'Nacionalni savjetodavni odbor' (NAB)¹²¹ sa Ministarstvom civilnih poslova BiH na čelu. Ovo ministarstvo je bilo zaduženo za razvoj HIV/AIDS strategije i podršku procesu strateškog planiranja na državnom nivou.

Takođe, oba entiteta imaju državne koordinate za HIV/AIDS. Tu je i Savjetodavna grupa za borbu protiv HIV/AIDS u BiH (CCM).¹²² Zahvaljujući radu CCM-a, u 2005. godini je pripremljen projektni prijedlog za borbu protiv HIV/AIDS u BiH¹²³, koji je finansiran od strane Globalnog Fonda za borbu protiv HIV/AIDSa, malarije i tuberkuloze. Ovaj projekat je implementiran od strane UNDP BiH. Veliki segment ovog projekta je podizanje svijesti građana, naročito mladih, edukacija, te podrška rizičnim grupama.

Lokalna udruženja građana koja smo već pomenuli aktivno učestvuju u implementaciji aktivnosti na ovom projektu. Pored Savjetodavne grupe osnovana je i UN-ova Tematska grupa za HIV/AIDS, koju čine UN Agencije u BiH (UNDP, UNFPA, UNICEF, WHO, UNHCR, UNESCO, ILO, Svjetska banka, IOM).

Prema dostupnim podacima u periodu 1986-2006 u BiH su registrovane 134 HIV pozitivne osobe (FBiH 81, RS 53), od čega su 103 osobe muškog pola, 30 ženskog i jedna osoba koja se nije izjasnila o svom polu.

Potrebno je napomenuti da se, prema načinu prijenosa virusa, na prvom mjestu nalaze infekcije prenesene heteroseksualnim putem 55%, muškarci koji imaju seks sa muškarcima 17%, intravenozni korisnici droga 14%, MTC 1%, dok je kod 13% način prijenosa nepoznat. Svi registrovani HIV pozitivni slučajevi su pokriveni antiretroviralnom terapijom u periodu 2006-2007.¹²⁴

U posljednjih nekoliko godina puno napora je uloženo u podizanje svijesti o rizičnom ponašanju, te o načinima prevencije ove bolesti. Unutar obrazovnog sistema, edukacija o HIV/AIDS prisutna je u 8.57% osnovnih i 62.41% srednjih škola¹²⁵. Takođe, posebna pažnja je usmjerena na rizične i ranjive grupe, sa kojima je konkretan rad od velike važnosti. To su prije svega intravenozni korisnici droga, seksualni radnici/e, muškarci koji imaju seks sa muškarcima, kao i omladinska populacija u većini koja se smatra ranjivom uslijed nedostatka informacija i vještina o načinima zaštite, te opštom ranjivošću uzrokovanom teškom ekonomskom, socijalnom i političkom marginalizacijom.

¹²¹ UNGASS. *UNGASS Country Progress Report. Bosnia and Herzegovina*. (2008), 12.

¹²² Country Coordinating Mechanism in Bosnia and Herzegovina. <http://www1.theglobalfund.org/programs/CCMMembers.aspx?countryId=BIH&lang=en>

¹²³ Global Fund. *Proposal HIV/AIDS and Tuberculosis Components*. (Geneva, 2005). http://www1.theglobalfund.org/search/docs/5BIHH_961_0_full.pdf

¹²⁴ UNGASS *Country Progress Report*, 7.

¹²⁵ *Ibid*, 7.

Bitna karakteristika ovog segmenta sektora zdravlja mladih je partnerstvo i saradnja između različitih aktera. Kao što smo i napomenuli, ispred međunarodnih organizacija prednjače one okupljene oko UN agencija, te ćemo navesti neke sa najznačajnijim programima.

UNICEF je radio na pružanju podrške razvoju državnog sistema nadgledanja i procjene, te osnaživanju druge generacije sistema nadgledanja u vezi sa HIV/AIDS. UNICEF-a je radio sa Centrima za dobrovoljno i povjerljivo testiranje.

UNFPA radi na izgradnji kapaciteta zdravstvenih radnika, psihologa, socijalnih radnika i nastavnika u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja, koji uključuje pitanja o HIV/AIDS. Tu je i podrška zdravstvenim centrima koji pružaju povjerljive usluge koje su po mjeri mladih (eng. *youth friendly services*) i njihovom uvezivanju u mrežu pružatelja usluga u 4 lokalne zajednice u BiH.

Pored UN-agencija, tu je i CIDA-in Projekat mladi i zdravlje na Balkanu koji se fokusira na razvoj politika i strategija za zdravlje mladih u BiH na entitetskom nivou, razvoj kapaciteta zdravstvenih i nezdravstvenih radnika koji rade sa mladim ljudima, te razvoj sistema prikupljanja podataka i izvještavanja u oblasti zdravlja mladih.

Tu su zatim lokalne nevladine organizacije, kao što su 'APOHA' i 'XY Sarajevo', 'UG PROI' Sarajevo, 'Margina' Zenica, 'Međunarodni forum solidarnosti' Tuzla, 'Nove nade' Bihać, 'Akcija protiv SIDA-e' Banja Luka, 'Viktorija' Banja Luka, i dr. Ove organizacije su uložile velike napore u prevenciji, radu sa rizičnim grupama, kao i pružanju savjetovanja i testiranja na HIV/AIDS i ostale seksualno-prenosive bolesti. One u svom kapacitetu i regijama u kojima su aktivne, organizuju edukaciju, savjetovanja, kampanje i ostale aktivnosti na temu HIV/AIDSa i seksualno-prenosivih bolesti.

Jedna od najvažnijih vidova aktivnosti je organizovanje 'Centara za dobrovoljno savjetovanje i testiranje za HIV/AIDS i ostale seksualno prenosive bolesti' (VCCT). Na početku rada u uspostavljanju ovih centara, organizacije su uspostavile ovakav vid savjetovališta i testiranja u okviru svojih prostorija. Zbog svoje specifičnosti u toku implementacije, aktivnosti testiranja i post-test savjetovanja su organizovane klinički, najčešće u okviru klinika za infektivne bolesti. Po principima volonterskog savjetovanja i testiranja u BiH, oni su organizovani u vidu partnerstva između nevladinih udruženja i zdravstvenih ustanova, gdje udruženja organizuju rad na terenu i savjetovanje sa ciljnim grupama, dok mobilni zdravstveni tim pruža usluge testiranja i post-test savjetovanja.

Organizacija APOHA radi sa osobama oboljelim od HIV/AIDS-a. Ovo udruženje okuplja i pruža podršku osobama inficiranim HIV-om i oboljelim od AIDS-a, a takođe radi na aktivnostima zagovaranja za poboljšanje statusa i liječenja osoba oboljelih od AIDS-a.

GTZ pokreće projekat podizanja svijesti o zdravstvenim pitanjima mladih koji će biti implementiran na lokalnom nivou. Projekt će biti fokusiran na jačanje uloge lokalnih omladinskih centara kao ponuđača informacija i 'peer' edukacije. GTZ će koristiti interaktivni metod „Uđi u krug“ koji je implementiran u 16 zemalja do sada.

Borba protiv ovisnosti

Pitanje ovisnosti i njihovih uzročnika je jako kompleksno pitanje socijalne psihologije. Stručnjaci smatraju da su ovisnosti vrlo često posljedica uticaja niza faktora u okviru porodice i društva koje mladu osobu čine ranjivom prema negativnim uticajima okoline a naročito njihovih vršnjaka. Ovo pitanje stoga traži adekvatne i profesionalne odgovore u vidu stručnog savjetovanja, edukacije i rada na prevenciji ovisnosti.

Trenutno ne postoje zvanični podaci o broju korisnika droga, međutim postoje određene procjene prema kojima je u BiH oko 120000 korisnika droga, od čega na rekreativne konzumente otpada 15%.¹²⁶ Poražavajući podatak se odnosi na prosječnu dob prvog iskustva sa drogom, što je prema nekim istraživanjima 16 godina, te na odgovor gotovo polovine ispitanika koji su svoje prvo iskustvo sa drogom doživjeli u dobi prije 15 godina.¹²⁷

¹²⁶ Droga – unosan biznis u BiH. CIN. (2008). http://www.cin.ba/Stories/P16_SME/?cid=816,2,1

Problemi ovisnosti su sve vidljiviji u BiH i stalni porast mladih ovisnika je bio pokretač velikog broja aktivnosti i u smislu prevencije kao i tretiranja ovisnosti i resocijalizacija ličnosti.

U FBiH postoji Federalni program prevencije alkoholizma, narkomanije i drugih ovisnosti koji se fokusira na smanjivanje šteta uzrokovanih upotrebom i zloupotrebom alkohola, psihoaktivnih supstanci i drugih štetnih supstanci, na kontinuiranu prevenciju ovisnosti te obezbjeđenje adekvatnih uslova za rano otkrivanje, liječenje i rehabilitaciju ovisnika u zajednici.¹²⁸

Prevencija je organizovana kroz različite vidove edukacije, radionice, seminare, kampanje za podizanje svijesti, debate čija su glavna publika mladi ljudi. Ove aktivnosti organizuju različiti akteri u društvu od nevladinih organizacija, obrazovnih ustanova, pa i policije i drugih vladinih institucija. Često su ovakvi projekti implementirani u saradnji između različitih aktera, što može biti preduslov za uspješnost ovakvih aktivnosti. No, ono što je problematično kod aktivnosti prevencije je što su često informacije koje se daju mladima djelimične, neadekvatno prenesene, te u nekim slučajevima daju i kontradiktorne poruke mladima kod kojih postoji rizik od ulaska u svijet ovisnosti. Projekti koji se organizuju su često *ad hoc* vođeni od strane nestručnih ili djelimično stručnih osoba, što je u dosta slučajeva kontraproduktivno.

Tretiranje ovisnosti je područje kojem se treba pristupiti jako ozbiljno i sa detaljnom analizom i planiranjem svih koraka koji se trebaju preuzeti da bi se tretman uspješno realizovao i osoba resocijalizirala u društvo nakon tretmana.

U BiH postoji određeni broj institucija koje se bave tretiranjem ovisnosti. To su zavodi za liječenje ovisnosti koji djeluju u okviru državnih zdravstvenih institucija. Pored njih i u saradnji s njima, rade i nevladine organizacije koje se bave osobama sa ovisnošću i koje u okviru svoje strukture imaju i *komune* za liječenje ovisnika, kao i programe savjetovanja prije odlaska u komunu, te aktivnosti njihove re-socijalizacije. Dobar primjer organizacije koja implementira ovakve aktivnosti je udruženje 'Viktorija' iz Banja Luke koje već godinama implementira projekte rada sa ovisnicima te aktivnosti u komunama. Udruženje bivših ovisnika 'PROI' iz Sarajeva takođe sve svoje aktivnosti usmjerava prema ovisnicima i njihovim porodicama, kao i aktivnosti u komunama za liječenje ovisnosti.

Pored pomenutih aktivnosti, u BiH se implementiraju aktivnosti tzv. 'smanjenja štete' (eng. *harm reduction*). Ovi programi pružaju mogućnost da ovisnici dobiju sterilne igle i šprice u zamjenu za korištene. Iako postoji dosta etičkih dilema oko ovakvih programa, ipak programi smanjenja štete mogu ublažiti neke od negativnih uticaja ovisnosti, kao što je smanjenje potencijalnog rizika od prenošenja bolesti. Neke od organizacija koje su imale ovakve programe u sklopu aktivnosti su npr. 'Poenta' iz Banja Luke i 'Margina' iz Zenice.

Dodatno, neke religijske zajednice takođe imaju organizovan rad na liječenju ovisnosti u BiH i van zemlje. Ove religijske komune ovisnicima pružaju različite aktivnosti kroz rad u komunama, pa i religijsko obrazovanje koje im se pruža kao alternativa rizičnom ponašanju.

Međutim, boravak u komunama i rad s ovisnicima vrlo često nije uspješan u potpunosti, jer se bivši ovisnici po povratku u svoje okruženje u dosta slučajeva vraćaju starim navikama i starim prijateljima što povećava rizik i najčešće rezultira ponovnom povratku u svijet droge.

Kako smo naveli, problematika zdravlja mladih zahtijeva multidimenzionalni i višesektorski pristup i sugurno da je povratnicima u svijet ovisnosti, da bi je izbjegli, potrebna podrška u oblasti obrazovanja, zapošljavanja i/ili socijalnih politika.

¹²⁷ UNICEF. *Biological and Behavioural Survey Among Injecting Drug Users, Bosnia and Herzegovina*. (2007). http://data.unaids.org/pub/Report/2008/bosnia_and_herzegovina_2008_country_progress_report_en.pdf

¹²⁸ Ministarstvo zdravstva Federacije BiH i SZO. *Federalni program prevencije alkoholizma, narkomanije i drugih ovisnosti*. (2002). http://www.narkomanija.ba/fileadmin/zakonodavstvo/BiH_Federalni_program_prevencije_alkoholizma_narkomanije_i_drugih_ovisnosti.pdf

Socijalni položaj mladih

→ Uvod

Jedan od glavnih zaključaka analize situacije koju smo proveli jeste da postojeći administrativno-pravni aparat u BiH nema sposobnost da prepozna stvarne potrebe mladih u cjelini, pa ni specifičnih populacijskih grupa, kao što su osobe s onesposobljenjem ili osobe koje izlaze iz domova za nezbrinutu djecu, mladi Romi itd.

U svakom društvu postoje posebne populacijske grupe koje su zbog svojih specifičnih karakteristika mnogo bliže granici siromaštva i socijalnom isključivanju od ostalih grupa.

Uobičajeni pristup na polju socijalnih politika mora se odbaciti, a novi, osjetljiviji na specifične i savremene potrebe i interese mladih, hitno se mora uspostaviti. Ni jedna odgovorna vlada se bori ne protiv maloljetničke delinkvencije jedino otvaranjem zatvora za maloljetnike, a protiv nasilja i šovinističkih pokreta policijskim pritiskom ili ignoriranjem. Stoga se mora osigurati da ukupan državni aparat, tj. nadležne institucije koordinirano razvijaju politike u različitim oblastima od značaja za položaj mladih, da štite njihove interese i promoviraju pozitivne stavove među mladima i u društvu općenito.

U konceptualnom smislu može se govoriti o dvije vrste socijalnih politika: One koje su ključ smanjenja siromaštva kao i društvene isključenosti i, pored ovoga, politike poboljšanja ukupnog društveno-ekonomskog položaja mladih. S jedne strane vlade trebaju razviti mehanizam kojim će se prepoznati ona domaćinstva, socijalne

grupe i pojedinci kojima je socijalna pomoć zaista potrebna, a to su oni koji se nalaze ispod određene, unaprijed definirane granice siromaštva.

S druge strane vlade trebaju razvijati politike i mjere koje će biti usmjerene na mlade kao specifične populacijske kategorije čiji je društveni status drugačiji od statusa odraslih.

U svakom društvu postoje posebne populacijske grupe koje su zbog svojih specifičnih karakteristika mnogo bliže granici siromaštva i socijalnom isključivanju od ostalih grupa. U našem kontekstu te populacijske grupe jesu osobe s onesposobljenjem, Romi, povratnici i samohrani roditelji. Nadalje, ukupna populacija mladih je, sama po sebi, također osjetljiva grupa i mnogo bliža granici siromaštva nego populacija odraslih.

Populaciju mladih treba pripremiti za preuzimanje novih uloga u zajednici. U tom smislu, rješavanje problema vezanih za finansijsko osamostaljivanje, formiranje porodice, stambeno situiranje i tome slično, treba se naći na stolu kreatora javnih politika. Svi ovi problemi u vezi su s prijelazom iz doba mladosti u zrelo doba, a zbog ukupne društveno-ekonomske situacije u BiH taj prijelaz je značajno produžen.

Imajući u vidu posljednje nalaze u vezi s mladima¹²⁹, možemo s pravom reći da veliki dio populacije mladih spada u društveno isključenu grupu. Analiza položaja mladih govori da su mnogi mladi bez ikakvog učešća u zajednici, da ne ostvaruju osnovna prava, da im je budućnost neizvjesna i da se njihov glas ne čuje kroz postojeće institucionalne mehanizme.

Evropska unija jasno je opredijeljena ka rješavanju ovih problema, kako u zemljama članicama tako i u zemljama potencijalnim kandidatima, s ciljem primjerenog učešća mladih u zajednici i njihovog značajnijeg doprinosa u svim oblastima javnog života. Vrlo je izvjesno da će BiH u skoroj budućnosti dobiti Zajednički memorandum o uključenosti (JIM), a potom i Državni akcijski plan, kao osnove za ostvarenje zajedničkih ciljeva u borbi protiv društvene isključenosti. U ovom trenutku donosioci odluka moraju postaviti osnovne pravce djelovanja socijalnih politika kada su u pitanju mladi, koristeći tačne i pouzdane informacije o njihovom položaju.

Strateški prioriteti na polju socijalnih politika mogu se sažeti u nekoliko tačaka:

- **Usklađivanje standarda, regulative i politika među različitim administrativnim jedinicama u čijoj će osnovi biti pravilo da se sredstva dodjeljuju na osnovi potreba.**
- **Uspostavljanje institucionalnog okvira koji će omogućiti politike uključivanja. On podrazumijeva i održive programe integracije za specifične populacije kao što su osobe s onesposobljenjem, samohrane majke, Romi, povratnici, osobe koje su imale iskustvo s kriminalnim radnjama, ovisnici i dr.**
- **Poboljšanje učinkovitosti službi za socijalnu pomoć i zaštitu kroz organizacijske reforme i pojednostavljenje procedura u centrima za socijalni rad u skladu s međunarodnim standardima.**
- **Stvaranje dugoročne stambene politike, koja podrazumijeva kreditiranje po povoljnim uvjetima na osnovi kadrovskog i pronatalitetnog modela.**

→ Pravni okvir

Socijalna pomoć predstavlja jedno od temeljnih ljudskih prava koje je BiH dužna osigurati svojim građanima na osnovi potpisanih međunarodnih konvencija. BiH je potpisnik Evropske socijalne povelje¹³⁰ iz 1961. g., koja je izmijenjena 1996. g. Zakonski okvir kojim je trenutno reguliran socijalni sektor u BiH obuhvaća ovu međunarodnu konvenciju. Povelja ističe da socijalna pomoć, da bi bila učinkovita, mora biti zakonski definirana i zasnovana na objektivnim kriterijima, te ostvariva i neuvjetovana ničim drugim do potrebom korisnika. BiH je potpisala Povelju 11. maja 2004. godine, ali je još uvijek nije ratificirala u Parlamentu. Evropska socijalna povelja, koja se naslanja na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima iz 1950. g., propisuje da je BiH dužna osigurati:

¹²⁹ Komisija za koordinaciju pitanja mladih u Bosni i Hercegovini i GTZ, *Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH*. (Sarajevo, 2008). <http://www.mladi.gov.ba/images/stories/aktuelnosti/Analiza%20polozaja%20mladih%20i%20omladinskog%20sektora%20u%20BiH%5B1%5D.pdf>

¹³⁰ Vijeće Evrope. *Evropska socijalna povelja*. (Strasbourg, 1996). http://www.coe.ba/pdf/NewRevESC_A6%20Bosnian_21.01.03.pdf

„efikasno uživanje prava na socijalnu pomoć“, te da istovremeno „svakoj osobi koja je bez adekvatnih prihoda i koja nije u mogućnosti osigurati takve izvore, niti vlastitim trudom, niti na drugi način, naročito po šemi socijalnog osiguranja, bude data adekvatna pomoć...“¹³¹

Dejtonski mirovni sporazum¹³², u odjeljku VII, navodi da su zemlje potpisnice obavezne osigurati:

„svim osobama, na svom teritoriju, najveći stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda“, što obuhvaća i pravo na socijalnu pomoć.“

U Ustavu BiH¹³³ pravo na socijalnu pomoć zagantirano je Aneksom I Ustava koji sadrži Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ustav BiH ističe da su načela međunarodnog prava sastavni dio prava BiH, te je tako i pravo na socijalnu pomoć, iz gore spomenutog sporazuma zagantirano Ustavom BiH.

Ustav Federacije BiH (FBiH) koji u dodatku sadrži Evropsku socijalnu povelju iz 1961. i Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, također propisuje:

„FBiH će osigurati primjenu najveće razine međunarodno priznatih prava i sloboda, utvrđenih u dokumentima navedenim u dodatku“¹³⁴.

Evropska socijalna konvencija također je ugrađena u Ustav FBiH, koji propisuje da su svi sudovi, upravna tijela i druga tijela vlasti dužni da je primjenjuju.

Nadležnosti iz oblasti socijalne politike mogu se ostvarivati zajednički ili odvojeno po kantonima, uz obavezu stalne koordinacije od strane Vlade FBiH. Prema Ustavu FBiH, kantoni imaju sve nadležnosti koje nisu izričito dane Vladi FBiH, a u to spadaju i nadležnosti za provođenje socijalne politike¹³⁵.

Ovakav mehanizam raspodjele odgovornosti u oblasti socijalne zaštite jedan je od uzroka zbog kojih se prava na socijalnu zaštitu ne pružaju jednako i dosljedno svim građanima FBiH. Ustav FBiH nije u potpunosti jasan kad je u pitanju raspored nadležnosti kantonâ i Vlade FBiH, što rezultira nejasnoćama u pogledu nadzora nad pružanjem socijalne pomoći, kao i nepotpunom primjenom entitetskog zakona na nivou kantonâ i općinâ.

Ustav RS-a propisuje da se ustavno uređenje RS-a temelji:

„na jamčenju i zaštiti ljudskih sloboda i prava, na socijalnoj pravdi, lokalnoj samoupravi i zaštiti prava etničkih grupa i drugih manjina, te da je u skladu sa međunarodnim standardima.“¹³⁶

Ustav RS-a također navodi:

„osiguravanje pomoći i socijalne sigurnosti građanima koji su nesposobni za rad i nemaju sredstva za izdržavanje“.¹³⁷

Ustav RS-a definira i obaveze općinskih vlasti:

„da preko svojih tijela u skladu sa zakonom brinu o zadovoljavanju potreba građana u oblasti socijalne zaštite“.

U poređenju s Ustavom FBiH, Ustav RS-a daje puno jasniji pravni okvir za pružanje socijalne zaštite, u skladu s međunarodno-preuzetim obavezama.

¹³¹ Ibid., članak 13(1).

¹³² Opći okvirni Sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum); članak VII.

¹³³ Ibid., Anex 4.

¹³⁴ Ustav FBiH. Službene novine Federacije BiH, br. 9/94.

¹³⁵ Ibid., Poglavlje III.

¹³⁶ Ustav RS. Službeni glasnik RS, br. 28/94.

¹³⁷ Ibid.

Oba entiteta imaju svoje zakone kojima se regulira pravo na socijalnu pomoć. U FBiH to je Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i porodica sa djecom.¹³⁸ U RS-u to je Zakon o socijalnoj zaštiti¹³⁹.

Pravo na socijalnu zaštitu propisano je i Statutom Brčko-Distrikta BiH¹⁴⁰, ali je bliže regulirano Zakonom o socijalnoj zaštiti u Brčko-Distrikta BiH¹⁴¹.

U FBiH kantoni su dužni donijeti kantonalne zakone u roku od tri mjeseca od dana donošenja Federalnog zakona i uskladiti ih sa entitetskim propisom, što još nije provedeno u cijelosti.

U RS-u prava na socijalnu zaštitu koja proizlaze iz Zakona i općinskih propisa, realiziraju se odlukama općina. To se zapravo vrlo često svodi na jednokratnu novčanu pomoć, kod bolesti i sl.

Neusklađenost pravnog okvira i nedostatak zakonskih rješenja, koja nužno uvjetuju pravo na socijalnu pomoć i zaštitu, proizvodi nejednakosti između različitih teritorija u BiH. Ove nejednakosti odnose se na nemogućnost ostvarivanja prava na socijalnu pomoć, te razlika u visini te pomoći.

→ Institucionalni okvir

Na državnom nivou Ministarstvo civilnih poslova BiH zaduženo je za određivanje osnovnih principa za koordinaciju aktivnosti, usklađivanje djelovanja entitetskih institucija, kao i definiranje strategije.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH nadležno je za provođenje međunarodnih konvencija i drugih dokumenata iz oblasti ljudskih prava i temeljnih sloboda, kao i promoviranje i zaštitu osobnih i općih prava.

Ministarstvo pravde BiH također je dužno osigurati da zakonodavstvo na svim nivoima bude u skladu s međunarodno preuzetim obavezama.

U FBiH za socijalnu politiku nadležno je Ministarstvo rada i socijalne politike Vlade FBiH.

U RS-u ovaj sektor je u nadležnosti Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite.

U Brčko-Distrikta BiH socijalna politika je u nadležnosti Odjeljenja za zdravstvo i ostale usluge.

Na nivou kantona i općina u oba entiteta i u Brčko-Distrikta BiH postoje centri za socijalni rad ili socijalnu zaštitu.

Kada govorimo o politikama poboljšanja ukupnog društveno-ekonomskog položaja mladih, pa i populacijskim politikama, važno je istaknuti oblast stambene politike.

Oblasti stambene politike, urbanizma i prostornog planiranja definiraju na nivou entiteta i Brčko-Distrikta BiH. U oba entiteta postoje ministarstva prostornog uređenja, doduše sa značajno različitim obimom i djelokrugom rada i odgovornosti.

Za razliku od RS-a, u FBiH su nadležnosti u vezi sa stambenim pitanjima i urbanizmom na nivou kantona, dok je Vlada Brčko-Distrikta BiH izravno nadležna za ova pitanja. Odgovornosti su dalje podijeljene između entiteta, općina i kantona.¹⁴²

¹³⁸ Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i porodica sa djecom. Službene novine FBiH, br. 36/99, 59/04.

¹³⁹ Zakon o socijalnoj zaštiti. Službeni glasnik RS br. 5/93, 15/96, 11/03.

¹⁴⁰ Statut Brčko-Distrikta BiH. Službeni glasnik Brčko-Distrikta BiH, br. 1/00, 4/00, 7/04, 20/05, 24/05, 3/07.

¹⁴¹ Zakon o socijalnoj zaštiti. Službeni glasnik Brčko-Distrikta BiH, br. 1/03, 4/04.

¹⁴² MInistarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. (Sarajevo, 2006).
<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Stambeni%20i%20urbani%20profil%20BiH.pdf>

Ovdje je potrebno naglasiti da je socijalni položaj mladih zahtjeva višesektorski pristup, te da je potrebna saradnja nadležnih institucija za obrazovni sistem, za rad i zapošljavanje, zdravstvo, sport i kulturu, odnosno rad s mladima, nabrajajući samo neke. Unutar postojećeg pravnog okvira ne postoje jasne smjernice za njihovu saradnju, bilo na zakonskoj osnovi ili na temelju određenih strategija. Ovdje možemo navesti primjer njemačkog Okvirnog Zakona o djeci i mladima, koji je dio Zbornika socijalnih zakona, i koji upravo uvjetuje ovakvu saradnju.

→ Postojeći sistemi socijalne pomoći i zaštite

Sve ranije analize sistema socijalne zaštite upućivale su na fragmentiran i skup administrativno-pravni aparat, koji uzrokuje neučinkovitu i nedjelotvornu potrošnju javnih sredstava na raspolaganju vladama u BiH.

Potrebno je uzeti u obzir da ovaj aparat funkcionira u uvjetima raseljavanja velikog dijela stanovništva unutar BiH, uz razrušenu infrastrukturu, vrlo visoku stopu nezaposlenosti u formalnom sektoru, slabo nastajanje novih radnih mjesta i nedovoljan obim investicija. Međutim, kada je u pitanju socijalna politika, postoji mnogo prostora za reformu koja bi vodila učinkovitijoj javnoj potrošnji, te smanjenju siromaštva, socijalne isključenosti, i poboljšanju općeg blagostanja mladih.

Osnova za definiranje održive i učinkovite socijalne politike jeste određivanje stvarnog socijalnog položaja stanovništva. Zbog razvijenosti neformalne ekonomije i velikog obima neprijavljenih prihoda iznimno je teško utvrditi stvarni socijalnu situaciju pojedinca. Stoga se nameće kao potreba uspostavljanje mehanizma za odabir korisnika socijalne pomoći zasnovanog **na procjeni ukupnog imovinskog stanja**. Ovakav pristup mnogo bi bolje rješavao problem siromaštva nego postojeći sistem zasnovan na kategorijskom pristupu. Iskustva drugih tranzicijskih zemalja pružaju odličan primjer kako je to operativno moguće izvesti.

Tržište rada i zapošljavanje dugoročno je jedan od najprimjerenijih mehanizama za izlazak iz siromaštva i smanjenje socijalne isključenosti, što prije svega zavisi od ukupnog ekonomskog razvoja. Prema podacima Direkcije za ekonomsko planiranje, posljednjih nekoliko godina BiH je zabilježila rast ukupnog društvenog proizvoda od oko 5,5% na godišnjem nivou. Međutim, ovaj rast zbog posljedica rata, velike nezaposlenosti, posljedica procesa privatizacije i sporog razvoja privrede ne rezultira većim postotkom smanjenja nezaposlenosti. Relativno visok rast ublažava samo priliv radne snage koja svake godine dolazi na tržište rada, ali ne i ukupnu nezaposlenost. Stoga je socijalni sektor krajnje uvjetovan učinkovitošću sektora zapošljavanja, aktivnih i specifičnih politika zapošljavanja, te razvoja sitnog, malog i srednjeg poduzetništva. Također, socijalni sektor je indirektno pogođen kašnjenjem sa reformama u obrazovnom sistemu koji nije povezan sa tržištem rada u BiH, u EU niti sa procjenama o budućim potrebama.

Također, porast ukupnih društvenih prihoda ne garantira da će se životni uvjeti siromašnih poboljšati i stabilizirati. U cilju ukupnog napretka, neophodno je da postoje mehanizmi preko kojih će dio novoostvarene vrijednosti biti dodijeljen siromašnima. U situaciji kada tržište rada ne predstavlja dovoljno učinkovit mehanizam, tj. kada je učešće u radnoj snazi kod siromašnih stanovnika vrlo nisko, odgovorne vlade moraju razviti politike koje će povećati učešće na tržištu rada, vodeći računa o ravnopravnom učešću različitih dobnih skupina.

Dizajneri revidiranog dokumenta Srednjoročne razvojne strategije BiH (2004-2007) svjesni su toga i naglašavaju da su, pored nezaposlenih, oni koji su zaposleni na neformalnom tržištu također jedna od socijalno kritičnih grupa.

Izrazito važan dio socijalnih politika jeste mehanizam odabira korisnika socijalne zaštite. U dokumentu Srednjoročne razvojne strategije BiH naglašeno je da je postojeći mehanizam

odabira korisnika neadekvatan, te da nužno treba biti reformiran, kako bi u programe socijalne zaštite bili uključeni oni kojima je pomoć uistinu potrebna. Slični zaključci predstavljeni su i u drugim dokumentima (IBHI 2005¹⁴³, UNHCHR/OSCE 2005¹⁴⁴), uz insistiranje na ratifikaciji Evropske socijalne povelje u pravcu ispunjavanja i ostvarivanja prava koja se odnose na socijalnu zaštitu.

Općeprihvaćeno je da postojeći sistem socijalne zaštite, utemeljen na raspodjeli sredstava različitim tradicionalno definiranim kategorijama, nužno treba biti reformiran u BiH. S jedne strane iskustvo je pokazalo da je javna potrošnja na programe socijalne zaštite imala vrlo negativan utjecaj. Ovaj utjecaj svodio se na stimuliranje nezaposlenosti i umanjenje ponude na tržištu rada.

S druge strane, provedene analize (Svjetska banka 2003¹⁴⁵, CEPOS 2005¹⁴⁶) potvrđuju potpunu neefikasnost u odabiru korisnika socijalne pomoći. BiH vlade ne bi smjele sebi priuštiti da ionako nedovoljna sredstva budu neefikasno raspoređena.

Empirijsko istraživanje (Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH i GTZ, 2008) pokazuje da jedna četvrtina mladih živi u domaćinstvima čiji je ukupan prosječan mjesečni prihod ispod 60% prosječnog prihoda ukupne populacije. Ovo istraživanje otkriva da svega 7% ovih domaćinstava prima neki oblik socijalne pomoći. Ranije provedene analize pokazuju da je svega 4% siromašnih domaćinstava zahvaćeno nekim programom socijalne zaštite¹⁴⁷. Ovaj podatak, kao i taj da 75% korisnika programâ nisu siromašni, ukazuje na krajnje neučinkovit socijalni sistem. U jednoj drugoj analizi potvrđeno je da svega 4,7% siromašnih prima neki oblik socijalne pomoći, dok 77,2% korisnika nisu siromašni¹⁴⁸.

Ono što je važno naglasiti u kontekstu analize sektora mladih, a u vezi je sa socijalnim politikama, jest da su mladi koji žive u domaćinstvima ispod linije siromaštva krajnje ugrožena populacija, čija je budućnost potpuno neizvjesna. Mladi iz tih domaćinstava u većini slučajeva prerano napuštaju obrazovanje, zapošljavaju se u neformalnom sektoru koji ne pruža sigurnost, te imaju vrlo malo osnove za osamostaljivanje, rješavanje stambenog pitanja i formiranje porodice.

Socijalne mjere borbe protiv siromaštva obavezno moraju imati u vidu posljedice koje nosi život u ovakvim domaćinstvima za mlade osobe. To do sada nije bio slučaj i to se nužno mora promijeniti.

Za teoretičare iz oblasti socijalne politike bilo bi teško razumjeti kako znatno sofisticiraniji sistem socijalne zaštite kao što je onaj u FBiH, ostvaruje slabije rezultate u odnosu na onaj u RS-u.¹⁴⁹ Jedan od osnovnih razloga za to je usitnjenost i neusklađenost sistema socijalne zaštite u FBiH. Kako je ovaj sistem decentraliziraniji nego onaj u RS-u, dalo bi se pretpostaviti da je bliži korisnicima, te da je nužno i odabir korisnika mnogo efikasniji. Međutim, praksa pokazuje da osnovne postavke ovako fragmentiranog sistema ne dozvoljavaju efektivno usmjeravanje socijalnih transfera. Te osnovne postavke proizlaze iz sistema temeljenog na kategorijskom pristupu.

Ono što se može dodati kao još jedan nedostatak postojećeg sistema socijalne zaštite jeste nedostatak primjerenog mehanizma za fiskalno izjednačavanje koji bi omogućio transfere između različitih administrativnih jedinica u cilju postizanja fiskalnog izjednačavanja.

¹⁴³ Independent Bureau for Humanitarian Issues. *Reforming the Systems and Structures of Central and Local Social Policy Regimes in Bosnia and Herzegovina*. (2007). http://www.tiri.org/docs/rmiss/cs/bih_spr_cs.pdf

¹⁴⁴ UN OHCHR, OSCE. *Taking Stock of Human Rights in Bosnia and Herzegovina*. (2005). <http://www.oscebih.org/documents/3999-eng.pdf>

¹⁴⁵ World Bank. *Bosnia and Herzegovina: Poverty assessment*.

¹⁴⁶ CEPOS. *Transfers targeting*. (Sarajevo, 2005).

¹⁴⁷ *Bosnia and Herzegovina: Poverty assessment*.

¹⁴⁸ *Transfers targeting*.

¹⁴⁹ CEPOS. *Povezanost potražnje ekonomije i ponude obrazovanja u BiH - Uloga povezujućih institucija*. (Sarajevo, 2005).

Nakon uvođenja PDV-a razvijen je sistem izjednačavanja koji dio prihoda ovog indirektnog poreza prelijeva iz bogatih u siromašne općine, odnosno u one sa manjim ukupnim prihodima. Međutim, niko ne garantira da će sredstva koja se distribuiraju ovim općinama biti usmjerena na rješavanje osnovnih životnih problema socijalno ugroženih kategorija.

Opći zaključak koji možemo izvući jeste: Postojeći sistem socijalne zaštite u potpunosti je iracionalan. **Većina koja prima socijalnu pomoć ne spada u kategoriju siromašnih, dok većina onih kojima je pomoć potrebna ne prima nikakvu socijalnu pomoć.** Kao što smo i naveli, u ovu posljednju grupu spada i veliki broj mladih.

Dodatno, postoji teritorijalna nejednakost uvjetovana različitim prihodovnim kapacitetima administrativnih jedinica. Ova situacija ima posljedice na nivou lokalnih zajednica koje imaju dugoročan interes da zadrže mlade, jer su oni ti koji trebaju osigurati dugoročni održivi razvoj. Drugim riječima, postojeći sistem producira i nejednak regionalni razvoj u BiH.

Stambena politika

U cilju rješavanja stambenog pitanja mladih pojedine su vlade usvojile posebne politike. Primjeri dobre prakse mogu se naći u Kantonu Sarajevo i RS-u.

U RS-u postoji Stambeni fond i posebna sredstva koje je Vlada RS-a usmjerila prema mladima, s naglaskom na mlade bračne parove (do 35 godina starosti). Fond je uređen ugovorom između Ministarstva za porodicu, omladinu i sport i Komercijalne banke u junu 2007. godine. Riječ je o kreditima do 50.000 KM, uz povoljnu kamatnu stopu od 3,75 %, s rokom otplate od 25 godina. Kamatna stopa banke iznosi 4,75 %, ali Ministarstvo subvencionira 1%. Krediti su bez žirana i depozita, uz obaveznu hipoteku i uvjet da je barem jedan član bračne zajednice zaposlen. Za iznos do 20.000 KM hipoteka neće biti potrebna. Na početku je za ove kredite osigurano oko 3.000.000 KM.

U Kantonu Sarajevo ovakva podrška je rezervirana za specifičnu populaciju mladih. U cilju provođenja Odluke o uslovima i načinu rješavanja stambenih potreba mladih¹⁵⁰ u 2003. 2004. i 2005. godini Ministarstvo stambenih poslova deponovalo je kod nekoliko banaka ukupno 4.445.992,85 KM za odobravanje kredita za rješavanje stambenih potreba naučnih, stručnih, kulturnih i sportskih kadrova do 35 godina starosti. Sredstva su deponovana na 20 godina, a banke snose rizik povrata i učestvuju s vlastitim sredstvima u omjeru 1:2. U Vladi KS ovaj projekt ocjenjuju vrlo važnim jer putem njega je oko 400 mladih osoba riješilo stambeni problem.

Socijalna isključenost

Socijalna isključenost jeste proces uslijed kojeg pojedinci dolaze na margine društva te se sprječava njihovo puno učešće zbog siromaštva, nedostatka osnovnih kvalifikacija i radnih sposobnosti, mogućnosti za cjeloživotno učenje ili diskriminacije. Ovo ih udaljava od mogućnosti zapošljavanja, zarade i obrazovanja, kao i društvenih mreža i aktivnosti zajednice. Imaju malo pristupa moći i tijelima za donošenje odluka i stoga se osjećaju bespomoćno, te nisu u stanju utjecati na odluke koje određuju njihov svakodnevni život.¹⁵¹

Državni akcijski planovi o socijalnoj uključenosti (DAPSU) jesu osnovni kanali putem kojih zemlje članice EU-a ostvaruju zajednički usaglašene ciljeve. Analiziraju prirodu i mjeru siromaštva i socijalne isključenosti, identificiraju osnovne trendove i izazove, a kasnije pristupaju izradi detaljnih političkih mjera. DAPSU imaju usaglašenu strukturu i pokrivaju dvogodišnji period. Prije članstva u EU-u Zajednički memorandum o uključenosti (eng. *Joint Inclusion Memorandum – JIM*)

¹⁵⁰ Odluke o uslovima i načinu rješavanja stambenih potreba mladih. Službene novine Kantona Sarajevo, br. 19/03, 10/05.

¹⁵¹ Evropska komisija. *Zajednički izvještaj Komisije i Vijeća za socijalnu inkluziju*. (Brisel, 2005).

prethodi procesu DAPSU za zemlje pristupnice i zemlje kandidate. JIM-ovi analiziraju situaciju socijalne isključenosti, identificiraju ključne izazove, ocjenjuju djelotvornost postojećih politika i identificiraju ključne prioritete za budućnost. U te svrhe uspostavljeni su specifični prioriteti kao što su:

- **Promocija politika aktivnog tržišta rada i razvoja koherentnih i sveobuhvatnih strategija za cjeloživotno učenje kako bi se povećala integracija tržišta rada, posebno za dugoročno nezaposlene i grupe visokog rizika u pogledu siromaštva i socijalne isključenosti;**
- **Garantiranje da sistem socijalne zaštite pruža dovoljno pokrivača za sve korisnike kako bi se osigurao adekvatan minimalni prihod da bi svi živjeli dostojanstveno, dok u isto vrijeme otklanja opasnost od neaktivnosti na tržištu rada;**
- **Povećanje pristupa najranjivijih grupa i onih sa najvećim rizikom u pogledu socijalne isključenosti pristojnom stambenom smještaju, kvalitetnim zdravstvenim uslugama i dugoročnim uslugama zaštite, posebnim i redovnim mogućnostima za obrazovanje i cjeloživotno učenje, uključujući prelazak iz školovanja u radni odnos, sa posebnim naglaskom na one mlade ljude koji školu napuštaju sa lošim ili bez ikakvih kvalifikacija.**
- **Fokusiranje na iskorjenjivanje siromaštva i socijalne isključenosti među djecom kao ključni korak ka suzbijanju inter-generacijskog nasljeđivanja siromaštva, uz inicijative u ranom obrazovanju putem kojih bi se djeca i siromašne porodice identificirali kako bi im se pružila pomoć.**
- **Smanjivanje nivoa siromaštva i socijalne isključenosti i povećanje učesća imigranata i etničkih manjina na tržištu rada u ravni sa nivoom većine stanovništva.**¹⁵²

U sklopu analize društvene isključenosti u BiH, UNDP je naglasio da su isključene grupe u BiH prije svega stariji, mladi, djeca, Romi, osobe s onesposobljenjem i manjinski povratnici. Izvještaj navodi da se djeca i mladi mogu naći u socijalno isključenoj kategoriji ili mogu predstavljati socijalno isključenu grupu ako potiču iz porodica s nižim prihodima.¹⁵³

Studija također upozorava da se djeca i mladi mogu naći u opasnosti od siromaštva:

- **ako ne nastave obrazovanje nakon završene osnovne škole (njihov udio u siromašnoj populaciji je 57%);**
- **ako su nezaposleni (17% od ukupnog broja siromašnih);**
- **ako su povratnici u određene dijelove zemlje (10% siromašnih);**
- **ako pripadaju kategoriji djece sa poteškoćama u razvoju i zdravlju, ili sa fizičkim ili mentalnim onesposobljenjima jer minimalni procenat njih (0,7%) pohađa redovne škole; i**
- **ako pripadaju drugim manjinskim grupama kao što su Romi.**¹⁵⁴

Imajući u vidu posljednje nalaze u vezi s mladima¹⁵⁵, možemo s pravom reći da veliki dio populacije mladih spada u socijalno isključenu grupu.

¹⁵² Izvještaj o humanom razvoju BiH - Social Inclusion in BiH. (2007). <http://hdr.undp.org/en/reports/nationalreports/eurothecis/bosniahercegovina/name,3437,en.html>

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Izvještaj o humanom razvoju BiH - Social Inclusion in BiH. (2007).

¹⁵⁵ Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH.

→ Zaključak

Socijalna politika prema mladima mora odbaciti tradicionalno pristup prema ovoj populaciji koji se svodi na 'omogućavanje da se preživi'. Politike zapošljavanja moraju otvoriti novu stranicu u pristupu problemu nezaposlenosti i osigurati podršku mladima od samog završetka školovanja, pronalaska zaposlenja i zaštite u slučaju nezaposlenosti. Kroz fiskalnu politiku i politiku prihoda nadležne institucije moraju početi misliti o stambenim problemima mladih i sl., usmjeravajući javnu potrošnju na osnovi analize stvarnih potreba.

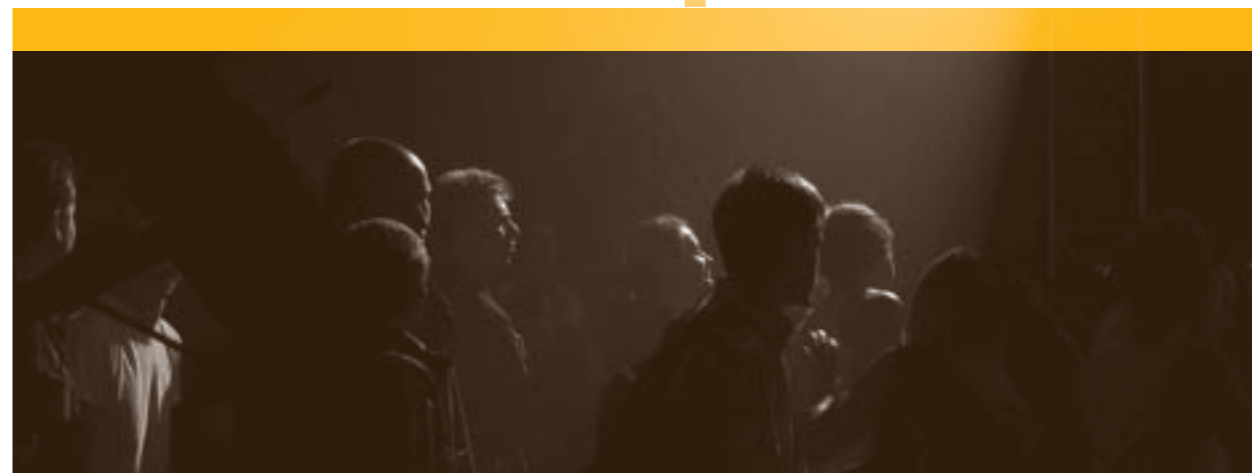
Postoji niz strukturnih faktora koje determiniraju položaj mladih osoba. Prema tradicionalnom razumijevanju to su društvena klasa, spol, regija ili tip naselja. Međutim, savremeniji pristupi u teoriji socijalnih politika naglašavaju i neke druge faktore kao što su: fizičko ili mentalno onesposobljenje, odrastanje u domu za nezbrinutu djecu, iskustvo s kriminalnim radnjama, a u bh. kontekstu to može biti i povratnički status ili pripadnost romskoj populaciji.

Coles (1995) tranziciju mladih poredi s igrom 'zmija i merdevina', i slikovito opisuje kako pripadnici ovih osjetljivih populacija skliznu niz dodatne prepreke i strukture isključivanja, te ostaju nezaposleni, bez riješenog stambenog pitanja, marginalizirani, tj. otrgnuti od osnovnih sredstava pomoću kojih mogu izgraditi sigurnu budućnost. Razvoj primjerenih socijalnih politika za mlade mora osigurati da je put do merdevina siguran i da su staze do njih primjerenom označene. Osim toga, valjane politike moraju sistematski i u kontinuitetu adresirati probleme onih koji skreću s puta i ispadaju iz igre. Na ovaj način svi koji se bave problemima mladih mogu podržati njihovu tranziciju donošenjem pravovremenih odluka u korist poboljšanja njihovog položaja.

Ako BiH želi imati aktivnu politiku i strategiju prema mladima, mora se biti načisto u vezi s ciljevima i pravcima djelovanja za socijalne politike i načina njihove implementacije. Potrebno je uzeti u obzir način na koji je tranzicija mladih određena – kako izborom mogućnosti koje stoje na raspolaganju mladima, tako i odlukama koje oni, ali i oni u njihovom okruženju, donose na prijelazima iz jednog statusa u drugi. S tim u vezi potrebno je da se u svaku socijalnu politiku prema mladima ugradi ovakvo aktivno razumijevanje tranzicije mladih, a ne pasivno koje one u mladim godinama tretirao kao osobe za koje je jedino bitno da 'prežive' doba mladosti i 'postanu' odrasli. Mladost je doba u kom se razvijaju osnovne pretpostavke za primjeren i kvalitetan prelazak u narednu fazu.

Ovakav pristup ne umanjuje značaj socio-ekonomskih uvjeta koje utiču na životne izgleda mladih, nego jasno usmjerava pažnju na razvoj karijere mladih osoba što bi moglo voditi tako potrebnoj promjeni u donošenju odluka kod mladih, ali i onih koji ih okružuju.

Na kraju, potrebno je da socijalne politike uzmu u obzir složenost potreba i interesa mladih u današnje vrijeme. Izlazak u susret ovim potrebama znači uključivanje mladih u zajednicu kao punopravnih članova, osiguravanje da nisu iskorištavani i zlostavljani, te da imaju podršku kako bi osigurali dugoročno blagostanje.

Aktivno učešće mladih u javnom životu, razvoj
građanskog društva i volonterskog rada

→ Uvod

Jedno od ključnih tumačenja važnosti učešća mladih nalazi se u Evropskoj povelji o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou:

"Aktivno učešće mladih u akcijama i donošenju odluka na lokalnom i regionalnom nivou od suštinske je važnosti, želimo li graditi demokratsko i napredno društvo. Njihovo aktivno građanstvo podrazumijeva posjedovanje prava, prostora, i prilike, u kom pogledu je neophodno pružiti im punu podršku, jačajući njihov utjecaj na odluke, kao i njihovo angažiranje u aktivnostima koje doprinose izgradnji boljeg društva."¹⁵⁶

Ovo je jedna od evropskih definicija koja ilustrira važnost toga da države u svojim javnim politikama posebno naglašavaju razvoj aktivnog učešća mladih u društvu. To nije posebna oblast ili tema, već načelo kreiranja javnih politika i uopće modernog upravljanja u državi na svim nivoima vlasti.

Učešće mladih građana od suštinskog je značaja za razvoj svakog društva, a posebno onog koje je, poput BiH, u tranziciji. Ako ta tranzicija još znači da su mladi ugrožena populacija, obespravljena, marginalizirana, socijalno isključena, te da njihove potrebe nisu ozbiljno prepoznate u društvu, onda je njihova participacija i aktivizam jedina šansa da se promijeni kurs politike prema njima, tj. da oni postanu prioritet donosiocima odluka i da se u njih više investira.

Jedan od najvažnijih evropskih dokumenata o mladima i politici prema njima je Bijela knjiga Evropske unije iz 2001. g., u kojoj se participacija definira kao jedan od osnovnih načela, kojoj je cilj: **"osigurati da mladi budu konzultirani i više uključeni u odlučivanja koja se tiču njih samih, kao i općenito života u njihovim zajednicama."**¹⁵⁷

U praktičnom smislu, učešće mladih znači da su oni upoznati sa svojim pravima i obavezama u društvu, da ih praktiraju, brane, da imaju mogućnost predstavljanja svojih potreba, te da se one uzimaju u obzir prilikom kreiranja javnih politika. U kontekstu razvoja politika prema mladima, učešće mladih je službeno i jedan od 11 indikatora Vijeća Evrope, po kojima se procjenjuje stepen razvoja državnih politika prema mladima.

Postoje različiti modeli kreiranja javnih politika koji će svoj krajnji oblik imati u zavisnosti od konteksta, državnog uređenja i prirode same lokalne zajednice. Jedino važeće pravilo je nužnost postojanja načina da se uključi što veći broj mladih, i da što veći broj njih izravno sudjeluje u

"osigurati da mladi budu konzultirani i više uključeni u odlučivanja koja se tiču njih samih, kao i općenito života u njihovim zajednicama."

¹⁵⁶ Vijeće Evrope. *Evropska povelja o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou, revidirana verzija*. (2003).

¹⁵⁷ Evropska komisija. *Novi poticaj za Evropsku omladinu: Bijela knjiga*. (Brisel, 2001).

procesu odlučivanja. Zatim, bitno je da država i vladine institucije osiguraju da tijela za učešće mladih postoje, te da njihov rad bude praćen relevantnom zakonskom regulativom, resursima, infrastrukturom i ostalim oblicima podrške.

Pregled najaktuelnijih izazova

Nizak nivo učešća mladih u bh. društvu i nerazumijevanje ove teme

Osnovni zaključak jeste da je nivo učešća mladih u društvu nizak, da se njihov glas ne čuje dovoljno jako kad je u pitanju kreiranje politika, te da su prilično marginalizirani. Princip učešća mladih nije dovoljno prihvaćen na svim nivoima vlasti. Ovaj princip podrazumijeva postojanje politike prema mladima što uključuje zakonsko reguliranje ove oblasti, postojanje konkretnih mjera, te ulaganje u veće učešće mladih. Također, ne postoji dovoljno razumijevanja šta princip učešća mladih predstavlja i kako ga provesti u praksi.

Različiti oblici učešća, vrlo mali broj aktera, nizak stepen utjecaja

Postoje različiti oblici učešća mladih u društvu. Samo je na posljednjim Općim izborima 2006. bilo primjetno veće učešće mladih 47% (CIK BiH, 2006), dok je u svim ostalim oblicima riječ o malom broju mladih, na primjer: Svega 5% mladih su članovi omladinskih organizacija/udruženja, 6% njih su članovi neke političke partije, 1% njih su članovi predstavničkog tijela mladih. U posljednjih 12 mjeseci više od 95% mladih nije ni jednom kontaktiralo nekog političara, učestvovalo u bilo kojem javnom istupu, u političkoj diskusiji na internetu, na javnim raspravama o općinskom budžetu i sl.¹⁵⁸

Nedostatak zakonske regulative

Osim Zakona o omladinskom organiziranju RS-a¹⁵⁹ ni jedan drugi zakon ne konkretizira i ne definiše oblike za učešće mladih i njihova predstavnička tijela, te obaveze države u tom pogledu. Nedostatak pravnog okvira u velikoj mjeri otežava učešće mladih i njihov utjecaj u procesu odlučivanja. Tim prije što čak niti definicija mladih u pogledu godina nije ujednačena u cijeloj BiH. Ovo je jedna od osnovnih zamjerki iz izvještaja Vijeća Evrope u vezi sa zakonskim okvirom pitanja mladih.

Nedostatak programskog pristupa i transparentnosti pri raspodjeli i dodjeli javnih sredstava

Nedostaje programski pristup u djelovanju javnih institucija i nadležnih ministarstava kada su mladi u pitanju. Ovaj pristup treba biti utemeljen na relevantnim pokazateljima u vezi s određenim problemima i treba sadržavati konkretna rješenja koja uključuju realistične ciljeve i jasne aktivnosti, te pokazatelje uspješnosti dostizanja ciljeva. Dodatno, potrebno je kreirati i implementirati mehanizme za učešće mladih pri odlučivanju.

Postojeća raspodjela sredstava ostvaruje se kroz netransparentan proces koji ne sadržava karakteristike programskog pristupa. Nakon raspodjele sredstava između ministarstava počinje dodjela istih budžetskim korisnicima te nevladinom sektoru kroz netransparentan proces, uz neadekvatne ili nepostojeće kriterije. Rezultat je djelimična ili potpuna neefikasnost u rješavanju pitanja mladih. I ovaj nedostatak bi trebalo rješavati određenim zakonskim rješenjima.

¹⁵⁸ Komisija za koordinaciju pitanja mladih u Bosni i Hercegovini i GTZ, *Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH*. (Sarajevo, 2008).
<http://www.mladi.gov.ba/images/stories/aktuelnosti/Analiza%20polozaja%20mladih%20i%20omladinskog%20sektora%20u%20BiH%5B1%5D.pdf>

¹⁵⁹ *Zakon o omladinskom organizovanju*. Službeni glasnik RS, br. 98/04.

Poseban problem u vezi s pitanjem dodjele sredstava za mlade jeste što administracija ne poznaje jezik mladih, odnosno konkurse i javne pozive ne piše na jeziku prilagođenom mladima niti ih objavljuje u medijima koje mladi prate. Rezultat toga je manji odaziv mladih na te pozive.

Nedostatak javnih prostora za mlade

Primjetan je nedostatak javnih prostora za mlade i njihovo aktivno učešće. Ovi javni prostori su jednonamjenski ili višenamjenski, otvoreni ili zatvoreni prostori u kome se provodi rad s mladima i omladinske aktivnosti. Iako je prije rata gotovo svaka općina u BiH imala poseban objekt za mlade kao što su domovi mladih i domovi kulture, danas ne postoji dovoljan broj funkcionalnih javnih objekata u kojima mladi mogu da organizuju svoje aktivnosti i da se okupljaju, dodatno educiraju, socijaliziraju i sl.

Nizak nivo rada s mladima

Primjetan je manjak programa za jačanje kapaciteta mladih. Za aktivno učešće mladih, pored resursa, potrebno je i određeno znanje, informiranost, kao i određene vještine. U nastavnim planovima i programima formalnog obrazovanja teme kao što su vještine pisanja projekata, upravljanje projektima za mlade, komuniciranje sa institucijama, i sl. nisu adekvatno obrađene.

Dodatno, rad s mladima nije promoviran u dovoljnoj mjeri niti postoji razumijevanje ove teme da bi bila adekvatno provedena u praksi. Stoga je onemogućen adekvatan i dovoljan pristup mladima neformalnom obrazovanju, radu s mladima, i konačno, aktivnostima mladih.

Premalo promocije aktivne uloge mladih u društvu

Mediji ne pomažu većoj participaciji mladih u društvu. Omladinski program gotovo da ne postoji na državnim televizijama i radiostanicama, a i u pojedinim rijetkim emisijama vrlo malo prostora se daje afirmaciji mladih lidera i promociji aktivnog učešća mladih u društvu. Tek poneki *talk-show* ima u publici i mlade, a mladi uglavnom bivaju objekt u obradi teme, i to najčešće u negativnom kontekstu (naprimjer, maloljetnička delinkvencija, crna hronika), ili u sferi zabave (naprimjer, mladi pjevački talenti, *reality show* i slično).

→ Pravni okvir

Zakonska rješenja moraju uvjetovati načine učešća mladih u odlučivanju o pitanjima od značaja za ovu populaciju. Konkretno, bilo da se radi o zapošljavanju, obrazovanju ili aktivnostima centra za mlade na razini lokalne zajednice, mladi moraju biti konsultirani u procesu odlučivanja. Mlade je potrebno uključiti u procese planiranja, monitoringa i evaluacije pojedinih politika, te je potrebno pronaći institucionalna rješenja za njihovo učešće, uključujući podršku kroz javne resurse.

Ustav BiH kao i Izborni zakon¹⁶⁰ osiguravaju da svaka osoba starija od 18 godina može birati i biti birana na izborima.

Učešće mladih u okviru obrazovnog sistema je definirano zakonima o srednjem obrazovanju, te zakonima o visokom obrazovanju. Pored toga, tu su i statuti škola, univerziteta i pojedinih fakulteta. Dodatno, tu su i zakoni o udruženjima i fondacijama, odnosno mogućnost kreiranja posebnih udruženja učenika, studenata, i sl.

Kada je u pitanju srednje obrazovanje, zakon predviđa mogućnost formiranja vijeća učenika u svakoj srednjoj školi. Time se i završava definicija tog oblika učešća mladih, te ostavlja prostor podzakonskim aktima da reguliraju rad i postojanje toga tijela.

¹⁶⁰ *Izborni zakon Bosne i Hercegovine*. Službeni glasnik BiH, br. 23/01.

Zakoni o visokom obrazovanju na nivou RS-a i kantona ostavljaju prostor za formiranje unija studenata. Međutim, ne postoje posebna podzakonska akta koja bi preciznije definirala njihov rad, kao i utjecaj na politiku visokog obrazovanja, odnosno odnose sa senatom, rektoratom, nadležnim ministarstvom.

Kompromisni i dugoočekivan Okvirni zakon o visokom obrazovanju na nivou države usvojen je u ljeto 2007. g.¹⁶¹ Okvirni zakon predviđa:

“Najmanje 15% članova Senata su studenti, predstavnici studenata iz svakog ciklusa.” Pored toga „statut ili drugi osnovni dokument visokoškolske ustanove predviđa uspostavu studentskog predstavničkog tijela. Predstavničko tijelo zastupa interese studenata i daje doprinos društvenim, kulturnim, akademskim ili fizičko-rekreativnim potrebama studenata, na osnovu demokratskih principa i u skladu sa zakonom. Studentska predstavnička tijela mogu osnovati asocijaciju studentskih predstavničkih tijela u BiH, putem koje se ostvaruje članstvo u međunarodnim organizacijama i asocijacijama studenata.”

U RS-u poseban zakon definira omladinske organizacije, odnosno udruženja na sljedeći način:

“Omladinske organizacije su različiti oblici udruživanja mladih (klubovi, centri, savezi, unije i drugo) koji se osnivaju na različitim principima kao što su teritorijalni, strukovni, interesni i slično., odnosno omladinska organizacija „je dobrovoljna i na osnovu statuta uređena organizacija sa pravnim statusom udruženja građana, koja djeluje na principima dobrovoljnosti, demokratičnosti i poštivanju zakonskih propisa, a svojim radom doprinosi poboljšanju statusa mladih, uključivanju mladih u život društvene zajednice, kao i rješavanju problema mladih.”¹⁶²

Ovaj zakon, pored definiranja omladinskih organizacija, uređuje i druge institucionalne oblike za učešće mladih. Sljedeći izvodi iz zakona omogućuju specifične oblike učešća:

„U ostvarivanju i provođenju Omladinske politike učestvuju Sekretarijat, nadležna ministarstva, organi grada i opštine, obrazovne, kulturne, sportske i druge institucije, organizacije i organi u saradnji sa omladinskim savjetima iz člana 39. i 44. ovog zakona, komisija za mlade skupštine opštine, odnosno grada i Odbor za pitanja mladih Narodne skupštine Republike Srpske.“ U Zakonu se posebno definira i republička omladinska organizacija – „Najmanje deset omladinskih organizacija mogu se udružiti u savez, (uniju i sl.) koji je organizovan da djeluje na čitavoj teritoriji Republike.“ Krovna omladinska organizacija u RS-u definirana je na sljedeći način: „Republičke omladinske organizacije iz člana 38. ovog zakona osnivaju Omladinski savjet Republike Srpske (u daljem tekstu: Omladinski savjet) i učestvuju u njegovom radu.“ Umrežavanje omladinskih organizacija i kreiranje zvaničnih predstavničkih tijela mladih na lokalnoj razini uređeno je članom 44. koji kaže: „Omladinske organizacije koje djeluju na području grada ili opštine mogu osnovati gradske ili opštinske omladinske savjete (u daljem tekstu: savjeti grada ili opštine), koji imaju značajnu ulogu u rješavanju problema mladih na prostoru za koji se osnivaju.“

Posebno su značajne navedene obaveze entitetske i općinske vlasti. Naime, zakonom je eksplicitno navedeno da je nužna podrška vlasti u vidu infrastrukture i sredstava za rad omladinskih organizacija i omladinskih savjeta odnosno drugih tijela za učešće mladih.

Postojanje zakona o omladinskom organizovanju u RS-u je omogućilo značajno veća ulaganje u razvoj načina učešća mladih od strane vlasti nego što je to bio slučaj u FBiH u periodu 2004-2008.g.

To je stoga što se u FBiH bez uspjeha razmatrala inicijativa usvajanja zakona o pitanjima mladih

¹⁶¹ Okvirni zakon o visokom obrazovanju. Službeni glasnik BiH, br. 59/07

¹⁶² Zakon o omladinskom organizovanju. Službeni glasnik RS, br. 98/04.

u periodu 2006-2008. g. Također, na nivou BiH ne postoji slično zakonsko rješenje.

Pored navedenog važni su zakoni o udruženjima i fondacijama na razini BiH i komplementarni entitetski zakoni. Na osnovi njih registriraju se omladinska udruženja.

Posebnim aktima koji reguliraju djelovanje zakonodavnih vlasti u BiH, a najčešće je riječ o poslovniku o radu parlamenta, uređeno je i postojanje vladinih tijela za mlade u okviru zakonodavne vlasti. Riječ je o komisijama/odborima/povjerenstvima za mlade. Takvo tijelo postoji u Skupštini RS-a, a od 2008. g. i u Parlamentu FBiH, te u nekoliko kantona.

Poseban zakon o volonterizmu je usvojen u RS-u u 2008. godini, što je produkt višegodišnjeg lobiranja i rada pojedinih organizacija građanskog društva i predstavnika nadležnih institucija. Usvajanje ovog zakona je bitno jer će otvoriti prostor za snažniji poticaj razvoja volonterskoga rada i njegovog priznanja. Mladi volonteri u FBiH su u neravnopravnom položaju jer u tom entitetu ovakav zakonski okvir ne postoji.

Termini volonter i volonterski rad još se spominju u zakonima o radu u RS-u i FBiH kroz definiciju „volonter – pripravnik“. „Volonteri – pripravnici“ u ovim zakonskim rješenjima su osobe koje mogu bez novčane nadoknade odraditi pripravnički staž potreban za polaganje stručnog ispita. Pojam volonter je ovdje pogrešno interpretiran, jer volonterizam se temelji na slobodnoj volji pojedinca da pruža volonterske usluge. S druge strane, pripravnički staž je obaveza u procesu polaganja stručnog ispita. I na kraju, pripravnički staž i stručni ispit su potrebni samo za određene profesije, te se i na taj način sužava krug osoba koji imaju mogućnost da realizuju tako definisan pripravnički staž odnosno volonterski rad.

→ Institucionalni okvir

Najviši stepen učešća mladih u odlučivanju u Evropi se često naziva „*ko-menađment*“. Vijeće Evrope u svojim dokumentima predlaže da se na svim razinama vlasti uspostavi tijelo koje će voditi proces razvoja politika prema mladima, a u kojem će sjediti predstavnici nadležnih vladinih institucija i omladinskih struktura, tj. predstavničkih tijela mladih.

Praksa provođenja principa ko-menađmenta u BiH počinje se provoditi. Pri Vijeću ministara BiH postoji Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH koja upražnjava ovaj princip u svome radu.

U RS-u, Zakon o omladinskom organizovanju uvodi pojam „*upravljačkog komiteta za mlade*“ čime uvjetuje njegovo postojanje na nivou entiteta i u svim općinama. Ipak, ovakvo predstavničko tijelo gotovo nigdje nije konstituirano, a tamo gdje jeste ne funkcioniše iz više razloga. Najvažniji razlozi su nedostatak iskustva, vještina i smjernica za rad takvoga tijela, kao i upitno liderstvo. U svakom slučaju, zakon otvara dosta prostora da se unaprijedi i razvije uloga upravljačkog komiteta.

U FBiH ova praksa ne postoji, ali su u desetak općina bile formirane *ad hoc* radne grupe za izradu strategija prema mladima u kojima su se nalazili i predstavnici mladih.¹⁶³

Na nivou države princip ko-menađmenta pronalazimo u Komisiji za koordinaciju pitanja mladih BiH pri Vijeću ministara jer u njoj sjedi 8 vladinih i 10 ravnopravnih nevladinih predstavnika. Rad te Komisije definiran je Odlukom Vijeća ministara BiH (295/04) te posebnim pravilnicima o radu. Najvažnije funkcije Komisije su koordinacija aktivnosti po pitanju razvoja politika prema mladima u BiH, te međunarodna saradnja. Očekuje se da Komisija do kraja 2009 godine završi posao kreiranja prve Omladinske politike BiH.

Situacija je nešto bolja kada su lokalni parlamenti u pitanju. Danas u 70-80 općina, što predstavlja 60% svih općina u BiH, djeluju posebna radna tijela koja nose naziv *komisija ili odbor za mlade*. Ova

¹⁶³ Udruženje službenika za mlade u BiH, *Analiza strategija za mlade na lokalnom nivou*. (USM, GTZ, 2008).

posebna radna tijela su u funkciji pri općinskom vijeću/skupštini opštine i imaju, često pored drugih, nadležnost nad pitanjima mladih. Gdje statut općine i drugi akti koji uređuju rad lokalnog parlamenta dozvoljavaju mogućnost da su članovi izvan strukture vijećnika, u ovim radnim tijelima učestvuju predstavnici mladih, odnosno omladinskih udruženja. Ipak, na mnogim stručnim skupovima u BiH ocijenjeno je da je osnovni problem u radu ovih tijela pri lokalnim parlamentima manjak iskustva i znanja vijećnika i odbornika o politikama prema mladima, te da im je potrebno pružiti neke smjernice za rad i osigurati adekvatnu obuku u cilju povećanja njihove efikasnosti.

Također, nekoliko kantona ima u okviru svojih skupština komisiju za mlade, a nedavno je formirana i Komisija za pitanja mladih pri Parlamentu FBiH, koja broji 9 parlamentaraca i 9 predstavnika iz reda stručnih, naučnih, kulturnih i javnih radnika.

Primjer dobre prakse je Odbor za pitanja mladih pri Narodnoj skupštini RS-a. Taj odbor ima pola članova iz nevladinog sektora. Odbor je do sada inicirao nekoliko zakonskih regulativa, redovno vrši monitoring izvršne vlasti, a prije svega rad Ministarstva za porodicu, sport i omladinu RS-a.

Niži oblik učešća mladih predstavlja tzv. savjetovanje donosioca odluka. Ovakav oblik postoji u skoro četvrtini općina/gradova u BiH¹⁶⁴ i realizira se kroz nastanak *savjetodavnih odbora mladih (SOM)*. SOM formira načelnik općine ili gradonačelnik s ciljem dobivanja savjeta, pogleda i stajališta mladih, s posebnim naglaskom na prezentiranje i afirmiranje potreba i položaja mladih. Ciljevi, način djelovanja, izbor i rad članova uređuje se posebnim pravilnikom o radu koji je u skladu sa statutom općine. I ovdje je slučaj da tamo gdje su članovi SOM-a s više iskustva, bilo je i više utjecaja na razvoj lokalnih politika.

Na višim razinama vlasti ne postoje takva tijela izuzev SOM-a premijera Zeničko-dobojskog kantona. Pri kabinetu premijera Kantona Sarajevo i Unsko-sanskog kantona postoji posebna pozicija savjetnika za pitanja mladih, kao i kod nekih članova Predsjedništva BiH. Te osobe često mogu biti veza s mladima i omladinskim organizacijama pa zatim i lobisti za mlade. Od ljeta 2007. g. postoji i Odbor za civilno društvo prema Sporazumu o razvoju civilnog društva sa Vijeće ministara BiH s 30 članova izabranih preko javnog poziva. Jedan od članova direktno je vezan za pitanja mladih, pa je to još jedna institucija koja ima prostor za učešće mladih u zvaničnom savjetovanju.

Dodatno, prostor za učešće mladih su i mnogobrojni upravni odbori javnih ustanova i preduzeća. Upravo one ustanove i preduzeća koja su od značaja za pitanja mladih bi trebala imati i službeno mjesto za njihove predstavnike. To su škole, univerziteti s fakultetima, ali i centri za kulturu i sport, domovi mladih, medijske kuće - radiostanice i televizije u vlasništvu države, pa čak i autoprijevoznička preduzeća, kao što je to npr. praksa u Norveškoj. U BiH to nije slučaj i u takvim tijelima ne postoji prostor za predstavnike građanskog društva uključujući mlade.

Najvažnije interesne grupe u oblasti učešća mladih jesu same omladinske organizacije u BiH. Procjena je da ih nema više od 250-300 aktivnih. Najveća baza podataka omladinskih organizacija je ona na web portalu www.mladi.info s preko 310 evidentiranih omladinskih organizacija iz BiH, a nešto manje upisano je u direktorije na www.civilnodrustvo.ba, www.ngo.ba i www.omladina-bih.net.

Većina njih je lokalnog karaktera što znači da djeluju na prostoru jedne ili nekoliko susjednih općina. Većina je bazirana na volonterskom radu, a jedan broj njih svoj razvoj zahvaljuje aktivnostima međunarodnih organizacija. Omladinske organizacije su aktivne u oblasti rada s mladima, kvalitetnijeg ispunjavanja slobodnog vremena mladih, u pružanju prilika za putovanja, i sl. Samo neke od njih su samofinansirajuće.

Istraživanje položaja mladih¹⁶⁵ potvrđuje da je učešće mladih u radu omladinskih organizacija izrazito malo - svega 3%, i to 5% u FBiH i 2% u RS-u. Pitanje je bilo usmjereno na njihove

¹⁶⁴ Omladinska informativna agencija. Izvještaj 3. konferencije Lokalne vlasti i mladi u BiH. (2007).

¹⁶⁵ Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH.

dobrovoljne aktivnosti i učešće mladih u lokalnim zajednicama. Dodatno, brojnost članstva omladinskih organizacija u BiH svodi se na 5%.

S druge strane, omladinska udruženja su kreirala mnoge aktivnosti u koje se povremeno uključivao veći broj mladih, a koje izravno utiču na njihovo učešće u odlučivanju. Riječ je o cijelom nizu dijaloških formi: javne rasprave o zakonima, politikama, odlukama, javna saslušanja u parlamentima, dijalozi, debate, tribine, okrugli stolovi, konferencije, radionice, konsultacije, fokusne grupe, anketiranje, intervjui, pa i kreativnije aktivnosti – ulične akcije, crtanja, grafiti, pisano lobiranje, protesti, demonstracije, medijski projekti (radioemisije, tv-emisije, internetske stranice, blogovi, *mailing*-liste, peticije) i sl.

Općenito, udruženja mladih nemaju dovoljno kadrova i vještina za aktivnosti zagovaranja i lobiranja u vezi s pitanjima mladih. Stoga je umrežavanje omladinskih organizacija i zajednički rad izuzetno važno ako govorimo o lobiranju za interese mladih i većem uključivanju u procese odlučivanja. Pozitivan primjer definicije umrežavanja omladinskih udruženja nalazimo u Zakonu o omladinskom organizovanju RS-a:

“Savjet mladih grada ili opštine dužan je da doprinosi:

- **procjeni potreba i interesa mladih u osmišljavanju i realizaciji programa omladinske politike grada ili opštine;**
- **animiranju mladih za omladinski rad, aktivnosti i djelatnosti;**
- **učešću u raspravama koje se tiču mladih;**
- **planiranju, razvoju i primjeni omladinske politike grada ili opštine;**
- **zastupanju interesa i prava omladine;**
- **informisanosti mladih;**
- **koordinaciji i realizaciji omladinskih programa od opštinskog ili gradskog interesa;**
- **regionalnoj omladinskoj saradnji, i dr.”¹⁶⁶**

Na nivou RS-a formiran je Omladinski savjet RS-a (OSRS), kojem je uloga krovnog predstavničkog tijela, kao što smo naveli, zakonski definirana.

Vijeće mladih FBiH ne postoji, a uprkos mnogobrojnim raspravama u zadnjih 10 godina, nikada nije formirana niti krovna organizacija mladih BiH prema evropskim standardima.

Na nivou BiH postoji 10-ak omladinskih organizacija za koje se može reći da djeluju na većem prostoru BiH. Pored OSRS-a postoji samo nekoliko predstavničkih tijela poput Omladinske inicijative srednje Bosne, koja predstavlja neformalnu inicijativu omladinskih organizacija s prostora Srednjobosanskog kantona.

U BiH postoji i praksa udruživanja u zajedničke projekte, koalicije ili mreže po određenoj oblasti. Jedan od primjera bila je Koalicija za prigovor savjesti, koja je utjecala na odluku o odobravanju civilnog služenja vojnog roka 2004. g. Krajem 90-tih nastala je Omladinska mreža BiH pri udruženjima Helsinški parlament građana Banja Luke i Tuzle. Omladinska mreža BiH je proteklih godina pružala informacije i obuku za omladinske organizacije u BiH.

Potrebno je spomenuti još jednu pojavu, a to su profesionalne organizacije građanskog društva koje rade s mladima.

Takav primjer je Omladinska informativna agencija (OIA), čiji je rad podržan od Fonda otvoreno društvo BiH (Soroš fondacija) koja nastoji djelovati u oba entiteta i već 8 godina vodi informativni servis za mlade, njihova udruženja i širu javnost. OIA je vršila i savjetovanja, kreirala stručne publikacije i programe obuke, te učestvovala u organizaciji skupova koji su podržavali značajnije

¹⁶⁶ Zakon o omladinskom organizovanju. Službeni glasnik RS, br. 98/04.

učesće mladih. Značajna aktivnost je i projekt vršnjačke edukacije koji se provodi u srednjim školama.

Utjecaj na promjene u nastavnim planovima i programima u vezi teme učesća mladih pokušavala je napraviti organizacija CIVITAS. Tu je i Centar za kulturu dijaloga (CKD), koji je u posljednjoj dekadi razvijao vještine kritičkog i logičkog mišljenja srednjoškolaca u većem broju škola u BiH, te im osiguravao sudjelovanje u TV-emisijama i javnim debatama zajedno s predstavnicima institucija i drugih ciljnih grupa.

Posebnu podršku jačanju učeničkih i studentskih organizacija u BiH proteklih godina pružili su njemačka fondacija *Schüler Helfen Leben* i Svjetski univerzitetski servis (SUS). S ciljem promocije volonterizma realizirane su različite aktivnosti: volonterske akcije (Međunarodni ljetni radni kampovi u organizaciji Mreže mladih Jugoistočne Europe /SEEYN), volonterski servis u nekoliko gradova što su činilo udruženje OKC Banja Luka, web-stranice (kao što su www.volontiram.ba i www.kampovi.ba) i dr. Zadnjih godina obuku za mlade političare u BiH unutar projekta „Politička akademija“ realiziraju Helsinški parlament građana Banja Luka i *Perpetum Mobile*.

Sljedeća bitna grupacija su podmlaci političkih stranaka. U BiH samo veće stranke imaju svoje posebno definirane ogranke za mlade. Dio njih je i međunarodno integriran u evropske ili međunarodne asocijacije. Osim što pomažu svojim strankama u vrijeme predizbornih kampanja, podmlaci političkih partija su prilika za prvo upoznavanje mladih s politikom unutar stranaka, kao i za „politički trening“ mladih političara. Ove aktivnosti najuspješnijim mladim aktivistima služe kao odskočna daska za ulazak na izborne liste političkih stranaka.

I na kraju, tu su međunarodne organizacije. One su općenito bile najveća podrška radu mnogih nevladinih organizacija u BiH, pa tako i omladinskih.

U BiH je donedavno djelovao veći broj međunarodnih organizacija i aktera na polju mladih, kao što su UN-ove agencije, međuvladine organizacije, međunarodne nevladine organizacije i fondacije, bilateralne razvojne agencije, kao i ambasade. Danas je taj broj smanjen i njihovu ulogu su uglavnom zamijenile tzv. *spin off* organizacije. Njemačka organizacija Schueler Helfen Leben podržala je formiranje Asocijacije srednjoškolaca u BiH i Omladinsku novinsku agenciju, CRS je dao podršku za formiranje Fondacije za kreativni razvoj (FKR) i Udruženje za vijeća roditelja, Fond Otvoreno društvo BiH – Soros Fondacija je osnivač OIA-e i CKD-a, austrijski World University Service je kreirao SUSBiH, a iz programa američke vlade nastali su Centri civilnih inicijativa (CCI) i Civitas i sl.

Od međunarodnih organizacija izdvaja se Projekt podrške i razvoja omladinskih struktura GTZ-a. Oni su u periodu 2004-2008. g. pružili tehničku i drugu vrstu podrške razvoju politika prema mladima, posebno kada je riječ o institucionalnom okviru. Ovaj projekt pruža podršku u radu partnerskoj instituciji - Komisiji za koordinaciju pitanja mladih u BiH, te Ministarstvu civilnih poslova BiH, na stvaranju koordinirane strategije Omladinska politika BiH 2008-2013.

GTZ je uvidio propuste koji se tiču nepoznavanja tema i koncepata kada su u pitanju politike prema mladima. Uspješnost njihove podrške na lokalnoj razini djelomično je zasluga provođenja programa obuke za službenike za mlade. Njih 50 je završilo strukturiranu obuku u BiH. Tu je i obuka za omladinske lidere u lokalnim zajednicama, tako da obje strane posjeduju kapacitet da razumiju potrebe i rade na pronalasku rješenja u omladinskom sektoru. Rezultat toga je podrška kreiranju i usvajanju više od 30 lokalnih strategija za mlade, od kojih je 70% finansirano kroz budžete odlukama lokalnih parlamenata do polovine 2008.

Službenici za mlade su uspostavili Udruženje službenika za mlade u BiH (USM). Dodatno, inicijativama GTZ uspješno su pokrenute određene aktivnosti u omladinskom turizmu, omladinski hosteli i/ili centri za mlade (na primjer Srebrenica, Bratunac i druge), omladinski kampovi (Vlasenica), a važno je naglasiti da se u svim aktivnostima podržavao princip samoodrživosti omladinskog sektora, te su primjenjivani međunarodni i evropski standardi u radu s mladima.

Italijanski konzorcij pod vodstvom CISP-a nastavio je određene aktivnosti GTZ-a, kao što je program obuke, a bili su aktivni i na informiranju mladih na lokalnom nivou. Misija OSCE-a kroz

svoje terenske uredne bila je bitna podrška za lokalne omladinske organizacije i uspostavu saradnje između njih i lokalnih vlasti, posebno u periodu 2000-2005. *Care International*, u periodu 2000-2005., investirao je u obuku i razvoj lokalnih struktura mladih, a Fond Otvoreno društvo BiH je preko OIA-e ulagao u *info-servis*, obuku i izradu analiza javnih politika u oblasti učesća mladih.

UNFPA i Svjetska banka već godinama imaju vlastita tijela za savjetovanje kao što su Glas mladih Svjetske banke i *Youth Advisory Panel* pri UNFPA-u. UNDP i UNV pored prvih istraživanja o položaju mladih u BiH¹⁶⁷ imali su značajan program obuke za omladinske organizacije. Tu je i Nezavisni biro za humanitarna pitanja koji su u saradnji sa Švicarskim uredom za saradnju i razvoj pokretali slične projekte. S podmlacima političkih partija, u proteklih godinama, saradivali su Fondacija Konrad Adenauer, Fondacija Friedrich Ebert, Fondacija Heinrich Böll, OSCE, te američki instituti NDI i IRI, kao i Međunarodni centar Olof Palme.

Sve nabrojene inicijative koje su dolazile od strane međunarodnih organizacija i aktera, te domaćih udruženja, mogu osigurati kvalitetnu informaciju za donosioce odluka kada je u pitanju niz aktualnih problema populacije mladih. Pored toga, svaka od navedenih inicijativa sadrži primjere dobre prakse u kreiranju politika prema mladima. I na kraju ali jednako važno, one mogu biti ravnopravan partner u provođenju tih politika.

→ Aktivnosti prema mladima

U BiH, na raznim nivoima vlasti, dolazi do kreiranja i provođenja određenih politika prema mladima. S obzirom da su entiteti i kantoni gotovo u cijelosti nadležni za pitanja mladih u svim ključnim oblastima, općenito nedostaje programski pristup u djelovanju javnih institucija i nadležnih ministarstava prema mladima, a koji bi uključio i mehanizme za njihovo učesće. Pored toga, programsko djelovanje podrazumijeva informirane vlade o relevantnim pokazateljima u vezi s određenim potrebama i problemima. Ovaj pristup treba sadržavati konkretna rješenja koja uključuju realistične ciljeve i jasne aktivnosti, te praćenje uspješnosti dostizanja ciljeva.

Na državnom nivou, do formiranja Komisije te aktivnosti su bile gotovo zanemarive i svodile su se na protokolarne izjave ministara i premijera. Iako je tokom 2001. g., u procesu kreiranja Srednjoročne razvojne strategije BiH, djelovao poseban odbor za mlade, ipak u samom dokumentu ova populacija nije tretirana kao izdvojena grupa.

Parlamentarna skupština BiH i njena Ustavnopravna komisija organizirali su 8 javnih rasprava o nacrtu Zakona o visokom obrazovanju u BiH sa studentima u 8 gradova tokom 2006. g. Nekoliko stotina studenata imalo je priliku da direktno doprinese konačnom izgledu krovnog zakona.

Informativna služba istog parlamenta od 2005. g., u partnerstvu s OIA-om i OSCE-om organizira studijske posjete mladih parlamentu u okviru kojih je preko 3.000 mladih iz 30-ak općina saradivalo s bh. parlamentarcima. Dio tih posjeta snimala je i državna televizija te ih emitirala u emisiji „Otvoreni parlament“. Takav vid „otvorenog dana“ ili „Dan otvorenih vrata“ može se praktimirati u svim institucijama.

Vlada RS i nadležno Ministarstvo porodice sporta i mladih saraduju s OSRS-om na kreiranju i provođenju Omladinske politike RS. OSRS bi mogao napraviti analizu uspješnosti ove politike.

Savjetnica za mlade Premijera Sarajevskog kantona u maju 2007. g. organizirala je konferenciju „Mladi u Kantonu Sarajevo“, koja je okupila 130 predstavnika nevladinih organizacija, mladih i predstavnika različitih ministarstava, a rezultat je prijedlog programa rada za 2008. g. i neka vrsta operativnog plana sa strateškim pravcima Vlade Kantona Sarajevo. Kanton Sarajevo je u proljeće 2008. g. formirao i posebno radno tijelo koje okuplja i organizacije mladih za izradu Akcionog plana borbe protiv maloljetničkog prijestupništva.

¹⁶⁷ UNDP, *Mladi u BiH 2003*. (2003) http://www.esiweb.org/pdf/bridges/bosnia/UNDP_Mladi.pdf

Međutim, potrebno je istaći da se u prvoj polovini 2008. g. na području ovog kantona putem protesta izražavala građanska zabrinutost spram odnosa organa vlasti prema sigurnosti građana i prema mladenačkoj delinkvenciji. Vlada kantona nije kreirala i provodila pozitivne mjere prevencije maloljetničke delinkvencije putem rada s mladima. Rezultat protesta građana je u konačnici ostavka premijera Vlade Kantona Sarajevo gosp. Silajdžića, nakon dobivenih rezultata na lokalnim izborima u BiH, u oktobru 2008. g.

Grad Banja Luka, zajedno s Omladinskim savjetom Banja Luke, u toku izrade Omladinske strategije 2007. g. organizirala je niz javnih rasprava i tematskih radionica. Pored konsultacija, formirana je i posebna projektna grupa mladih za otvaranje Doma omladine koji je u 2008. g. započeo s radom.

U mnogim drugim općinama koje su u procesu donošenja svojih lokalnih strategija za mlade postoji praksa saradnje s omladinskim organizacijama, a u nekima su upravo omladinske organizacije vukle taj proces naprijed.

Potrošnja javnih sredstava

Na nivou Vijeća ministara BiH osigurano je 300.000 KM za rad Komisije, a prvi put u 2008. g. otvoren je konkurs za nevladine organizacije preko Ministarstva civilnih poslova BiH. Za ovu aktivnost osigurano je skoro 1.200.000 KM, a dio tog novca je izdvojen i za rad omladinskih udruženja.

U okviru podrške Svjetske banke oko 600.000 KM trebalo bi biti namijenjeno BiH za institucionalnu podršku mladima i razvoj politika prema njima. Očekuje se da će kroz evropske integracije i pred pristupne fondove biti podržan institucionalni razvoj u sektoru.

U RS-u postoji već godinama javni poziv za omladinske organizacije s fondom od oko 500.000 KM, a u 2008. g. otvoren je prvi put i za aktivnosti savjeta učenika. Studentske unije RS-a dobivale su godišnje za rad 100.000 KM.

U FBiH ne postoji poseban budžet za omladinska udruženja ili mlade, iako Federalno ministarstvo kulture i sporta, kao i Ministarstvo nauke i obrazovanja na godišnjem nivou objavljuje javne pozive kroz koje se finansiraju i projekti u vezi s radom omladinskih i studentskih organizacija, te učešćem mladih.

Na nivou kantona uglavnom ne postoje precizni budžeti za mlade, već su oni integrirani u budžete pojedinih ministarstava.

U nizu općina finansiraju se projekti mladih kroz javne pozive za nevladine organizacije ili posebne pozive za omladinske projekte. Visina tih sredstava uglavnom iznosi između 1.000 i 5.000 KM po projektu u manjim općinama. U većim općinama za projekte mladih se izdvaja od 8.000 KM, u npr. Čelincu, do 20.000 KM u Općini Centar Sarajevo, te 50.000 KM u Novom Sarajevu, 70.000 KM u Prijedoru, do 200.000 KM u Banjoj Luci.

Ukupno bi se moglo reći da postoje budžeti koji podržavaju omladinske organizacije i da je tokom godina vidljiv napredak i u kvaliteti procedura i ukupnoj sumi predviđenoj za projekte mladih. Međutim, osnovne karakteristike finansiranja bi bile sljedeće:

- **Upitnost kriterija prilikom ocjenjivanja projekata. Potrebno je analizirati jesu li kriteriji utemeljeni na nekoj javnoj politici i istraživanju, i postoji li učešće mladih u kreiranju prioriteta, a zatim i u samom odabiru projekata koji će se finansirati;**
- **nedostatak programskog pristupa koji će imati vidljive učinke;**
- **nedostatak analize uspješnosti potrošnje sredstava i efekata, tzv. cost-benefit analiza, kao i izvještavanje;**
- **neprecizni rokovi koji negativno utječu na planiranje i razvoj projekata. Neki javni pozivi se otvaraju sredinom godine ili kasnije za projekte u tekućoj godini.**

Najviše finansijskih sredstava za učešće mladih, u posljednjih deset godina, ulaže se od strane međunarodnih organizacija. Potrebna je bolja koordinacija između domaćih vlada i međunarodnih razvojnih programa u cilju optimalne prioretizacije ciljeva, a što bi nužno vodilo efikasnijem, efektivnijem i ekonomičnijem utrošku sredstava.

Mobilnost, informisanje, savjetodavni i rad s mladima

→ Uvod

Primarni cilj rada s mladima je podrška mladima u njihovoj integraciji i uključenju u društveni život zajednice, te pružanje mogućnosti mladima da sami kreiraju njihovu budućnost.

Rad sa mladima je direktni prevod sa engleskog jezika i kao takva sintagma potpuno je nepoznat široj javnosti BiH. Zavisno od zemlje različito se definiše, ipak, Savjet Evrope najčešće predstavlja rad s mladima kao grupu aktivnosti sa mladima ili za mlade u oblastima socijalnih, kulturnih ili političkih aktivnosti, a sve češće uključuje se oblast sporta, kao druge teme u vezi s mladima.

Kod definisanja ove oblasti pomaže ako se zaključi da postoje različiti oblici rada s mladima, prije nego da je to jedna forma sa karakteristikama oko kojih postoji konsenzus. Međutim, moguće je identifikovati neke glavne dimenzije koje su prisutne u ovoj oblasti u praksi od početka prošlog vijeka. Rad s mladima uključuje¹⁶⁸:

- **Fokusiranje na mlade ljude;**
- **Potenciranje dobrovoljnog učešća i saradnje;**
- **Uključivanje u organizacije;**
- **Prijateljsko djelovanje, neformalnost i djelovanje koje poštuje integritet drugih;**
- **Odgovornost za obrazovanjem mladih i, šire, odgovornost za stvaranje boljeg položaja mladih.**

Primarni cilj rada s mladima je podrška mladima u njihovoj integraciji i uključenju u društveni život zajednice, te pružanje mogućnosti mladima da sami kreiraju njihovu budućnost. Po međunarodnim standardima, rad sa mladima predstavlja koncept planirane, svrsishodne i svjesne podrške mladima kroz njihovo dobrovoljno učešće, kao i podrške koja je primjerena njihovoj različitoj životnoj dobi i drugim specifičnostima mladih.

Opsežnu definiciju rada sa mladima nalazimo u prijedlogu Zakona o mladima FBiH¹⁶⁹:

Rad s mladima je po definiciji planirana, svrsishodna i svjesna podrška mladima kroz njihovo dobrovoljno učešće i predstavlja:

- **vanškolsko obrazovanje, koje može biti komplementarno formalnom obrazovanju mladih, uz opće, društveno, prirodno i tehničko obrazovanje;**

¹⁶⁸ M. K. Smith: "Youth work: an introduction", The encyclopedia of informal education, (1999, 2002). www.infed.org/youthwork/b-yw.htm

¹⁶⁹ Predlog Zakona o mladima FBiH. Federalno ministarstvo kulture i sporta, Komisija za mlade, USM i GTZ. (2008).

- **kreativne, umjetničke, sportske i kulturne aktivnosti s mladima;**
- **aktivnosti i programe koji se tiču razvoja njihovih sposobnosti, vještina i znanja, kao i društvenog angažmana;**
- **aktivnosti koje su vezi s pitanjima kao što su druženje, radna okolina, škola, porodica;**
- **aktivnosti i programe koji se odnose na njihovu dobrobit, socijalnu i zdravstvenu zaštitu;**
- **savjetovanje mladih;**
- **omladinski turizam, oporavak mladih i njihov boravak u prirodi;**
- **programe dizajnirane za specifične grupe mladih;**
- **međunarodni rad s mladima, međukulturnu saradnju i razmjenu;**
- **druge modele kreativnog i planiranog slobodnog vremena mladih.**

U svakom slučaju, u pitanju su različite planirane aktivnosti koje uključuju vannastavne edukacione aktivnosti, rekreaciju, sportove, informisanje, savjetovanje mladih, podršku kod profesionalne orijentacije, uključenost i vođenje međunarodnih omladinskih projekata, centre gdje mladi mogu kreirati svoje slobodno vrijeme, specijalnu podršku marginaliziranim mladim ljudima kao što su pripadnici manjina, brojčanih manjina, i mladih koji su skloni rizičnim ponašanjima, a kroz savjetovanje, obrazovanje i druge vidove podrške.

U najboljem slučaju rad sa mladima je posebna profesija bazirana na formalnom univerzitetskom obrazovanju, te na posebnim programima obuke. Ponegdje je u pitanju volonterski rad koji je regulisan zakonom o radu sa mladima, kao što je to u R. Irskoj¹⁷⁰.

Informisanje mladih odnosno kako glasi evropski termin za ovu djelatnost "omladinski informativni rad"¹⁷¹, označava koncept ili servis redovnog informisanja mladih o svim temama za koje su zainteresovani. Ovo se može sprovesti na različite načine koji mogu uključivati veći spektar aktivnosti: informisanje, konsultovanje, savjetovanje, vođstvo, podršku, podučavanje i trening, zatim umrežavanje, upućivanje na specijalizovane službe, uloga medija i dr. Najčešće ovu djelatnost vrši neka javna ustanova kao npr. Centar za informisanje mladih sa obučanim službenicima, a u nekim zemljama i nevladine organizacije u partnerstvu sa vlastima. Takvih centara ima više od 7.000 u 25 evropskih zemalja sa preko 12.500 zaposlenih službenika za informisanje mladih i više od 20 miliona mladih koji godišnje posjećuju info centre.¹⁷²

¹⁷⁰ Youth Work Act. (2001). http://www.nyci.ie/youth_work/youth_work_act_2001

¹⁷¹ European Youth Information and Counseling Agency, *Induction Pack for Youth Information Workers*. <http://www.youthinformation.ie/ireland/downloads/training/sect01.pdf>

¹⁷² *Ibid.*

Državni servisi za informisanje mladih su udruženi u Evropsku agenciju za informisanje i savjetovanje mladih (ERYICA)¹⁷³. ERYICA je postavila i standarde u ovoj oblasti kroz svoju Evropsku povelju o informisanju mladih koju priznaju Evropska unija i Savjet Evrope. Najvažniji razlog za postojanje ovoga koncepta vidljiv je iz preambule Povelje:

“U složenim društvima i u integrisanoj Evropi koja nudi mnoge izazove i mogućnosti, pristup informacijama i mogućnost analize i korištenja informacija je vrlo važna aktivnost za mlade Evropljane. Omladinski informativni rad može im pomoći da dostignu svoje aspiracije i promovišu njihovu participaciju u svojstvu aktivnih članova društva. Informacije trebaju biti pružene na način koji proširuje mogućnosti dostupne mladim ljudima i koji promovise njihovu autonomiju i osnaživanje.”¹⁷⁴

Savjetovanje mladih je poseban servis koji može biti organizovan u sklopu neke javne ustanove, info-centra ili nevladine organizacije sa obučeni personalom koje mladima pruža usluge savjetovanja u nekoj specifičnoj oblasti, kao npr. pravni savjeti, savjeti o pravima mladih i njihovoj participaciji, zatim usluge porodičnog savjetovališta i seksualno reproduktivnog zdravlja, savjeti u vezi sa socijalnom zaštitom i profesionalnom orijentacijom, kao i razvoja karijere, te u vezi sa problemima ovisnosti. Tu su još i mogućnosti u vezi sa evropskim omladinskim programima i nalaženjem smještaja za mlade turiste, zatim sa pravima manjina, mladima sa posebnim potrebama, pomoći pri omladinskom organizovanju, i dr.

Mobilnost mladih predstavlja koncept putovanja mladih unutar ili izvan zemlje, u cilju sticanja novih znanja, vještina, interkulturalne razmjene, proširenja vidika, i sl. Takav koncept vrlo je bitan za razvoj mladih i u mnogim evropskim zemljama predstavljan je u formi posebnih projekata podrške vladinih institucija.

Na evropskom nivou postoji nekoliko programa podrške mobilnosti mladih, među kojima je najznačajniji program “Mladi u akciji”¹⁷⁵ Evropske unije (2007-2013). Kroz ovaj program finansiraju se studijske posjete mladih, njihovi multilateralni projekti, volontiranje pojedinaca u nekoj od zemalja i sl.

→ Pravni okvir

Mobilnost, informisanje, savjetodavni i rad sa mladima praktično nisu priznati u BiH. U svojim pravnim aktima organi vlasti nisu definisali niti uredili ove oblasti.

Ovo je jedno od ključnih pitanja mladih i omladinskog sektora koje se u narednom periodu treba da riješi, putem izmjena u postojećem zakonskom rješenju o mladima ili donošenjem novog zakona o radu sa mladima u RS, te usvajanjem zakona na nivou FBiH i Brčko-Distrikta BiH.

Zakon o volontiranju¹⁷⁶ je usvojen u RS u julu 2008. god. Ovim zakonom se stvara pravni okvir za regulisanje koncepta volonterizma što može imati pozitivne posljedice na oblast rada sa mladima kao i na druge oblasti.

Jedino Zakon o omladinskom organizovanju RS¹⁷⁷ spominje neke od tih termina. Međutim, zakon daje nepotpune, odnosno nejasne definicije, kao što je definicija omladinskog rada:

“Omladinski rad odnosno aktivnost podrazumijeva oblike društveno-korisnog rada iz oblasti interesovanja omladine u koji su uključeni i kojim se doprinosi unapređenju položaja mladih”.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Evropska agencija za informisanje i savjetovanje mladih. *Evropska povelja o informacijama za mlade*. (2004). http://www.eryica.org/files/166_documents_sr_charter_YU.pdf

¹⁷⁵ Evropska komisija. *Mladi u akciji (2007-2013)*. http://ec.europa.eu/youth/index_en.htm

Ipak, kasnije se u navedenom zakonu spominju termini “stručni rad i usavršavanje” u omladinskom sektoru, ali se nigdje ne vidi da je on dio pojma “omladinski rad” niti je jasan razlog zašto se on posebno izdvaja.

Zakon u RS ne prepoznaje pojam “mobilnost mladih” i koristi termin “međunarodna saradnja”. Problem je u tome što ovaj pojam ne obuhvata mobilnost pojedinaca i neformalnih grupa već samo predstavnika udruženja mladih. Takođe, izostavljena je mobilnost mladih unutar zemlje.

Nadalje, zakon u svom uvodnom djelu ne daje definiciju pojma “informisanja mladih”. Posredna definicija se može naći u Članu 76, gdje se definiše obaveza donošenja programa za informisanje mladih.

Treba istaći da je zakon predvidio obavezu, kako Vlade RS, tako i lokalnih zajednica da periodično usvajaju strategije za mlade koje obuhvataju: oblasti omladinskog rada, mobilnosti, informisanja i savjetovanja mladih (član 11).

U izvještaju Savjetodavne misije Direktorata za mlade i sport pri Savjetu Evrope ovaj Zakon je ocijenjen na sljedeći način:

„Ozbiljan pokušaj pružanja zdravorazumskog zakonskog okvira za omladinsku politiku u RS. Tekst zakona se ugleda na progresivne primjere evropske prakse kako bi olakšao uvođenje evropskih standarda u omladinsku politiku. Tekst bi kao primjer dobre prakse trebao biti osnova za okvirni zakon koji pokriva cijelu BiH.”¹⁷⁸

→ Institucionalni okvir

Značajnu ulogu u kreiranju politika savjetovanja mladih u oba entiteta imaju resorna ministarstva zdravlja i prosvjete, jer se većina programa iz ove oblasti implementira preko institucija koje su u njihovoj nadležnosti kao što su škole, domovi zdravlja i centri za socijalni rad.

Ipak, savjetovanje mladih nije u potpunosti institucionalno organizovano i razvijeno. Trenutno postoje posebni servisi države kao što su javne ustanove porodičnog savjetovališta ili specijalizovani servisi za mlade u pet gradova u okviru domova zdravlja u BiH, gdje se pružaju savjeti u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem mladih. Tu su još i funkcije pedagoga i psihologa u školama čiji je rad definisan sektorskim zakonima, kao i pojedina savjetovališta za borbu protiv ovisnosti i sl.

Usluge savjetovanja nude i mnoge nevladine organizacije. Međutim, njihova međusobna suradnja i koordinacija nije na visokom nivou, niti se može reći koliko, za koju oblast, i gdje postoje savjetovališta koja za ciljnu grupu imaju mlade.

Prema istraživanju (Komisija, GTZ 2008), 38% mladih navodi kako su u posljednjih 6 mjeseci imali potrebu za savjetovanjem iz barem jedne oblasti. Mogućnosti zaposlenja (21%) i obrazovanja (13%) su oblasti u kojima su mladi imali najviše potrebe za savjetodavnim uslugama. 18% mladih je koristilo barem jednu od savjetodavnih usluga. Omjer korištenja usluga u pojedinim sektorima je razmjern potrebama za tim uslugama. Svega 3% mladih je tražilo savjetodavnu pomoć od vjerskih službenika tj. osoba zaposlenih u vjerskim organizacijama u posljednjih 6 mjeseci.

Postajući članicom Savjeta Evrope, BiH bi trebala poštovati različite dokumente ove institucije, a među njima i Evropsku povelju o učešću mladih u životu na lokalnom i regionalnom nivou¹⁷⁹. Povelja dodatno pojašnjava termine informisanja i savjetovanja mladih, kao i mobilnosti, te

¹⁷⁶ Zakon o volontiranju. Službeni glasnik RS, br. 73/08.

¹⁷⁷ Zakon o omladinskom organizovanju. Službeni glasnik RS, br. 98/04.

¹⁷⁸ Johnatan Evans, *Izvještaj o Savjetodavnoj misiji u Bosni i Hercegovini*. (Savjet Evrope: Direktorat za mlade i sport)

¹⁷⁹ Vijeće Evrope, OSCE, *Evropska povelja o učešću mladih u životu na lokalnom i regionalnom nivou*. (Sarajevo, 2004). <http://www.coe.ba/pdf/79-bos.pdf>

zadužuje lokalne i regionalne vlasti da kreiraju potrebne instrumente za realizaciju tih potreba. Osnovne institucije koje bi trebale da budu nadležne za omladinski rad su odjeli za pitanja mladih na svim nivoima vlasti, ali na žalost oni ne postoje. Do sada je jedini pokušaj da se stvore uslovi za odjele za mlade u lokalnim zajednicama bila aktivnost obuke i kreiranje nove profesije – službenika za mlade.¹⁸⁰

Na nivou RS nadležno je Ministarstvo za porodicu, omladinu i sport.

U FBiH imamo Centar za mlade u okviru Federalnog ministarstva kulture i sporta, s tim da se ova ustanova unutar ministarstva trenutno bavi pitanjima mladih samo u okviru oblasti sporta i kulture.

Brčko-Distrikt BiH ima službenika za mlade, kao i četvrtina opština u BiH, dok niti jedan kanton nema nadležno tijelo za mlade.

Značajan broj gradova i opština imaju službenike koji u svom referatu, pored ostalih poslova, imaju i rad sa mladima, dakle službenika za mlade. Opštinski službenici za mlade, njih 50-ak, su prošli obuku o omladinskoj politici i omladinskom radu koja je kreirana i podržana od strane GTZ. U narednom periodu, novoformirano Udruženje službenika za mlade BiH (USM) preuzeće aktivnosti oko obuke.

Značajnu ulogu u kreiranju politika savjetovanja mladih u oba entiteta imaju resorna ministarstva zdravlja i prosvjete, jer se većina programa iz ove oblasti sprovodi preko institucija koje su u njihovoj nadležnosti kao što su škole, domovi zdravlja i centri za socijalni rad.

Pri parlamentima RS i FBiH postoje Odbori za pitanja mladih odnosno komisije koje raspravljaju o svim zakonskim aktima koje usvajaju parlamenti, a tiču se mladih.

Omladinskim radom najviše se bave nevladine organizacije, 20-ak njih koje upravljaju i organizuju javne prostore za slobodno vrijeme mladih. U ovim organizacijama dio personala su profesionalci, obučeni kroz različite kratke programe obuke vođene ili podržane od strane međunarodnih organizacija, a dio su volonteri. Međutim, nije formiran Trening-centar za obuku omladinskih radnika iz vladinog i nevladinog sektora kojim bi se obezbijedili standardi u radu s mladima i stvaranje politika baziranih na činjenicama.

Ono što je osnovni problem i potencijalni rizik jest nepostojanje standarda u radu sa mladima, kao i nepostojanje mehanizama osiguranja kvalitete rada, odnosno certificiranja onih koji tu aktivnost obavljaju.

Dodatno, vrlo malo mladih je zapravo uključeno u aktivnosti omladinskih udruženja. Prema rezultatima istraživanja (Komisija, GTZ 2008), svega 3% mladih, 5% u FBiH i 2% u RS, je u posljednjih godinu dana uzelo učešća u organizovanju aktivnosti za mlade na lokalnom nivou. Angažman mladih u omladinskim nevladinim organizacijama je svega 5%.

U oblasti informisanja mladih značajnu ulogu ima nevladin sektor, a dobar primjer je Omladinska informativna agencija BiH (OIA). Ovo udruženje ispunjava svoju misiju radeći po evropskim standardima i nacionalni je partner ERYICA od 2003. godine. OIA je u suradnji sa tri opštine otvorila i info-deskove za mlade, koji nude informacije mladima u 10 kategorija. Tu su i web-stranica namijenjena informisanosti mladih (www.mladi.info), zatim tzv. *info-tačke* - poster sa informacijama za mlade koji su postavljeni na vidno mjesto u zgradi lokalnih vlasti, u srednjim školama, univerzitetskom centru, u gradskoj biblioteci ili/i na drugim mjestima na kojima se nalaze i cirkulišu mladi ljudi u 37 gradova, kao i određene radio i TV-emisije.

Ključna institucija za učešće u programu Mladi u akciji Evropske unije koji se bavi mobilnošću mladih, jeste agencija koja trenutno nedostaje na nivou Vijeća ministara BiH. Da bi se ona formirala, BiH treba da odabere ovaj program kao jedan od prioritarnih. Do tada će mladi BiH moći da učestvuju samo u nekim aktivnostima ovog programa.

¹⁸⁰ Udruženje službenika za mlade BiH. *Analiza lokalnih strategija za mlade u BiH*. (GTZ, 2008).

Ovaj program se implementira preko nacionalnih omladinskih agencija zemalja članica programa. BiH kao i ostale zemlje zapadnog Balkana imaju status „komšijskih zemalja“ što znači da nemaju potpisan sporazum sa Evropskom komisijom o sprovođenju ovog programa. Takođe, organizacije iz BiH od ukupno pet programskih odjeljenja unutar programa „Mladi u akciji“ mogu da apliciraju samo na programe 1,2 i 5. Mnogi od bh. udruženja već duži niz godina preko partnera iz EU uspješno učestvuju u ovom programu.

Jedini akteri koji se bave mobilnošću mladih su nevladine organizacije, te škole i univerziteti, koji kroz svoje međunarodne projekte omogućavaju određenom broju mladih da putuju. Ovi projekti se u glavnom još uvijek finansiraju iz sredstava međunarodnih agencija.

➔ Aktivnosti prema mladima

Ne postoje značajniji programi za mlade podržani od strane vlade iz oblasti omladinskog rada i informisanja, osim manjih separatnih projekata, što važi za sve nivoe vlasti.

Omladinski rad se ne priznaje kao radno iskustvo pri zapošljavanju u vladinim institucijama, čak i kad su u pitanju institucije koje rade sa mladima.

Većina vladinih programa savjetodavnog rada sa mladima se implementira kroz rad škola, zdravstvenih ustanova i centara za socijalni rad. Putem finansiranja manjih projekata podržava se rad NVO koji rade u oblasti savjetovanja. Međutim, ove aktivnosti su uglavnom sporadične i nisu standardizovane i obavezne.

RS je 2006. godine usvojila Omladinsku politiku RS (2006-2010). U okviru tog dokumenta predviđeno je nekoliko mjera iz ovih oblasti:

- a) **Formiranje Omladinskog informativnog centra RS sa 6 regionalnih centara;**
- b) **Donošenje Zakona o omladinskom radu;**
- c) **Otvaranje Savjetovališta za mlade za borbu protiv narkomanije;**
- d) **Program profesionalne orijentacije u školama;**
- e) **Trening-centar za mlade (za obuku omladinskih radnika).**

Ništa od navedenog nije realizovano, iako su bila planirana sredstva u iznosu od 2,6 miliona KM.

FBiH, kao ni kantoni, nemaju svoje politike prema mladima, niti posebne mjere za ove oblasti. Oblast savjetovanja mladih, kao što je već navedeno, ostvaruje se od strane škola, domova zdravlja, i posebnih javnih ustanova, savjetovališta za neke oblasti.

Planirane su aktivnosti na nivou Federalnog ministarstva kulture i sporta¹⁸¹ u vezi sa donošenjem Zakona o pitanjima mladih, provođenjem istraživanja o potrebama mladih kao osnove za izradu omladinske politike u FBiH, te izrade jedinstvene baze podataka o institucijama i organizacijama koje se bave problematikom mladih. Ove aktivnosti nisu realizovane.

Jedna četvrtina lokalnih vlasti u BiH usvojila je svoje omladinske strategije i integrisale neke od ovih tema i oblasti u njih, što bi trebao biti pomak u stvaranju uslova za veća ulaganja. Sredstva za aktivnosti iz ovih oblasti obezbjeđuju se iz budžeta lokalnih zajednica. Kroz javne pozive za nevladine organizacije finansiraju se projekti omladinskih organizacija na svim nivoima u BiH. Međutim, ove aktivnosti se čine, u većini, na netransparentan način, budući da kriteriji za dobivanje sredstava nisu jasni niti javni.

Javni prostori za mlade su osnovni uslov za realizaciju većine mjera u oblasti omladinskog rada, informisanja i savjetovanja. Međutim, nekadašnji domovi mladih i domovi kulture nemaju više tu funkciju, tako da ti neophodni resursi nedostaju.

¹⁸¹ *Politika djelovanja i osnovne strategije Vlade Federacije BiH u mandatnom periodu 2007.-2010. godina.* www.fbihvlada.gov.ba

Također, odmarališta i hosteli za mlade generalno nedostaju što je bitna pretpostavka za razvoj omladinskog turizma. Tu ulogu je preuzeo privatni sektor, što naravno znači da su i cijene komercijalne. Jedino olakšanje za putovanje po BiH su popusti za autobuske i vozne karte kod nekih prevoznika, i to samo za učenike i studente.

Volonterski rad s mladima se ne priznaje kao radno iskustvo pri zapošljavanju u vladinim institucijama, čak i kad su u pitanju institucije koje se bave pitanjima mladih.

Vizni režim je najznačajnije ograničenje za međunarodnu mobilnost mladih, a njegova liberalizacija svakako treba biti u vrhu prioriteta nadležnih institucija. Ovo je ključ za intenzivniju kulturnu razmjenu između BiH i zemalja EU. Mapa puta za provođenje procesa liberalizacije, upućena od strane Evropske komisije¹⁸², na stolu je BH institucija. Mapa puta sadržava smjernice koje se tiču sigurnosti dokumenata, ilegalne migracije, javnog reda i mira, te vanjskih poslova.

→ **Potrošnja javnih sredstava**

Vladine institucije na svim nivoima u sklopu svojih budžeta uglavnom definišu oblasti mobilnosti, informisanja, savjetodavnog rada i rada sa mladima kao dio jedne šire oblasti "omladinska politika", ili kroz „grantove za omladinske organizacije“. Gotovo da je pravilo da se u sklopu ovako širih pojmova ne izdvajaju unaprijed posebne podstavke za navedene oblasti, zbog čega je jako teško raditi detaljniju analizu. Projekti za mlade nalaze u sklopu još šire stavke budžeta koja je namijenjena finansiranju nevladinih organizacija u cjelini.

U 2007. g. Ministarstvo za porodicu omladinu i sport Vlade RS izdvojilo je 1.000.000 KM za podršku omladinskim organizacijama, a Centar za mlade Federalnog ministarstva kulture i sporta 500.000 KM. Nije nam poznato koliko je od ovih sredstava izdvojeno za projekte iz oblasti mobilnosti, informisanja, savjetodavnog i rada sa mladima.

Treba napomenuti da se dio sredstava za finansiranje savjetovanja mladih izdvaja u resornim ministarstvima prosvjete odnosno zdravstva.

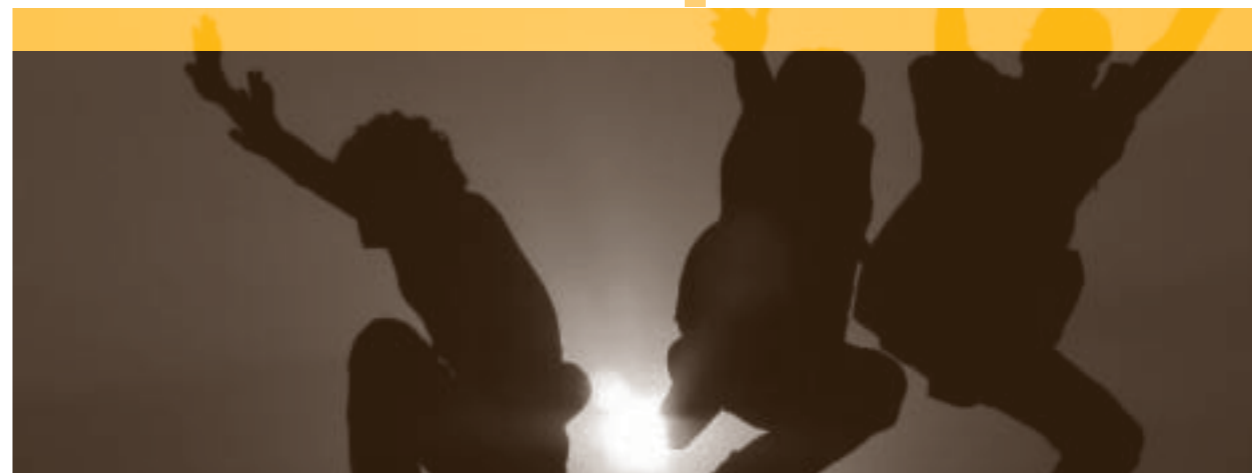
Praksa je u skoro svim slučajevima da se finansiraju projekti, a ne programi, što dovodi do nedostatka kontinuiteta u radu na konkretnom problemu. Proces konkurisanja i odlučivanja o finansiranju određenih projekata često nije transparentan. U većini slučajeva ne postoje jasni kriteriji dodjele sredstava koje bi pratio adekvatan sistem bodovanja. Tamo gdje sistem postoji veoma je uopšten što otvara mogućnosti manipulacije. Skoro na svim nivoima vlasti nije dozvoljena mogućnost i neformalnim grupama da apliciraju sa svojim projektima, što ih onemogućuje da doprinesu unapređenju i razvoju u oblastima mobilnosti mladih i rada sa mladima.

U skoro svim slučajevima monitoring i evaluacija efektivnosti projekata je na jako niskom nivou i svodi se na obavezu dostavljanja računa za utrošeni novac. Takođe, nedovoljna je koordinacija organa vlasti sa međunarodnim donatorima prilikom odobravanja projekata.

Nešto svijetla na kraju tunela se vidi u postojanju strategija za mlade u skoro jednoj trećini lokalnih zajednica. U ovim zajednicama učinjeni su određeni napori da se distribucija grantova dešava na transparentniji način i da su ove aktivnosti programski orijentisane tako da se dostižu ciljevi definisani u lokalnim strategijama za mlade¹⁸³. Međutim, puno više napora mora biti učinjeno od vlada na svim nivoima da finansiranje bude transparentno i bazirano na dostizanju određenih rezultata.

¹⁸² Delegacija Evropske komisija u Bosni i Hercegovini. <http://www.delbih.ec.europa.eu/>

¹⁸³ Analiza lokalnih strategija za mlade u BiH.

Kultura, sport, korištenje slobodnoga vremena

→ **Uvod**

Mladi u BiH trpe negativne posljedice zbog nedostatka odgovarajućih vladinih politika u oblastima kulture, sporta i slobodnoga vremena.

Prije svega, nedostaje odgovarajući pravni okvir za ove oblasti. Također, nedostaje i odgovarajući pravni okvir koji bi stimulirao rad udruga mladih, čime se ograničavaju i njihove aktivnosti u svezi s kulturom, sportom ili općenito u radu s mladima.

Nedostaju i odgovarajući institucionalni kapaciteti za oblast kulture, sporta i slobodnoga vremena mladih. Slijedi zatim nerazvijenost informacijskog sustava i prikupljanja podataka o mladima u okviru nadležnih vladinih institucija. Ovo onemogućava praćenje učinkovitosti postojećih vladinih mjera.

Općenito je slaba koordinacija i suradnja između različitih razina vlasti, kako na vertikalnom, tako i na horizontalnom planu, na pospješavanju višesektorskog pristupa rješavanju pitanja mladih, što zahtijevaju potrebe i problemi mladih.

Povrh toga, vrlo loša i nedovoljna komunikacija u odnosu institucija vlasti i mladih, odnosno njihovih predstavnika, karakterizira ovaj sektor.

Na ove nedostatke nadovezuju se i finansijski problemi koji se očituju u nedovoljnim iznosima proračunskih sredstava izdvojenim za potrebe u ovim oblastima, te u nedovoljnoj podršci u vidu infrastrukture i osiguranja osnovnih uvjeta za djelovanje udruga mladih.

Postoji i nedostatak javnih prostora za mlade na općinskoj razini, što se javlja kao problem i kod neformalnog obrazovanja i sudjelovanja mladih, te općenito rada s mladima.

Dodatno, kao i u drugim sektorima, i ovdje imamo nerazmjerno veliki nedostatak kulturnih sadržaja i općenito sadržaja za mlade u ruralnim sredinama i u manjim mjestima u odnosu na razvijenija područja.

Kultura predstavlja jedan od obvezatnih čimbenika čovjekova odrastanja. Kultura mladih sastoji se od različitih načina na koje mladi razlikuju sebe u odnosu na 'roditeljsku kulturu' svoje zajednice, i promatra se u rangu supkulture mladih.¹⁸⁴

S obzirom da je odnos prema kulturi i estetici stvar učenja i odgoja, od najveće je važnosti shvatiti na koji način institucionalno pristupiti i pomoći mladima na tom polju. Možemo razlikovati dva različita aspekta položaja mladih u kulturi: mlade kao primatelje i potrošače svih kulturnih aspekata, i mlade kao stvaratelje kulture.

Lokalni i regionalni organi vlasti trebaju podržati organizirane društveno-kulturne aktivnosti – koje vode udruženja i organizacije mladih.

¹⁸⁴ Youth Subculture. Wikipedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Youth_culture

Sport predstavlja svaki oblik tjelesne aktivnosti kojim se, putem organiziranog sudjelovanja ili bavljenja u slobodno vrijeme, cilja na izražavanje ili poboljšavanje tjelesne spremnosti i duševne dobrobiti, stvarajući društvene veze ili dajući rezultate u natjecanju na svim razinama.¹⁸⁵ Redovno bavljenje sportom ima značaj za pravilan tjelesni razvoj čovjeka od najranije dobi, posebice u današnje vrijeme kada su stres i pretilost sveprisutni u razvijenijim državama svijeta.

Slobodno vrijeme predstavlja skup aktivnosti kojima se pojedinac po svojoj volji može potpuno predati, bilo da se odmara ili zabavlja, bilo da povećava razinu svoje obaviještenosti ili svoje naobrazbe, bilo da se dragovoljno društveno angažira, ili da ostvaruje svoju slobodnu stvaralačku sposobnost, nakon što se oslobodi svojih profesionalnih, obiteljskih i društvenih obveza.¹⁸⁶

Slobodno vrijeme je, kao i većina ostalih društvenih pojava, dio društveno određenog konteksta. Iz njega nužno proizlazi, i na njega utječe.

Prema Europskoj povelji o sudjelovanju mladih u životu na općinskom i regionalnom nivou,¹⁸⁷ u dijelu koji se tiče politika sporta, slobodnoga vremena i društvenoga života naglašeno je:

„Lokalni i regionalni organi vlasti trebaju podržati organizirane društveno-kulturne aktivnosti – koje vode udruženja i organizacije mladih i centri zajednica – koje zajedno sa porodicom i školom, ili poslovnim okruženjem, čine jedna od stupova društvene povezanosti u općini ili regionu. Ovo je idealan „kanal“ za učešće mladih i implementiranje politike mladih u oblasti sporta, kulture, izrade rukotvorina i trgovine, umjetnosti i drugih formi kreativnosti i izražavanja, kao i u oblasti aktivnosti iz socijalnog fenomena.“

→ Pravni okvir

Oblasti kulture i sporta različito su uređene na entitetskim i kantonalnim razinama u BiH što dovodi do nepreglednosti djelovanja u njima, te do preklapanja nadležnosti pojedinih institucija. Posebno zabrinjava činjenica da su mladi izdvojeni kao zasebna skupina u svega nekoliko zakona o kulturi i sportu.

Budući da različite udruge većini mladih pružaju mogućnost za organizirano djelovanje u ovim oblastima, potrebno je ukazati na određene prednosti i nedostatke koje donose postojeći zakoni. Temeljni problem je to što ne postoji zakonsko rješenje o pitanjima mladih, koje bi reguliralo i oblast rada s mladima koji uključuje kreativne, umjetničke, sportske i kulturne aktivnosti.

Postoje indicije da će se zakonsko rješenje koje će regulirati oblast rada s mladima uskoro naći u proceduri usvajanja na razini FBiH. Vlada FBiH je u svom programu rada za period 2007.-2010., u dijelu operativni plan rada Vlade FBiH za 2007.g.¹⁸⁸, navela pod aktivnostima Federalnog ministarstva kulture i sporta.

Pokretanje inicijative i sudjelovanje u izradi Zakona o mladima na nivou FBiH

Ova aktivnost je bila planirana za period rujan-prosinac 2007.g. Nacrt zakonskoga rješenja pod naslovom „Zakon o pitanjima mladih FBiH“ završen je kroz niz aktivnosti u lipnju 2008. g. Tekst nacrt zakona rezultat je suradnje stručnih osoba za ovu oblast - predstavnika Federalnog ministarstva kulture i sporta, Udruženja službenika za mlade BiH, Povjerenstva i Projekta za mlade

¹⁸⁵ Vijeće Evrope. *Evropska povelja o sportu*. (2001). http://www.coe.ba/pdf/EVR_Charter_on_sport.pdf

¹⁸⁶ Ratko Božović, *Iskušanja slobodnog vremena*. (Beograd: Mladost, 1979), 59.

¹⁸⁷ Vijeće Evrope, OSCE, *Evropska povelja o učešću mladih u životu na lokalnom i regionalnom nivou*. (Sarajevo, 2004). <http://www.coe.ba/pdf/79-bos.pdf>

¹⁸⁸ *Politika djelovanja i osnovne strategije Vlade Federacije BiH u mandatnom periodu 2007-2010. godina*. www.fbihvlada.gov.ba

GTZ-a. Svi su sudionici ocijenili stvoreno zakonsko rješenje kao vrlo adekvatno, a premijer Vlade FBiH javno je izrazio želju da se isto što prije nađe u proceduri usvajanja u FBiH.

Vlada Brčko-Distrikta BiH također je pokrenula aktivnosti na izradi Zakona o omladinskom organizovanju. Nažalost, ni ova aktivnost još uvijek nije urodila plodom.

Na razini cijele države postoji samo jedan ozbiljniji pokušaj zakonske podrške omladinskim aktivnostima, a to je Zakon o omladinskom organizovanju RS-a. Član 1 utvrđuje:

„Opći interes i programi u oblasti omladine, osnivanje i udruživanje omladinskih organizacija, djelatnost, imovina i financiranje, prava i obaveze, stručni rad i usavršavanje, omladinske manifestacije, međunarodna omladinska saradnja, informiranje i tijela za razvoj omladinske politike.“¹⁸⁹

Ipak, iako predstavlja vrijedan dokument za mlade, ovo zakonsko rješenje ne pruža dovoljan okvir za djelovanje u oblasti rada s mladima. Potrebno je navesti da je Vlada RS-a u dokumentu Omladinska politika RS naznačila da će provesti aktivnosti donošenja Zakona o omladinskom radu tijekom 2006.godine.

Budući da ne postoji zakonski okvir u svezi s radom s mladima koji uključuje kreativne, umjetničke, sportske i kulturne aktivnosti, te posljedično ne postoji niti zakonsko rješenje o tome ko obavlja rad s mladima, nadležne institucije nemaju uvid u strukturu omladinskog sektora. Na ovaj način, institucije vlasti ne mogu niti vršiti prioritizaciju dostupnih i oskudnih javnih sredstava, što ilustrira izjava jedne službenice u Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a:

„Često kod nas apliciraju omladinska udruženja koja nemaju veze sa kulturom, već se kulturna djelatnost spominje s jednom rečenicom negdje u njihovom statutu, što tim udruženjima daje određena prava da od ovog ministarstva traže sredstva za neke svoje projekte.“

S tim u svezi, Federalno ministarstvo kulture i sporta je u spomenutom dokumentu Vlade FBiH – *Politike djelovanja 2007.-2010.*¹⁹⁰ navelo kao svoju aktivnost izradu jedinstvene baze podataka o institucijama i organizacijama koje se bave problematikom mladih, za rujan 2007. g. Ovakva baza podataka sigurno bi pomogla u boljoj suradnji s nevladinim sektorom o pitanju kulture i sporta, odnosno aktivnosti s mladima u ovim oblastima.

Oblast kulture u BiH nije regulirana ni na državnoj razini, ni na razini entiteta, te na razini Brčko-Distrikta BiH, u smislu zakona o kulturi.

Pojedini su kantoni donijeli ovakav zakon, poput Tuzlanskog ili Srednjobosanskog kantona. Tim je zakonima zajedničko da mladi u njima nisu nigdje istaknuti kao zasebna skupina, ni kao primatelji, niti kao stvaratelji kulture. Dio zakona koji se posredno odnosi na mlade jeste odredba o programskom utvrđivanju smjernica u oblasti kulturnoga odgoja u obrazovanju, te obrazovanja osoba u kulturi (član 29).¹⁹¹ Kod dijelova zakona koji se odnose na samostalne kulturne djelatnike i na udruživanja u oblasti kulture, sve se dobne skupine tretiraju jednako (članovi 16 i 26).¹⁹² Jedine odredbe kojima se na neki način diferenciraju stvaratelji u oblasti kulture su: plaćanje doprinosa iz proračuna kantona za obvezatno mirovinsko i invalidsko osiguranje i za obvezatno zdravstveno osiguranje od najniže mirovinske osnovice stvaratelju u ovoj oblasti (članovi 21, 23 i 24).¹⁹³ Ovdje također treba naglasiti činjenicu kako pojedini kantoni, poput Zapadnohercegovačkog kantona, koji radi na pripremi nacrt zakona, nemaju čak ni ovakvu osnovu za pravno reguliranje ove oblasti.

¹⁸⁹ *Zakon o omladinskom organizovanju*. Službeni glasnik RS, br. 98/04.

¹⁹⁰ *Politika djelovanja i osnovne strategije Vlade Federacije BiH u mandatnom periodu 2007-2010. godina*.

¹⁹¹ *Zakon o kulturi*. Službene novine Tuzlanskog kantona br. 01/98.

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ *Ibid.*

U vezi sa donošenjem zakona o kulturi na razini RS-a, FBiH i Brčko Distrikta BiH žalost ne očekuju se neke veće promjene. Pojedina kantonalna ministarstva imaju u planu izdavanje dodatnih pravilnika i propisa u ovoj oblasti poput pravilnika o uvjetima za obavljanje djelatnosti kulture ili određivanja kriterija za odobravanje plaćanja doprinosa iz kantonalnog budžeta samostalnim stvaraocima u oblasti kulture, tj. nastojat će se specificirati pojedini dijelovi zakona o kulturi.

Kada je u pitanju briga za mlade na području sporta, većina aktivnosti u svezi s tom oblašću regulirane su entitetskim zakonima o sportu. Dodatno, u FBiH svaki kanton ima svoj zakon o sportu. U RS-u je, pored zakona o sportu, donesena i strategija dugoročnoga razvoja sporta. U većini slučajeva, postojeći zakoni sadrže odredbe iz zakona o sportu bivše Jugoslavije.

Donošenje zakona o sportu na razini BiH dugo vremena je predstavljalo prioritet za daljnji razvoj sporta. Zastupnički je dom Parlamenta BiH 2008. g. usvojio Zakon o sportu. Ovim zakonom se utvrđuju nadležnosti države BiH u ovoj oblasti, bez narušavanja nadležnosti nižih razina administrativnog organiziranja. Oblast sporta se organizira na decentraliziran način s utvrđenim pravima i nadležnostima BiH, RS, FBiH, Brčko Distrikta BiH i drugih administrativnih jedinica. Predviđeno je formiranje Agencije za *antidoping* kontrolu, te Vijeća za sport koje će se brinuti za razvoj i kvalitetu sporta na nivou BiH. Usvojenim zakonom definiraju se organi kontrole i certificiranje sportaša, te se sportašima i sportskim momčadima omogućuje nesmetan nastup na međunarodnim sportskim manifestacijama. Sjedišta sportskih saveza bit će utvrđivana na osnovi razvijenosti pojedinog sporta, tradicije, masovnosti i kvalitete.¹⁹⁴

Slobodno vrijeme mladih u BiH, koje se ostvaruje u okviru školskih sekcija, klubova mladih ili udruga, razvija se bez značajnijih zakonskih odredbi vezanim za to područje, osim već spomenutim Zakonom o omladinskom organizovanju RS, gdje se posredno regulira djelatnost mladih.

→ Institucionalni okvir

Kada je u pitanju institucionalni okvir u svezi s oblastima kulture i sporta u BiH, vlada šarolikost, kao što je to slučaj i s pravnim okvirom.

Na državnoj razini za poslove iz oblasti kulture i sporta nadležno je Ministarstvo civilnih poslova BiH. Ovo ministarstvo ima ovlasti za obavljanje poslova i obavljanje zadataka koji se odnose na utvrđivanje temeljnih načela usklađivanja aktivnosti, usklađivanja planova entitetskih tijela vlasti i definiranje strategije na međunarodnom planu u područjima kulture i sporta.

Institucije koje su prije svega nadležne za pitanja kulture, sporta i slobodnoga vremena mladih jesu ministarstva na razini entiteta.

U Brčko-Distriktu BiH tu ulogu ima Odjel za gospodarski razvoj, sport i kulturu u okviru pododjela za turizam, sport i kulturu. Taj pododjel obuhvaća poslove koji se odnose na kazalište, galerije, udruge kulture i manifestacije, knjižnicu, sport, turizam i druge poslove koji su u suglasnosti s izmjenama u Zakonu o izvršnoj vlasti Brčko-Distrikta BiH.¹⁹⁵

U RS-u su za ove sektore zadužena dva ministarstva: Ministarstvo porodice, omladine i sporta, i Ministarstvo prosvjete i kulture.

U FBiH nadležno je Federalno ministarstvo kulture i sporta koje vrši upravne, stručne i druge poslove iz nadležnosti FBiH, a koji se odnose na kulturu i sport, uključujući razvoj strategija razvoja u ovim oblastima.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, *Prijedlog Zakona o sportu*. (2008). <http://www.parlament.ba/index2.php?id=344&jezik=h>

¹⁹⁵ *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izvršnoj vlasti Brčko-Distrikta BiH*. Službeni glasnik Brčko Distrikta, br. 8/03.

¹⁹⁶ *Zakon o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave*. Službene novine FBiH, br. 21/03.

Temeljni problem u svezi s donošenjem Zakona o pitanjima mladih u FBiH jeste to što po Zakonu o ministarstvima Vlade FBiH¹⁹⁷ ni jedno ministarstvo nema nadležnost nad koordinacijom pitanja mladih.¹⁹⁸

Nadalje, u FBiH svaki pojedini kanton također ima svoje ministarstvo za ove oblasti, što u konačnici dovodi do broja od 11 ministarstava. Općenito, oblasti kulture i sporta se na razini kantona nalaze u istom ministarstvu s obrazovanjem. Jedina iznimka je Kanton Sarajevo gdje su ove oblasti izdvojene u zasebno ministarstvo.

U rad vlada u BiH sve se češće uključuju odbori ili povjerenstva za mlade. Povjerenstvo za koordinaciju pitanja mladih u BiH nadležno je za utvrđivanje osnovnih načela i koordiniranje aktivnosti svih subjekata od značaja za promoviranje i zaštitu uloge i pozicije mladih BiH u cilju poboljšanja njihovih uvjeta života, te za međunarodno predstavljanje pitanja koja se tiču mladih BiH. Povjerenstvo čini deset predstavnika mladih iz nevladinog sektora i osam predstavnika ispred institucija vlasti BiH, što predstavlja jedinstveno rješenje na području politika prema mladima u odnosu na druge zemlje članice Vijeća Europe.¹⁹⁹

Pri Narodnoj skupštini RS-a također postoji Odbor za pitanja mladih, kojemu je rad određen Člankom 89. Poslovnika Narodne skupštine Republike Srpske²⁰⁰ (SG RS 79/06). Odbor za pitanja mladih ima devet članova. Ovaj odbor razmatra položaj mladih u društvu, zaštitu djece i mladih te razvoj sporta i tjelesne kulture. Odbor se bavi praćenjem i provođenjem politike u postupku donošenja zakona koji reguliraju pitanja položaja mladih. Slično tijelo, Povjerenstvo za pitanja mladih²⁰¹, postoji pri Parlamentu FBiH i broji 18 članova.

Pri pojedinim kantonalnim vladama, a sve češće i na razini općina u FBiH se konstituiraju savjetodavni odbori ili povjerenstva za mlade, što svakako predstavlja pozitivan trend za koji se možemo samo nadati da će se nastaviti. Jedno od najčešćih pitanja uključenih u rad tih komisija i odbora također je i pitanje slobodnog vremena mladih.

U 50 općina u BiH postoje specifične pozicije - djelatnik zadužen za pitanja mladih. Odnedavno uspostavljeno Udruženje službenika za mlade u BiH će se u narednom periodu, pored drugih osnovnih aktivnosti, baviti i pružanjem obuke novim službenicima po modelu koji je razvio Projekt za mlade GTZ-a.

Što se tiče kulturnih aktivnosti i samog slobodnog vremena mladih, u BiH se kao najvažnije interesne skupine o tom pitanju izdvajaju udruge. Zbog specifičnosti zakonske regulative koja omogućuje njihovo registriranje na različitim razinama vlasti, nemoguće je odrediti koliko se udruga mladih, i općenito udruga bavi radom s mladima. S druge strane, nije moguće ustvrditi koliko je mladih zaista angažirano u kreativnim, umjetničkim, sportskim ili kulturnim aktivnostima.

Na području kulture od najvećeg su značaja kulturno-umjetnička društva (KUD), dok se za slobodno vrijeme mladih najčešće brinu udruge s dugoročnijim programima podrške kroz aktivnosti koje se odnose na širi krug građana ili razvoj određene sredine.

Ranije spomenuto Vijeće za sport na razini BiH također bi trebalo voditi posebnu brigu o djelovanjima institucija prema mladima. Ovdje treba nastupiti koordinirano i tražiti pokazatelje iz više sektora - prije svega iz oblasti zdravstva mladih. Organiziranim radom s mladima kroz sportske aktivnosti zdravlje mladih moglo bi se značajno poboljšati. Spomenimo pokušaj kao što je projekt za mlade koji provodi Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo - *Sport i zdravo srce*.

¹⁹⁷ *Zakon o ministarstvima Vlade FBiH*. Službene novine FBiH, br. 19/03.

¹⁹⁸ Vlada Federacije Bosne i Hercegovine. http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/ministarstva/kultura_sport.php

¹⁹⁹ Povjerenstvo/Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH. http://www.mladi.gov.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=35&Itemid=35

²⁰⁰ *Poslovnika Narodne skupštine Republike Srpske*. Službeni glasnik RS, br. 79/06.

²⁰¹ Povjerenstvo za pitanja mladih pri Parlamentu FBiH. http://www.parlamentfbih.gov.ba/bos/predstavnicki_dom/organizacija/radna_tijela/mladi.html

→ Aktivnosti prema mladima

U nekoliko zadnjih godina pojačane su aktivnosti u svezi s pitanjima mladih koje su usmjerene na stvaranje djelotvornih politika, počevši od najviših razina vlasti pa sve do općina.

Ipak, na cijelome području BiH nedostaju programi djelovanja za mlade na svim razinama vlasti. Posebni programi djelovanja za mlade trebali bi se odnositi na područje *rada s mladima* što uključuje: jačanje i razvoj sposobnosti mladih, omladinske aktivnosti i slobodno vrijeme mladih, aktivnosti mladih o pitanju kulture, sporta, estetike, etike, ekologije, duhovnosti, humanističkih vrijednosti, osobne i društvene odgovornosti i sl.

Sadašnja praksa jeste da ministarstva zadužena za oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena mladih suradnju s mladima i njihovim udrugama i dalje najčešće ostvaruju putem javnih natječaja za dodjelu proračunskih sredstava.

Briga za potrebe mladih u svezi s kulturom, prema važećim propisima, trebala bi početi već od osnovne škole. Ministarstva obrazovanja u BiH donijela su pedagoške standarde za osnovne i srednje škole putem kojih se regulira rad kulturnih, sportskih i svih ostalih sekcija na razini škole. Međutim, ovdje se pojavljuje problem standardizacije ovih sadržaja jer svakom učeniku nisu pružene jednake mogućnosti. Ovo je stoga što škole nemaju jednake financijske i kadrovske mogućnosti za pružanje ovakve brige svojim učenicima.

Od pojedine škole ovisi mogu li se realizirati dodatni sadržaji. Izazov je da se na cijelom području BiH osigura i standardizira minimum mjera na planu rada s mladima i omladinskih aktivnosti unutar obrazovnog procesa, uključujući i oblast kulture. Tada će ministarstva morati kontrolirati ispunjavanje ove obaveze.

Što se tiče sporta, tj. tjelesnog odgoja u školama, ova oblast je uključena u nastavne aktivnosti osnovnih i srednjih škola, ali ne čini dio fakultetskog obrazovnog sustava, osim za studente Fakulteta za tjelesni odgoj odnosno fizičku kulturu. Ovo predstavlja poražavajuću činjenicu jer doslovno znači da briga obrazovnih institucija o tom pitanju završava sa srednjom školom.

Potrebno je istaknuti da vrijednu osnovu za kvalitetan stručni rad u sportu mogu pružiti profesori i nastavnici tjelesnog odgoja uključeni u redovni nastavni proces predmeta 'tjelesni i zdravstveni odgoj', kao i vannastavne sportske aktivnosti učenika i studenata. Nažalost, potrebno je upozoriti na činjenicu da nastavnici ovog predmeta u osnovnim i srednjim školama često nemaju odgovarajuće formalne kvalifikacije i vještine da mogu kvalitetno obavljati svoje odgovornosti. U drugim slučajevima, škole uopće nemaju stručnog nastavnika, tj. postoji deficit nastavnog kadra. Također, potrebno je ukazati na negativna praksu smanjivanja fonda nastavnih sati ovom predmetu na račun drugih školskih predmeta.

Što se tiče izvannastavnih sportskih aktivnosti mladih, najvažniju ulogu imaju sportski klubovi koji svojim daljnjim udruživanjem stvaraju sportske saveze na razini kantona u FBiH, a u RS na razini entiteta. Kada se uzme u obzir da gotovo sve sportske grane imaju svoje saveze na nivou entiteta i na nivou BiH, to znači da u nekim sportovima postoje savezi na četiri razine: općina-kanton-entitet-država.

Problem ovakvog organiziranja je nepoštovanje načela udruživanja u saveze na osnovu ugovora kojima se treba preuzeti i obaveza učešća u financiranju, odnosno osiguranja sredstava za rad saveza.

Drugi nedostatak ovakve strukture saveza ogleda se u tome što njihov rad često nije usuglašen, a u nekim sportovima, iako postoje savezi na svim nivoima, još uvijek nema jedinstvenog sustava natjecanja u BiH.

Unatoč svim nabrojanim nedostacima sportski savezi imaju jako važnu ulogu u razvoju sportova u zemlji jer se preko sportskih klubova organiziraju različite vrste natjecanja za učenike i mladež. Potrebno je istaknuti i sportska natjecanja učenika osnovnih i srednjih škola koja se održavaju uz podršku nekih ministarstava, kao npr. natjecanje *Male olimpijske igre* koje se održava u Zeničko-dobojskome kantonu.

U sportskim se klubovima često javlja problem neodgovarajuće stručne spreme klubskih trenera jer je jako malo onih koji imaju formalne kvalifikacije, a daleko je najveći broj onih koji su pohađali tečaj organiziran od strane odgovarajućeg sportskog saveza.

Način registracije klubova i praćenja aktivnosti koje klubovi provode, odnosno brojnosti članstva, onemogućava praćenje podataka o broju mladih koji sudjeluje u ovim van-nastavnim sportskim aktivnostima.

U RS-u postoji razlika o tom pitanju na način da, u okviru sporta, nadležno ministarstvo razlikuje omladinske udruge koja čine posebnu stavku u proračunu.

U okviru rada sportskih klubova također se javlja pitanje sportskih objekata. Sadašnje stanje je takvo da se veliki broj ovih objekata najčešće nalazi unutar privrednih centara pa se i retiraju kao takvi, što znači da su u konačnici jako skupi za korištenje od strane sportskih organizacija. Uzrok tome je tržišni pristup upravljanju i korištenju sportskih objekata, što dovodi sportske i kulturne sadržaje od važnosti za mlade i društvo, u istu ravan s komercijalnim sadržajima.

Odgovorna bi ministarstva trebala regulirati i osigurati potporu potrebnim sadržajima i njihov pristup mladima. Nažalost, u mnogim nadležnim ministarstvima postoji malobrojnost kadrovskih kapaciteta, što se naravno negativno odražava na stanje kulture i sporta u tim administrativnim područjima.

→ Potrošnja javnih sredstava

Kao i u drugim oblastima, nedostatak programskog pristupa osnovna je karakteristika proračunskog planiranja kada je u pitanju kultura, sport i slobodno vrijeme mladih. Vidljivo je kako nema nikakve razlike među korisnicima proračunskih sredstava.

Kao što je već ranije bilo navedeno, jedan od osnovnih problema u ovoj oblasti je nerazvijenost informacijskog sustava i prikupljanja podataka o mladima u okviru nadležnih vladinih institucija što se izravno odražava i na raspolaganje podacima o načinu potrošnje budžetskih sredstava.

Mladi se u okviru nadležnih ministarstava najčešće ne identificiraju kao zasebna grupa, ne raspolaže se informacijama o broju ili postotku mladih koji su korisnici proračuna.

Prilikom razgovora sa zaposlenima u ministarstvima općenito su slični odgovori - većina proračuna odlazi na financiranje potreba mladih, na javnim tenderima mladi dobivaju značajna sredstva. Međutim, ne postoji evidencija o kolikim se točno iznosima ili broju mladih radi.

RS i Unsko-sanski kanton ovdje predstavljaju očite izuzetke. Tako su u RS-u omladinske organizacije jasno izdvojene, te diferencirane u gradske i ruralne, s ukupnim odobrenim sredstvima u vrijednosti od 1.300.000 KM. USK se u okviru svojih budžetskih mogućnosti odlučio za izdvajanje iznosa od 20.000,00 KM direktno za potrebe mladih.

Nepostojanje jasno postavljenih indikatora i netransparentnost informacija, uključujući precizne statističke pokazatelje, kreira nemogućnost praćenja i sagledavanja svrsishodnosti i ispravnosti određenih politika koje organi vlasti u BiH provode. Postavlja se pitanje kako se može ocijeniti ispravnost politika prema mladima u BiH ako se ne prate pokazatelji u svezi s ovom populacijom.

MLADI TREBAJU OMLADINSKU POLITIKU!

Analiza položaja mladih i omladinskog sektora u Bosni i Hercegovini

Detaljni rezultati empirijskog istraživanja

→ Metodologija

Empirijsko istraživanje čiji rezultati su predstavljeni u ovom u ovom izvještaju povezuje tzv. kvantitativnu istraživačku metodu sa kvalitativnom. S jedne strane, kompleksan set podataka prikupljen je kroz anonimne individualne razgovore sa 1500 slučajno odabranih mladih u dobi između napunjenih 16 i napunjenih 30 godina. Na ovaj način tj. slučajnim odabirom 1500 ispitanika u uzorak prikupljeni su podaci reprezentativni za opštu populaciju mladih u ovoj dobi. Slučajan odabir ispitanika znači da je svaka mlada osoba ove dobi u BiH imala podjednaku vjerovatnoću ulaska u uzorak.

U kojoj mjeri su dobiveni rezultati reprezentativni za ukupnu populaciju mladih? Statistički gledano, dva faktora određuju reprezentativnost uzorka: veličina uzorka i metoda odabira ispitanika. Slučajnim odabirom 53 opštine (metodom slučajnih brojeva), 1500 domaćinstava u 228 tačaka uzorka (metodom slučajnog hoda), te isto toliko mladih u tim domaćinstvima na slučajan način (metodom rođendanskog ključa), optimizirana je reprezentativnost uzorka.

S druge strane, veličina uzorka od 1500 ispitanika ima *grešku uzorka* od $\pm 2,5\%$, uzimajući u obzir maksimalnu razliku u odgovorima (50:50, $P=0.5$). Sa ovom veličinom uzorka osigurana je reprezentativnost uzorka na *nivou pouzdanosti* od 95%. Uzorak od 1500 ispitanika optimalan je uzorak sa ovako postavljenim statističkim uslovima. Za detaljnije rasprave o opravdanosti ove veličine uzorka možete pogledati u Israel 2003²⁰² (posebno str.3) ili bilo kojem ozbiljnijem statističkom udžbeniku.

Ono što je ključno naglasiti u ovom kratkom metodološkom pregledu jeste značenje *greške uzorka* od $\pm 2,5\%$. Naime, treba uzeti u obzir da su rezultati svakog istraživanja koje se provodi na uzorku određene populacije, za razliku od popisa koji se provodi na ukupnoj populaciji, zapravo određena procjena stvarne vrijednosti u populaciji. Na primjer, naše je istraživanje pokazalo da 42% mladih u dobi od 15 do 29 godina redovno doprinosi kućnom budžetu. Ovaj rezultat nam daje osnovu za procjenu broja mladih koji redovno doprinose budžetu u ukupnoj populaciji mladih u BiH. *Greška uzorka* od $\pm 2,5\%$ znači da smo 95% sigurni da ovaj omjer iznosi između 39,5% i 44,5% ($42\% \pm 2,5\%$). Ovo je potrebno imati u vidu kada se tumače svi rezultati u ovom istraživanju.

Istraživanje je provedeno u periodu između 9.1. i 29.1.2008. sa stopom odbijanja od 30%, a intervjui su u prosjeku trajali 1 sat u 5 minuta.

Baza prikupljenih podataka analizirana je koristeći SPSS – statističku aplikaciju prilagođenu za društvena istraživanja. Pored podataka prikupljenih istraživanjem, korišteni su i podaci o položaju mladih u zemljama Evropske Unije osiguranim od strane EUROSTAT-a u posljednjih nekoliko godina. Osnovna svrha korištenja ovog višestrukog seta podataka jeste komparativna analiza i poređenje položaja mladih u BiH sa položajem mladih iz EU. Cjelokupno istraživanje u BiH, metoda prikupljanja podataka kao i korišten upitnik, osmišljeno je na takav način da omogućiti poređenje sa navedenim podacima.

Kvalitativni dio predstavlja drugu fazu istraživanja. Ona je provedena koristeći metodu fokus grupa tj. metodu grupnih diskusija unutar kojih su dobivene konkretne preporuke za donosiocje odluka. Organizovane su 21 fokus grupe na kojima su učestvovali predstavnici populacije mladih, nevladinog i javnog sektora, te predstavnici populacije osoba sa invaliditetom, Roma i povratnika.

U ovom poglavlju predstavljeni su rezultati oba istraživanja. Rezultati kvantitativnog istraživanja predstavljeni su tabelarno i grafički uz pojednostavljen eksplanatorni dio. U analizi su korištene metode višestruke regresije i *T-testa* za određivanje statističke značajnosti razlika u odgovorima. Rezultati kvantitativnog istraživanja predstavljeni su u formi navoda učesnika fokus grupa bez prikazivanja imena osoba.

²⁰² <http://edis.ifas.ufl.edu/pdffiles/PD/PD00600.pdf>

Karakteristike uzorka

PROFIL ISPITANIKI IZ UZORKA

		CIJELI UZORAK	F BIH	RS	Distrikt Brcko
Broj ispitanika		1.507	990	487	30
SPOL	Muškarci	48%	46%	52%	63%
	Žene	52%	54%	48%	37%
RADNI STATUT	Zaposleni	30%	30%	29%	7%
	Nezaposleni	18%	19%	16%	33%
	Učenici i studenti	33%	31%	35%	27%
	Ostali (neaktivni)	20%	20%	19%	33%
BRAČNI STATUS	Neudana/Neoženjen	81%	80%	79%	87%
	Udana/Oženjen	18%	17%	19%	7%
	Nešto drugo	2%	3%	2%	7%
DOB	16 - 19	30%	31%	30%	30%
	20 - 24	36%	37%	34%	40%
	25 - 30	34%	32%	36%	30%
UKUPNO		100%	100%	100%	100%

PROFIL DOMAĆINSTAVA IZ UZORKA

		CIJELI UZORAK	F BIH	RS	Distrikt Brcko
Broj ispitanika		1507	990	487	30
TIP NASELJA	Gradsko	50%	50%	50%	73%
	Vangradsko	50%	50%	50%	27%
REGIJA	Unsko-sanski kanton	5%	8%		
	Posavski kanton	4%	6%		
	Tuzlanski kanton	9%	14%		
	Zeničko-dobojski kanton	6%	9%		
	Bosansko-podrinjski kanton	1%	2%		
	Srednje-bosanski kanton	11%	17%		
	Hercegovačko-neretvanski kanton	11%	17%		
	Zapadno-hercegovački kanton	7%	11%		
	Sarajevski kanton	6%	9%		
	Herceg-bosanski kanton	5%	8%		
	Banja Luka-sjeverozapad	13%		41%	
	Doboj-sjever	6%		17%	
	Bijeljina-sjeveroistok	4%		13%	
	Pale-istok	6%		20%	
Trebinje-jugoistok	3%		8%		
Distrikt Brcko	2%			100%	
ČLANOVI DOMAĆINSTVA	1	3%	3%	3%	
	2	11%	12%	9%	10%
	3	30%	31%	28%	33%
	4	35%	34%	38%	30%
	5	15%	13%	17%	20%
	6+	7%	8%	6%	7%
UKUPNO		100%	100%	100%	100%

→ Starenje stanovništva - osnovni demografski trend

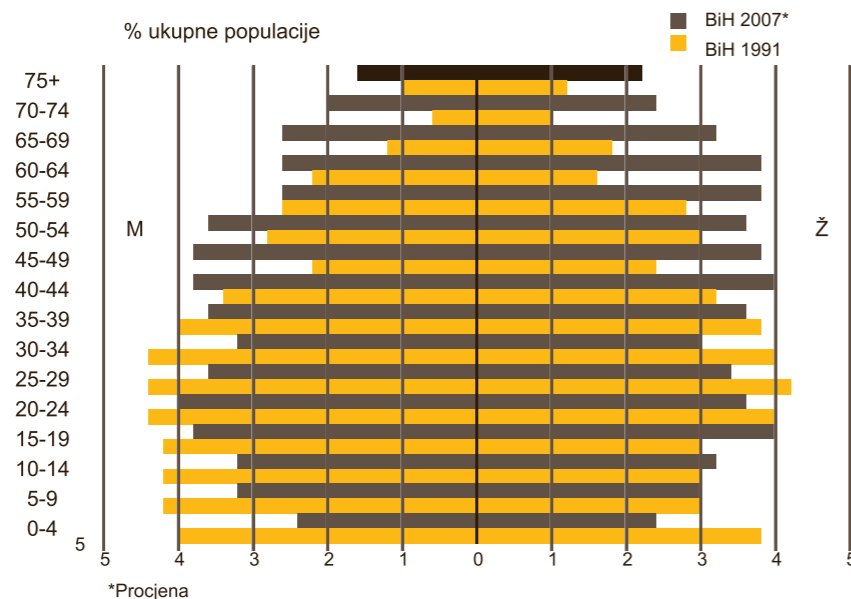
Trend starenja stanovništva dva puta brži u BiH nego u zemljama EU-a.

U nekoliko posljednjih decenija demografski trend u EU opisan je terminom 'starenje stanovništva', a što se jednostavno odnosi na smanjenje udjela mladih populacijskih grupa u odnosu na starije u ukupnoj populaciji. Dok je 1990. omjer stanovništva ispod 15 godina iznosio 19%, taj omjer se u 2005. smanjio na 16%. U 1990. udio onih u dobi od 65 godina i više iznosio je 14%, u 2005. taj omjer je narastao na 17%. Omjer radno sposobnog stanovništva u EU, na nivou od 67%, nije se mijenjao u ovom vremenskom intervalu, s ujednačenim omjerom žena i muškaraca.

Ako uporedimo podatke za BiH iz popisa iz 1991. s navedenim procjenama iz 2007. god., vidjet ćemo sličan trend kao i zemljama EU-a, tj. trend 'starenja stanovništva'. Međutim, u periodu između 1991. i 2007., dok je udio radno sposobnog stanovništva ostao na istom nivou (69%), udio populacije ispod 15 godina smanjio se za 7%, za koliko se povećao udio populacije sa 65 i više godina. Ova promjena u zemljama EU-a bilo ja dvostruko manja i iznosila je 3%.

Ako izrazimo ovaj trend u realnim brojkama, saznajemo da u BiH danas živi oko 607.000 osoba u dobi do 15 godina, što je za oko 420.000 manje u odnosu na 1991. godinu. Također, broj osoba u dobi od 15 do 29 godina opao je za oko 315.000 (777.000 u odnosu na 1.091.775). S druge strane, broj osoba starijih od 64 godine iznosi danas 490.300 što je za oko 277.000 više u odnosu na 1991. Na kraju, broj radno sposobnog stanovništva manji je danas za više od 500.000 nego u 1991. godini.

Graf. 1 BiH dobna piramida, poređenje rezultata popisa iz 1991. i procjene o broju stanovnika u 2007. godini

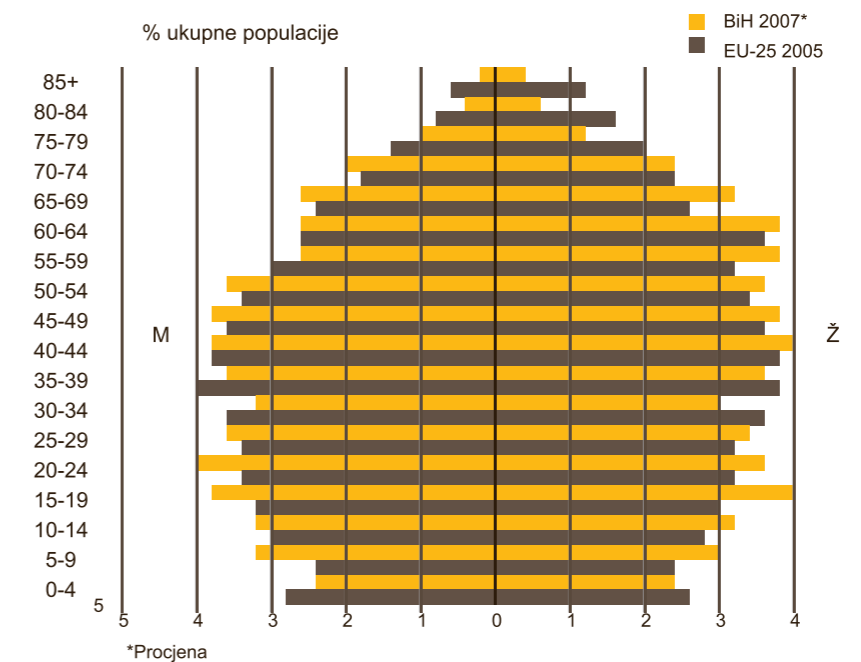
Izvori: Popis u BiH (1991) i Procjena Agencije za statistiku BiH (2007)

Omjer mlađe populacije u BiH veći je nego u zemljama EU.

Analizom podataka o stanovništvu BiH po dobnim grupama i spolu (Agencija za statistiku BiH, 2007) možemo donijeti nekoliko uopćenih zaključaka. Prvo, populacija muškaraca brojnija je od populacije žena sve do dobi od 54 godine. U populaciji starijoj od 54 godine relativno je više žena nego muškaraca. Ovo znači da je dobna piramida relativno zakrivljena prema muškarcima u mlađim dobnim grupama, a prema ženama u starijim. Drugo, ako analiziramo iste podatke iz zemalja EU-25 (2005), možemo donijeti slične zaključke.

Međutim, poredeći podatke iz BiH s onim iz EU-a, uočavamo neke bitne demografske razlike, a najvažnija je ta da je omjer mlađe populacije u BiH, od 5 do 29 godina, veći od omjera iste populacije u zemljama EU-a. S druge strane, omjer populacije EU-a u dobi od 30 do 39 godina, populacije koja je radno najaktivnija, znatno je veći od omjera iste dobne skupine u BiH.

Graf. 2 Dobna piramida, poređenje BiH i zemalja EU-25

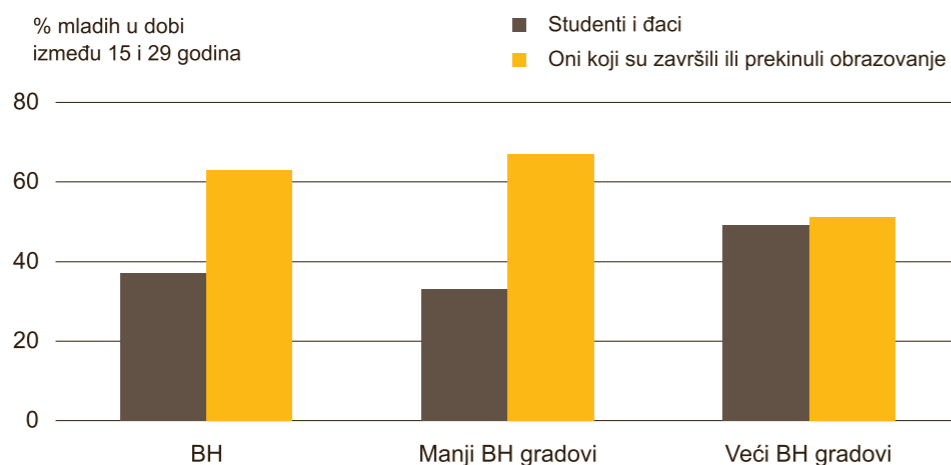
Izvori: EUROSTAT (2005) i Procjena Agencije za statistiku BiH (2007)

→ **Obrazovanje****Obrazovni nivo**

Prema podacima Državnih zavoda za statistiku, u BiH je u 2005. godini bilo 88.281 studenata na visokoškolskim ustanovama. Ukupna stopa upisa studenata na univerzitetsko obrazovanje je 26%, s tim da je omjer onih koji završavaju školovanje na vrijeme svega 10%. (2005 REF)

U 2005. godini 160.600 učenika pohađalo je neki oblik srednjoškolskog obrazovanja, od toga je 38.571 (24%) učenika gimnazija i 118.671 (74%) učenika u srednjem stručnom i tehničkim školama. Iste godine, u srednje škole za osobe s onesposobljenjem bio je upisan 451 učenik (0,3%). Ukupna stopa upisa učenika u srednje obrazovanje iznosila je 76% uz 54% onih koji školovanje završavaju na vrijeme. (2005 REF).

Od ukupnog broja mladih u BiH u dobi između 15 i 29 godina, 62% je završilo ili prekinulo obrazovanje, a 48% je upisano u neku od obrazovnih institucija. Učešće u formalnom obrazovnom sistemu u većim BH gradovima na nivou je od 49%, a u manjim na nivou od 33%. (Komisija i GTZ, 2008)

Graf. 3 Učešće u formalnom obrazovnom sistemu

Izvor: Komisija i GTZ, Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Gotovo svaka druga mlada osoba koja je izašla iz formalnog obrazovnog sistema ostaje na nivou trogodišnjeg srednjeg obrazovanja ili niže.

Rezultati u tabeli ispod prikazuju obrazovni nivo mladih u dobi između 15 i 29 godina, a koji su završili ili prekinuli obrazovanje. Glavni rezultat je da je većina njih ostala na nivou srednjeg obrazovanja. U većim gradovima više je onih koji završavaju četverogodišnje nego onih koji završavaju trogodišnje srednje obrazovanje, što nije slučaj u manjim sredinama gdje je broj mladih sa završenom trogodišnjom ili četverogodišnjom školom podjednak.

Ako saberemo broj mladih koji imaju najviše srednje trogodišnje obrazovanje, samo osnovno ili da su bez obrazovanja, dolazimo do zaključka da gotovo svaka druga mlada osoba koja je izašla iz obrazovnog sistema ima vrlo nezavidan položaj na tržištu rada. Omjer mladih osoba s univerzitetskim obrazovanjem relativno je jednak u manjim i većim gradovima.

Tab. 1 Nivo obrazovanja mladih koji su završili ili prekinuli obrazovanje

% mladih između 15 i 29 godina koji su završili ili prekinuli obrazovanje

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Nezavršena osnovna škola	2%	2%	0%
Završena osnovna škola	7%	7%	3%
Srednja stručna škola - trogodišnja	40%	40%	38%
Srednja škola - četverogodišnja	40%	39%	50%
Viša škola	4%	4%	1%
Fakultet - društvene i humanističke nauke	5%	6%	5%
Fakultet - prirodne i tehničke nauke	1%	1%	2%
Magisterij ili doktorat	1%	0%	1%

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Na visokoškolskim ustanovama najviše je studenata koji pohađaju društvene ili humanističke programe.

Rezultati u tabeli ispod pokazuju raspodjelu učenika i studenata u dobi između 15 i 29 godina unutar obrazovnog sistema, od kojih je 46% upisano u srednje, a 54% u programe visokog obrazovanja. 49% učenika i studenata u manjim sredinama čine srednjoškolci, dok je ovaj procent niži u većim sredinama (35%). 46% studenata upisano je na fakultete s četverogodišnjim ili dužim programom. Unutar ove posljednje populacije najveći broj je onih upisanih na fakultete s društvenim ili humanističkim usmjerenjem.

Tab. 2 Nivo obrazovanja koji trenutno pohađaju učenici i studenti

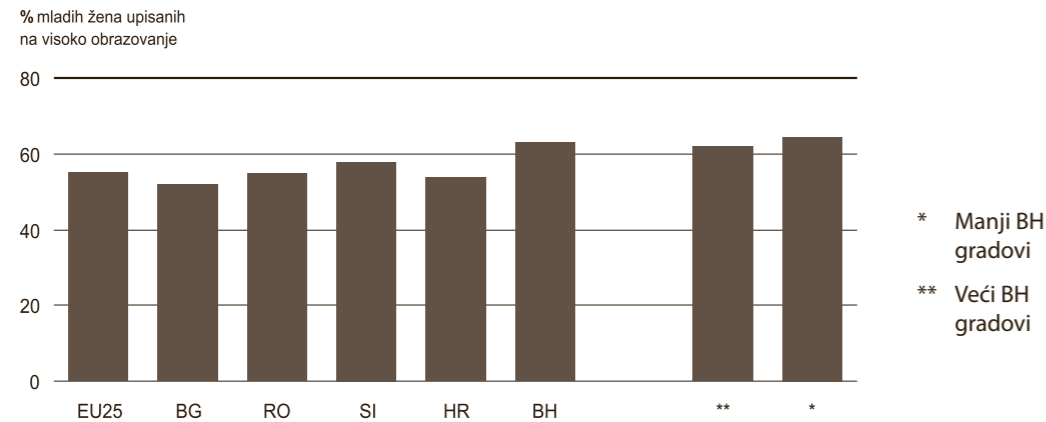
% mladih između 15 i 29 godina upisanih na neki nivo obrazovanja

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Srednja stručna škola - trogodišnja	8%	9%	3%
Srednja škola - četverogodišnja	38%	40%	32%
Viša škola	7%	7%	9%
Fakultet - društvene i humanističke nauke	32%	32%	32%
Fakultet - prirodne i tehničke nauke	9%	8%	13%
Fakultet - medicina	4%	3%	10%
Magisterij ili doktorat	1%	1%	1%

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Značajno je veći udio žena nego muškaraca upisanih u visoko obrazovanje.

Ako analiziramo spol studenata trenutno upisanih na bh. ustanove visokog obrazovanja, vidjet ćemo da je omjer žena nešto veći od prosjeka zemalja EU-a. Mnogo je više žena (43% od ukupnog broj žena) nego muškaraca (30% od ukupnog broja muškaraca) u dobi između 19 i 24 koji su upisani na neki nivo visokog obrazovanja. Istraživanje pokazuje da je udio žena među studentima visokog obrazovanja (62% od ukupnog broj studenata) veći od udjela muškaraca (38% od ukupnog broja studenata).

Graf. 4 Procent žena upisanih na visoko obrazovanje izražen kao procent svih studenata

Izvori: Eurostat (2006), Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

BiH je značajno ispod zemalja EU-a, uključujući i nove članice, kada je u pitanju udio osoba u dobi između 20 i 24 godine sa završenom četverogodišnjom srednjom ili višim obrazovanjem.

Analitičari obrazovnog sistema u BiH ističu da je visok omjer mladih osoba koji ostaju na nivou srednjeg trogodišnjeg obrazovanja jedan od osnovnih uzroka nezaposlenosti, ali i drugih društvenih problema. 'Obrazovni nivo' jedan je od osnovnih indikatora kojim se mjeri učešće mladih u formalnom obrazovnom procesu. Sa 68% osoba u dobi između 20 i 24 godine koji su kompletirali barem četverogodišnju srednju školu, BiH je značajno ispod prosjeka zemalja Evropske unije (78%), kako starih tako i novih članica.

U većim bh. gradovima nešto veći postotak osoba ove dobi stekao je viši nivo obrazovanja. Ovaj nalaz ide u prilog činjenici da ekonomije manjih sredina ne uspijevaju zadržati osobe s višim stepenom obrazovanja, te potvrđuje pretpostavke o migraciji mladih iz manjih u veće gradove.

Graf. 5 Ukupan udio mladih u dobi između 20 i 24 godine koji su kompletirali četverogodišnju srednju školu ili viši nivo obrazovanja

Izvori: Eurostat (2006), Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Razlika između žena i muškaraca u BH je na nivou prosjeka EU-a kada je u pitanju udio osoba u dobi između 20 i 24 godine koji su kompletirali barem četverogodišnju srednju školu.

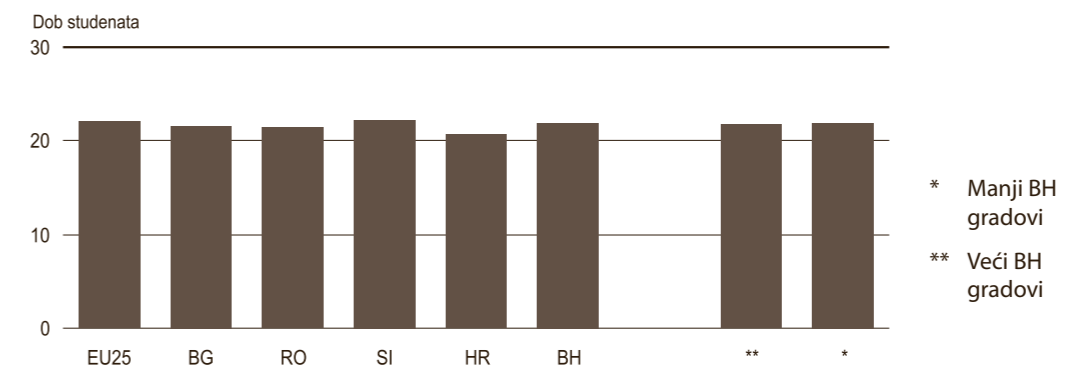
U svim zemljama EU-a, bez izuzetka, više je žena nego muškaraca u dobi između 20 i 24 godine koje su kompletirale barem četverogodišnju srednju školu. Prosječna razlika u svim zemljama iznosi 7%. Ova razlika u BiH je na nivou prosjeka zemalja EU-a, s tim da je u većim gradovima razlika značajno veća u odnosu na manje sredine.

Graf. 6 Procent žena i muškaraca u dobi između 20 i 24 godine koji su kompletirali najmanje četverogodišnju srednju školu

Izvori: Eurostat (2006), Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Prosječna dob studenata

Kada je u pitanju prosječna dob studenata, s 21,8 godine BH je na nivou prosjeka zemalja EU-a. Razlika između muških i ženskih studenata u ovom slučaju nije značajna.

Graf. 7 Prosječna dob studenata visokog obrazovanja

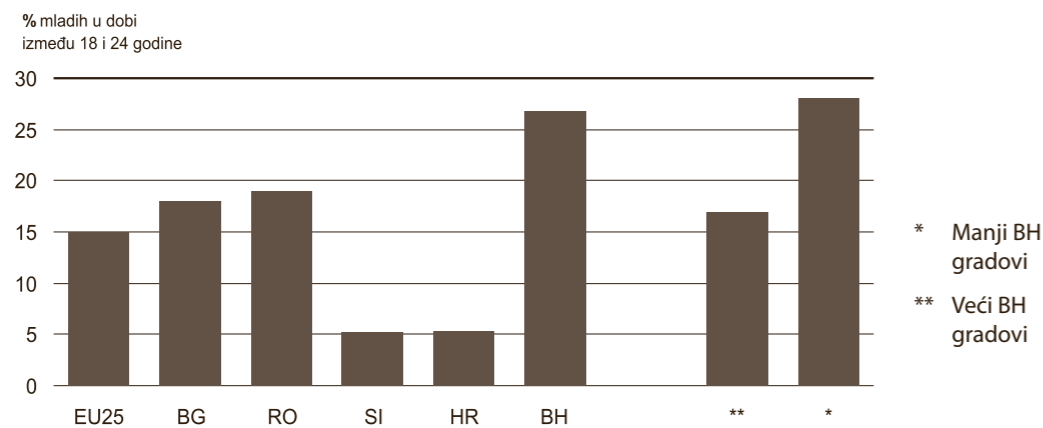
Izvori: Eurostat (2006), Komisija i GTZ, Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Prerano napuštanje obrazovanja

Svaka četvrta osoba u BiH prerano napušta obrazovni proces što je daleko iznad prosjeka većine evropskih zemalja.

Jedan od najvažnijih indikatora za praćenje obrazovanja mladih jeste postotak onih koji prerano napuštaju obrazovanje. Ovaj indikator mjereno je kao procent osoba u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili obrazovanje niti pohađali neki trening ili drugi oblik neformalne obuke u proteklih 12 mjeseci. 17% mladih ove dobi, u većim BH gradovima, ostalo je na nivou srednjeg trogodišnjeg obrazovanja, te ne sudjeluje u nekom obliku obuke. Ovaj procent je na nivou zemalja EU25, što je daleko bolje nego u manjim BH gradovima gdje se ovaj procent približio 30%. Primjeri Slovenije i Hrvatske govore o značajno malim procentima po ovom pitanju.

Graf. 8 Procent mladih u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili školovanje

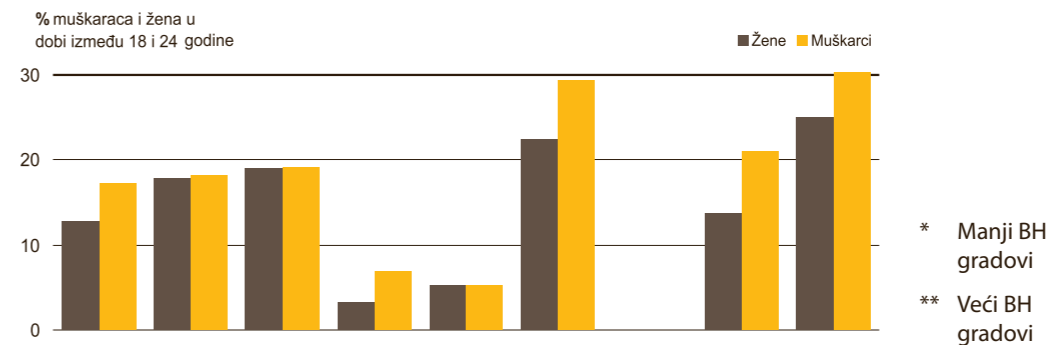

Izvori: Eurostat (2006), Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Studenti i đaci muškarci mnogo češće ostaju na niskom nivou obrazovanja bez stjecanja kvalifikacija nego žene.

U većini zemalja EU-a muškarci su ti koji češće prerano napuštaju obrazovanje. Razlika između muškaraca i žena u prosjeku iznosi oko 5%, dok je ta razlika u BH 7%. U Hrvatskoj, Rumuniji i Bugarskoj ova razlika gotovo da i ne postoji.

Graf. 9 Procent žena i muškaraca u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili obrazovanje

Izvori: Eurostat (2006), Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Kao glavni razlog za prekidanje obrazovanja većina mladih navodi finansijske probleme.

Kao glavni razlog zašto nisu nastavili školovanje većina mladih koji su ostali na niskom nivou obrazovanja navodi 'finansijske razloge'. Pored toga, veliki broj njih u nastavku školovanja 'nije vidjela smisao'.

Stalno zaposlenje je razlog za prestanak školovanja za manji broj mladih, pogotovu ne u manjim sredinama.

Tab. 3 Koji su razlozi zašto niste nastavili školovanje?

% mladih između 15 i 29 godina koji su prekinuli ili završili školovanje

Broj ispitanika	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Zbog finansijskih razloga	43%	42%	32%
Nisam vidio/la u tome neki smisao	26%	29%	25%
Pronašao sam stalno zaposlenje	14%	13%	24%
Zbog obaveza u vezi poljoprivrednih poslova kod kuće	14%	15%	19%
Zbog obaveza u kući (kućanski poslovi)	4%	4%	7%
Formirao/la porodicu	3%	3%	2%
Nešto drugo	5%	5%	3%

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Zadovoljstvo kvalitetom obrazovanja

Mladi sa završenim srednjim stručnim obrazovanjem, ali i oni koji pohađaju to obrazovanje, u najmanjoj mjeri vjeruju da će im obrazovanje omogućiti zaposlenje u struci.

Četvrtina mladih u BiH ne vjeruje da će im obrazovanje koje su stekli ili stječu omogućiti zaposlenje u struci. Ovakvo negativno mišljenje o tome da obrazovanje ne može pružiti znanja i vještine neophodno za zaposlenje u najvećoj mjeri je uvriježeno kod učenika srednjih stručnih.

Tab. 4 Mišljenje mladih u kojoj mjeri njihovo obrazovanje može osigurati zaposlenje u struci

% mladih između 15 i 29 godina

	BiH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Nikako	10%	11%	7%
Neznatno	14%	15%	10%
Donekle	37%	37%	44%
U velikoj mjeri	27%	14%	26%
Ne zna	12%	13%	14%

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Mladi u BiH najviše su nezadovoljni tehničkom opremljenosti škola i fakulteta te praktičnom nastavom.

Kada je u pitanju zadovoljstvo ispitanika s različitim elementima obrazovanja, najveće nezadovoljstvo se pokazuje u slučaju tehničke opremljenosti škola i fakulteta (38%), ali i praktične nastave (37%).

Kada je u pitanju praktična nastava, tek jedna trećina mladih je imala iskustva s tim u vezi. U RS-u je procent osoba sa iskustvima praktične nastave (41%) značajno veći od onog u FBiH (33%).

30% mladih ima negativno mišljenje kada je u pitanju susretljivost administracije, 25% kada je u pitanju kvaliteta obrazovanja, dok 23% dovodi u pitanje stručnost nastavnika.

Tab. 5 Nezadovoljstvo studenata i đaka pojedinim oblastima obrazovanja

% đaka i studenata između 15 i 29 godina; Samo odgovori 'Vrlo nezadovoljan' i 'Nezadovoljan'

	BiH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Kvaliteta obrazovanja	25%	27%	20%
Stručnost nastavnika	23%	25%	21%
Susretljivost administracije	30%	30%	25%
Tehnička opremljenost	38%	39%	37%
Praktična nastava	37%	38%	33%

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Iskustvo mladih upozorava na potrebu reforme organizacije praktične nastave kao i njenog sadržaja.

Kvaliteta praktične nastave jedna je od tema o kojoj se diskutiralo na fokusnim grupama. Učesnici ističu njen značaj za buduće školovanje, stjecanje iskustva, a time i mogućnosti zaposlenja, te za uspješno obavljanje posla u određenoj struci. Međutim, većina njih ima prilično loša iskustva s obavljanjem prakse, dok jedan dio njih navodi kako uopće nisu imali organiziranu praktičnu nastavu u svojim školama ili na fakultetima. Oni koji jesu najčešće navode kako je broj časova praktične nastave nedovoljan, ističu kako ona nije odgovarajuće organizirana, te da se često svodi na obavljanje sporednih aktivnosti (čišćenje, održavanje, kuhanje kafe, sekretarski poslovi). Mali broj učesnika navodi da su zbog nemogućnosti dobivanja prakse u školi samoinicijativno provodili praksu, preko nekih organizacija ili privatnih poslodavaca.

„Kao po pehu, izostave ti baš one oblasti (u srednjoj školi, prim. ured.) koje ti trebaju za fakultet koji si planirao“ (Sarajevo, muško)

„Da imamo praksu vjerovatno bi nam bilo lakše pronaći zaposlenje“ (Sarajevo, žensko)

„Praktična nastava nije kvalitetna. Problem je u tome što danas mnogi đaci koji idu na praksu služe kao čistačice. To je stvarno tako i uopće nema veze sa njihovim usmjerenjem. Moja prijateljica je išla u ekonomsku, turistički smjer. Prala je prozore, a trebala je raditi na recepciji.“ (Bihać, žensko)

„Nisam bio zadovoljan kvalitetom prakse. Šefovi nisu puno objašnjavali i nisam mogao puno naučiti o tom poslu.“ (Vitez, muško)

„Što se tiče prakse na našem fakultetu bilo je ali ne nešto što bi se moglo primijeniti na radnom mjestu. To je više samo formalno odrađivanje.“ (Tuzla, muško)

„Ja sam sama sebi osigurala praktičnu nastavu u okviru jedne međunarodne organizacije studenata na fakultetu.“ (Mostar, žensko)

„Pa mi smo u školi većinom navijali viklere, nismo smjeli uzeti makaze u ruke i nismo mogli šišati, a ne znamo ni farbati i miješati kiseline.“ (Mostar, grupa s povratnicima, žensko)

„Ma nema prakse iako smo fizioterapeuti. Većinu stvari moramo sami, jer se svi ljute kad ih upitaš.“ (Mostar, grupa sa povratnicima, žensko)

„Ni načinom, ni kvalitetom, jednostavno ljudi nisu obrazovani i trebamo se zapitati načinom na koji su dobili diplome, a to opet sve uključuje novac. Nije stvar jesmo li mi inteligentniji od druge djece, nego je pitanje ko nas obrazuje i šta imamo od tog obrazovanja.“ (Mostar, grupa s povratnicima, žensko)

Na grupi s Romima je istaknuto da vrlo mali dio mlade romske populacije uspijeva naći neku vrstu zaposlenja nakon školovanja koje bi im osiguralo prihode. Nekolicina njih navodi da trenutno radi ili je radilo, te kako taj posao nije u vezi s onim za koji su se školovali. U vezi s tim, jedan učesnik komentira nalaz ankete koji govori kako polovina mladih koji se školuju imaju strah da će ostati nezaposleni, ističući kako to nije iznenađujuće posebno kada se radi o mladim Romima koji su svakako diskriminirani na tržištu rada. Zato ovaj učesnik naglašava kako je praktična nastava posebno važna za mlade Rome koji se školuju, koja bi im pored stjecanja kompetencije za obavljanje određenog posla pomogla i u stjecanju samopouzdanja, a samim tim i u pronalaženju adekvatnog posla.

„Slabo je ko zaposlen.“ (Tuzla, muško)

„Ja sam radio, ali mislim nisam radio šta sam završio. Radio sam kao konobar, jer sam morao da radim.“ (Tuzla, muško)

„Svaki normalan čovjek ima strah. Ja ako nisam kvalitetan tehničar i ako nisam imao praksu normalno je da ću se bojati izazova da budem tehničar bilo gdje. Znači treba što više prakse da bi čovjek mogao da biti siguran u svoje sposobnosti.“ (Tuzla, muško)

Najvažniji problemi u formalnom obrazovanju - percepcija i prioritizacija

Preopširni nastavni planovi, zatim nedostatak praktičnog pristupa i programa stipendiranja za mlade je na vrhu spiska prioriteta reforme obrazovanja.

Od ponuđenih mogućih opcija za reformu na polju formalnog obrazovanja, najveći broj ispitanika smatra da su 'preopširni nastavni planovi i programi' (34%) ono što je ophodno izmijeniti. Nakon toga, 'manjak prakse/praktičnog pristupa u nastavi' (19%), te 'nedostatak stipendiranja/kreditiranja' (14%) moguća su polja za usmjeravanje reformskih politika na polju formalnog obrazovanja.

Tab. 6 Šta je neophodno izmijeniti na polju formalnog obrazovanja?

% mladih između 15 i 29 godina

Broj ispitanika	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Preopširni nastavni planovi i programi	34%	34%	29%
Manjak prakse/praktičnog pristupa u nastavi	19%	21%	19%
Nedostatak stipendija/kreditiranja, naročito u visokom obrazovanju	14%	11%	15%
Odnos nastavnika prema učeniku/studentu	6%	7%	5%
Neadekvatna tehnička opremljenost	5%	3%	5%
Praksa naučno-istraživačkog rada koja nije u skladu s realnošću	5%	5%	5%
Nestručnost nastavnika i profesora	4%	3%	5%
Manjak dijaloga u učionici	3%	2%	4%
Nedostatak sadržaja o reproduktivnom zdravlju mladih	1%	2%	2%

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Ostali prisutni problemi vezani su za odnos nastavnika prema učenicima, nekvalitetnu nastavu, loše metode predavanja, njihovu nestručnost kao i pojavu mita i korupcije u obrazovnom sistemu.

Svi učesnici na fokusnim grupama slažu se da su preopširni nastavni planovi i programi, te nedostatak praktične nastave najznačajniji problemi u obrazovanju. Nastavni planovi i programi često su preopterećeni suvišnim sadržajima koji su irelevantni i zastarjeli, te nedostaje proučavanje suštinski važnih oblasti.

Pored toga, dio učesnika istakao je i problem odnosa profesora/nastavnika prema studentima/učenicima, nekvalitetnu nastavu, loše metode predavanja, njihovu nestručnost, te pojavu mita i korupcije u obrazovnom sistemu.

„Profesori nikako ne mogu da odbace stari način predavanja i da idu u korak sa vremenom. Njihov pristup je zastario. A ponašaju se kao mali bogovi.“ (Banja Luka, žensko)

„Ovdje na Ekonomskom fakultetu je profesor studentima uzimao novce... To je dugo trajalo. 10 godina.“ (Brčko, žensko)

Certifikat ili neka druga pismena potvrda o pohađanju praktične nastave mladima bi bila od koristi prilikom traženja zaposlenja, uz odgovarajuću promociju ovih certifikata poslodavcima.

Dio mladih Roma koji su završili srednju školu uopće nije imao organiziranu praktičnu nastavu, a oni koji jesu, ističu kako ona nije bila odgovarajuća i kako im nije omogućila stjecanje praktičnih znanja. Oni objašnjavaju kako se praktična nastava svodila samo na posmatranje onih koji su radili konkretne zadatke vezane za praktičnu primjenu određenih teoretskih znanja (bilo profesori u školi ili poslodavci kod kojih su obavljali praksu), bez mogućnosti da se i sami učenici oprobaju u obavljanju konkretnog radnog zadatka. Osim toga, istaknuto je kako je važno da mladi koji završe praktičnu nastavu dobiju i dokument koji bi to i potvrdio, jer bi im to pomoglo pri budućem zapošljavanju.

„Ne, nisam imao praktičnu nastavu“ (Tuzla, grupa sa Romima, muško)

„Previše je to opširno, previše je opširna teorija. Teorija pa teorija. Kada sam završio srednju tehničku školu koja se bavi sa svim tim kompleksnim materijama, istraživanjima, projektima, inovacijama, i kada sam dobio diplomu, ja nisam znao zavrnuti šaraf na ladicu.“ (Tuzla, grupa sa Romima, muško)

„Ja sam završila srednju krojačku školu. Imali smo 15-tak mašina za šivanje na praksi. Međutim, mi koji nismo znali da šijemo nismo smjeli koristiti te mašine. Profesorica nas nije naučila osnovnim stvarima, tj. zašto su makaze velike, zašto male. Znači nije nas naučila i ja sam se osramotila kasnije.“ (Tuzla, grupa sa Romima, žensko)

„Praksa nedostaje u velikoj mjeri. Međutim, majstor ne može da nam se posveti jer mora da radi. On nema ni vremena, a ni mogućnosti da objašnjava. Pored toga, problem je i u tome što ne dobijemo pismenu potvrdu o tome kakvu smo praksu prošli. Gdje god krenem da se zaposlim kaže nemaš iskustva, mada ja to imam, ali nemam čime dokazati. Nemam papir.“ (Tuzla, grupa sa Romima, muško)

Presudno je mijenjati svijest roditelja Roma o potrebi školovanja njihove djece.

Mladi Romi kao značajan problem ističu općenito neškolovanje romske populacije. U vezi sa tim, pojedini participanti ističu potrebu što većeg uključivanja romske djece u osnovne škole i izvještavaju o postojanju projekata vezanih za obrazovanje Roma, u kojima su i sami učestvovali kao edukatori. Dalje ističu kako je presudno prvenstveno mijenjati svijest roditelja o potrebi školovanja njihove djece, kako bi što veći broj njih i upisivalo djecu u osnovne škole, umjesto da ih šalju da prose.

Također, istaknuto je da je potrebno prvo poboljšati društveno-ekonomski položaj romske populacije, koji često nemaju ni „krov nad glavom“ niti osnove uslove za život, da bi se moglo govoriti o njihovom uključivanju u obrazovni sistem.

„Da bi se ta djeca uključila u obrazovni sistem potrebno je da se probudi svijest kod roditelja o značaju njihovog obrazovanja. Neće sama djeca, ako nemaju motivaciju roditelja. Niti jedno ovo dijete što je na semaforu, nije izašlo samo nego su ga otac i mati doveli. (Tuzla, grupa sa Romima, žensko)

„Mi smo prošle godine imali jedan projekt u Gradačcu. To je romsko naselje gdje niti jedno romsko dijete nije bilo uključeno u školu od oko 30-tak njih. Mi smo radili sa njima u jednoj improviziranoj školi kako bi ih pripremili za uključenje u obrazovni sistem. Najbolji učinak se postigne radom u zajednici. Znači, ne da odvlačimo djecu u školu nego da su djeca tu u zajednici.“ (Tuzla, grupa sa Romima, žensko)

„Bitna stvar je da 99% Roma živi u katastrofalnim uslovima. U 2008. godini većina kuća je bez struje i vode... Kako će on završiti školu kad nema nikakvih uslova.“ (Tuzla, grupa sa Romima, muško)

Na fokusnoj grupi s predstavnicima nevladinih organizacija u Sarajevu spomenuto je kako je važno materijalno osposobiti škole i fakultete za obavljanje kvalitetne prakse (radne učionice, laboratoriji i sl.). Nadalje, poslodavci se trebaju, uz pomoć studentskih servisa i organizacija, više uključiti u pružanje mogućnosti mladima da obavljaju praksu i tako stječu praktično radno iskustvo. Predstavnik nevladine organizacije koja se bavi problemima osoba s onesposobljenjem, ističe potrebu uvođenja novih sadržaja u školski sistem, koji bi bili namijenjeni osobama s teškoćama u razvoju i koji bi olakšali pronalazak zaposlenja za ovu populaciju.

„Sigurno je da plan i program po kojem se sada radi ne odgovara zahtjevima tržišta, tako da se mi danas spremamo na fakultetu za nešto, što nam sutra neće trebati. Mislim da bi se trebala uraditi korekcija planova i programa u svakom slučaju, a manjak prakse da i ne spominjem. Mislim da bi poslodavci, kroz studentske organizacije, mogli vidjeti koristi u tome da organiziraju praktičnu nastavu.“ (Sarajevo, grupa sa predstavnicima omladinskih NVO, muško)

„Trebalo bi više budžetskih sredstava usmjeriti ka laboratorijima, ka samom praktičnom radu unutar formalnog obrazovanja. Ako će samo biti učenje kako teoretski trebamo nešto uraditi, onda imamo veliki problem.“ (Sarajevo, grupa sa predstavnicima NVO, muško)

„Definitivno bih navela modernizaciju kao izazov.“ (Sarajevo, grupa sa predstavnicima NVO, žensko)

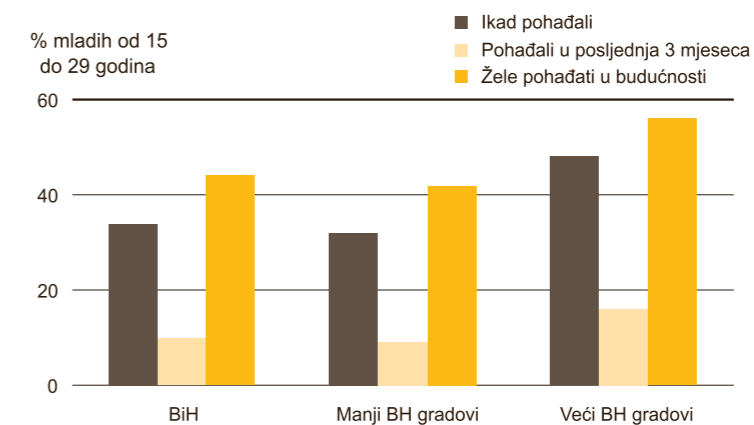
Neformalno obrazovanje

Većina mladih ne učestvuje u neformalnom obrazovanju što dovodi u pitanje kvalitetu ponude ovih oblika obrazovanja te stavlja velike izazove pred politike cjeloživotnog učenja.

Kada je u pitanju neformalno obrazovanje, tj. participacija u kursovima i treninzima koji nisu u programu redovnog obrazovanja, rezultati dobiveni istraživanjem upozoravaju na to da je ovaj segment obrazovnog procesa krajnje nerazvijen. Čak dvije trećine ispitanika nije nikada pohađala neki kurs ili trening van redovnog obrazovanja, a tek 11% njih se obrazovalo na takav način u posljednja 3 mjeseca.

Učestvovanje u programima neformalnog obrazovanja značajno je određeno tipom naselja u kojem žive mladi te vrstom njihovog formalnog obrazovanja. Naime, mladi iz ruralnih dijelova i oni koji pohađaju srednje stručno obrazovanje značajno manje pohađaju kurseve i treninge koji su van redovnog obrazovanja.

Graf. 10 Stopa učešća u kursovima ili treninzima koji nisu u programu redovnog obrazovanja

Izvori: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Na pitanje da li u njihovom mjestu/zajednici postoji mogućnost prekvalifikacije, tj. obuke za rad u struci za koju se nisu direktno školovali, manji dio mladih na fokusnim grupama navodi da ju je moguće dobiti, mada je tek nekolicina njih znala imenovati ko pruža takav vid obuke (najčešće pri školama). Također, mali je dio njih lično završio neki vid obuke za rad u struci za koju se nisu školovali.

Većina mladih smatra da im prekvalifikacija neće u većoj mjeri povećati šanse za zaposlenjem. To mišljenje potvrđuju činjenicom da je na tržištu rada ipak veća potražnja za visokom stručnom spremom. Osim toga, većina je njih skeptična o kvaliteti prekvalifikacije koja se može dobiti u BiH. Naime, učesnici objašnjavaju kako nije rijedak slučaj 'kupovine diploma', bez ikakve obuke i polaganja ispita.

Neformalno obrazovanje i prekvalifikacija suviše su skupi za većinu mladih, što je osnovni razlog za nizak nivo pohađanja.

Učesnici nisu sigurni ni koliko je certifikat koji se dobije uopće priznat od strane budućih poslodavaca. Oni koji su imali iskustvo s ovim vidom obuke izvještavaju kako je prekvalifikacija

često skupa i plaća se i po nekoliko hiljada konvertibilnih maraka, što smatraju kao glavni razlog zašto se mladi u većoj mjeri ne odlučuju na takav korak. Rijetki učesnici smatraju da prekvalifikacija može biti korisna, te kako bi i oni sami bili spremni ulagati novčana sredstva u takav vid obuke, ali samo ukoliko bi im to garantiralo dobivanje posla.

„Ja upravo idem vanredno i mnogo se plaća. Treba biti maksimalno finansijski potkovan da bi to mogli priuštiti sebi.“ (Vitez, muško)

„Ovo je privatno i plaća se. Dobije se certifikat, ali ne znam koliko je priznat.“ (Doboj, žensko)

„Ja sam to u medicinskoj školi htjela da pohađam. Ali to košta najmanje 2.000 – 2.500 KM, a niko mi ne garantuje posao.“ (Tuzla, žensko)

„Ne može više ni da se prekvalifikuje bez par hiljada maraka.“ (Trebinje, muško)

Vlade bi trebale kao partnere prihvatiti nevladine organizacije koje pružaju različite vidove neformalnog obrazovanja za razvoj ovog sektora. Prvi korak za to je mapiranje postojećih usluga i njihovo akreditiranje.

Vežano za mogućnosti prekvalifikacije, predstavnici nevladinih organizacija izdvajaju problem ne postojanja zakonskih okvira kojima bi se regulirala ova oblast obrazovanja. U Trebinju napominju kako postoje organizacije koje pružaju prekvalifikaciju, ali kako je neophodno omogućiti priznavanje te obuke mladim ljudima. To bi se moglo osigurati ukoliko bi zavodi za zapošljavanje nudili takve programe obuke, ali finansijske mogućnosti zavoda nisu dovoljne za tako nešto. S tim u vezi, neophodno je da vlada prihvati nevladine organizacije koje pružaju različite vidove neformalnog obrazovanja kao partnere u ovoj oblasti.

„Još uvijek nema zakonskih okvira. Treba da se radi na tome da privatni sektor ili udruženja izdaju prepoznate certifikate kako bi radnicima pružali različitu vrstu obuke. Zavodi za zapošljavanje nemaju kapacitet da samostalno nude ove usluge... Vi možete dobiti određene vještine kroz neformalni sektor, ali vam ga neće priznati.“ (Trebinje, grupa sa predstavnicima NVO-a, muško)

„Šta bi se moglo kroz strategiju za mlade uraditi jeste da vlast podrži nevladine organizacije da rade na neformalnom obrazovanju, da li je to nešto vezano za razvoj karijere ili PR sposobnosti, nešto što je zanemareno tokom formalnog obrazovanja.“ (Sarajevo, grupa sa predstavnicima NVO-a, muško)

Romi nisu dovoljno informirani o tome koje im se mogućnosti nude kada je riječ o prekvalifikaciji. Predstavnici ove populacije oslobođeni su plaćanja prekvalifikacije organizirane unutar srednjih stručnih škola u Tuzlanskom kantonu, odnosno kako te troškove pokriva kantonalno Ministarstvo obrazovanja. Stoga je značaj nevladinih organizacija i aktivnog uključivanja mladih Roma u aktivnosti nevladinog sektora vrlo važna, jer na taj način se povećava informiranost i pruža mogućnost aktivnog uključivanja u sistem obrazovanja ali i druge sfere od javnog značaja.

„Svaka škola nudi takvu vrstu prekvalifikacije samo je u pitanju novac, jer nemaju svi da plate.“ (Tuzla, muško)

„Ja lično mislim da je bitna informacija. Uvjeren sam da nevladin sektor dosta toga može postići i da mi možemo ostvariti naš interes. Na primjer, malo ko zna da smo oslobođeni plaćanja 60 maraka koje sada pokriva ministarstvo. Vrlo je važno da znamo na koja vrata da pokucamo, da trebamo biti uporni, trebamo znati izlobirati, a ništa to nećemo postići ako sjedimo u sobi među četiri zida i ako ne uzmemo knjigu.“ (Tuzla, muško)

„Ali ne znamo hoće li to ministarstvo odobriti. Tebi hoće, ali možda meni neće. Ja znam slučajeva gdje nisu odobrili.“ (Tuzla, žensko)

„Mislim da je informacija veoma bitna. Ja sam imao priliku da naučim kako radi jedna nevladina organizacija i to mi sada pomaže. Prije toga sam mislio da su ljudi na vlasti nedodirljivi. Dok danas ja znam da sam ja država i ja sam zajednica. Znači ja sam taj koji može doprinijeti promjeni.“ (Tuzla, muško)

Mobilnost u visokom obrazovanju

Mobilnost i razmjena studenata među univerzitetima značajno može unaprijediti kvalitetu obrazovanja, s tim da su politike u ovoj oblasti uvjetovane rješavanjem ključnih problema. Do tada mladi će uglavnom razmišljati o univerzitetima u inostranstvu.

Jedan dio učesnika fokusnih grupa smatra da bi se kvaliteta obrazovanja poboljšala ukoliko bi postojala mogućnost praćenja nastave na različitim fakultetima i univerzitetima (bez administrativnih prepreka) u toku studija. Oni ističu kako bi to bilo korisno samo pod uvjetom da su profesori koji predaju na drugim fakultetima kvalitetni i stručni, te da su pristupačni i na raspolaganju studentima za vrijeme predavanja i van njih.

Međutim, veći dio njih s rezervom razmišlja o ovom načinu praćenja nastave na fakultetima i univerzitetima. Naime, učesnici generalno imaju prilično negativan stav prema profesorima u BiH za koje tvrde da nisu dobri predavači, pa smatraju da se uvođenjem praćenja nastave na različitim fakultetima ne bi ništa značajno promijenilo. Značajnu prepreku za mlade koji bi bili zainteresirani za ovaj vid nastave, učesnici vide u nedostatku finansijskih sredstava koje bi izdvojili za putne troškove ili smještaj, s obzirom na ukupnu društveno-ekonomsku situaciju. I na kraju, neki od učesnika dodaju kako bi bio teško izvodiv ovakav vid praćenja nastave u i onako neadekvatnim uvjetima na bh. fakultetima.

„Mislim da bi bilo bolje kad bi se otišlo i negdje vani, u Novi Sad i slično. Ne samo u BiH nego i vani, mislim da bi bilo bolje.“ (Brčko, žensko)

„To je u Bosni sve isto. Jedino ako bi bilo moguće otići negdje u Njemačku ili Austriju.“ (Bihać, muško)

„To ne bi bilo loše. Međutim, kad uzmemo standard studenata, to ostaje nemoguće.“ (Bihać, žensko)

„To bi izazvalo živu konfuziju u sistemu. Bila bi prevelika potražnja za neke fakultete, a neki bi se mogli i zatvoriti.“ (Sarajevo, žensko)

Programi razmjene studenata kao i volonterske prakse u drugim sredinama odlične su metode za profesionalni razvoj mladih, te bi osnivanje fonda koji bi mladima pružio podršku za učešće u ovakvim programima i aktivnostima bilo od velikog značaja.

Predstavnici NVO-a iz Sarajeva navode kako mladi trebaju biti mobilniji u svom obrazovanju ne samo radi stjecanja kvalitetnijeg obrazovanja nego i radi ličnog razvoja i osamostaljivanja. Stoga, neophodno je u većoj mjeri omogućiti mladima programe razmjene. Volontiranje u drugim sredinama također može značajno doprinijeti njihovom profesionalnom razvoju. U tom smislu bi osnivanje fonda koji bi osiguravalo mladima odlazak na druge univerzitete i fakultete bilo od velikog značaja.

„Ja mislim da je zbog ličnog razvoja važno izaći iz svoje sredine. Smatram da bi svako ko studira, trebao da studira i na drugom univerzitetu, kako bi gradilo vlastitu samostalnost.“ (Sarajevo, grupa sa predstavnicima NVO-a, žensko)

„Potrebno je pružiti priliku za volontiranje i stažiranje, tj. 'internship'. Pružiti mladima mogućnost da odu u neki drugi grad ili zemlju.“ (Sarajevo, grupa sa predstavnicima NVO-a, žensko)

Karakter organiziranja učenika i studenata u cilju poboljšanja obrazovanja

Utjecaj na sadržaj nastave i odnos nastavnika prema učenicima, te poboljšanje materijalnih uvjeta u školama i fakultetima razlozi su za organiziranje učenika i studenata. Ove inicijative su rijetke.

Učesnici na fokusnim grupama nisu imali previše iskustva sa organiziranjem različitih inicijativa učenika ili studenata u cilju poboljšanja obrazovanja. Oni koji jesu, navode kako su to bile različite peticije za uvođenjem prakse, za uvođenje dodatne nastave, smanjivanjem broja časova određenih predmeta, poboljšanjem uvjeta u školi ili fakultetu. Upućivali su i žalbe na nastavnike koji su primali mito ili imali nekorektan odnos prema učenicima/studentima.

Učesnici izvještavaju i o pozitivnim i o negativnim ishodima rješavanja ovakvih inicijativa, u zavisnosti od težine zahtjeva koje su postavljali. Tako žalbe na smjenjivanje profesora najčešće nisu imale uspjeha, ali su na grupama iznijeti i primjeri pozitivnih rezultata – dobivanjem dodatne nastave, poboljšavanje odnosa nastavnika/profesora prema učenicima/studentima (provođenjem evaluacijskih upitnika za ocjenjivanje rada nastavnika/profesora).

„Samo u slučaju jednog predmeta smo postigli promjenu. Dobili smo malo bolju praksu. Ali i to je nešto za početak.“ (Sarajevo, žensko)

„Mi smo potpisivali peticiju za promjenu profesora fizičkog jer nam je postavljao nerealne zahtjeve. Potpisivale su četiri generacije, ali nikakva promjena se nije desila.“ (Bihać, žensko)

Na grupi predstavnika NVO-a učesnici također tvrde kako ne postoji organiziranost kod učenika/studenta, nezainteresiranost za promjene koje bi dovele do poboljšanja u obrazovnom procesu, ali i neinformiranost o tome na koji način učenici mogu pokrenuti određene inicijative.

„Ima profesora, posebno onih mladih, koji rade u savjetu učenika, koji nam pomažu. Međutim, ima starijih profesora koji, kad mi dođemo na sjednicu upravnog odbora škole oni nas pitaju šta ćete vi ovdje, a prema statutu škole mi imamo pravo prisustvovati sjednicama upravnog odbora škole. Mi imamo problema sa tim profesorima, ne može ti on ništa učiniti, ali ti ćeš doći kod njega na čas i onda dolazi do problema.“ (Trebinje, grupa s predstavnicima NVO-a, muško)

„Mislim da su mladi neorganizovani, a drugo i nezainteresovani. Ima mali procent ljudi koji žele da se uključe. Oni se mogu organizovati, postati masovni da bi ih ozbiljno shvatili, jer kad bi cijela škola skočila, oni bi to morali uraditi, ne mogu reci neće. Nisam ja za to da se lomi škola, ali ne govorim samo o srednjim školama, nego uopšte o omladinskim inicijativama.“ (Trebinje, grupa s predstavnicima NVO-a, muško)

„Mislim da nisu dovoljno upućeni u svoja prava. Ne znaju koje mogućnosti imaju.“ (Trebinje, grupa s predstavnicima NVO-a, muško)

Zakon o studentskom organiziranju uveo bi red na fakultete i jasno odredio ulogu udruženja i vijeća studenata čime bi njihova pozicija bila znatno unaprijeđena.

Predstavnici NVO-a iz Sarajeva izvještavaju o postojanju udruženja studenta koji imaju funkciju posrednika između studenata i uprava fakulteta, zastupajući interese mladih. Neophodno je da se ove organizacije pri školama i fakultetima aktiviraju, da se izaberu adekvatni predstavnici koji bi animirali mlade da se što više uključuju u inicijative kako bi dobili podršku javnosti i doveli do pozitivnih promjena. Da bi se ovo dogodilo, potrebno je donijeti potrebnu regulativu, tj. zakon o studentskom organiziranju. Jedan učesnik izvještava o tek formiranom studentskom parlamentu kao krovnom tijelu svih matičnih studentskih organizacija fakulteta.

„Postoji udruženje studenata koje ne funkcioniše i ne ispunjava svrhu. Imamo problem apatičnosti mladih, imamo ljude koje to ne zanima, koji se postavljaju tako da negiraju značaj udruženja.“ (Sarajevo, grupa s predstavnicima NVO-a, muško)

„Sva ta udruženja studenata su registrovana kao udruženja građana i bilo koja tri pojedinca mogu osnovati takvo udruženje. Zakon o studentskom organizovanju omogućio bi da studenti međusobno biraju studente koji ih predstavljaju“ (Sarajevo, grupa s predstavnicima NVO-a, žensko)

„Zašto je važno da udruženja studenata postoje? Ljudi koji rade u udruženjima postepeno kreiraju leaderske sposobnosti. Nauče kako da vode jedan sastanak, kako upravljaju grupom od 100-200 ljudi. Sutra ce ti ljudi biti predstavnici vlasti i oni ce na ovaj način steći vještine koje ce im sutra biti neophodne da preuzmu leaderske uloge.“ (Sarajevo, grupa s predstavnicima NVO-a, muško)

Stipendiranje

Tek 7% učenika i studenata prima neku stipendiju za školovanje koja u većini slučajeva ne prelazi 200 KM.

Tek 7% učenika i studenata, i to 9% u FBiH i 5% u RS, prima neku stipendiju za školovanje. U većini slučajeva se radi o općinskoj stipendiji. U najvećem broju slučajeva radi se o stipendijama od 100 do 200 KM (54%) ali i o manjim od 100 KM (25%).

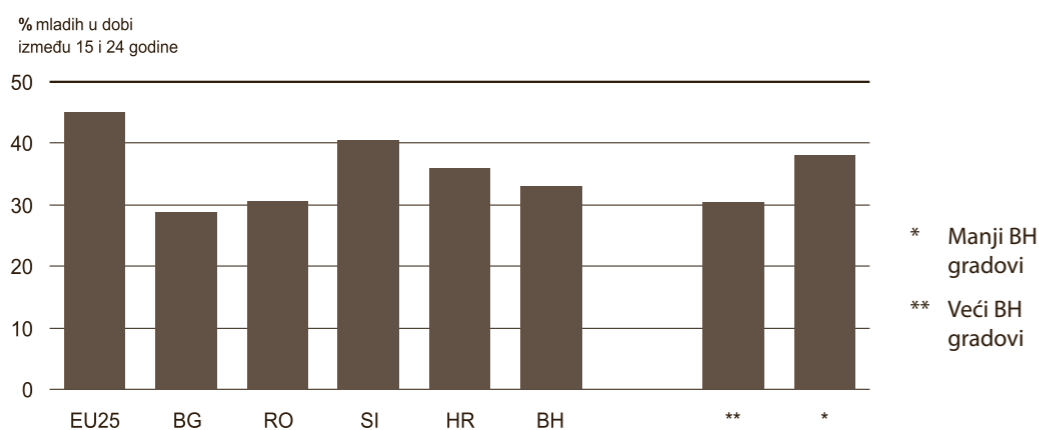
→ Položaj na tržištu rada

Stopa učešća u radnoj snazi

Stopa učešća mladih u radnoj snazi nešto je niža od prosjeka zemalja novih članica EU-a, a za 10% niža od prosjeka starih članica

Izuzev Italije, Grčke, Belgije i Luksemburga, sve ostale 'stare članice' Evropske unije za oko 10% su iznad BiH kada je u pitanju stopa učešća mladih u radnoj snazi (Radna snaga mladih, tj. zaposleni i nezaposleni, izražena kao procent ukupne populacije mladih). Nadalje, sa stopom od 33% BiH je ispod prosjeka zemalja novih članica EU-a za oko 3% kada je u pitanju učešće u radnoj snazi.

Graf.11 Stopa učešća mladih u radnoj snazi

Izvori: Eurostat (2007), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008), BH agencija za statistiku

S razlikom u učešću u radnoj snazi između muškaraca i žena od 14% u korist muškaraca, što je dvostruko više u odnosu na prosjek u 12 novih članica EU-a, žene u BH još su samo u boljem položaju od žena u Turskoj i Latviji.

Ako uporedimo stopu učešća muškaraca i žena u radnoj snazi vidjet ćemo da je razlika između dva spola u BiH daleko iznad prosjeka ostalih evropskih zemalja. Naime, s razlikom od 14% u korist muškaraca BH je o ovom pitanju samo ispod Latviji i Turske. U skandinavskim zemljama, Holandiji i Islandu ova razlika je zanemariva, a u nekim ide i u korist žena. U 12 novih članica EU-a ova razlika je na nivou ispod 8%, što je skoro dvostruko manje od razlike u učešću između muškaraca i žena u BiH.

Graf.12 Stopa učešća mladih muškaraca i žena u radnoj snazi

Izvori: Eurostat (2007), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008), BH agencija za statistiku

Mišljenje o mogućnostima na tržištu rada

Mogućnosti na tržištu rada krajnje su nepovoljne za mlade uz prepreke kao što su korupcija i nepotizam, otvorena diskriminacija, a za one koje posao traže prvi put, i zahtjevi poslodavca za radnim iskustvom.

Mladi na fokusnim grupama uglavnom procjenjuju da su mogućnosti zaposlenja u BiH vrlo nepovoljne, što govore i njihova loša iskustva koja su imali prilikom traženja posla. Učesnici koji nisu zaposleni navode da uglavnom aktivno traže posao, a do informacija o poslu dolaze na različite načine – preko oglasa i konkursa na internetu, u novinama, preko Biroa za zapošljavanje, pa i putem neformalnih razgovora sa svojim prijateljima.

„Svakim danom šanse su sve manje i manje, pogotovo za mlade osobe.“ (Brčko, žensko)

„Tražila sam posao, ali nigdje nisam dobila konkretan odgovor“ (Doboj, žensko)

„Javljam se na oglase, natječaje po novinama, slušamo radio, idemo na razgovore...“ (Mostar, muško)

„Preko prijatelja i poznanika dolazim do informacija o poslu.“ (Brčko, žensko)

Mladi ističu kako se većina konkursa objavljuje samo radi formalnosti, tj. kako su već rezervirani za neke pojedince koju su uspjeli 'naći vezu' i dobiti posao neformalnim putem. To potkrepljuju činjenicom da poslodavci najčešće ne objašnjavaju razloge odbijanja kandidatima. Učesnici koji su zaposleni uglavnom su i sami dobili posao preko veze, ističući još jednom kako je to najsigurniji način dolaženja do posla.

„Ja tražim posao već 2 i po godine. Radila sam prije toga godinu i po. Konstantno pratim sve konkurse i svaki dan kupujem sve moguće novine, pratim i predajem. Međutim, uvijek dobijem negativan odgovor, jer vjerovatno čim izađe konkurs već neko radi na tom mjestu.“ (Vitez, žensko)

„Često, kada negdje i izađe neki konkurs regularno, neko je već prethodno i primljen“ (Brčko, muško)

„Oni kažu samo evo dokumenti, te i te osobe su se prijavile na konkurs, primili smo tu i tu osobu i ništa. Vraćamo vam sve vaše dokumente. Nisam uložila žalbu, ali nemaš više snage. Ja mislim da to apsolutno ne bi imalo efekta...” (Vitez, žensko)

„Preko veze sam i sam dobio posao” (Vitez, muško)

„Ja mislim da je to zato što vlada korupcija i nepotizam. Odmah se to dijeli na osnovu toga ko su mu roditelji. Konkursi se daju radi formalnosti. Konkurs traje, a već se zna ko je primljen na posao.” (Trebinje, muško)

„Nakon školovanja sam se javljao na sve moguće konkurse iz struke, međutim smatram da korupcija određuje pravila kao i rodbinske veze, kako uglavnom kod nas sve to ide”. (Doboj, muško)

Osim korupcije, kao problem sa kojim se mladi susreću prilikom zapošljavanja, učesnici ističu i manjak radnog iskustva što je jedan od glavnih uvjeta za dobivanje posla, a kojeg nisu imali prilike ranije steći. Poslovi koje je moguće dobiti bez radnog iskustva su najčešće niskokvalificirani, malo plaćeni, te ne zadovoljavaju potrebe mladih ljudi koji su se školovali za određenu struku, posebno onih koji su završili više škole i fakultete.

„Ja sam ratna generacija i slabo se šta učilo, slabo je bilo prakse. Iako sam završio tu školu, nemam iskustva.” (Doboj, muško)

„Neće da te zaposle ako nemaš radnog iskustva.” (Sarajevo, muško)

„Ja sam sad završila fakultet, i svi traže 2, 3 godine radnog iskustva, a ja nemam niti jedan dan. Biće mi teško naći posao.” (Brčko, žensko)

„Završila sam ekonomiju i nikad me nisu primili. Gdje god da sam konkurisala u javnoj ustanovi, traži se bar godina radnog iskustva. To je osnovno na konkursu” (Mostar, žensko)

Nalaz ankete koji govori o tome da značajan broj mladih ljudi koji nisu zaposleni, a radno su sposobni, ne traži posao, mladi objašnjavaju činjenicom da su mogućnosti zaposlenja sve lošije, tako da je većina njih nakon ličnih negativnih iskustava izgubila volju za daljim traženjem posla. Osim toga, dio problema vide i u samim mladima koji nemaju adekvatan odnos prema radu, te ni ne pokušavaju naći posao i žive ‘na grbači roditelja’.

“Ako neko neće da stekne radne navike onda ga je teško natjerati da radi.” (Bihać, muško)

„I već gubim i nadu i veliki sam pesimista što se tiče zapošljavanja. Imam puno kolegica koje su isto tako kao ja završile fakultet. Rade u butiku, slažu robu” (Vitez, žensko)

„Ima ih još koji su roditeljima na grbači. Meni je lično besmisleno da se neko nalazi u neugodnoj situaciji, a ne čini ništa da je popravi. Njemu to ništa ne znači jer on ne zna drugačije.” (Brčko, muško)

„Kad pogledam generalno, ljudi žive od danas do sutra.” (Banja Luka, muško)

Kada je riječ o mogućnostima mladih Roma na tržištu rada, kao značajnu prepreku za zapošljavanje participanti Romi navode predrasudu u društvu koja se odnosi na to da Romi ne žele raditi kao i to da oni nisu sposobni za obavljanje određenih poslova. U vezi sa tim, jedan participatant izvještava o svom negativnom iskustvu koje je doživio prilikom konkuriranja za posao policajca. On navodi kako je i pored toga što je imao sve potrebne uvjete za poziciju na koju je konkurirao – stručnu školsku spremu, dobre rezultate na testiranju i pozitivan stav na razgovoru za posao, ipak nije primljen s obrazloženjem kako ne može obavljati taj posao jer je romske nacionalnosti.

“1996. godine završio sam tehničku školu i bio sam pismen mladić. Prijavio sam se na konkurs u policiji MUP-a kantona gdje sam prošao sve testove, ali nisam dobio posao. Nisam mogao, rekli su mi u lice da ‘ne mogu biti policajac u ovom gradu jer sam iz romskog čopora’” (Tuzla, grupa s Romima, muško)

Participanti Romi, koji su aktivni članovi NVO-a, i ovdje ističu značaj nevladinih organizacija čije je djelovanje vezano za problematiku Roma, tvrdeći da se jedino organiziranjem mladih Roma i njihovim inicijativama za zapošljavanje putem nevladinih organizacija može postići napredak u smislu većeg zapošljavanja ove socijalno ugrožene kategorije.

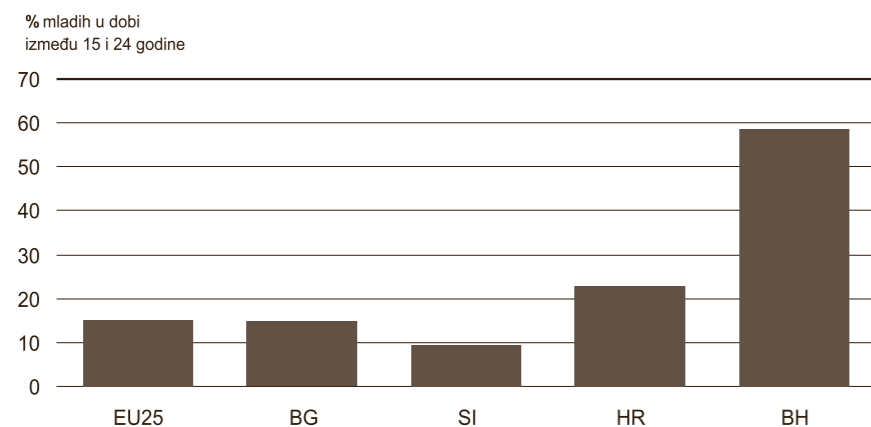
Stopa nezaposlenosti

Krajnje visoka stopa nezaposlenosti mladih u BiH (58,5%, gotovo 4 puta više nego u zemljama Evropske unije), i pogotovu stopa nezaposlenosti žena (63%), najbolje prikazuju položaj BH mladih u odnosu na vršnjake iz drugih zemalja. Iz prostog razloga jer ostavlja utjecaj na sve ostale segmente položaja mladih, nezaposlenost stavlja pred donosioce odluka jedan od najvećih političkih izazova.

Stopa nezaposlenosti mladih u dobi između 15 i 24 godine koja je iznosila 59% u 2007. godini upozorava na kritičan položaj mladih ljudi u BH u odnosu na njihove vršnjake u svim drugim evropskim zemljama. Stopa nezaposlenosti u EU-25 iznosi oko 15% što je za skoro 5 puta manje nego u BH. Ovo pogotovo važi za žensku populaciju ove dobi jer je stopa nezaposlenosti za 7,5% veća u odnosu na populaciju muškaraca. Razlika između spolova u drugim evropskim zemljama nigdje ne dostiže ovaj nivo, izuzev Hrvatske, Portugala i Španije.

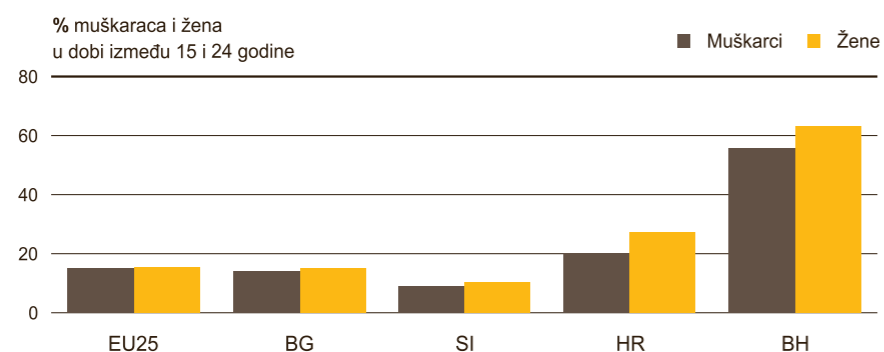
Nezaposlenost ukupne populacije (15+) u EU-25 iznosi oko 7%, a u BH oko 30%. Grafikon 15 predstavlja omjer nezaposlenosti mladih (15-24) u odnosu na nezaposlenost populacije starije od 24 godine. Naprimjer, na svaku nezaposlenu osobu od 25 i više godina u SR Njemačkoj dođe 1,4 nezaposlena osoba u dobi od 15 do 24 godine. U BiH ovaj omjer iznosi 1 : 2,4 što je na nivou EU-25. Posebno se izdvajaju Velika Britanija, Švedska, Norveška i Luksemburg gdje na jednog starijeg nezaposlenog dolaze 4 ili više nezaposlenih mladih.

Graf.13 Stopa nezaposlenosti mladih

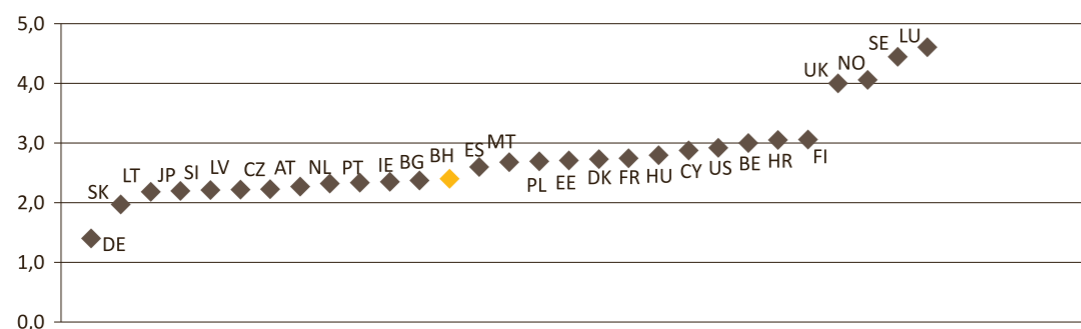
Izvori: Eurostat (2007), BH agencija za statistiku (2007)

Graf.14 Stopa nezaposlenosti mladih muškaraca i žena

Izvori: Eurostat (2007), BH agencija za statistiku (2007)

Graf.15 Omjer stope nezaposlenosti mladih (15 - 24) naspram stope nezaposlenosti odraslih (25+)

Izvori: Eurostat (2007), BH agencija za statistiku (2007)

Nezaposlenost je uzrok socijalnih anomalija, prepreka formiranju porodice i reprodukciji, te osnovni razlog za napuštanje zemlje.

Mladi se slažu da nezaposlenost nosi negativne posljedice na život mladih, naročito ako je ta nezaposlenost dugoročna. To se negativno odražava na njihov cjelokupan život i psihičko zdravlje jer nezadovoljstvo i teška finansijska situacija dovodi do opće apatije i depresije, alkoholizma i narkomanije, ili drugih psihičkih teškoća. Nezaposlenost doprinosi i tome da se mladi upuštaju u kriminalne radnje kako bi došli do prihoda.

Osim toga, značajan dio mladih ističe da zbog dugoročne nemogućnosti zaposlenja mladi u BiH sve više razmišljaju o odlasku iz zemlje, a i dio učesnika na grupama je izjavio da su spremni napustiti BiH ukoliko bi im se ukazala mogućnost da odu u inostranstvo i pokušaju naći posao. A nekoliko njih navodi da su i sami imali prilike raditi neke sezonske poslove u susjednim zemljama. Dio učesnika kao posljedicu koju nosi nezaposlenost za mlade, ističe i nemogućnost osnivanja bračne zajednice i porodice.

„Nezaposlenost uzrokuje nemogućnost zasnivanja porodice. Žene se teže odlučuju da rađaju. Neki se odlučuju i na kriminal.“ (Tuzla, žensko)

„Depresija.“ (Bihać, žensko)

„Odlazak iz zemlje. Kriminal.“ (Bihać, muško)

„Narkomanija, alkoholizam, kriminal.“ (Brčko, muško)

„Ostaju bez mogućnosti zasnivanja porodice“ (Brčko, žensko)

„Mislim da će budućnost biti još teža. Jednostavno BiH ne teži nekom napretku, samo unazad ide.“ (Mostar, žensko)

„Ja studiram i čim završim planiram u otići i živjeti u inostranstvu.“ (Mostar, žensko)

„Pa teško je. Nastaju svađe i nezadovoljstvo.“ (Tuzla, muško)

Sektori zaposlenja mladih

U većini slučajeva mladi se zapošljavaju kao konobari, trgovci, prosvjetni i fizički radnici, a u rijetkim slučajevima u javnom sektoru.

Mladi u većini slučajeva obavljaju poslove u trgovini i ugostiteljstvu. Naime, svaka treća mlada osoba zaposlena je u ovom sektoru. Nakon toga, slijede sektori obrazovanja, kulture i zdravstva (14%), te zanatstvo (10%) i građevinske i komunalne djelatnosti (8%). Karakteristično je da vrlo mali broj mladih pronalazi zaposlenje u državnoj administraciji (2%).

Javni sektor je vrlo primamljiv za mlade jer nudi sigurnost i solidne uvjete, što se u privatnom sektoru obično ne može očekivati.

Većina mladih je mišljenja da su u sektorima obrazovanja, kulture, zdravstva i socijalne zaštite najbolji uvjeti rada za mlade osobe jer se radi o poslovima koje povezuju s osiguranjem, adekvatnim radnim vremenom i relativno dobrom plaćom.

S druge strane, zaposlenje u ovim sektorima najčešće zahtijeva visoku stručnu spremu, pa su za veći dio mladih nepristupačni. Građevinarstvo, iako sektor s najvećom ponudom (što smatraju i

za ugostiteljstvo), participanti izdvajaju kao najnepovoljniji za rad mladih ljudi zbog fizičkih uvjeta, najčešćim neprijavlivanjem radnika i niskim dnevnicama i plaćama. Uvjetima za radu u sektorima ugostiteljstva i trgovine također procjenjuju kao loše jer je i tu česta pojava neprijavlivanja radnika. Manji dio participanata navodi da nema velike razlike u uvjetima na radu između spomenutih sektora odnosno da su uvjeti svuda jednako loši.

„Radim nacrno. U ugostiteljstvu.“ (Vitez, muško)

„Ja mislim da je najbolje u javnom sektoru. Prednosti su to, recimo radno vrijeme. Za razliku od ove prve grupe, ovdje je striktno izrečeno koliko traje smjena i koliko im je plaćeno. (obrazovanje, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita)“ (Bihać, muško)

„To je ono što kažu 'bauštela' (građevinarstvo i komunalne djelatnosti). Radi se za 20 maraka danas, dokad se vidi, uz salamu i kruh.“ (Bihać, muško)

„Zanimanja kojih najviše treba su u ugostiteljstvu i građevinarstvu“ (Vitez, žensko)

„Mislim da su u većini tih privatnih sektora uvjeti više-manje loši.“ (Vitez, muško)

„Kad se neko zaposli u državne firme, tu ima i povoljne uvjete za rad.“ (Vitez, žensko)

„Tu vam je sve dobro, i radno vrijeme i plate.“ (obrazovanje, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita) (Brčko, muško)

„Osigurani ste znači, i sve vam je tu. Nema rada nacrno.“ (obrazovanje, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita) (Brčko, žensko)

„Super je u javnim ustanovama, ali u privatnim nema pravila. Plata je nikakva, osiguranja nema i ako se spomene dobiješ otkaz.“ (Mostar, grupa sa povratnicima, muško)

„Ja radim u MUP-u i taj sam posao dobila preko veze. Slažem se da su u državnim firmama najbolji uvjeti.“ (Mostar, grupa s povratnicima, žensko)

Neformalno tržište rada

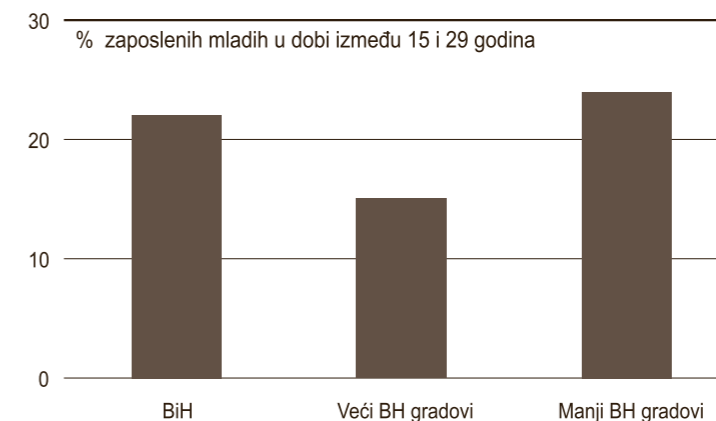
Svaka peta zaposlena mlada osoba nema potpisan ugovor s poslodavcem. Ovako mjereno neformalno tržište rada razotkriva i činjenicu nešto većeg omjera 'rada nacrno' u FBiH (23%), u odnosu na RS (16%).

22% mladih koji su zaposleni, 19% muškaraca i 24% žena, nema nikakav ugovor s poslodavcem. Većina zaposlenih ima ugovor na neodređeno (54%) ili na određeno vrijeme (18%). Neformalno tržište rada mladih je značajno veće u FBiH nego u RS-u. U prvom entitetu 24% mladih nema ugovor s poslodavcem, a u drugom 17%.

U prosjeku, mlade osobe dvije trećine radnog staža provedu kao prijavljeni, a jednu trećinu kao neprijavljeni.

U prosjeku, mlade osobe s radnim iskustvom do 30 godina starosti, dvije trećine radnog staža provedu kao prijavljeni, a jednu trećinu kao neprijavljeni. Osobe iz gradskih sredina, u prosjeku imaju više radnog staža nego osobe iz seoskih sredina, muškarci više od žena, oni s fakultetom više od osoba sa srednjom školom, a mladi u RS-u više od onih u FBiH.

Graf.16 Veličina neformalnog tržišta rada - udio zaposlenih osoba koje na svom glavnom poslu nisu potpisale nikakav ugovor s poslodavcem

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Loše mogućnosti zapošljavanja prisiljavaju mlade na 'rad nacrno', premda u nekim slučajevima ni ugovor ne predstavlja sigurnost i ne garantira osnovna prava na radnom mjestu.

Navedeni nalaz koji govori da oko 20% mladih koji su stalno zaposleni nema nikakav ugovor s poslodavcem odnosno rade 'nacrno', nije realan za participante jer smatraju da je taj procent znatno veći. Participanti objašnjavaju da mladi nemaju drugog izbora pa pristaju na rad bez ugovora, s obzirom na loše mogućnosti za zaposlenjem, što potvrđuju participanti koji su zaposleni, ali nisu prijavljeni.

Osim toga, dio participanata procjenjuje kako je u današnjim uvjetima na tržištu rada sve manje važno imati ugovor s poslodavcem s obzirom na to da većina poslodavaca zloupotrebljava radnike, bez obzira na to jesu li prijavljeni ili nisu, kroz neplaćeni prekovremeni rad, nemogućnost dobivanja slobodnih dana, niske plaće i sl. Ipak, većina se slaže da su posljedice rada nacrno negativne za pojedinca jer gube godine radnog staža, a osim toga ne uplaćuju im se doprinosi za penziono i zdravstveno osiguranje.

Mladi na svim fokusnim grupama ističu lošu socijalnu i politiku tržišta rada, loše zakone o radu i njihovo neprimjenjivanje, te loš odnos poslodavaca prema uposlenicima.

„Kad se zaposliš, jako je teško sa poslodavcima. Iskorištavaju te kako stignu“ (Banja Luka, muško)

„Radite probno dva ili tri mjeseca i onda vas on ne plati i drugog nađe.“ (Bihać, muško)

„Tek sam počeo raditi. Nisam ni pitao za ugovor i osiguranje. Ni obećanje nisam tražio. A šta ću, treba mi posao, trebaju mi pare.“ (Vitez, muško)

„Bitno je, jer šta ćeš za stare dane. Mislim mladi smo, ali treba računati.“ (Vitez, žensko)

„Poslodavci ne osiguraju radnika odmah. To je dodatna obaveza koju oni ne žele da imaju. Loša tržišna politika, loša kompletna politika koja reguliše zakon rada, znači to je problem. Ove inspekcije koje kontrolišu firme su jako podmitljive. I ovi to iskorištavaju. Ja poznajem malo firmi koje rade iole regularno.“ (Vitez, muško)

„I dan danas radim na crno. Čitav sam život na crno radio. Jer ne možeš drugačije. Ti si tu manji od makova zrna jer ti je u interesu da zaradiš tu neku dnevnicu, ili platu i da te on zadrži i za slijedeći mjesec.“ (Brčko, muško)

„Nemaš pravo biti bolestan, nemaš nikakvo pravo. Nemaš pravo uzeti slobodan dan, ništa. Nemaš pravo glasa. I da si osiguran, ništa se ne mijenja i nemaš nikakva prava.“ (Trebinje, muško)

„Ljudi moraju pristati iz potrebe. Kad biste rekli poslodavcu svoj zahtjev, mislim da bi vas otpustio, jer ima ljudi koji će raditi na crno. Znači svako se čuva, pogotovo oni koji imaju dijete, svi će raditi samo da imaju prehraniti porodicu.“ (Mostar, žensko)

Usklađenost obrazovanja s radnim mjestom

Manje od pola zaposlenih mladih radi na poslovima za koje su se školovali, što ukazuje na značajne nedostatke znanja i vještina potrebnih za obavljanje posla. Procent ovih osoba je mnogo manji u RS-u nego u FBiH.

28% mladih je izjavilo da njihovo radno mjesto nije u vezi s obrazovanjem koje su kompletirali, dok 41% njih radi na poslovima za koje su se školovali. 29% mladih obavlja poslove koji su djelomično u vezi sa njihovim obrazovanjem. Procent onih koji rade izvan struke značajno je veći u RS-u (42%) nego u FBiH (18%), što govori o izrazitoj neusklađenosti obrazovnog sistema s potrebama na tržištu rada u prvom entitetu.

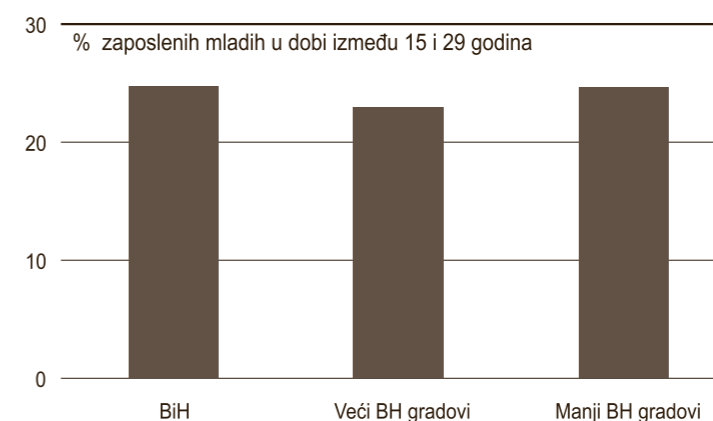
Osobe koje završavaju srednje stručno obrazovanje u najvećoj mjeri ne uspijevaju se zaposliti na poslovima za koje su se školovali.

Nivo obrazovanja uvjetuje rad u struci na način da osobe s višim nivoom obrazovanja mnogo češće pronalaze posao u struci. Osobe koje završavaju srednje stručno obrazovanje u najvećoj mjeri ne uspijevaju se zaposliti na poslovima za koje su se školovali.

Pored problema sa znanjima i vještinama na radnom mjestu, zapošljavanje na pozicije za koje se nisu školovali povećava vjerovatnoću učešća u neformalnom tržištu rada, te negativno utječe na visinu mjesečnih ličnih primanja.

Zapošljavanje na pozicije za koje se nisu školovali ostavlja na mlade višedimenzijalan učinak. U tom smislu osobe čije zaposlenje nije u vezi s obrazovanjem mnogo češće ostaju neprijavljeni, te sa znatno manjim mjesečnim prihodima od osoba koje su se školovali.

Graf.17 Omjer zaposlenih mladih koji smatraju da se nisu školovali za posao na kojem rade

Izvor: Komisija i GTZ, Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Veći dio učesnika na fokusnim grupama ne očekuje da će naći posao u struci, mada ističu kako to zavisi od oblasti za koju se školuju ili su se školovali. Tako srednjoškolci koji su pred upisom na fakultete i više škole, sve više razmišljaju o tome koju će višu školu/fakultet upisati, upravo uzimajući u obzir koja su to tražena zanimanja. U vezi sa tim nekolicina njih je istakla potrebu za provođenjem sistematskog istraživanja tržišta rada koje bi pokazalo koja su to zanimanja. Istovremeno, potrebno je pružiti podršku za profesionalnu orijentaciju u osnovnim i srednjim školama.

„Teško da ću se zaposliti u struci“ (Brčko, žensko)

„To sve zavisi od smjera, po mom mišljenju. Za oblast elektrotehnike se uvijek može naći posao, zato što je jako malo ljudi završava. Međutim, društvene nauke, ekonomiju i sve ostalo mnogo ljudi završava i logično je da ne mogu svi raditi svoj posao.“ (Sarajevo, muško)

„Ja sam jedini iz mog odjeljenja, koji je počeo raditi nešto vezano za ekonomiju, znaci vezano za tu moju struku.“ (Doboj, muško)

„Ja znam da ću ja morati upisati fakultet za kojim postoji potreba. Najžalosnije je što sam htjela ići na pravni fakultet. To mi je želja oduvijek.“ (Bihać, žensko)

„Prebacio sam se u učiteljsku jer se učitelji traže“ (Doboj, muško)

„Mislim da je važno uraditi praksu profesionalne orijentacije počevši od osnovne i srednje škole pa do fakulteta. Paralelno sa tim, potrebno je raditi istraživanje tržišta. Ukoliko se na tržištu traži određeni kadar da se odgovori na tu potrebu.“ (Tuzla, muško)

Kada je riječ o potrebi reforme obrazovanja u cilju usklađivanja s potrebama tržišta rada, na grupama sa predstavnicima NVO-a u Sarajevu i Trebinju, istaknuta je nedovoljna povezanost i nekoordiniran rad obrazovnih ustanova sa zavodima za zapošljavanje i statistiku.

Oni smatraju da je neophodno uvesti mehanizme kojima bi se mogle utvrditi realne potrebe na tržištu rada, pa u skladu s tim podacima organizirati obrazovni sistem, gdje bi svaki fakultet primao tačno određen broj studenata u skladu s mogućnostima i potrebama na tržištu rada, što je uobičajena praksa u drugim zemljama Evrope.

Traženje posla

Mladi u prosjeku provedu godinu dana od kompletiranja škole, tj. studija do prvog zaposlenja.

Rezultati istraživanja pokazuju da zaposlene osobe u prosjeku provedu oko 11 mjeseci od kompletiranja škole, odnosno studija do prvog zaposlenja. Ovo je prosjek kako za muškarce, tako i za žene, te za osobe iz gradskih i vangradskih sredina. Ono što uvjetuje dužinu traženja posla nakon završene škole jeste nivo obrazovanja na način da osobe s fakultetom u prosjeku provedu 5 mjeseci tražeći posao, dok osobe sa srednjom školom provedu 12 mjeseci.

Minimalna plaća

Minimalna plaća koju bi mladi koji su nezaposleni prihvatili u prosjeku iznosi 469 KM.

50% mladih prihvatilo bi plaću u iznosu od 200 do 450 KM, njih 43% od 500 do 750, a svega 7% mladih bi tražili plaću veću od 800 KM.

Iznos minimalne prihvatljive plate značajno varira s obzirom na nivo obrazovanja. Tako bi osobe s srednjom stručnom školom prihvatile platu u prosječnom iznosu od 459 KM, dok osobe s fakultetom u prosjeku smatraju da je plaća u iznosu od 577 KM prihvatljiva.

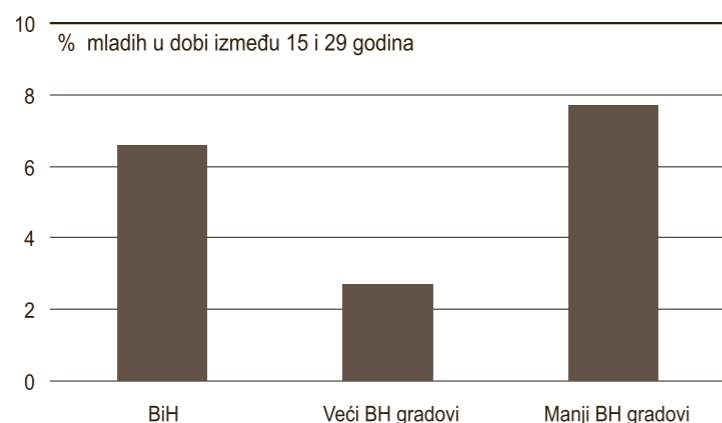
Mobilnost na tržištu rada

Tek svaka deseta osoba u dobi od 16 do 30 godina ima iskustvo rada u drugim sredinama u BiH izvan općine vlastitog prebivališta. Ova vrsta mobilnosti u velikoj mjeri zavisi od dostupnosti i kvaliteta radnih mjesta, a znatno manje od drugih faktora.

Svega 6% mladih u dobi od 16 do 30 godine je radilo izvan svoje općine neko vrijeme. Njih svega 3% radilo je duže od godinu dana. Studenti i učenici su gotovo bez iskustva rada u drugim općinama, dok je 11% osoba koje su trenutno zaposlene radilo u drugim općinama, te 7% onih koji su nezaposleni. Zanimljivo je da ne postoji razlika između muškaraca i žena kada je u pitanju ova vrsta mobilnosti, a isto važi za građane RS-a i FBiH.

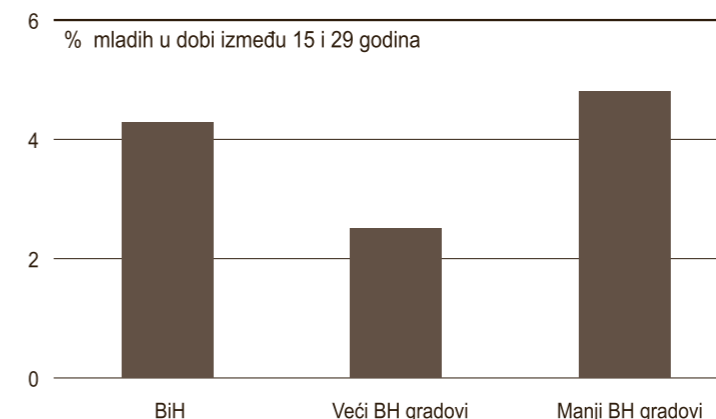
Mladi iz manjih sredina u BiH nešto češće odlaze u druge gradove u odnosu na one iz većih sredina. 4% mladih ima iskustvo rada u inostranstvu.

Graf.18 Mladi koji su radili izvan svoje općine

Izvor: Komisija i GTZ, Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.19 Mladi koji su radili izvan BiH

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Većina mladih na grupama navodi da bi bili spremni raditi u nekoj drugoj općini izvan općine prebivališta, ističući kako bi mladi općenito trebali biti mobilniji u traženju posla. Međutim, kao glavnu prepreku te mobilnosti vide u nedostatku finansijskih mogućnosti mladih, pa s te strane zaključuju da bi se mladi u većoj mjeri zapošljavali izvan svoje općine, ukoliko bi im to radno mjesto osiguralo dovoljnu zaradu kojom bi mogli podnijeti troškove puta ili smještaja, što najčešće nije tako.

„Sve zavisi od plate. Ja ne mogu otići u Krupu za neku minimalnu platu. Kako da plaćam stan.“ (Bihać, žensko)

„Ne bi bio problem za neku dobru platu, al ne za neku minimalnu platu.“ (Vitez, muško)

„Ja imam par koleginica sa fakulteta koje su diplomirale i nisu još našle posao i spremne su da odu raditi bilo gdje.“ (Doboj, žensko)

„Zašto da ne. Samo da budem prijavljen, da imam neki normalan posao.“ (Banja Luka, muško)

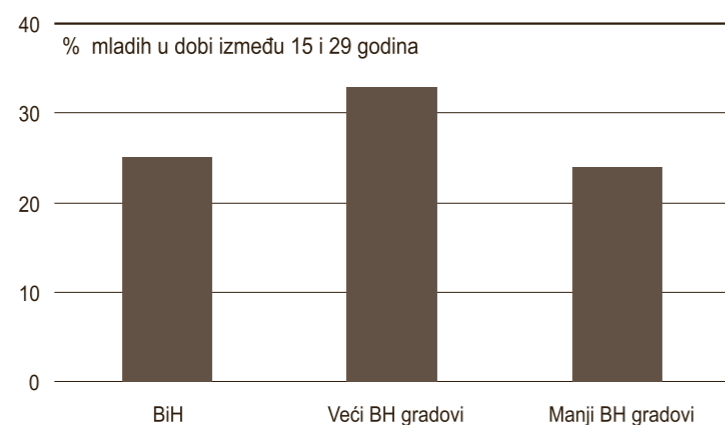
'Zlostavljanje' na radnom mjestu

Svaka četvrta mlada osoba svjedoči o iskustvima zlostavljanja na radnom mjestu koje je ostavilo posljedice po duševno i fizičko zdravlje njih samih ili njihovih kolega.

Muškarci i žene podjednako svjedoče o ovim iskustvima, dok nezaposlene osobe znatno češće navode ovakva iskustva (36%) u odnosu na zaposlene (22%), i ostale koji nisu aktivni (26%).

Ovakva iskustva znatno su prisutnija u većim gradovima nego u manjim.

Graf.20 Mladi koji su, kroz radno iskustvo, bili svjedoci nekog oblika zlostavljanja na poslu koje je ostavilo posljedice na duševno i tjelesno zdravlje njih samih ili njihovih kolega.

Izvor: Komisija i GTZ, Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Prisutna diskriminacijska praksa na tržištu rada prema mladim ženama negativno utječe na reprodukciju i formiranje porodice. Pored toga, zapošljavanje po političkoj podobnosti prisutno je u svim sredinama koje smo posjetili u okviru istraživanja.

Participante na fokusnim grupama pitali smo koja je to kategorija mladih koja je posebno diskriminirana prilikom zapošljavanja i na radnom mjestu. Na svim grupama mladi tvrde da su to mlade djevojke koje planiraju udaju i porodicu odnosno one koje su se tek udale i još uvijek nemaju djecu. Mladi navode kako je na razgovorima za posao, pitanje poslodavca „Planirate li udaju ili djecu?“ postalo uobičajeno.

Osim toga, većina ističe i važnost privlačnog fizičkog izgleda kod mladih djevojaka, pa smatraju da i s tog aspekta dolazi do diskriminacije jer poslodavci često pri zapošljavanju prednost daju atraktivnim i dotjeranim djevojkama, nego djevojkama koje imaju potrebne kvalifikacije i radno iskustvo (posebno u ugostiteljstvu).

Pored toga, istaknut je problem zapošljavanja po političkoj osnovi, tj. kako su na tržištu rada diskriminirani oni koji ne pripadaju vladajućoj političkoj opciji.

Korumpiranost i diskriminacija pri zapošljavanju

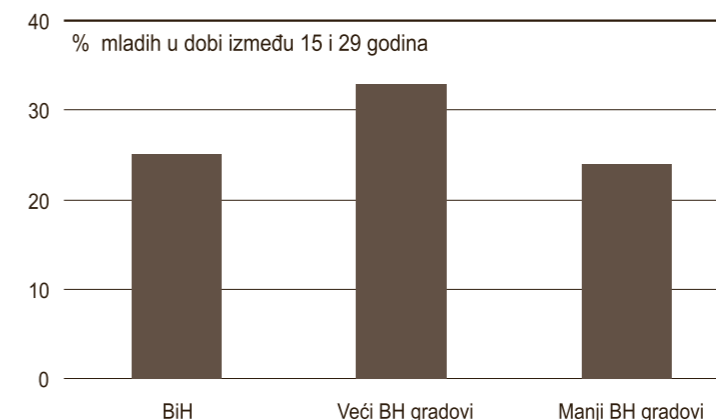
Svaka druga mlada osoba svjedoči, direktno ili indirektno, o podmićivanju ili kupovini radnog mjesta.

Činjenica da je svaka druga mlada osoba čula ili direktno svjedočila kupovini radnog mjesta, tj. davanju finansijske nadoknade kako bi se dobila određena pozicija ili radno mjesto, ostavlja dugoročne negativne posljedice na karakter zapošljavanja. Naime, ovakva iskustva kreiraju javno mnijenje koje smatra da je položaj na tržištu rada uvjetovan finansijskim i drugim mogućnostima za podmićivanje, a ne radnim sposobnostima i vještinama.

Gotovo svi mladi smatraju da u njihovoj sredini postoji praksa podmićivanja da bi se dobio posao.

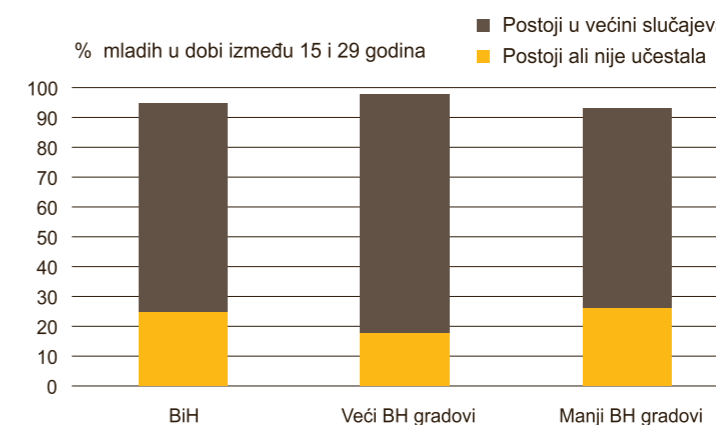
Ovakvo mišljenje je jasno vidljivo iz odgovora na pitanje o učestalosti podmićivanja kako bi se dobio posao bilo u javnoj administraciji i državnoj službi i privatnim firmama. Gotovo svi mladi smatraju da ovakva praksa postoji.

Graf.21 Mladi koji direktno ili indirektno svjedoče o podmićivanju ili kupovini radnog mjesta

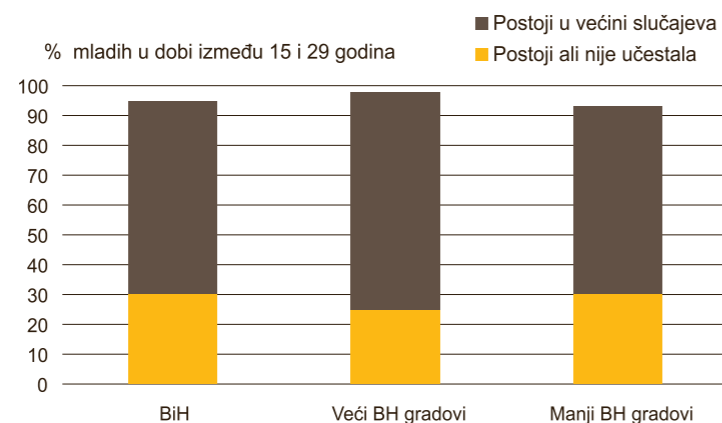
Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.22 Percepcija podmićivanja kako bi se dobio posao u javnoj administraciji

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.23 Percepcija podmičivanja kako bi se dobio posao u privatnim firmama

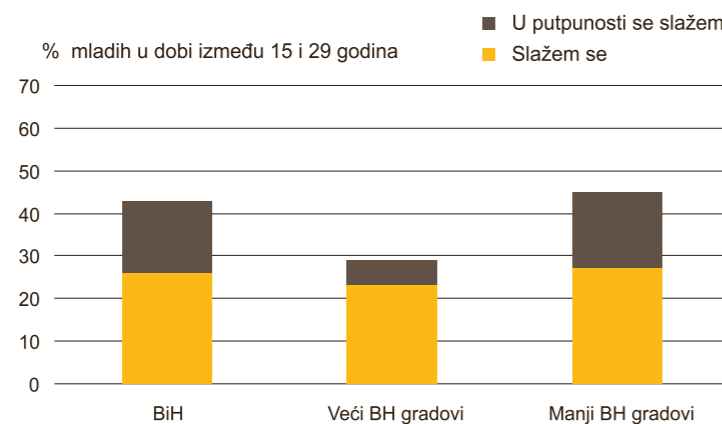

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Gotovo svaka druga žena smatra da se prema ženama i djevojkama vrši određena diskriminacija na tržištu rada

Svaka treća mlada osoba smatra da se prema ženama i djevojkama vrši određena diskriminacija na tržištu rada (npr. poslodavci radije zapošljavaju muškarce nego žene, žene su manje plaćene nego muškarci itd.). Ovo je mišljenje značajno učestalije kod žena (46%) nego kod muškaraca (23%), te u FBiH (36%) nego u RS-u (32%).

Graf.24 Percepcija o postojanju diskriminacije prema ženama i djevojkama na tržištu rada

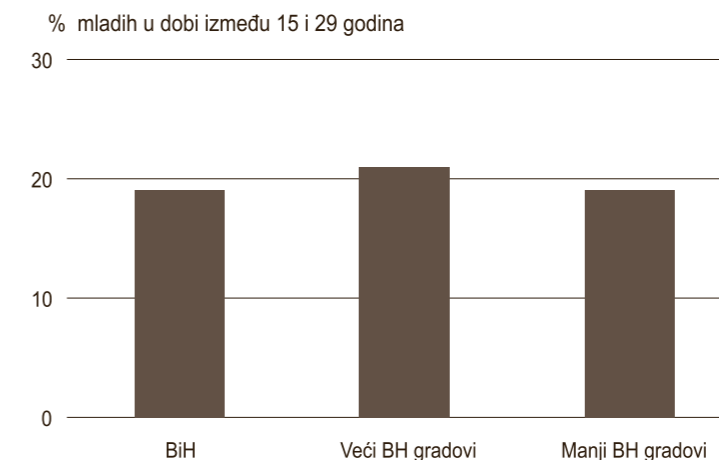
Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Vladini programi za zapošljavanje

Premda su populacija s najvećom stopom nezaposlenosti, mladi se do sada nisu mogli osloniti na vladine programe kako bi pronašli zaposlenje: Svega 1% mladih u dobi od 16 do 30 godina učestvovalo je u nekom od vladinih programa za zapošljavanje.

19% mladih čulo je za neki od vladinih programa za zapošljavanje. Upoznatost s ovim programima jednaka je u RS-u i FBiH. Kada se radi o participaciji u vladinim programima za zapošljavanje, rezultati istraživanja pokazuju još poražavajuće stanje. Naime, svega 1% mladih u dobi od 16 do 30 godina je učestvovalo u ovim programima. Ovaj rezultat govori o tome da se mladi, premda populacija s najvećom stopom nezaposlenosti, do sada nisu mogli osloniti na vladine programe kako bi pronašli zaposlenje.

Graf.25 Poznavanje vladinih programa za zapošljavanje

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Manji broj učesnika fokusnih grupa informiran je o postojanju vladinih programa za zapošljavanje i to se uglavnom odnosi na program zavoda za zapošljavanje. Radi se o programu zapošljavanja mladih s visokom stručnom spremom kao pripravnika na godinu dana, gdje vlada, preko zavoda, subvencionira poslodavce za svakog zaposlenog.

Pojedini participanti napominju da ovaj program može pomoći zapošljavanju mladih koji imaju visoku stručnu spremu, prvenstveno što im je omogućeno stjecanje radnog iskustva. Oni koji se zaposle preko ovog programa uglavnom ne ostaju na tom radnom mjestu poslije isteka pripravničkog staža, ali mogu steći značajno iskustvo.

„Jedan je projekt zapošljavanja mladih sa visokom školskom spremom gdje zavod za zapošljavanje sufinansira godinu dana odrađivanje pripravničkog staža sa 600 KM poslodavca.“ (Tuzla, žensko)

“Znači, svaki privatnik koji je zaposlio nekoga sa biroa dobijao je određenu sumu novca samim tim što je njega zaposlio sa biroa.“ (Doboj, muško)

„Ja sam čuo da biro za zapošljavanje daje određeni iznos za zaposlenje. Radi se o jednokratnom zaduženju ili o ulaganju osnovnih sredstava da bi proširili kapacitete i da bi zaposlili mlade.“ (Banja Luka, muško)

„Znam za program čije je cilj da mladi sa visokom stručnom spremom odrade pripravnički staž. Samo se pridaje značaj visokoj stručnoj spremi. Šta je sa ostalima?... Nisam čuo da je neko od njih ostao tu da radi kada istekne vremenski rok stažiranja.“ (Brčko, muško)

Preduzetništvo

Jedna od tri mlade osobe bi bile voljne pokrenuti vlastiti biznis.

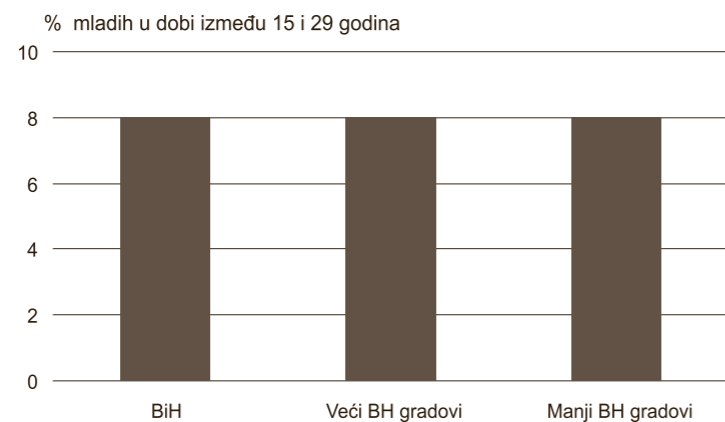
8% mladih je do sada pokušalo pokrenuti vlastiti biznis. Što je bilo i rješenje za jedan broj osoba koje su trenutno zaposlene: Oni koji su trenutno zaposleni značajno češće bi pokrenuli biznis (13%) u odnosu na one koji su nezaposleni (7%) ili neaktivni (8%).

Značajan broj mladih bio bi voljan pokrenuti vlastiti biznis (41%), ali većini njih je potrebna podrška od samog početka (38%). Stanovnici većih gradova su značajno više naklonjeni privatnom preduzetništvu od osoba u manjim sredinama (50% vs 38%), kao i muškarcu u odnosu na žene (45% vs 35%).

Dvije od tri nezaposlene osobe smatraju da bi im određen poslovni trening bio od koristi

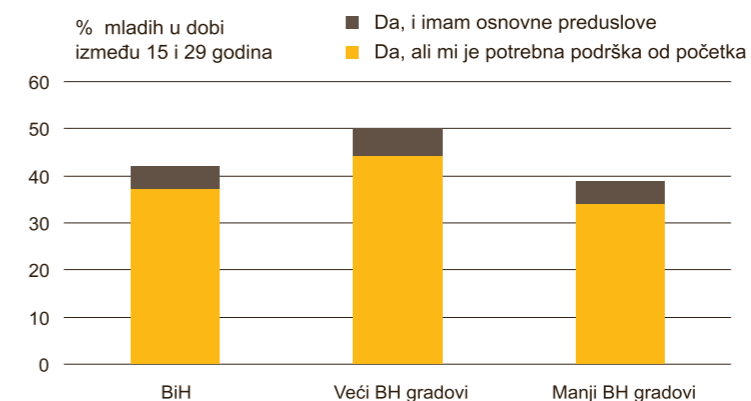
8% mladih je u prošlosti pohađalo neki poslovni seminar za mlade osobe. Za većinu njih (79%) taj je seminar bio u izvjesnoj mjeri koristan. Pored toga, 62% mladih smatra da bi im određen poslovni seminar bio od koristi. Ovo mišljenje najviše je zastupljeno kod nezaposlenih osoba.

Graf.26 Mladi koji su pokušali pokrenuti vlastiti biznis

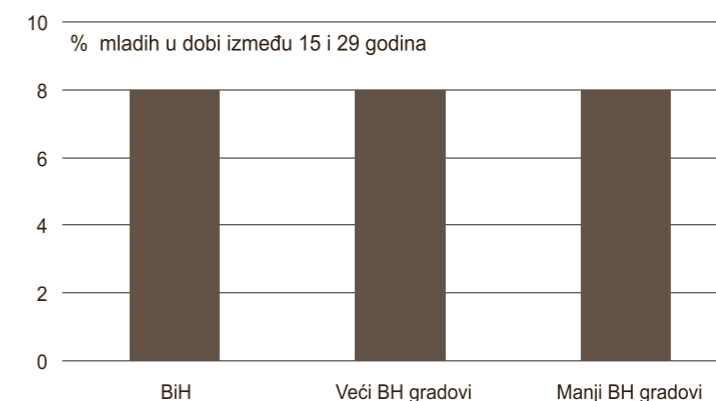
Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.27 Mladi koji su voljni pokrenuti vlastiti biznis

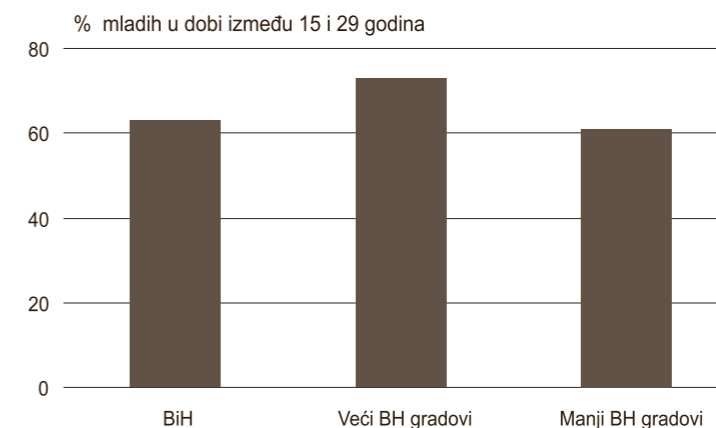
Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.28 Mladi koji su pohađali neki poslovni seminar

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.29 Mladi koji smatraju da bi im određeni poslovni trening bio od koristi

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Poljoprivreda i turizam jesu oblasti u kojima mladi više značajan potencijal za preduzetništvo i zapošljavanje mladih

Na pitanje koji bi bili njihovi prijedlozi za podršku preduzetništvu, mladi na grupama navode različite sektore u koje bi bilo poželjno ulagati sredstva za njihov razvoj. Tako navode poljoprivredu i turizam jer smatraju da ove dvije grane privrede imaju veliki potencijal za razvoj u BiH. Osim toga, neki ističu i važnost ulaganja u sport i sportiste koji općenito nisu dovoljno podržani.

“U poljoprivredu i razvoj sela treba ulagati. Mislim da je poljoprivreda prava stvar jer sve sad ide u grad, a poljoprivrede nema.” (Doboj, muško)

“Da posadimo jagode, pa da ih plasiramo na lokalno tržište.” (Tuzla, grupa sa Romima, žensko)

“Druga stvar bi bio turizam. Treba razvijati seoski turizam i mislim da bi se Bihać i ova naša regija puno razvijala. Treba razvijati razne izlete. Imamo puno toga u Bihaću. Imamo taj kulturni i turistički kapacitet i sad to samo treba gurati i širiti dalje.” (Bihać, žensko)

„U sport treba više ulagati, a najviše u omladinske selekcije.” (Banja Luka, muško)

→ Socijalni položaj**Prihodi**

Jedna četvrtina mladih u dobi između 16 i 24 godine živi u domaćinstvima čiji ukupan prosječan mjesečni prihod ispod 430 KM, tj. 60% prosječnog prihoda ukupne populacije (713 KM).

Mladi u domaćinstvima s niskim prihodima mjesečno raspolažu dvostruko manjim finansijskim sredstvima nego što je prosjek u svim domaćinstvima.

Mjesečni prihodi su značajno veći u gradskim nego u seoskim sredinama, te u FBiH u odnosu na RS.

Svaki drugi mladi muškarac i svaka treća žena na određen način doprinose kućnom budžetu.

Jedna četvrtina mladih u dobi između 16 i 24 godine živi u domaćinstvima čiji je ukupan prosječan mjesečni prihod ispod 60% prosječnog prihoda ukupne populacije. Na osnovu rezultata istraživanja utvrdili smo da prosječan mjesečni prihod svih domaćinstava iznosi 753 KM, te možemo zaključiti da 25% mladih živi u domaćinstvima s mjesečnim prihodima ispod 450 KM.

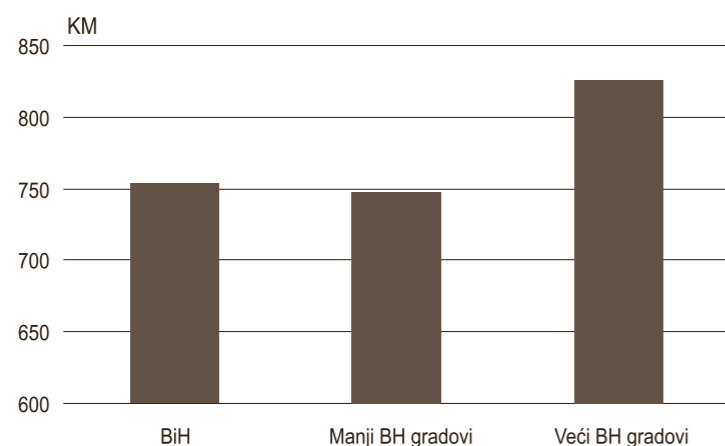
Prosječni mjesečni prihodi značajno su veći kod gradskih u odnosu na seoska domaćinstava. Također, domaćinstva u FBiH imaju nešto veći prihod nego domaćinstva u RS-u.

Mladi u domaćinstvima s niskim prihodima raspolažu gotovo dvostruko manjim finansijskim sredstvima nego što je prosjek u svim domaćinstvima. Pored toga, mladi u manjim sredinama i ruralnim krajevima raspolažu značajno manjim prihodima nego mladi u većim i gradskim sredinama. Također, muškarci u prosjeku raspolažu s više sredstava od žena.

42% mladih u dobi od 16 do 30 godina doprinosi kućnom budžetu. 23% redovno i 19% povremeno. Značajno je istaći da muškarci češće doprinose budžetu u odnosu na žene (50% vs 32%).

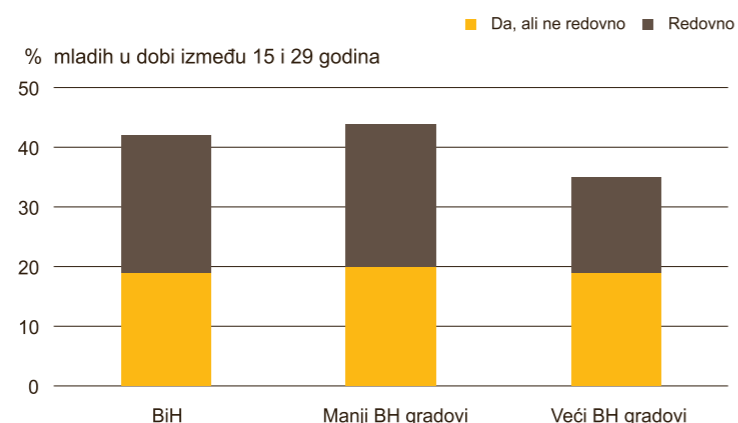
Plaće (89%), poljoprivredne aktivnosti (24%) i penzije (20%) tri su najznačajnija izvora prihoda za većinu domaćinstava. Pored toga, u 11% domaćinstava to je novac ili pomoć u vidu robe od rođaka i prijatelja u zemlji ili inostranstvu.

Graf.30 Prosječni mjesečni prihodi domaćinstva

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.31 Mladi članovi domaćinstva koji doprinose kućnom budžetu

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Socijalna pomoć

Tek 7% mladih koji žive u domaćinstvima s niskim prihodima primaju određenu vrstu socijalne pomoći.

Populacijska grupa mladih koji žive u posebno teškim životnim uvjetima prvenstveno su mladi koji se ne školuju i ne rade, niti su im roditelji zaposleni, zatim mladi bez jednog ili oba roditelja, mladi čiji su roditelji s niskim nivoom obrazovanja, mladi Romi i osobe s onesposobljenjem.

„To su oni koji ne rade i koji ne idu u školu. Poslije osnovne ili srednje odmah prekidaju obrazovanje.“ (Bihać, muško)

„To su mladi bez roditelja.“ (Brčko, muško)

„Nacionalne manjine, pogotovo Romi. Ti ljudi takođe jako teško dolaze do zaposlenja.“ (Banja Luka, žensko)

“Neobrazovani ljudi, bez srednje ili fakulteta“ (Mostar, žensko)

„Osobe sa onesposobljenjem jer teško dolaze do posla“ (Trebinje, muško)

Participantima navode različite strategije i načine za koje vjeruju da ugrožene kategorije mladih koriste u borbi protiv siromaštva – pokušavaju naći bilo kakav posao, najčešće sezonske ili honorarne prirode, one sretnije pomažu članovi porodice koji žive u inostranstvu i sl.

Učesnici vjeruju da veliki broj mladih zbog tako loših uvjeta u kojima se nalaze, izlaz pokušava pronaći baveći se prosjačenjem, ‘kopajući po kontejnerima’ ili se bave kriminalnim radnjama. Uz to dodaju, da zbog teške društveno-ekonomske situacije mladi sve više padaju u očaj i odaju se alkoholu, drogama i sl.

Štednja

13% mladih, i to 16% u FBiH i 11% u RS-u, uspijeva svaki mjesec u kontinuitetu uštedjeti određeni iznos novca.

Formiranje porodice i iskustvo rješavanja stambenog pitanja

20% mladih od 16 do 29 godina vjenčano je.

Većina mladih nije u bračnoj zajednici. Kako se većina njih još uvijek školuje, formiranje porodice je vjerovatno u drugom planu. Oni koji su izašli iz obrazovnog sistema, kao prepreku za formiranje porodice mogu naći u neriješenom stambenom pitanju.

Tab. 7 Bračni status

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Neudana/Neoženjen	80	79	82
Udana/Oženjen	18	19	15
Nešto drugo	2	2	3

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Sporo rješavanje stambenog pitanja ostavlja negativne posljedice na formiranje porodice, ali i na mnoge druge aspekte života mladih.

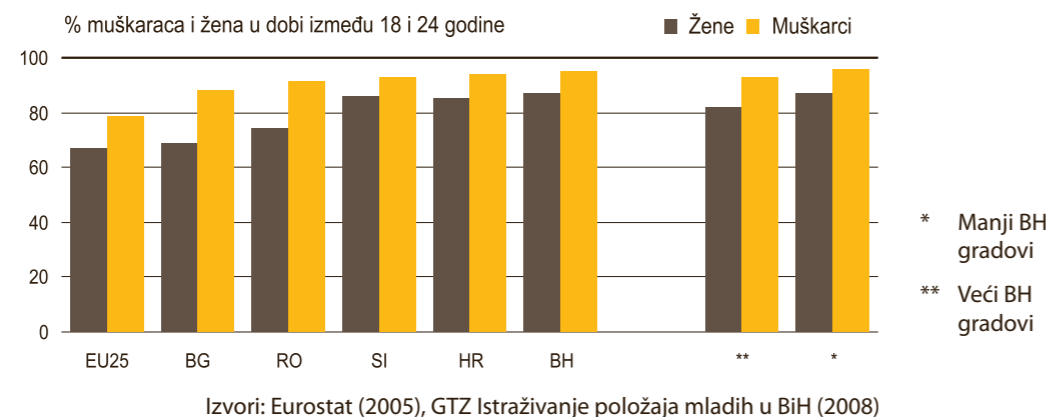
Dvostruko veći procent mladih u dobnoj grupi od 25 do 30 godina uspjelo se stambeno osamostaliti u odnosu na mlade od 16 do 14 godine, tačnije njih 22%. Međutim, ovaj procent je daleko ispod nivoa ostalih evropskih zemalja, za oko 15-20% manji od Hrvatske i Slovenije, a za oko 40% manji od prosjeka u zemljama EU25.

Kao jedan od indikatora kvalitete života kod mladih jeste postotak onih koji su se uspjeli stambeno osamostaliti, tj. oni koji ne žive s roditeljima u njihovoj kući ili stanu. Indikator mjeri udio mladih koji su se osamostaliti unutar dvije dobne grupe – od 18 do 24 godine te od 25 do 29 godina.

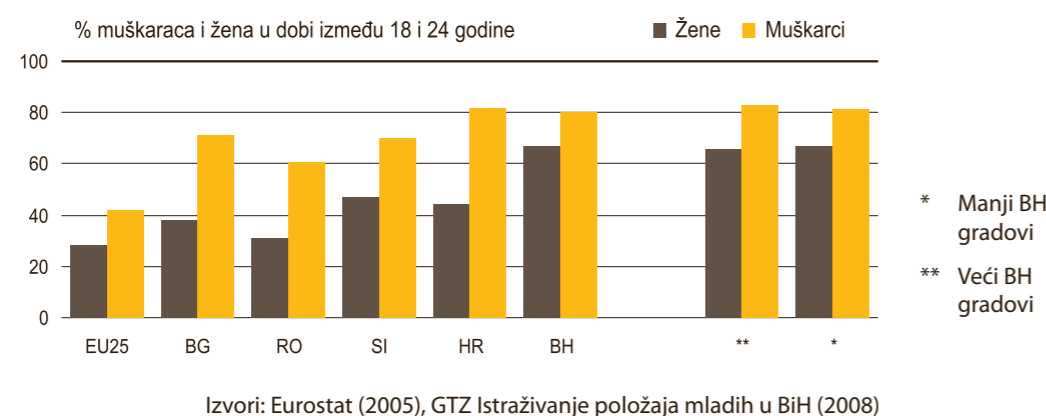
U prvoj dobnoj grupi 11% mladih se stambeno osamostalilo. Ovaj podatak je na nivou Hrvatske i Slovenije, ali znano manji od prosjeka u zemljama EU25 gdje ovaj postotak iznosi 27%.

U dobnoj grupi od 25 do 29 godina dvostruko veći procent mladih uspio se stambeno osamostaliti, tačnije njih 27%. Međutim, ovaj procent je za 10-25% manji od Hrvatske i Slovenije, a za oko 35% manji od prosjeka u zemljama EU25.

Graf.32 Postotak muškaraca i žena u dobi između 18 i 24 godine koji žive zajedno s roditeljima

Graf.33 Postotak muškaraca i žena u dobi između 25 i 29 godine koji žive zajedno s roditeljima

Većina neudatih/neoženjenih mladih na fokusnim grupama još uvijek ne razmišlja o braku jer smatraju da su za to ipak premladi, te kako trenutno imaju druge prioritete – završavanje školovanja i zaposlenje. Manji broj particijanata izjavio je da bi se vjenčalo sa svojim partnerom, tj. partnericom da imaju riješeno stambeno pitanje. Oni koji su u braku, uglavnom imaju riješeno stambeno pitanje – kupili su stan uz pomoć kredita ili su ga naslijedili.

Svi participanti slažu se u tome da se općenito mladi sve teže odlučuju na bračnu zajednicu i osnivanje porodice, a kao glavni razlog toga vide u neriješenom stambenom pitanju koje usko povezuju s nemogućnostima zaposlenja. Većina mladih nakon školovanja teško dolazi do zaposlenja koje bi im omogućilo dobivanje bilo kakvog kredita. A i oni koji imaju tu mogućnost, tj. iako su zaposleni, često opet ne mogu dobiti kredit jer su uvjeti banaka nepovoljni (visoke kamate), plaće niske ili rade nacrno pa zbog toga ne mogu dići kredit.

Kada razmišljaju o tome koje bi to bile najvažnije olakšice kada je u pitanju formiranje porodice, mladi uvijek ističu povoljne namjenske kredite koji bi mladima omogućili kupovinu stambenog prostora. Kao uvjet potrebno je povećati mladima šanse za zaposlenjem.

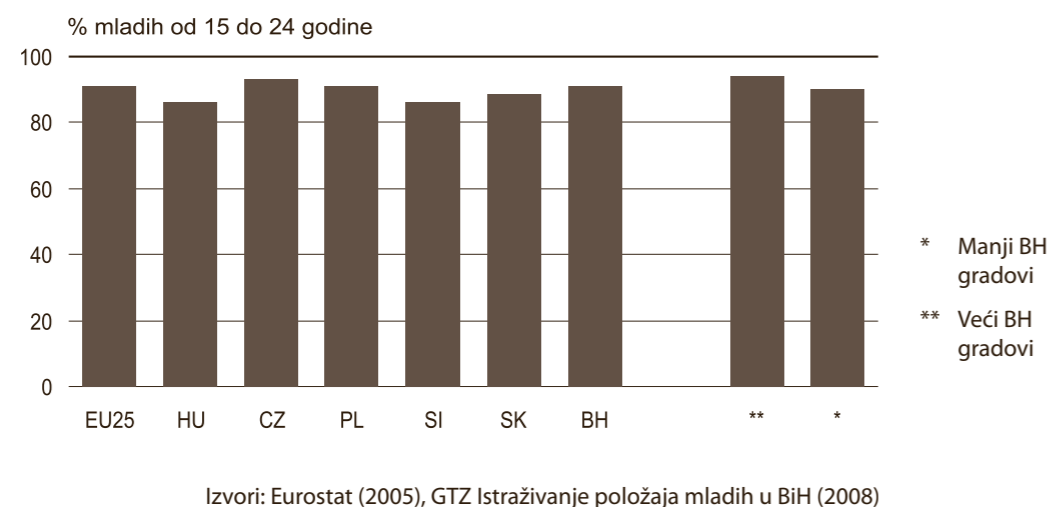
→ Zdravlje

Ocjena vlastitog zdravstvenog stanja

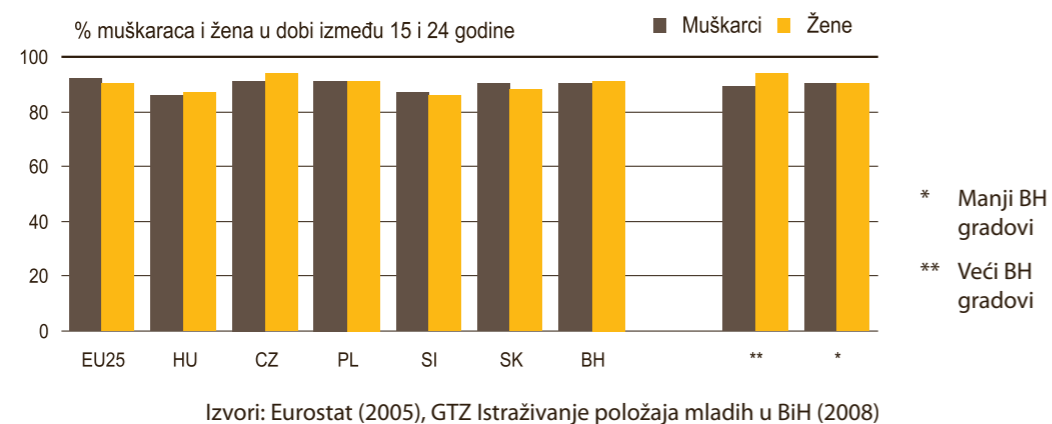
S 91% osoba koje vlastito zdravstveno stanje ocjenjuju kao dobro ili vrlo dobro BiH nalazi se na nivou prosjeka zemalja EU-a

Samoprocjena vlastitog zdravstvenog stanja jedan je od osnovnih indikatora za praćenje zdravstvenog stanja mladih. S 91% osoba koje vlastito zdravstveno stanje ocjenjuju kao dobro ili vrlo dobro BiH se nalazi na nivou prosjeka zemalja EU-a. Također, razlika u procjeni zdravstvenog stanja između muškaraca i žena nije značajna u većini zemalja EU-a, a tako i u BiH.

Graf.34 Zdravstveno stanje mladih kao vlastita procjena (ocjene 'dobro' i 'vrlo dobro')

Graf.35 Zdravstveno stanje mladih muškaraca i žena kao vlastita procjena (ocjene 'dobro' i 'vrlo dobro')

Na pitanje koje to okolnosti u porodici i društvu utječu negativno na zdravlje mladih, participanti na fokusnim grupama navode različite faktore. Tako većina participanata smatra da mladi općenito žive lošim načinom života – imaju loše prehrambene navike, puše, konzumiraju alkohol, dosta vremena provode u zagušljivim kafićima, premalo spavaju.

Na mentalno zdravlje mladih posebno negativno utiče loša društveno-ekonomska situacija u kojoj većina mladih i njihovih porodica živi, nedostatak finansija, nezaposlenost. Pored toga, tu su i posljedice rata koje su ostavile traga i na mladima – poslijetraumatski sindrom, neuhranjenost i loši stambeni uvjeti.

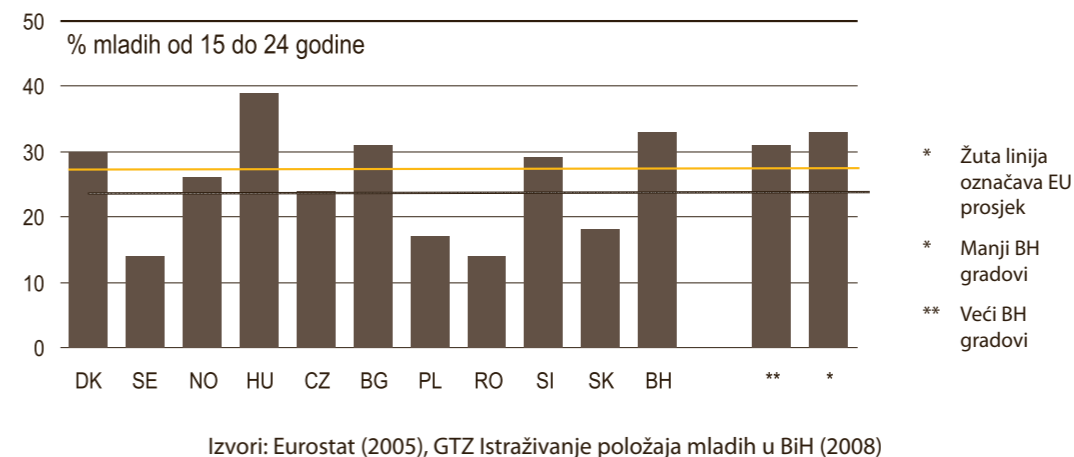
Pušenje

Jedna trećina mladih u BiH u dobi između 15 i 24 godine konzumira cigarete, što je za oko 6% više od prosjeka zemalja EU-a.

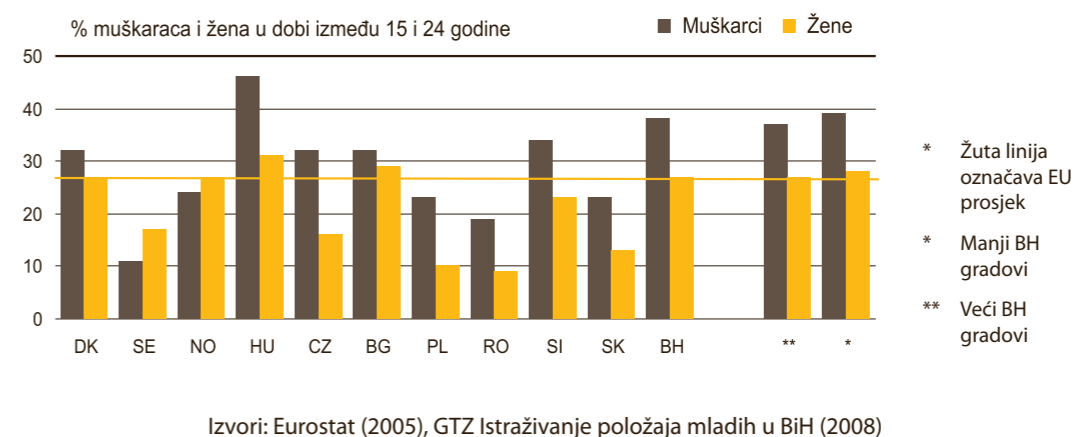
Izuzev nekolicine zemalja, u svim evropskim zemljama omjer mladih muškaraca pušača veći je od omjera žena. Isto je i u BiH gdje muškaraca pušača ima za 6% više nego žena.

Svaka treća osoba u dobi od 15 do 24 godine u BiH je pušač. Nadalje, u svim zemljama EU-a, izuzev Švedske, Norveške i Velike Britanije, znatno je veći broj muškaraca pušača nego žena. U bh. populaciji između 15 i 24 godine omjer muškaraca koji puše za 6% je veći od omjera žena pušača, dok u Tuzli ova razlika uopće nije značajna.

Graf.36 Mladi pušači

Graf.37 Mladi pušači s obzirom na spol

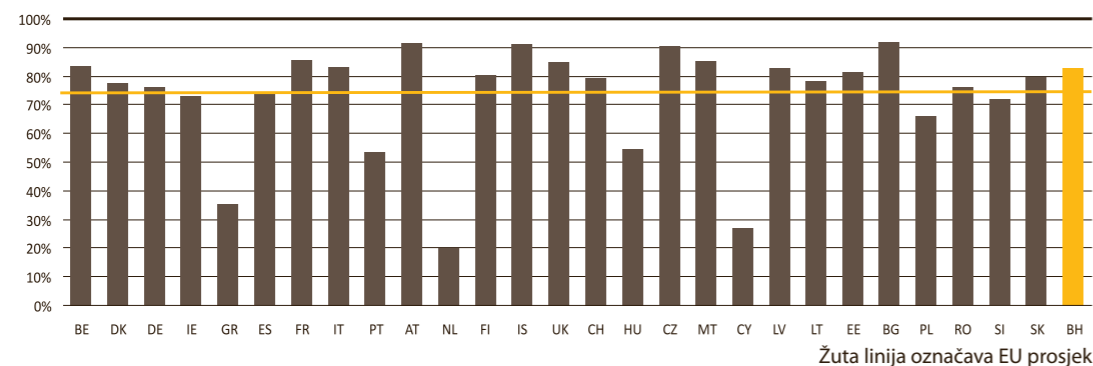

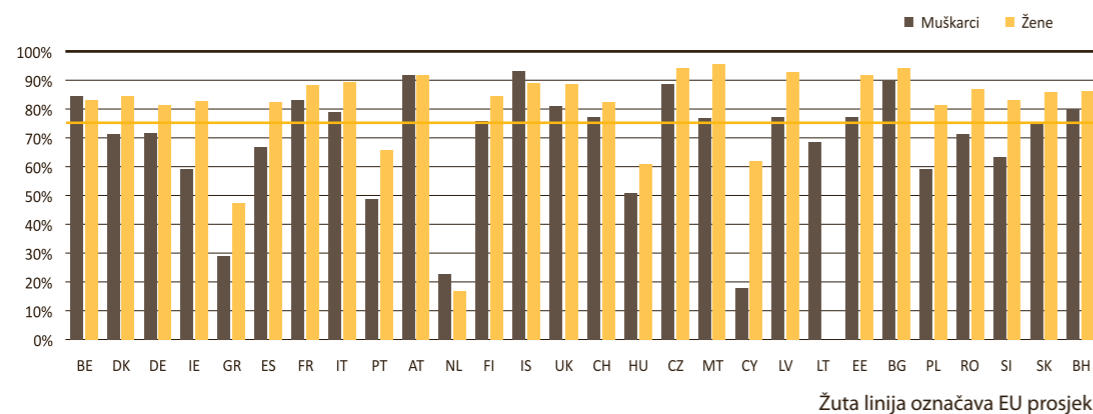
83% mladih pušača puši manje od 20 cigareta dnevno. Ovo je za oko 9% više od prosjeka zemalja EU-a.

Potrebno je naglasiti da je veća vrijednost na ovom indikatoru znači i bolju sliku kad je u pitanju konzumiranje cigareta. Naime, ako u BiH 83% mladih pušača puši do 20 cigareta dnevno, njih 17% su 'teški pušači', tj. puše više od 20 cigareta dnevno. Tako u Grčkoj, Portugalu, Holandiji, Mađarskoj i na Kipru omjer teških pušača znatno je veći nego u drugim zemljama.

U svim zemljama EU-a, izuzev Belgije i Islanda, znatno je više muškaraca teških pušača nego žena. U većini zemalja žene su te koje češće konzumiraju do 20 cigareta, što znači i veći omjer muškaraca teških pušača. Ova razlika u BiH iznosi 6%.

Graf.38 Mladi pušači u dobi između 15 i 24 godine koji puše do 20 cigareta dnevno

Izvori: Eurostat (2005), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

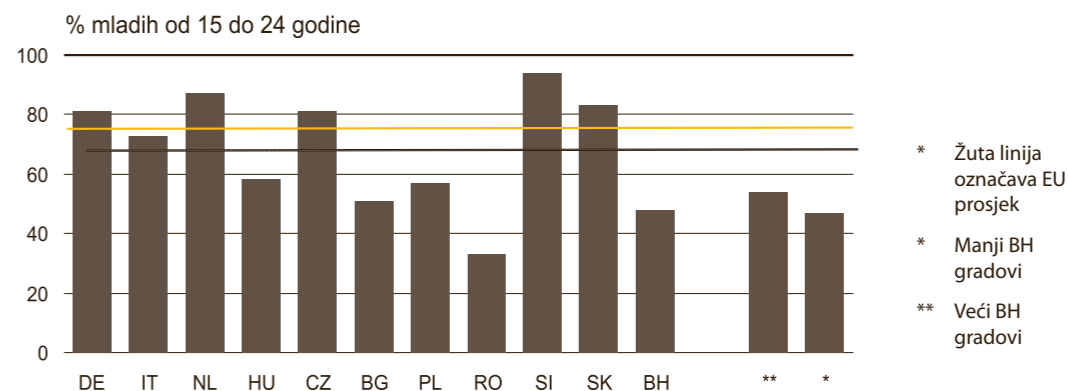
Graf.39 Muškarci i žene pušači u dobi između 15 i 24 godine koji puše do 20 cigareta dnevno

Izvori: Eurostat (2005), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

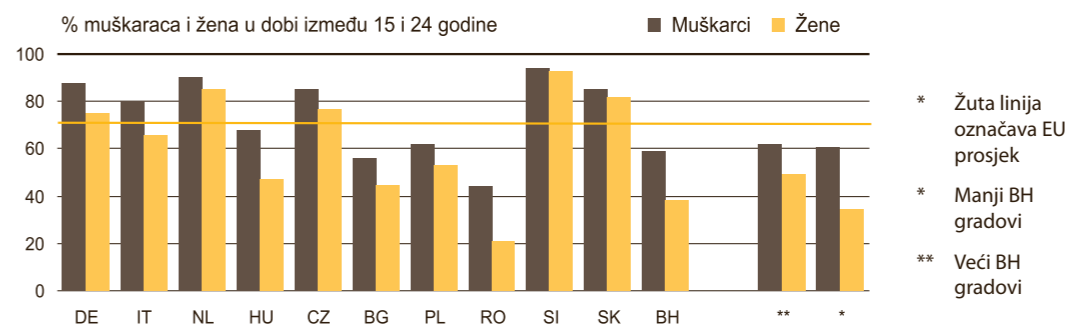
Konzumiranje alkoholnih pića**Omjer mladih u BiH koji konzumiraju alkoholna pića daleko je ispod prosjeka zemalja EU-a.****Razlika između muškaraca i žena po pitanju konzumiranja alkoholnih pića mnogo je veća nego u zemljama EU-a**

S 49% osoba u dobi između 15 i 24 godine koje konzumiraju alkoholna pića BiH je daleko ispod prosjeka zemalja EU-a (73%).

Ako pogledamo rezultate prikazane na grafikonu 42, karakteristično je to da se porastom konzumiranja alkoholnih pića u cijeloj populaciji, razlika u omjeru između žena i muškaraca smanjuje. Tako u BiH, zajedno s ostalim zemljama s manjim udjelom mladih osoba koje konzumiraju alkoholna pića, razlika između muškaraca i žena značajno je veća u odnosu na druge zemlje (21%).

Graf.40 Mladi koji konzumiraju alkoholna pića

Izvori: Eurostat (2005), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.41 Mladi muškarci i žene koje konzumiraju alkoholna pića

Izvori: Eurostat (2005), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

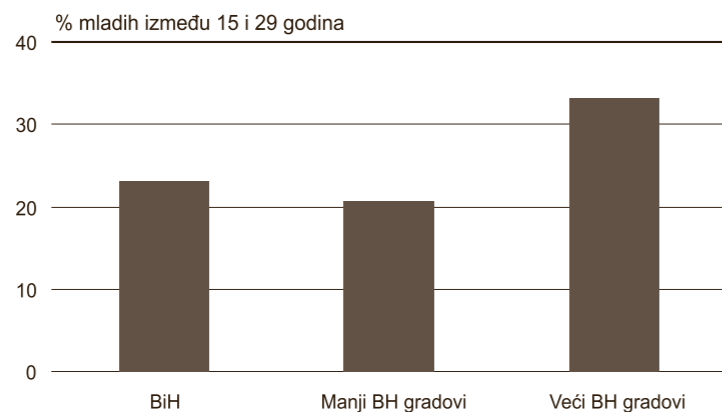
Sistematski pregled

Svaka četvrta osoba u dobi između 16 i 30 godina izvršila je sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci. Međutim, samo 8% kao redovnu kontrolu.

Jedna četvrtina mladih u dobi između 16 i 30 godina izvršila je sistematski pregled u zadnjih godinu dana. Ako provjerimo značajnost razlika o ovom pitanju između entiteta, spolova i tipova naselja vidjet ćemo da ne postoji značajna razlika.

Najčešći razlozi za obavljanje sistematskog pregleda su 'zbog posla ili vozačke dozvole' (40%), te kao 'redovna kontrola' (39%). Ako izračunamo omjer mladih osoba koji su izvršili sistematski pregled kao redovnu kontrolu, dobit ćemo rezultat od 8%. Tj. 8% svih mladih u dobi od 16 do 30 godina izvršilo je sistematski pregled kao redovnu kontrolu.

Graf.42 Mladi koji su izvršili sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Ginekološki pregled

U prosjeku, žene izvrše prvi ginekološki pregled tek s 19 godina.

Svaka četvrta djevojka/žena u dobi od 16 do 30 godina ne vrši minimalan broj, jedanput godišnje, ginekoloških pregleda.

One koje jesu, u prosjeku su to uradile 2 puta u posljednjih 12 mjeseci.

Značajan faktor koji određuje učestalost posjete ginekologu jeste nivo obrazovanja, dok ukupni prihodi domaćinstva ne ostavljaju značajan utjecaj.

Zdravstveno osiguranje

10% mladih ne posjeduje nikakvo zdravstveno osiguranje.

10% mladih u dobi između 16 i 30 godina ne posjeduje nikakvu vrstu zdravstvenog osiguranja. Mladi su najčešće osigurani preko roditelja (43%), preko biroa za zapošljavanje (23%), te preko poslodavca (23%). Značajno je napomenuti da su osobe iz vangradskih sredina češće bez zdravstvenog osiguranja (13%) nego oni iz urbanih sredina (7%), kao i muškarci (12%) u odnosu na žene (8%).

Na fokus grupama neki od participanata navode kako nisu osigurani odnosno kako su izgubili pravo na zdravstveno osiguranje. To su najčešće mladi koji su jedno vrijeme bili na birou za zapošljavanje i tako imali i osiguranje, pa su počeli raditi (najčešće kao konobari u ugostiteljskim objektima). Iako su im poslodavci uzeli radne knjižice radi prijavljivanja, tek kada su dobili otkaz, ispostavilo se da nisu ni bili prijavljeni već da im je samo stavljen pečat od poslodavca. Nakon toga, oni gube pravo na zdravstveno osiguranje jer po zakonu čine kazneni prekršaj.

Participanti na grupi s Romima tvrde da je procent neosiguranih mnogo veći kada su u pitanju mladi Romi. A kao razlog toga navode neinformiranost ove populacije o njihovoj zdravstvenoj zaštiti i ostvarivanju prava na njeno korištenje. Pored toga, ovi participanti ističu kako je neophodno raditi i na programima vezanim za problematiku zdravstvene zaštite Roma, prije svega obrazujući i informirajući ovu populaciju o značaju prijavljivanja rođenja djece, njihovim pravima i obavezama u oblasti zdravstvene zaštite.

Zdravstvene usluge posebno namijenjene mladima

Svega 8% mladih zna kako u njihovoj općini/gradu postoje zdravstvene usluge specifično namijenjene za mlade, a svega 5% je i koristilo ove usluge

92% mladih koje smo intervjuirali tvrdi da u njihovoj općini/gradu ne postoje zdravstvene usluge koje su posebno organizirane i specifično namijenjene za mlade. Ostali ispitanici koji su pozitivno odgovorili u dvije trećine slučajeva su i koristili te usluge (ili 5% ukupne populacije mladih).

Premda ne naviknuti na korištenje zdravstvenih usluga van standardnih institucija, mladi u tome vide mogućnost izbjegavanja poteškoća s kojim se inače susreću: duge procedure, nedostatak diskrecije i osjetljivosti na specifične potrebe mladih, ljubaznost osoblja i sl.

Ako bi u okviru nekog centra za mlade, kao nevladine organizacije, bile organizirane savjetodavne usluge za mlade, participanti na fokusnim grupama bili bi spremni koristiti ih. I ne samo savjetodavne usluge već i druge zdravstvene usluge za mlade, od liječnika opće medicine pa do specijalista iz različitih oblasti. Tome dodaju da bi jedan takav centar trebao nuditi i mogućnost testiranja na HIV i različite vrste narkotika.

Mladi postavljaju određene uvjete koje bi taj centar morao ispunjavati da bi se odlučili da tamo odu i potraže pomoć, radije nego u neku državnu ili privatnu zdravstvenu ustanovu. Kao prvo, takav centar bi trebao biti dobro organiziran kako bi se izbjegle komplicirane i duge administrativne procedure. U njemu trebaju raditi stručni medicinski radnici, usluge trebaju biti besplatne (ili bar pristupačnije nego inače), a diskrecija zagwarantirana.

Mladi ističu da bi u takvom centru osoblje moralo biti ljubazno i pristupačno za mlade ljude, jer smatraju da je to najveći problem kod zdravstvenih radnika u javnim ustanovama koji su najčešće neljubazni i nestrpljivi prema pacijentima.

Intimni odnosi

Muškarci češće upražnjavaju seks s više partnera nego žene, što ih stavlja u rizičniju grupu kada se radi o spolno prenosivim zaraznim bolestima.

Svaki četvrti muškarac koji ima intimni odnos s više partnera ne koristi sredstva za kontracepciju.

56% mladih nam se povjerilo da su seksualno aktivni. I to muškarci (67%) mnogo češće nego

žene (46%), te oni u RS-u (68%) češće od onih u FBiH (47%). U većini slučajeva (83%) mladi koji su seksualno aktivni imaju odnos samo s jednim partnerom.

Muškarci češće upražnjavaju seks s više partnera (27%) nego žene (4%), što ih stavlja u rizičniju grupu kada se radi o spolno prenosivim zaraznim bolestima. Jedna četvrtina muškaraca koje imaju intimni odnos s više partnera ne koriste sredstva za kontracepciju.

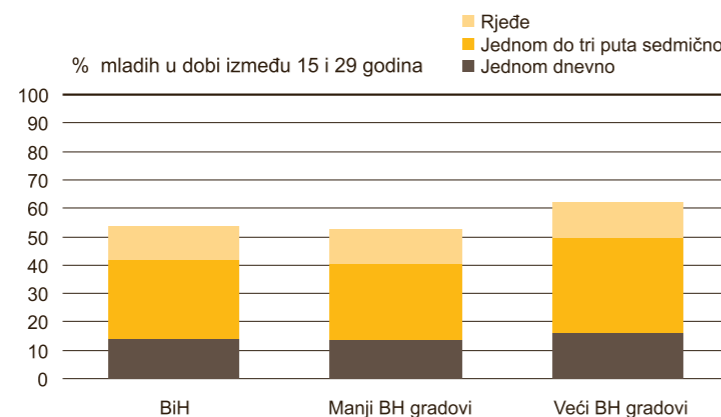
Bavljenje rekreativnim aktivnostima

Svaka druga djevojka/žena i svaki treći muškarac se ne bavi rekreativnim aktivnostima.

45% mladih se uopće ne bavi rekreativnim aktivnostima koje bi vodile održavanju tjelesne kondicije i očuvanju zdravlja, a isto toliko njih se bavi tim aktivnostima barem jedanput sedmično. Ostali upražnjavaju ovakve aktivnosti jednom dnevno (13%), jedanput do tri puta sedmično (28%) ili rjeđe (13%).

Procent neaktivnih je značajno veći kada su u pitanju žene (56%) nego muškarci (33%).

Graf.43 Bavljenje rekreativnim aktivnostima

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Utjecaj medijskih kampanja o prevenciji u zdravlju

Učinak medijskih kampanja o prevenciji u zdravlju vrlo je pozitivan jer svaka od kampanja zapažena je od svake druge mlade osobe.

59% mladih su u posljednja tri mjeseca vidjeli ili čuli reklamu koja promovira prevenciju u zdravlju. Značajno veći učinak ovih medijskih kampanja ostvaruje se kada su u pitanju žene (64%) nego muškarci (55%). Primijećene reklame su se u najviše slučajeva odnosile na zaštitu od HIV-a (57%) i prevenciju karcinoma dojke (54%). U nešto manjem broju slučajeva radilo se o kampanji protiv pušenja (48%) i narkotika (47%).

→ Učešće mladih

Zainteresiranost za politiku

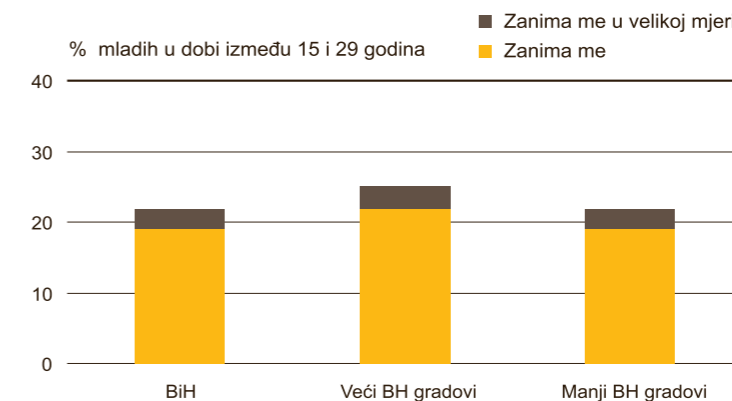
Tri od četiri osobe u dobi od 16 do 30 godina tvrdi kako nisu zainteresirani za politiku.

Najveća je zainteresiranost za politiku na lokalnom nivou.

78% mladih tvrdi kako nije zainteresirano za politiku. Značajno je više žena koje su manje zainteresirane (82%) nego muškaraca (72%). Mladi se najviše zanimaju za politiku na lokalnom nivou (27%), a najmanje za politiku na nivou entiteta (21%).

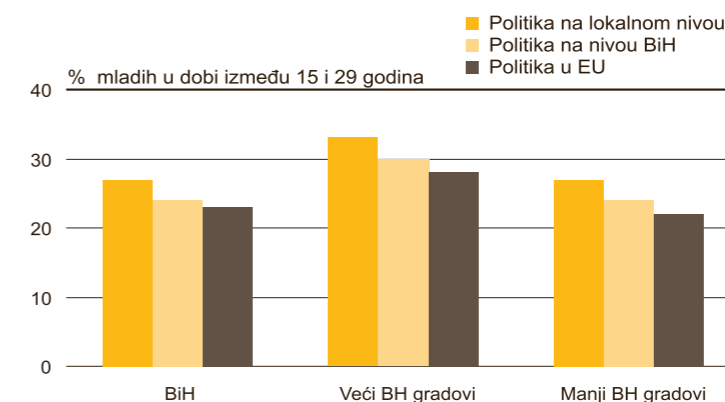
Mladi iz gradskih i seoskih područja podjednako se (ne) zanimaju za politiku na svim nivoima. Slično se može reći za osobe koje žive u različitim entitetima, s tim da postoji malo veća zainteresiranost za stanje u vlastitom entitetu nego u onom drugom.

Graf.44 Zainteresiranost za politiku općenito

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.45 Zainteresiranost za lokalnu, politiku na bh. nivou, i politiku u Evropskoj uniji

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Mladi izražavaju veliko nepovjerenje prema političarima. Mišljenja su da su sve vladajuće stranke i političari na čelu njih nekompetentni, korumpirani, te kako gledaju samo svoj interes a ne interes građana koje zastupaju.

Mlade na fokusnim grupama nisu začudili rezultati istraživanja koji se odnose na visok procent mladih koji nisu zainteresirani za politiku. I sami participanti navode da nisu zainteresirani za politiku i politička dešavanja u BiH, niti ih je većina glasala na izborima u oktobru 2006. Samo par participanata navodi da prati politička dešavanja, a vrlo rijetki su i članovi političkih stranaka, tj. njihovih podmladaka, ili su bili pa su napustili stranku jer su se razočarali u njen rad.

Manji broj učesnika smatra da društveni aktivizam može biti produktivan i učinkovit, ali da nedostaje veće uključenosti i organiziranosti mladih u politici kao i upornosti, što je neophodno da bi se napravili konkretniji rezultati. Međutim, većina mladih smatra suprotno i izražava veliko nepovjerenje prema političarima. Mišljenja su da su sve vladajuće stranke i političari na čelu njih nekompetentni, korumpirani, te kako gledaju samo svoj interes a ne interes građana koje zastupaju.

„Jednostavno, nemaš za koga glasati. Na TV-u oni obećavaju jedno; ti odeš, glasaš za njega, nakon izbora on drugu priču vodi.“ (Sarajevo, žensko)

„Zato što gledaju samo na sebe, ne gledaju na narod, da bude svima bolje. Važno im je da sjednu u tu fotelju i to je to, a ovamo ništa konkretno ne poduzimaju.“ (Vitez, muško)

„Potrebna je solidarnost i saradnja između mladih. To baš ne postoji kod nas.“ (Bihać, žensko)

„Ja sam bila član jedne političke partije. Razočarala se i nikad više.“ (Tuzla, žensko)

„Ne zanima me politika. Što se tiče politike: svako za sebe grabi.“ (Mostar, muško)

„Problem je kod nas što je većina ljudi pasivna, razočarani su. Ja sam bila dijete kad se rat završio i ništa se nije promijenilo. Politika je uvijek ista. Mostar se ništa nije promijenio. Svaki dan je sve gore i gore.“ (Mostar, žensko)

„Mladi nemaju nekog svog predstavnika za kojeg bi mogli da glasaju.“ (Trebinje, muško)

„Mladi se danas pitaju: zašto da i mi glasamo na izborima, za koga da glasamo, kad niko ovu državu ne vodi ka boljoj budućnosti. Sve se vrti u krug, stoji, samo predaju štafetu jedni drugima.“ (Trebinje, muško)

Korištenje direktnih i indirektnih mehanizama participacije

Prema podacima Centralne izborne komisije na Opće izbore 2006 izašlo je 47% mladih što je dvostruko više nego u 2002. i 2004. godini.

‘Ne vjerujem da će se nešto promijeniti’ odgovor je svake druge mlade osobe koja nije izašla na izbore.

Potpisivanje peticija je jedan od najčešćih oblika učešća mladih u javnim aktivnostima (16%) koji se tiču društvenih problema, nakon čega slijedi učešće u javnim skupovima na kojima se raspravlja o političkim i društvenim pitanjima (11%). Svi ostali oblici angažmana zastupljeni su u ne više od 5% slučajeva.

Tab. 8 Učešće u javnim aktivnostima u posljednjih 12 mjeseci

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Kontaktirali političara	3	4	3
Prisustvovali javnom skupu gdje se raspravljalo o političkim i društvenim pitanjima	11	12	9
Potpisali peticiju	16	13	30
Učestvovali u javnim protestima	3	3	5
Napisali članak, npr. u studentskim novinama, novinama neke organizacije, ili na internetu	2	2	4
Učestvovali na skupovima savjeta mjesne zajednice	5	6	3

Izvori: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

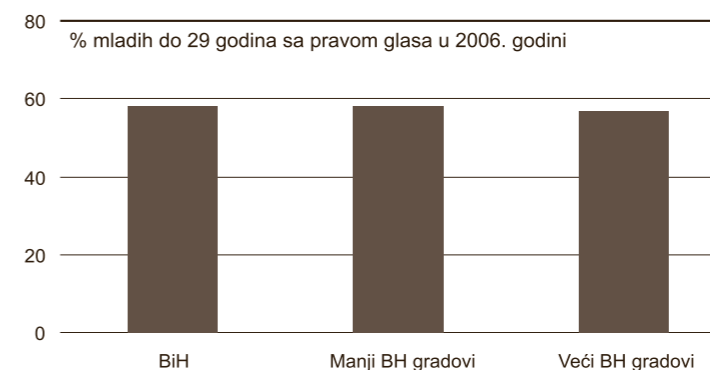
Svaka druga mlada osoba sa pravom glasa izaći će na lokalne izbore 2008. g., tačnije njih 62%.

Na izborima u 2006. godini, prema podacima Centralne izborne komisije, glasalo je dvostruko više mladih (do 30 godina) nego na izborima 2002. i 2004. godine. (47% u odnosu na ranijih 25%). Drugo istraživanje (Komisija i GTZ, 2008) pokazuje nešto veći izlaz na izbore: 57% osoba u dobi od 16 do 30 godina. Ovo se može objasniti činjenicom da u podacima CIK-e nisu uključeni mladi u starosti od 30 godina, ali i činjenicom da se radi o dva različita načina prikupljanja podataka.

Naime, metoda korištena u GTZ-ovom istraživanju položaja mladih uključuje dvije vrste grešaka: 1) ispitanici koji ne žele odgovoriti (5% u našem slučaju na pitanje o izlasku na izbore, te 2) davanje pogrešnih odgovora u prisustvu anketara kako bi se utjecalo na percepciju anketara. Podaci CIK-e ne uključuju niti jedno od ovih grešaka, osim te da jedan broj mladih se ne nađe na spiskovima glasača radi tehničkih grešaka (prema našem istraživanju 2% mladih nije glasalo zbog ovih problema).

Svaka druga mlada osoba koja nije glasala, kako oni u RS-U tako i u FBiH, kako muškarci tako i žene, kao i za oni sa sela i iz gradskih sredina, kao glavni razlog za neizlazak na izbore navodi ‘nevjericu da će se nešto promijeniti’. Nakon toga, u 29% slučajeva, mladi nisu glasali jer nisu mogli da odluče kojoj stranci da poklone povjerenje.

Graf.46 Stopa izlaska mladih na izbore u oktobru 2006. godine

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Utjecaj na donošenje odluka

Dvostruko je više mladih koji ne vjeruju da je moguće utjecati na donošenje odluka preko nekog od indirektnih mehanizama učešća (glasanje na izborima). U prosjeku, tri puta je više onih koji u direktnim mehanizmima ne vide učinkovite mehanizme kao što su potpisivanje peticija, demonstracije i kontaktiranje donosioca odluka.

Mladi u RS-u značajno više vjeruju da rad u političkoj stranci i direktno kontaktiranje političara mogu biti učinkoviti mehanizmi na donošenje odluka.

Kada se radi o različitim oblicima utjecaja na donošenje odluka u društvu, postoji tendencija među mladima da u većini slučajeva s nevjericom razmišljaju o njima kao učinkovitim načinima participacije u donošenju odluka. Potpisivanje peticija, lično kontaktiranje onih koji odlučuju i učestvovanje u javnim demonstracijama, kao oblici direktnog učestvovanja, uglavnom se ocjenjuju kao mehanizmi koji nisu učinkoviti. Kada je u pitanju potpisivanje peticija, s obzirom da je to jedan od najčešćih mehanizama preko kojih mladi izražavaju svoje stavove, možemo zaključiti da se ono obavlja bez vjerovanja u moguće učinke.

Korištenje mehanizama kroz sistem političkih stranaka, tj. rad u stranci i glasanje na izborima dobili su značajno više pozitivnih odgovora. Značajno je istaći da je i rad u nevladinim organizacijama ocijenjen gotovo jednako.

Mladi u RS-u u daleko više slučajeva imaju pozitivno mišljenje o različitim mehanizmima utjecaja na donošenje odluka nego je to slučaj u FBiH. Ovo se prije svega odnosi na rad u političkoj stranci i lično kontaktiranje donosioca odluka kao mehanizama za utjecaj na donošenje odluka.

→ Aktivni mladi

Svega 2% mladih članovi su vijeća mladih na lokalnom nivou, a njih ne više od 1% su članovi komisije za mlade pri lokalnim organima uprave, koliko ih je i imalo učešća u kreiranju i razvoju strategije za mlade.

3% mladih, 5% u FBiH i 2% u RS-u, u posljednjih je godinu dana sudjelovalo u organiziranju aktivnosti za mlade na lokalnom nivou.

Članstvo mladih u političkim strankama ili njihovim odjelima za mlade je razmjerno članstvu u nevladinim organizacijama (8%).

Nevladine organizacije otvaraju više mogućnosti za volonterski i neki drugi angažman mladih nego političke stranke i njihovi pomlaci.

Većina mladih ima pozitivno mišljenje o radu i projektima omladinskih organizacija.

Svega 1 do 2% mladih u dobi od 16 do 30 godina na određen, institucionalni način, aktivno učestvuje na zastupanju interesa mladih i rješavanju problema mladih. Ovdje se misli na institucije kao što su lokalna vijeća, tj. forumi mladih (2%) ili komisija za mlade pri lokalnim organima uprave (1%). Pored toga, svega 1% mladih je imalo učešća u kreiranju i razvoju strategije za mlade na lokalnom nivou.

3% mladih, 5% u FBiH i 2% u RS-u, u posljednjih je godinu dana sudjelovalo u organiziranju aktivnosti za mlade na lokalnom nivou.

Članstvo mladih u političkim strankama ili njihovim odjelima za mlade (8%) nešto je veći u odnosu na angažman u omladinskim nevladinim organizacijama (5%).

Većina mladih (79%) ima pozitivno mišljenje o radu i projektima omladinskih organizacija na području svoje općine ili grada. Povjerenje u omladinske organizacije nešto je slabije u seoskim sredinama nego u gradskim.

Tab. 9 Članstvo u organizacijama

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Omladinske organizacije ili asocijacije	5	4	6
Omladinske organizacije političkih stranaka	3	3	3
Religijske organizacije	2	2	2
Politička stranka	5	5	5
Okolišne organizacije	1	1	1
Ljudska prava ili organizacije za humanitarnu pomoć	1	1	3
Profesionalne organizacije	1	1	3

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Tab. 10 Učešće u aktivnostima organiziranih od strane različitih organizacija u proteklih 12 mjeseci

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Omladinske organizacije ili asocijacije	6	5	9
Omladinske organizacije političkih stranaka	3	4	2
Religijske organizacije	3	4	2
Politička stranka	4	4	2
Okolišne organizacije	4	4	5
Ljudska prava ili organizacije za humanitarnu pomoć	5	4	5
Profesionalne organizacije	2	3	1

Izvor: Komisija i GTZ, Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Participanti na fokusnim grupama nisu u potpunosti informirani o djelovanju omladinskih nevladinih organizacija u svojim općinama. Oni navode da takve organizacije postoje u većem ili manjem broju u zavisnosti od grada do grada, ali malo njih ih zna imenovati.

Mišljenja mladih o efikasnosti angažmana u nevladinim organizacijama su različita. Većina participanata smatra da bi aktivizmom kroz nevladine organizacije mladi mogli uticati na promjene koje bi poboljšale njihov položaj i doprinijele rješavanju problema koji se tiču mladih ljudi. Oni shvaćaju ulogu i značaj nevladinih organizacija koje predstavljaju sponu između građana i vlasti/države, a njihovu glavnu funkciju vide u ukazivanju na probleme u društvu.

Tako bi nevladine organizacije, pa i one omladinske, trebale vršiti pritisak na vlasti i državne strukture u cilju rješavanja određenih pitanja i problema koji su aktuelni (kroz različite projekte, inicijative i peticije). Međutim, većina njih tvrdi da na području BiH postoji mnogo omladinskih nevladinih organizacija koje ne obavljaju tu funkciju već postoji samo na papiru ili su njihove aktivnosti usmjerene na sporedne stvari, te nedostaje konkretnih rezultata. To je i razlog zašto su neki od participanata prestali biti aktivni članovi.

Razumijevanje i iskustvo volonterizma

Za većinu participanata na fokusnim grupama volontiranje znači neplaćeni, dobrovoljni rad i/ili humanitarni rad. Određen broj mladih kao prvu asocijaciju navodi i stjecanje iskustva ili prakse. Također, većina njih izjavljuje da tokom svog školovanja nije imala organizirani volonterski rad. Manji dio njih navodi primjere organiziranog volontiranja u okviru škole ili nekih drugih organizacija ili navodi kako su samoinicijativno dolazili do mjesta gdje su obavljali volonterski rad radi stjecanja radnog iskustva koje im je potrebno za dalje zaposlenje. Tu participanti vide najveću korist voloniranja – radi stjecanja radnog iskustva, praktičnog znanja, vještina i radnih navika, ali i ispunjenje društvene obaveze, upoznavanja drugih ljudi, druženja i sl.

„Volontiranjem se dolazi do znanja i praktičnog iskustva koje mi je potrebno. Pored toga, to je potreba za ispunjene nekog društveno korisnog rada.“ (Sarajevo, žensko)

„Dobrovoljni rad.“ (Bihać, muško)

„Radiš džaba.“ (Tuzla, žensko)

„To je neka praksa.“ (Banja Luka, muško)

„Pomaganje drugim.“ (Doboj, žensko)

„Ja sam na svoju vlastitu inicijativu pronašla način jer sam smatrala da bih trebala imati više prakse. Bojala sam se da ne dođem u situaciju da nemam praktična iskustva.“ (Vitez, žensko)

„Praksa i iskustvo.“ (Banja Luka, žensko)

Dio participanata ima negativan stav prema volontiranju jer se radi o neplaćenom radu. Ovi participanti smatraju da to nije rješenje za mlade ljude koji ionako žive u teškim ekonomskim uvjetima, pogotovu ako se uzme u obzir da volontiranje na određenom radnom mjestu ne mora nužno značiti i zaposlenje na tom mjestu. Ipak, većina učesnika spremna je volontirati i smatra da ovaj vid rada povećava šanse za zaposlenje.

→ Mobilnost i odlazak iz zemlje

Putovanja

Mladi koji putuju van svoje zajednice najviše odlaze u mjesta u svom entitetu, s tim da mladi iz RS-a znatno češće prelaze entitetsku granicu.

Ekskurzije u inostranstvo i ekskurzije unutar entiteta najčešći su programi organiziranog putovanja u druge sredine.

Svaka treća osoba nije spremna učestvovati u organiziranim oblicima druženja i putovanja s pripadnicima drugih naroda iz BiH i izvan nje.

78% mladih, 81% iz FBiH i 74% iz RS-a, je putovalo u neki drugi grad u BiH u posljednjih 12 mjeseci. U većini slučajeva mladi putuju u okviru svog entiteta. Tako su mladi iz FBiH samo u 12% slučajeva u proteklih 12 mjeseci putovali u RS, dok je 33% mladih iz RS-a putovalo u FBiH.

Ekskurzije u inostranstvo (12%) i ekskurzije unutar entiteta (10%) najčešći su programi organiziranog putovanja u druge sredine u kojim mladi učestvuju. Mladi iz FBiH češće učestvuju u ekskurzijama unutar entiteta i u drugi entitet od mladih iz RS-a, dok ovi posljednji češće odlaze na ekskurzije van BiH. U svim ostalim programima predstavljenim u tabeli 11 mladi su učestvovali ne više od 5% slučajeva.

70% mladih spremno je ugostiti ili biti gost u domaćinstvu drugih naroda iz drugih gradova u BiH. Mladi iz FBiH su nešto otvoreniji za ovakva druženja i putovanja od mladih iz RS-a, kao i muškarci u odnosu na žene, te mladi iz većih u odnosu na mlade iz manjih sredina.

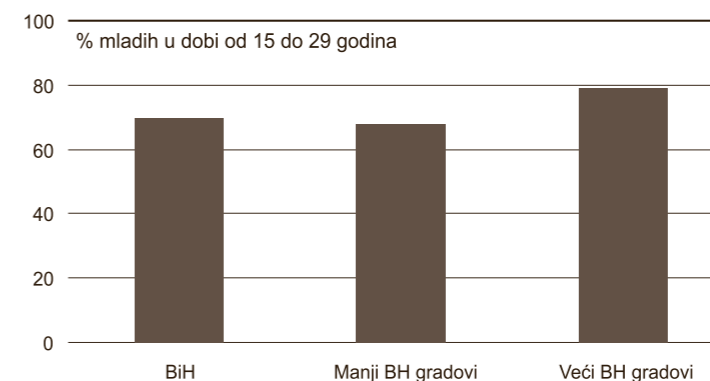
Tab. 11 Učešće u aktivnostima organiziranih od različitih organizacija u proteklih 12 mjeseci

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Studentska razmjena	1	2	1
Ljetne škole	2	2	3
Volonterski ili neki drugi kampovi za omladinu	5	4	8
Škola u prirodi	5	5	4
Studijska putovanja	4	4	6
Ekskurzija unutar entiteta	10	10	10
Ekskurzija u drugi entitet	6	6	6
Ekskurzija u inostranstvo (van BiH)	12	11	17

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.47 Spremnost da se ugosti ili bude gost kod drugih naroda iz drugih gradova

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

39% mladih iz ruralnih sredina nikada nije putovalo u neku drugu zemlju.

Susjedne zemlje su destinacije u najvećem broju slučajeva za mlade iz BiH.

80% mladih odlazi u druge zemlje kao turisti ili u posjetu rodbini i prijateljima.

Jedna trećina mladih nije nikada putovala u van BiH. Ovaj omjer je znatno veći kada su u pitanju osobe iz ruralnih sredina (39%) u poređenju s onim iz urbanih (29%).

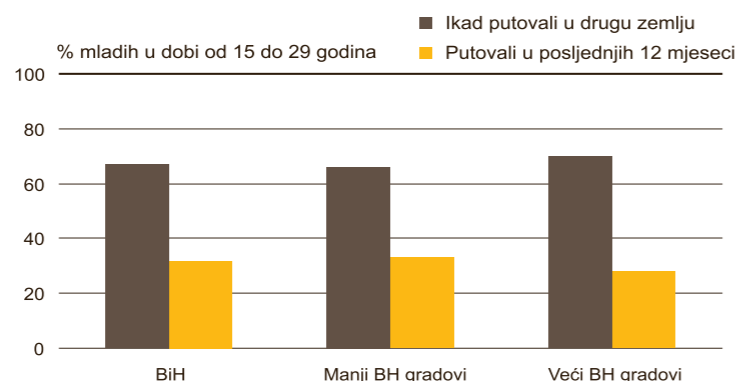
Kada se radi o putovanjima u inostranstvo, u posljednjih 12 mjeseci vidimo da dvije trećine mladih nisu putovali. I u ovom slučaju mladi iz seoskih područja putovali su u znatno manjem broju slučajeva (26%) u odnosu na mlade iz gradskih područja (41%). Pored toga, muškarci su putovali u većoj mjeri (36%) nego žene (29%).

Hrvatska (39%), Srbija (20%) i Crna gora (11%) najčešće su destinacije za mlade iz BiH, s tim da mladi iz FBiH dosta češće odlaze u Hrvatsku (50%) u odnosu na mlade iz RS-a (25%). Nasuprot tome, mladi iz RS-a češće odlaze u Srbiju i Crnu Goru (47%) u odnosu na mlade iz FBiH (19%).

80% mladih odlazi u druge zemlje kao turisti ili u posjetu rodbini i prijateljima. Mladi iz FBiH dosta češće kao turisti (58%) u odnosu na mlade iz RS-a (42%), dok ovi drugi dosta češće odlaze u rodbinske posjete (39%) u odnosu na mlade iz FBiH (20%).

Muškarci mnogo češće odlaze u poslovne posjete ili radi privremenog zaposlenja (16%) nego žene (6%). Mladi iz ruralnih sredina nešto češće odlaze da traže privremeno zaposlenje u inostranstvu (7%) nego mladi iz gradskih sredina (3%).

Graf.48 Učestalost putovanja u inostranstvo

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Mobilnost mladih, u cilju stjecanja međunarodnih iskustava, treba biti podržana, a osnivanje vladinog fonda u ovu svrhu rješenje je koje predlažu mladi.

Rezultati diskusija na fokusnim grupama potvrđuju da su najčešća putovanja većine mladih posjete rodbini ili prijateljima, unutar BiH, a nešto rjeđe u inostranstvo. Pored toga, većina mladih svake godine (ili rjeđe) putuju na Jadransko more, a dio njih spomenuo je odlazak u evropske zemlje s ekskurzijama tokom srednje škole ili fakulteta. Manji dio participanata, oni koji treniraju neke od sportova ili folklor, imao je priliku putovati sa sportskim klubovima na takmičenja i nastupe u druge zemlje.

Oni koji nisu već duži niz godina nigdje putovali, objašnjavaju da je to zbog nedostatka finansijskih sredstava, a par njih napominje kako nisu bili u prilici nigdje putovati zadnjih godina zbog nedostatka slobodnog vremena, odnosno kako nisu bili u mogućnosti dobiti ili iskoristiti godišnji odmor.

Osim nedostatka finansijskih mogućnosti koje smatraju glavnim problemom što mladi ne putuju u većoj mjeri, participanti ističu i slabe mogućnost organiziranih studentskih razmjena.

Međunarodne univerzitetske asocijacije koje organiziraju razmjene studenta postoje i u našoj zemlji. Međutim, i ovdje je problem neinformiranosti mladih o postojanju takvih mogućnosti, ali i njihovog neuključivanja u ove organizacije. Pored toga, na jednoj grupi istaknuto je i to da postojeće razmjene studenata nisu dostupne svima jer studenti snose dio troškova iako participanti navode da svaka općina ima budžetom predviđena sredstva za takvu mobilnost, mada i s tim podatkom mladi nisu informirani. U tom smislu, participanti preporučuju osnivanje fonda na državnom nivou koji bi izdvajao dio sredstava za studentska putovanja i razmjene.

Prepreke za mobilnost mladih

Pored finansijskih prepreka, predrasude koje se kreiraju kroz političku propagandu predstavljaju osnovne prepreke za intenzivniju mobilnost mladih.

Diskutirajući o tome koje su to glavne prepreke za kulturnu razmjenu mladih i uopće za njihovu veću mobilnost, svi participanti ističu nedostatak novčanih sredstava. Pri tome, napominju kako se prije rata općenito više putovalo, te kako danas nedostaje više studentskih razmjena i drugih mogućnosti mladih za putovanjima i upoznavanjem drugih zemalja i kultura, koje su bile uobičajene za prošli sistem.

Ratna dešavanja također su doprinijela da mladi rijetko borave u gradovima drugog entiteta, mada većina participanata ističe kako oni lično nemaju ništa protiv toga, te kako nacionalizam koji je prisutan na našim prostorima, njima ne predstavlja prepreku za povezivanje s mladima iz drugih dijelova BiH.

Participanti navode mnoge primjere druženja sa svojim vršnjacima drugih nacionalnosti, vjerujući kako većina mladih u BiH razmišlja na isti način kao i oni, ali ipak smatraju da je dio njih pod utjecajem predrasuda koje uglavnom potiču iz okoline u kojoj žive i porodice iz koje dolaze. Tome dodaju i utjecaj medija i političara koji raspiruju te predrasude i doprinose stvaranju sukoba među nacionalnim grupama.

„Finansije su glavna prepreka.“ (Bihać, muško)

„Zbog rata smo izgubili osjećaj za druge kulture, druge narode i potrebu za putovanjima u kojima bismo se međusobno upoznavali.“ (Brčko, žensko)

„Prije rata smo mnogo više putovali.“ (Mostar, žensko)

„Ja nisam nacionalista i meni to nije bitno.“ (Bihać, žensko)

„Većina roditelja takvu djecu ne bi ni pustili tamo negdje.“ (Banja Luka, muško)

„Političari na to utiču. Mi smo obadvije bile djeca od 7-8 godina kad je to sve počelo. Bitno je da je čovjek, ne gledaš šta je.“ (Doboj, žensko)

Boravak u inostranstvu u prošlosti

11% mladih je živjelo u inostranstvu duže od 3 mjeseca. U prosjeku 2,5 godine.

11% mladih, 13% iz FBiH i 7% iz RS-a, živjelo je u inostranstvu duže od 3 mjeseca. Osobe iz ruralnih sredina živjele su u nešto više slučajeva u inostranstvu nego oni iz gradskih.

U većini slučajeva (47%) mladi su živjeli do jedne godine, a njih 31% više od jedne a manje od tri godine. U prosjeku mladi su boravili u inostranstvu oko 29 mjeseci tj. oko 2,5 godine.

Odlazak iz zemlje

40% mladih u dobi između 18 i 30 godina ne posjeduje pasoš.

Svaka 5 osoba u FBiH u dobi između 18 i 30 godina posjeduje hrvatski pasoš.

14% mladih ima nekog člana uže porodice koji je emigrirao u zadnjih 7 godina.

67% mladih bi napustilo BiH zbog barem jednog od razloga ne uključujući školovanje.

9% mladih, 13% iz FBiH i 5% iz RS-a, je već sada preuzelo konkretne korake za odlazak iz zemlje.

40% mladih u dobi od 18 do 30 godina ne posjeduje pasoš. Ovaj procent je nešto veći za osobe iz ruralnih krajeva (44%) nego one iz urbanih (34%). Pored bh. pasoša, 14% mladih, 22% u FBiH i 3% u RS-u, posjeduje hrvatski pasoš.

14% mladih, u dobi od 16 do 30 godina ima nekog člana uže porodice koji je napustio zemlju u zadnjih 7 godina. Njih 29% ima člana šire porodice koji je napustio zemlju, a 37% zna za nekog iz susjedstva koji je emigrirao. U svakom od slučajeva, više je osoba napustilo FBiH nego RS, kao i gradske sredine u odnosu na seoske.

55% mladih sigurno bi napustilo BiH zbog privremenog rada ako bi im se pružila prilika, 46% zbog studija/školanja, 46% kako bi se trajno nastanili u nekoj drugoj zemlji, a 35% zbog udaje ili ženidbe.

67% mladih bi napustilo BH zbog barem jednog od navedenih razloga ne uključujući školovanje.

Također, na pitanje bi li rado otišli na duže vrijeme ili zauvijek u inostranstvo, 67% mladih odgovorilo je potvrdno.

9% mladih, 13% iz FBiH i 5% iz RS-a, je za vrijeme trajanja istraživanja, već preuzelo konkretne korake za odlazak iz zemlje.

Tab. 12 Odlazak iz BiH – rodbina i susjedi

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Iz uže porodice	14	14	13
Iz šire porodice	29	28	36
Iz susjedstva	37	36	40

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

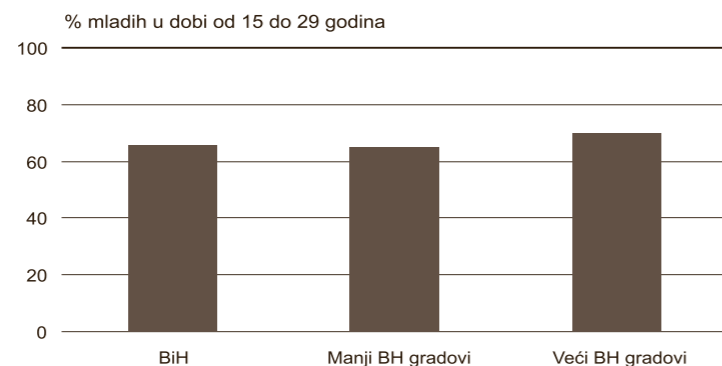
Tab. 13 Lični razlozi za potencijalni odlazak iz BiH

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi
Zbog studija	46	45	48
Zbog privremenog rada	55	55	48
Zbog ženidbe/udaje	35	36	36
Kako bi se trajno nastanili u nekoj drugoj zemlji	46	48	41

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.49 Udio mladih koji bi napustili BiH barem iz jednog od navedenih razloga

Izvor: Komisija i GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

→ Informiranje

Potreba za informacijama

MLADI NAJČEŠĆE IMAJU POTREBU ZA INFORMACIJAMA O MOGUĆNOSTIMA ZA PROVOĐENJE SLOBODNOG VREMENA, ZAPOŠLJAVANJU I OBRAZOVANJU.

Mladi najčešće imaju potrebu za informacijama o mogućnostima za provođenje slobodnog vremena (41%), zapošljavanju (40%) i obrazovanju (39%). Potreba za informacijama najmanje je izražena kada su u pitanju politika (14%), socijalna zaštita (16%), biznis (17%) i krediti (18%). Muškarci znatno češće od žena imaju potrebu za informacijama vezanim za zapošljavanje, kreditima i biznisu, dok žene znatno češće imaju potrebu za informacijama o obrazovanju, kulturnim dešavanjima i zdravstvenoj zaštiti.

Izvori informacija

Pored televizije kao najčešćeg kanala za informiranje, za informacije o obrazovanju mladi najčešće koriste internet, a za zapošljavanje, politiku, kulturna dešavanja i stipendije najčešće novine.

Tri četvrtine mladih čita dnevne, a isto toliko sedmične novine.

Mladi iz novina najčešće čitaju sadržaje koji služe za razonodu.

Svega 7% mladih se u posljednja tri referentna mjeseca informiralo preko određenog informativnog servisa specifično namijenjenog za potrebe mladih.

Televizija je za mlade najčešći oblik informiranja o svim pitanjima. Pored televizije, za informacija o obrazovanju najčešće se koristi internet, za zapošljavanje, politiku, kulturna dešavanja i stipendije najčešće se koriste novine.

81% mladih redovno ili povremeno čita dnevne, a njih 74% sedmične novine. Mladi u FBiH i oni u gradskim sredinama znatno češće koriste ove izvore informacija od mladih u RS-u i seoskim područjima.

Ako pogledamo sadržaj koji mladi čitaju u novinama, vidjet ćemo da dominiraju zabavni sadržaji, a da su sadržaji političke, društvene i ekonomske prirode u drugom planu.

Svega 7% mladih se u posljednja tri referentna mjeseca informiralo preko određenog informativnog servisa specifično namijenjenog za potrebe mladih.

Na grupama mladi navode da nisu dovoljno informirani, tj. da nemaju dovoljno informacija koje su im potrebne. Pri tome su se participanti više fokusirali na informacije koje se odnose na zapošljavanje, navodeći različite izvore informiranja – oglase za konkurse u novinama, putem interneta, radija i televizije. Osim ovih izvora informacija, participanti navode da informacije o poslu ili drugim sadržajima koje ih zanimaju, često dobivaju i putem neformalnih razgovora sa svojim prijateljima, poznanicima i rodbinom.

Korištenje interneta

S 30% BH je daleko ispod nivo zemalja EU-a kada je u pitanju omjer domaćinstava koje posjeduju priključak na internet.

Dvije trećine mladih koristi internet što je za oko 22% manje od prosjeka u EU.

Mladi u BiH najčešće koriste internet u vlastitom stanu ili kući.

Mladi koriste internet najčešće radi zabave – igranje igrice, čavrljanje, preuzimanje muzike i drugih sadržaja.

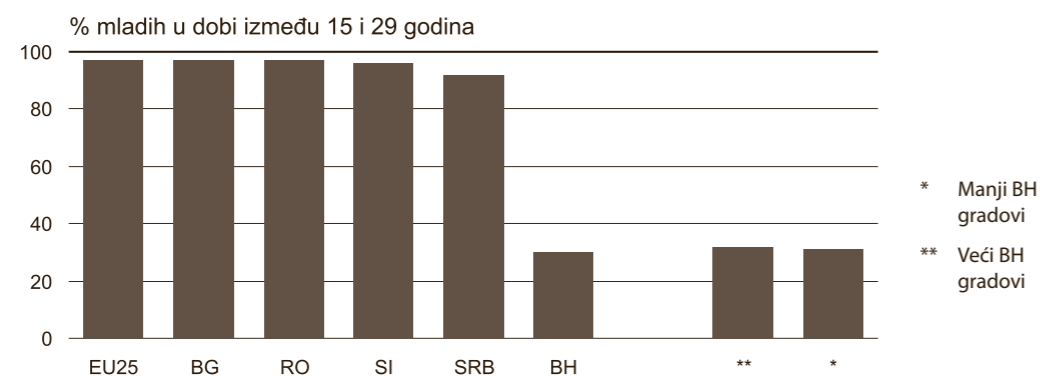
S 30% BiH je daleko ispod nivo zemalja EU-a kada je u pitanju omjer domaćinstava koje posjeduju priključak na internet. Daleko je ispod prosjeka i nekih zemalja u regiji. Gradska domaćinstva u znatno većoj mjeri imaju priključak na internet (39%) u odnosu na domaćinstva na selu (23%).

Kada je u pitanju korištenje interneta, situacija je nešto bolja: dvije trećine mladih u dobi između 16 i 24 godine koristilo je internet u protekla tri mjeseca, što je za oko 22% manje od prosjeka u EU25. BiH je s ovim omjerom na nivou nekih zemalja u regiji, tj. Srbije, Bugarske i Rumunije, ali i Italije i Kipra.

Izuzev Irske, Grčke, Švedske i Slovačke, razlika između mladih muškaraca i žena o pitanju korištenja interneta nije posebno značajna. Ova razlika prisutna je u BiH i iznosi 13% što je na nivou Slovačke, ali daleko ispod Srbije gdje ona iznosi 23%.

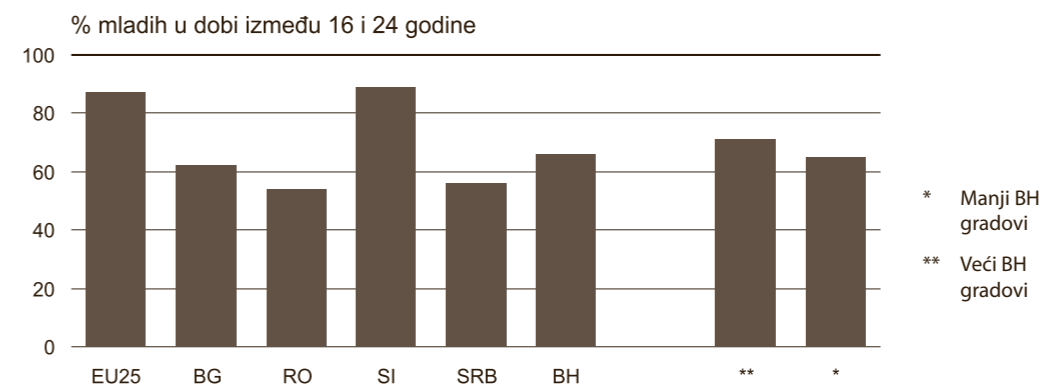
Nadalje, bh. studenti i učenici također su ispod prosjeka kolega iz EU-a kada je u pitanju korištenja interneta, i to za oko 20%. Mladi u BiH najčešće koriste internet u vlastitom stanu ili kući (37%), te u internetskim centrima (27%).

Graf.50 Procent domaćinstava koja posjeduju priključak na internet

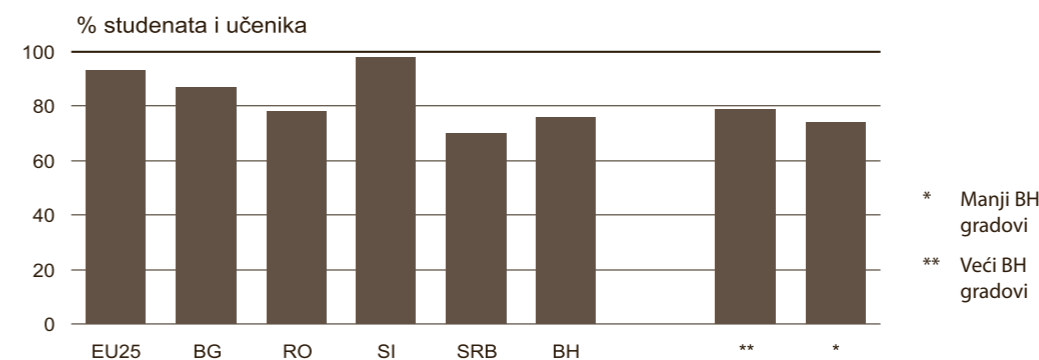
Izvori: Eurostat (2007), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.51 Procent osoba u dobi između 16 i 24 godine koje su u posljednja tri mjeseca koristile internet

Izvori: Eurostat (2006), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Graf.52 Procent studenata i učenika koji su u posljednja tri mjeseca koristili internet

Izvori: Eurostat (2006), GTZ Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Poznavanje stranih jezika

Dvije od tri mlade osobe imaju percepciju da poznaju engleski, a svaka peta njemački jezik

Dvije od tri mlade osobe navode da znaju engleski jezik dovoljno dobro da se mogu sporazumjeti. Ovakvih je osoba više u većim sredinama (77%) nego u manjim (59%), te u FBiH (68%) u odnosu na RS (59%). 22% mladih, 25% u FBiH i 14% u RS-u navodi da zna njemački jezik.

Tab. 14 Percepcija poznavanja stranih jezika

% mladih između 15 i 29 godina

	BH	Manji BH gradovi	Veći BH gradovi	Tuzla
Niti jedan	25%	27%	17%	7%
Njemački	22%	23%	20%	39%
Engleski	63%	59%	77%	88%
Španski	6%	5%	7%	13%
Ruski	4%	4%	3%	1%
Arapski	1%	1%	0%	1%
Francuski	2%	2%	2%	4%
Turski	1%	1%	1%	1%
Italijanski	3%	3%	1%	3%
Neki drugi	1%	1%	1%	4%

Izvor: Komisija i GTZ, Istraživanje položaja mladih u BiH (2008)

Savjetovanje

Tek svaka treća mlada osoba navodi kako ima potrebu za savjetodavnim uslugama iz neke oblasti, a svaka peta je i koristila neku od usluga.

3% mladih tražilo je savjetodavnu pomoć kod vjerskih organizacija.

Tek 38% mladih navodi kako su u posljednjih 6 mjeseci imali potrebu za savjetovanjem iz barem jedne oblasti. Mogućnosti zaposlenja (21%) i obrazovanja (13%) oblasti su u kojima su mladi imali najviše potrebe za savjetodavnim uslugama.

3% mladih tražilo je u posljednjih 6 mjeseci savjetodavnu pomoć od vjerskih službenika, tj. osoba zaposlenih u vjerskim organizacijama.

Slobodno vrijeme

Kupovina, pomaganje roditeljima oko kućanskih poslova, te gledanje televizije i boravak u kafani aktivnosti su na koje mladi troše najviše slobodnog vremena.

Mladi u najvećoj mjeri slobodno vrijeme troše na kupovinu, pomaganje roditeljima oko poslova u domaćinstvu, a najmanje na kino, planinarenje i pozorište.

S druge strane, gledanje televizije i boravak u kafani mladima oduzima najviše slobodnog vremena.

Način na koji mladi provode slobodno vrijeme varira od sklonosti i navike. Participanti na fokusnim grupama smatraju da kvalitetno provedeno slobodno vrijeme znači da se u toku i poslije njega dobro osjećaš. Tako jedni navode da se bave sportom, da slobodno vrijeme provode uz muziku, televiziju ili internet, te odlazeći u prirodu. Ostali ga uglavnom koriste za šetnje po gradu i druženje po kaficima, i mada često navode da ni jedno ni drugo ne predstavlja korisno utrošeno vrijeme ističu da je to prevladajući način njegovog provođenja u njihovoj okolini tako da se više ni ne doživljava kao izbor pojedinca, nego kao obavezna aktivnost u dnevnom rasporedu.

→ Kulturni sadržaji

Prijatelji i kolege, zatim televizija u najvećoj mjeri utječu na odluke mladih ljudi o posjećivanju kulturnih događaja.

Većina mladih nezadovoljna je podrškom lokalnih vlasti za kreiranje kulturnih sadržaja.

Prijatelji i kolege (58%), zatim televizija (29%) u najvećoj mjeri utječu na odluke mladih ljudi o posjećivanju nekih kulturnih događaja. Radio (16%) i nastavnici (19%) ostvaruju najmanje utjecaja o ovom pitanju. Internet i novine ostavljaju nešto više utjecaja na mlade u gradskim sredinama i na one u FBiH, nego na mlade u ruralnim sredinama i one u RS-u.

Kada je u pitanju odnos lokalne vlasti prema kulturnim sadržajima, istraživanje pokazuje da je većina mladih nezadovoljna podrškom za kreiranje kulturnih sadržaja uz jednu trećinu mladih koji nisu imali mišljenje o ovom pitanju. Pored toga, mladi u RS-u pokazuju nešto veće zadovoljstvo od onih u FBiH.

S obzirom na kvalitetu medijskog prostora posvećenog kulturnim sadržajima, jedna trećina mladih je također nezadovoljna, uz gotovo 50% onih koji nemaju mišljenje. Mladi iz RS-a također su značajno zadovoljniji i o ovom pitanju u odnosu na one iz FBiH.

→ **Sport****Većina mladih nezadovoljna je podrškom lokalnih vlasti za kreiranje sportskih sadržaja.**

Više je mladih koji su nezadovoljni nastavom tjelesnog odgoja nego onih koji su zadovoljni.

Svega 7% mladih bavi se sportskim aktivnostima u okviru neke organizacije ili udruženja i većina njih zadovoljna je sportskim sadržajima.

Svaka peta mlada osoba u proteklih je mjesec dana trošila novac na sport ili neke druge fizičke aktivnosti.

Slično kao i o pitanju podrške kulturnim sadržajima, većina mladih nije zadovoljna ni podrškom lokalne vlasti kada je u pitanju kreiranje sportskih sadržaja (50%). I u ovom slučaju jedna trećina mladih nema mišljenje o ovom pitanju. Također je prisutna slična razlika između entiteta.

Omjer onih koji su nezadovoljni nastavom tjelesnog odgoja nešto je manji (30%), ali ipak prelazi omjer mladih koji su zadovoljni. O ovom pitanju ne postoji značajna razlika između entiteta.

Svega 7% mladih bavi se sportskim aktivnostima u okviru neke organizacije ili udruženja i većina njih je zadovoljna sportskim sadržajima. Zadovoljstvo je nešto veće u FBiH (65%), nego u RS-u (54%).

Svaka peta mlada osoba u proteklih je mjesec dana trošila novac na sport ili neke druge fizičke aktivnosti. Muškarci su ti koji mnogo češće (31%) izdvajaju novac u ovu svrhu nego žene (12%).

Preporuke

Formalno i neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje

✓ Poruka 1.

Neusklađenost obrazovnog sistema s potrebama na tržištu rada u BiH, u EU, te s izazovima u budućnostima dovodi mlade ljude u dugoročno nepovoljan položaj, a privredu BiH čini dugoročno nekonkurentnom

Ključni problemi i izazovi

- Loša povezanost obrazovnog sistema sa sektorom rada i zapošljavanja, odnosno tržištem rada u cijelosti.
- Obrazovni sistem je baziran na nastavi bez praktične komponente u obrazovanju, te uzrokuje nedovoljnu osposobljenost mladih za savremene uslove rada, odnosno nedostatak znanja i vještina potrebnih na tržištu rada.
- Neupotrebljivost stečenog znanja na tržištu rada onih koji su završili srednje obrazovanje je u direktnoj vezi sa visokom i dugotrajnom nezaposlenošću mladih.
- Izuzetno visoka stopa nezaposlenosti i neproduktivnosti radne snage.
- Obrazovanje u srednjim stručnim školama je usko specijalizirano, odnosno nefleksibilno i ne može se prilagođavati promjenama i potrebama tržišta rada.
- Obrazovni sistem obrazuje mlade za profesije za kojima ne postoji potreba na tržištu rada.
- Obrazovni sistem ne pruža pomoć ili obuku za mlade na olakšanju njihove tranzicije od škole do posla i postoji općenito nedostatak podrške za profesionalnu orijentaciju mladih.
- Obrazovni sistem ne pruža mogućnosti za stažiranje, te ostavlja mlade ljude nepripremljenim za radni angažman, kao i bez radnog iskustva kod poslova gdje je to zakonski uslov.
- Neadekvatan obrazovni proces ostavlja mlade ljude nemotiviranim za pokretanje vlastitog biznisa.
- Kašnjenje sa reformama u obrazovnom sistemu dovodi mladu populaciju u dugoročno nepovoljan položaj, a nizak nivo produktivnosti rada privredu BiH čini nekonkurentnom.
- Ne postoje politike razvoja ljudskih resursa.

Preporuke i moguće mjere

- Izraditi program razvoja ljudskih resursa u BiH kao najznačajniji dio razvojnih strategija.*
- Strategije zapošljavanja uskladiti sa nedavno usvojenom srednjoročnom obrazovnom strategijom, te Strategijom razvoja BiH 2008-2013, koja uključuje horizontalne sektorske politike u vezi sa socijalnom uključenosti
- Stvoriti stalnu i institucionalnu vezu između obrazovnog sistema, akademske zajednice, poslovne zajednice i institucija koje se bave praćenjem trendova na tržištima rada, te drugih institucija izvršne vlasti koje je potrebno uključiti.²⁰³

²⁰³ Mladi i evropske integracije (Komisija, GTZ 2008)

- Osigurati da se mladi u BiH na razini srednjeg i visokog obrazovanja školuju za zanimanja, za koja postoji potreba na tržištu rada kako u BiH, tako i u zemljama EU.
- Razviti sistem profesionalnog usmjeravanja učenika već od osnovne škole.
- Programski školovati stručni kadar na priznatim univerzitetima u inostranstvu s ciljem omogućavanja unapređenja, modernizacije, te reforme obrazovnog sistema i podizanja kvalitete obrazovanja na bh. univerzitetima.
- Osigurati kontinuirano profesionalno usavršavanje postojećeg nastavnog i rukovodećeg osoblja, nadgledanje rada školskih ustanova, te upotrebu novih nastavnih metoda.
- Definisati ulogu države u organizovanju i poticanju istraživanja, tehnološkog razvoja i inovativnosti, po ugledu na EU.²⁰⁴
- Povezati obrazovni sistem sa poslovnom zajednicom i javnim sektorom u cilju omogućavanja praktične komponente u obrazovanju, kao i stažiranja. povećati praktičnu u odnosu na teoretsku nastavu.
- Stimulirati poslodavce na aktivnu saradnju sa školama i fakultetima.
- Osigurati priznanje praktične nastave i stažiranja uz školovanje kao djelimično radno iskustvo.
- Razviti manje specijalizirano, a fleksibilnije obrazovanje u srednjim stručnim školama, koje će biti u službi brzog prilagođavanja promjenama i potrebama tržišta rada.
- U nastavne planove i programe škola uvesti mogućnosti za pomoć i podršku mladima na olakšanju njihove tranzicije od škole do posla, kao i programe podrške za profesionalnu orijentaciju mladih.
- Jačati saradnju u obrazovnom sistemu između škola, kao i između univerziteta, uz promociju primjera dobre prakse.

✓ Poruka 2.

Prioritet politikama u obrazovanju treba biti povećanje nivoa obrazovanja mladih, te razvoj omladinskog preduzetništva, s ciljem osiguranja visoko obrazovane i visoko konkurentne radne snage

Ključni problemi i izazovi

- Mladi nisu motivirani za nastavak školovanje, zbog percepcije o korupciji u obrazovanju i kod zapošljavanja, te percepcije o tržištu radne snage u BiH koje ne funkcioniše na bazi kompetencija.
- BiH je značajno zaostaje za zemljama članicama EU, uključujući i nove članice, kada je u pitanju udio osoba u dobi do 25 godina sa završenom četverogodišnjom srednjom ili višim obrazovanjem.
- Izuzetno niska stopa upisa mladih u srednje obrazovanje u odnosu na regiju.
- Svega 20 posto srednjoškolaca završava opće srednje obrazovanje, a samo 30 posto onih koji idu u srednje stručne škole završava četverogodišnje obrazovanje²⁰⁵.

²⁰⁴ Strategija integrisanja BiH u EU (VM BiH 27.04.2006.g.)

²⁰⁵ "Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015.," VM usvojilo 03.06.2008. godine.

- Veoma mali broj mladih završi srednju školu u predviđenom roku.
- Učenici koji završavaju srednje obrazovanje u većini slučajeva ne stječu potrebno opće znanje i vještine, niti su dovoljno pripremljeni za tržište rada ili nastavak obrazovanja.
- Usitnjenost stručnih profila i zanimanja u srednjem stručnom obrazovanju, od kojih su polovica posve nerelevantni i nepotrebni.
- Nerelevantnost i nepotrebnost zanimanja koja se produciraju u srednjem usmjerenom obrazovanju znatno poskupljuje troškove obrazovanje i povećava moguće izdatke u javnoj potrošnji, jer ovaj problem zahtjeva, pored ostalog, do-obuku i prekvalifikaciju ljudi koji već posjeduju diplomu iz formalnog obrazovanja.
- Neto generacijska stopa upisa studenata iznosi svega jednu četvrtinu svih mladih.
- Svega 10% je onih koji završavaju školovanje na vrijeme.
- Najviše je onih studenata koji pohađaju društvene ili humanističke programe.
- Procjenjuje se da studenti prosječno studiraju 5-7 godina do sticanja diplome.
- Studenti napuštaju studij najčešće poslije prve godine studija.
- Nedostatak stipendiranja, odnosno finansijskih mogućnosti, mladima je jedan od značajnijih problema za nastavak studiranja.
- Svaka druga mlada osoba koja je izašla iz formalnog obrazovnog sistema ostaje na nivou trogodišnjeg srednjeg obrazovanja ili niže.
- Mladi koji ne završavaju formalno obrazovanje dovode se u začarani krug socijalnog isključenja i siromaštva.
- Nezadovoljavajuća je obrazovna struktura kadrova u svim sektorima, u javnom, privatnom i nevladinom sektoru, kao i slaba razvijenost informatičkih sposobnosti, te poznavanje stranih jezika.
- Planovi i programi koji su identificirani kao najproblematičniji dio obrazovnog sistema jer odgovaraju samo postojećem kadru koji radi u školama i na fakultetima, pružajući slabo znanje, odnosno tek određeni nivo teoretskog znanja koji je van savremenih tokova u nauci i tehnologiji.
- Obrazovne institucije u većini ne doprinose sistematskoj promociji poduzetništva mladih niti mladim ljudima nude potrebne poslovne vještine.
- Ne postoje programske mjere unapređenja studentskog standarda u cilju osiguranja jednakosti u pristupu obrazovanju i prevencije protiv siromaštva i socijalne isključenosti.
- Postoji nekompatibilnost nastavnih planova i programa, na unutrašnjem planu u BiH, u predškolskom, osnovnom i općem, te u srednjem stručnom obrazovanju i obuci, zatim obrazovanju i obuci odraslih, te cjeloživotnom obrazovanju.

Preporuke i moguće mjere

BiH treba što prije i dosljednije slijediti primjer i primijeniti 'dobre prakse' iz razvijenijih zemalja, u kojima se pokazalo da je obrazovni sistem najvažniji kanal za pružanje pomoći mladima u lakšem snalaženju u životu. Također, međunarodna iskustva su pokazala da se problem nezaposlenosti mladih lakše tretira prevencijom kroz obrazovni sistem, nego izravnim intervencijama na tržištu radne snage.

²⁰⁶ www.mcp.gov.ba/admin_zakoni_hr/data/upimages/IZVJESTAJ_O_RADU_MINISTARSTVA_CIVILNIH_POSLOVA_ZA_2007.doc

- U skladu s bh. Strategijom razvoja srednjeg stručnog obrazovanja i obuke za period 2007.-2013. (SG BiH 28.08.2007.) potrebno je provesti sljedeću smjernicu: "stručno obrazovanje i obuka predstavljaju ključni generator ekonomskog i društvenog oporavka i daljeg razvoja BiH i njene integracije u EU-u i globalne svjetske procese".
- Razviti manje specijalizirano, a fleksibilnije i obrazovanje koje će se brzo prilagođavati potrebama tržišta rada u srednjim stručnim školama.
- Osigurati stvaranje produktivne radne snage i podršku inovacijama u proizvodnji u srednjem stručnom obrazovanju.
- Povećati upis u srednje obrazovanje na 90 posto, od čega u gimnazije i četverogodišnje stručne škole na 80 posto.
- Osigurati mogućnost za nastavak tj. prelazak iz trogodišnje u četverogodišnje stručne škole.
- Uvesti obaveznu eksternu maturu na kraju četverogodišnjeg srednjeg obrazovanja.
- Uspostaviti standarde znanja i ocjenjivanje postignutih rezultata što uključuje i 'državnu maturu'.
- Povećati upis u visoko obrazovanje na razinu regionalnog prosjeka od barem 32 %.
- Povezati visoko obrazovanje sa znanstveno-istraživačkim radom.
- Osigurati sistemsko izučavanje stranih jezika i upotreba IT tehnologije.
- Omogućavati mobilnosti studenata i nastavnog osoblja dosljednim uvođenjem ECTS-a, standardiziranog dodatka diplomi, kao i same diplome.
- Usvojiti okvir kvalifikacija u visokom obrazovanju na razini BiH²⁰⁷.
- Omogućiti provođenje funkcionalne integracije i jačanje autonomije univerziteta/sveučilišta.
- Uspostaviti i razvijati jedinstveni sistem od tri ciklusa studiranja dosljednim uvođenjem magistarskog i doktorskog studija.
- Što prije izvršiti modernizaciju poučavanja i učenja na svim razinama obrazovanja.
- Kreirati potpuno nove, moderne nastavne planove i programe.
- Stvoriti obavezu stalnog profesionalnog razvoja nastavnog i upravljačkog kadra u obrazovnim ustanovama.
- Omogućiti veću zastupljenost i obavezno sudjelovanje studenata u procesu odlučivanja.
- Sistemski protežirati školovanje mladih na fakultetima.
- Omogućiti veći broj stipendija i dostupnost istih mladima.
- Promovirati nastavak školovanja promotivnim kampanjama.
- Omogućiti razvoj zajedničkog jezgra nastavnih planova i programa u predškolskom, osnovnom i općem, te srednjem stručnom obrazovanju i obuci, zatim obrazovanjem i obukom odraslih, te cjeloživotnim obrazovanjem.

²⁰⁷ "Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.-2015.", VM usvojilo 03.06.2008. godine.

Poruka 3.

Posjedovanje kvalifikacija slabog formalnog obrazovanja odnosno njihovo neposjedovanje dovodi do socijalnog isključenja i siromaštva mladih, uz sve druge rizike koji prate ove probleme, te zatvara krug nerazvijenosti u zajednici

Ključni problemi i izazovi

- Veliki je procent nisko kvalificirane radne snage sa slabim izgledima na tržištu rada u BiH, u regiji, ili u EU.
- Zapostavljen je, u potpunosti, koncept cjeloživotnog učenja kako je razvijen je na široj evropskoj i globalnoj razini kao odgovor na brze društvene promjene i tranziciju u 'društvo znanja', te stalnu potrebu za stjecanjem novih znanja i vještina.
- Nije razvijen okvir kvalifikacija za cjeloživotno učenje u skladu sa tzv. Evropskim okvirom kvalifikacija²⁰⁸.
- Finansijsko ulaganje u programe do-obuke i profesionalnih treninga je slabo. Profesionalna do-obuka i treninzi nisu rašireni.
- Vanškolski programi učenja IT tehnologije i stranih jezika nisu rašireni.
- Jako veliki broj mladih je na nivou srednjeg stručnog (trogodišnjeg) obrazovanja i nije učestvovao u bilo kojem obliku obuke ili treninga, niti 'rada s mladima'.
- Osjetno je povećana socijalna isključenost djece i mladih iz reda povratničke i seoske populacije, siromašnih i onih sa teškoćama u razvoju.
- Nedostupne su informacije o mogućnostima za cjeloživotno učenje, kao i neformalno obrazovanje.
- Rad s mladima, po definiciji planirana, svrsishodna i svjesna podrška mladima kroz njihovo dobrovoljno učešće i vanškolsko obrazovanje s ciljem podrške mladima u njihovoj integraciji i uključenju u društveni život zajednice, kao tema nije poznat i priznat u BiH.

Preporuke i moguće mjere

Koncept cjeloživotnog učenja podrazumijeva neprekinuto stjecanje znanja tijekom cijelog života, a ostvaruje se kroz formalno i neformalno obrazovanje i obuku. Promjene u privredi pak podrazumijevaju promjene na tržištu rada i u strukturi zanimanja, traže nova znanja i ubrzani porast informatizacije. U kontekstu cjeloživotnog učenja, obrazovanje i obuka odraslih treba da doprinosi društvenoj koheziji, većoj konkurentnosti na tržištu rada tako što postaje sastavnim dijelom obrazovnog procesa i sustava, i potrebno je organizovati je na principima potpune otvorenosti i dostupnosti.

- Unaprijediti i promovirati cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih, i socijalno isključenih mladih do 30 g. starosti.**
- Nadležne obrazovne vlasti na svim razinama trebaju sistemski osigurati stvaranje novog, živog tržišta usluga dodatnog i neformalnog obrazovanja, kako bi se na taj način ispunile osnovne pretpostavke za primjenu koncepta cjeloživotnog učenja, i pripreme mladih za

²⁰⁸ "Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015.", VM usvojilo 03.06.2008. godine.

društvo i ekonomiju utemeljenu na znanju.

- Potrebno je razviti mrežu različitih obrazovnih institucija, ali i drugih davatelja obrazovnih usluga (npr. privatni biznis).
- Prioritetne ciljne grupe trebaju biti stariji omladinci bez završene osnovne ili srednje škole, stariji omladinci sa srednjem školom koja ne zadovoljava potrebe tržišta rada, mladi s posebnim potrebama ili u stanju socijalne marginalizacije ili isključivosti kao što su mladi Romi, djeca povratnika i mladi povratnici, siromašni, te svi oni koji žele napredovati i usavršavati se.
- U kratkom roku, programima dokvalifikacije i prekvalifikacije djelovati prema osposobljavanju mladih koji su „upropašteni“ postojećim sistemom obrazovanja.
- U fokusu mora biti smanjenje nepismenosti i širenje srednjeg obrazovanja među starijim omladincima.
- Stvoriti okvir za učenje koji je otvoren, privlačan i dostupan svima, uključujući nepismene i nekvalificirane osobe kao i osobe s posebnim potrebama.**
- Pobojšati efektivnost, jednakost pristupa i pravičnost u obrazovanju i obuci.
- Kriteriji i standardi za cjeloživotno obrazovanje i obuku trebaju se razvijati na državnoj razini.
- S obzirom na širinu potreba, trebat će razviti mrežu različitih obrazovnih institucija, ali i drugih davatelja obrazovnih usluga (npr. privatni biznis), te, sukladno,
- Izraditi domaći kvalifikacijski okvir u skladu sa Evropskim kvalifikacionim okvirom.
- Promovirati nastavak školovanja promotivnim kampanjama.
- Napraviti programe finansijske podrške onih koji žele napredovati i usavršavati se.

Poruka 4.

Nepriлагоđivanje obrazovnog sistema u procesu evropskih integracija i neinsistiranje na održivosti koči njegov razvoj i stvara nedostatak potrebnih kadrova za budućnost

Ključni problemi i izazovi

- Samo mali broj fakulteta u svojim dodiplomskim i poslijediplomskim studijima nudi predmete i nastavne planove koji se bave evropskim pravom, ekonomijom, politikom, institucijama, jezicima EU-a, iako su evropske integracije dugoročna strategija.
- Kasni se s uspostavljanjem zajedničkih odnosno evropskih standarda u bh. obrazovanju. To se posebno odnosi na srednje stručno obrazovanje, te obuku i primjenu Kopenhagenskog procesa, te visoko obrazovanje i primjenu Bolonjskog procesa i Lisabonske konvencije.
- Neispunjavanje konkretnih zahtjeva Bolonjskog i Kopenhagenskog procesa, te sporost provođenja reforme u procesu evropskih integracija ostavlja obrazovni sistem neuskladivim i nekonkurentnim na bližem i daljnjem planu, te dugoročno neodrživim.
- Kasni se sa ujednačavanjem kriterija rada visokoškolskih ustanova s onima u EU-u.
- Postoji izuzetno nizak stepen dostupnosti i upotrebe informatičke tehnologije na svim razinama obrazovanja.

- Mogućnosti poznavanja savremenih tehnoloških procesa ograničene su u BiH.
- Izuzetno nizak nivo znanja stranih jezika kod profesora i studenata predstavlja prepreku pristupu istraživanjima i stručnoj literaturi. Ovo je neophodan uvjet za aktivno sudjelovanje BiH u programima Evropske unije za razvoj i razmjenu u visokom obrazovanju, kao što su npr. *Erasmus* i *Socrates*. Dodatno, studenti bi u budućnosti jedan semestar trebali studirati ne samo van matičnog univerziteta nego i van zemlje i svog govornog područja.
- Mali sistemi visokog obrazovanja, poput ovoga u BiH, ne mogu se razvijati sami. Oni ne mogu ispuniti odgovarajuću razinu kvalitete u visokom obrazovanju, nauči i istraživanju u svim disciplinama i programima koji su nužni za skladan razvoj pojedinca, države, društva, kulture i privrede.
- Ne razvija se dugoročna održivost obrazovnog sistema tako što će se prevazići aktuelne političke, administrativne i druge prepreke.
- Harmonizacija zakona na nižim nivoima s OZVO-om u BiH kasni.
- 'Nacionalizacija' nastavnih planova i programa utječe na mobilnost mladih i naučnog kadra, nekompatibilnost planova i programa.
- Sredstva za plaće i naknade planiraju se na osnovu broja uposlenih, uzimajući u obzir pedagoške standarde, broj odjeljenja i časova, što je suprotno osnovnom evropskom trendu da se to radi na osnovu broja učenika i studenata.
- Troškovi amortizacije opreme i zgrada se uopće ne planiraju, a minimalni su iznosi za kapitalne investicije.
- Natalitet u BiH je u stalnom opadanju. Već sada, u odnosu na evropski prosjek, BiH ima previše razreda i nastavnika u odnosu na broj učenika²⁰⁹, što znači i neopravdano veliku potrošnju po učeniku.
- Nakon rata većina porušenih i oštećenih obrazovnih objekata obnovljena je donatorskim sredstvima. Dostupnost ovih sredstava danas je minimalna.
- Manje i siromašnije općine neće moći biti u mogućnosti ispuniti dodijeljene nadležnosti niti organizirati dodatne sadržaje u školama zbog nejednakih fiskalnih i kadrovskih mogućnosti.
- Nije razvijeno izvještavanje i praćenje učinkovitosti financiranja u obrazovanju u skladu s međunarodnim standardima - na lokalnoj, kantonalnoj i entitetskoj razini.
- Ne prate se statistički podaci i indikatori o obrazovanju u skladu s procedurama i zahtjevima Evropske komisije i EUROSTAT-a.

Preporuke i moguće mjere

- U predstojećem periodu Konferencija ministara obrazovanja u BiH trebala bi se prioritetno angažirati na sistemskom uvođenju evropskih standarda, evropske dimenzije i evropskih sadržaja u bh. obrazovni sistem.
- Konferencija ministara obrazovanja u BiH bi se trebala angažirati i na borbi protiv mita i korupcije u obrazovanju na svim razinama, a naročito u visokom obrazovanju.
- Jedan bi od prioriteta također trebao biti razvoj međunarodne saradnje i razmjene i veća ponuda tzv. programa "*joint degrees*²¹⁰", koji se zajednički provode na domaćim i stranim

²⁰⁹ U EU 1:20, u BiH 1:14 u osnovnoj školi.

²¹⁰ Programi koji zajedno izvode domaće i strane visokoškolske institucije i vode ka zajedničkim, duplim diplomama.

visokoškolskim ustanovama. Ovakvi programi, uz automatsko priznavanje diploma, na najbolji način istovremeno osiguravaju kvalitetu, te stimuliraju mobilnost studenata i profesora.

- Kako bi postao eurokompatibilan i konkurentan, obrazovni sistem u BiH mora hitno početi s ispunjavanjem konkretnih zahtjeva Bolonjskog i Kopenhagenskog procesa.
- Provesti Lisabonsku konvenciju o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju kroz rad Centra za informiranje i priznavanje dokumenata, koji je u osnivanju.
- Uspostaviti i razvijati jedinstveni sistem od tri ciklusa studiranja dosljednim uvođenjem magistarskog i doktorskog studija.
- Provesti funkcionalnu integraciju univerziteta u skladu s Bolonjskim procesom.
- Uspostaviti i razvijati sistem praćenja i osiguranja kvalitete kako u srednjem, tako i na visokoškolskom obrazovanju.
- Razviti novu mrežu osnovnih i srednjih škola koja će odražavati i uvažavati promjene uslijed smanjenja nataliteta. Uštede na ovom osnovu potrebno je iskoristiti za druge namjene.
- Kao i svi drugi dijelovi bh. administracije, i javna potrošnja u sistemu obrazovanja treba biti bazirana na Estandardima i principima EU-a²¹¹. U skladu s tim, neophodno je vršiti odgovarajući nadzor potrošnje sredstava u obrazovnom sistemu.
- Formirati sistem upravljanja i finansiranja obrazovnih institucija koji će omogućiti povećanje finansijske, materijalne i tehničke podrške školama, te komunikacijskotehnošku modernizaciju.
- Potrebno je što prije uspostaviti izvještavanje i praćenje učinkovitosti finansiranja u obrazovanju.
- Revizija i usklađivanje okvira za finansiranje obrazovanja, primarno temeljeni na formuli po učeniku/studentu, od suštinskog je značaja, jer su postojeći finansijski mehanizmi često nepravedni i neučinkoviti, a u visokom obrazovanju i netransparentni, pa tako pružaju mogućnost za diskriminaciju i istovremeno uzrokuju gubitak ionako ograničenih javnih sredstava koja se izdvajaju za obrazovanje.
- Svaka reforma ima svoju cijenu, pa tako postoji potreba za povećanjem finansijskog izdvajanja za određene oblasti i namjene u obrazovanju kao što su, naprimjer, srednje stručno obrazovanje i obuka ili poboljšanje kvalitete obrazovanja.
- Održivost i napredak unutar Bolonjskog procesa i Evropskog prostora visokog obrazovanja i istraživanja bili bi znatno lakši ako visokoškolske ustanove udruže svoje snage i profiliraju svoje programe na razini BiH, prije nego to isto učine na regionalnoj razini, prvenstveno unutar zone "*mutual intelligibility*" (Hrvatska, BiH, Srbija i Crna Gora). Na taj način bi se najbolje mogli iskoristiti institucionalni, ljudski i finansijski resursi. Istovremeno, ovo je najučinkovitiji način da se zadovolje privredne i društvene potrebe ovih država.
- Obrazovne vlasti bi, u saradnji sa zavodima za statistiku, na odgovarajućim razinama trebale poraditi na razvoju statistike obrazovanja u skladu s procedurama i zahtjevima Evropske komisije i EUROSTAT-a.
- Statistički zavodi bi, osim prikupljanja standardnih podataka o obrazovanju, trebali pratiti neke ključne indikatore i kroz Anketu radne snage (ARS). Međutim, imajući u vidu put

²¹¹ Evropski principi u radu javnih uprava su: a) pouzdanost i predvidivost (pravna sigurnost). b) otvorenost i transparentnost. c) odgovornost: d) učinkovitost.

BiH prema EU-u, posebnu pažnju potrebno je posvetiti tome da BiH što prije uspostavi sistem praćenja indikatora u obrazovanju koji će omogućiti poređenje i integraciju sa zemljama EU-a.

- Zbog zahtjeva integracija u EU potrebno je da se prikupljanje ključnih statistika u vezi s obrazovanjem koordinira u okviru jedne institucije na razini BiH.
- Kad je u pitanju praćenje rezultata obrazovanja (kroz statistiku i indikatore), treba početi od onih koji su predloženi u Srednjoročnoj razvojnoj strategiji za period 2004–2007. godine. Nakon toga valja koristiti indikatore potrebne za praćenje milenijskih ciljeva UN-a.
- Potrebno je da se Bosna i Hercegovina što prije, u najboljem slučaju do 2012. godine, uključi u OECD-ove programe praćenja znanja (PISA, TIMS), kako bi se odredili polazni indikatori u vezi s razvijenošću znanja kod 15-godišnjaka iz pojedinih oblasti, koje se prate u okviru ovog sistema.
- Koordinacijsku politiku, strategiju i planove za razvoj obrazovanja treba donositi na državnom nivou, s jasnom perspektivom regionalnog razvoja i evropskih integracija. Ovo posebno u oblasti srednjeg stručnog i visokog obrazovanja, poslijediplomskih studija, u znanosti i istraživanju.
- Ujednačiti kriterije rada visokoškolskih ustanova sa sličnim institucijama EU-a, s ciljem podizanja kvalitete obrazovanja
- Poboljšati pokretljivost studenata radi nastavka svakog oblika studija priznavanjem stranih obrazovnih kvalifikacija, razdoblja studiranja i položenih ispita.
- Uspostaviti bolju koordinaciju javne uprave u sektoru obrazovanja.

Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo

☑ Poruka 5.

Većina mladih vidi alternativu životu i radu u BiH u odlasku u inostranstvo, trbuhom za kruhom, što je u potpunosti rezultat racionalnog procjenjivanja o postojećim mogućnostima i perspektivama

Ključni problemi i izazovi

- Stopa nezaposlenosti među mladima starosti od 16 do 30 godina je 58,5% (Komisija, GTZ, 2008).
- Stopa nezaposlenosti bila je najviša među mladim osobama, starosti od 15 do 24 g. Ona je iznosila 58,4%, od toga 55,6% za muškarce i 63,1% za žene. (ARS - Agencija za statistiku BiH, 2007).
- Samo 13,4% nezaposlenih mladih nezaposleni su manje od 12 mjeseci; polovina nezaposlenih su nezaposleni preko 2 godine, a petina preko 5 godina.
- 69,9% ima srednjoškolsko ili niže obrazovanje, a 26,1% su zapravo osobe s osnovnim obrazovanjem. Udio onih s višom školom ili visokom stručnom spremom je svega 4,1% među nezaposlenima (ARS 2007).
- Nema novih radnih mjesta koja bi zaposlila radnu snagu, koja je u porastu.
- Velika državna preduzeća koja su predstavljala glavni izvor zapošljavanja ili su prestala raditi ili rade s 20% prijeratnih kapaciteta, čekajući ili privatizaciju i/ili proces restrukturiranja.²¹²
- Procesi osnivanja novih preduzeća i razvoja preduzetništva nisu bili dovoljno snažni za ublažavanje velikog gubitka radnih mjesta.²¹³
- Ne postoji mreža socijalne sigurnosti i pomoći za nezaposlene mlade.
- U periodu 1996-2002. oko 100.000 mladih ljudi napustilo je BiH (UNDP, Mladi u BiH, 2003).
- 67% mladih bi napustilo BiH zbog privremenog rada, udaje/ženidbe ili trajnog nastanjanja u drugoj zemlji (Komisija, GTZ, 2008).
- U periodu od 1997. do 2005. godine stopa nataliteta u BiH smanjila se za 43,3 posto²¹⁴.

Preporuke i moguće mjere

- Razvoj, dizajn i implementacija politika i programa za zapošljavanje mladih treba biti temeljena na redovnom istraživanju o nezaposlenosti mladih koje će razmotriti trendove i zahtjeve na tržištu rada.
- Kreirati održive mreže socijalne sigurnosti i pomoći za grupe mladih na granici siromaštva.
- Razvoj i dizajn i provođenje politike u vezi s povećanjem nataliteta u BiH.

²¹² Radni dokument 'Strategija zapošljavanja FBiH', 2008. godina

²¹³ Radni dokument 'Strategija zapošljavanja FBiH', 2008. godina

²¹⁴ „Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015.“, VM usvojilo 03.06.2008. godine.

Poruka 6.

Ekonomski razvoj treba biti prioritet broj jedan za cijelu zemlju, a politike u sektoru zapošljavanja izjednačene s realnošću potreba

Ključni problemi i izazovi

- Ekonomski razvoj nije prioritet donosiocima odluka.
- Vrlo je slaba saradnja svih relevantnih učesnika u ovoj oblasti - kako na horizontalnom, tako i na vertikalnom planu, što uzrokuje visok stepen neiskorištenosti postojećih resursa.
- Ne postoji programski i strukturiran pristup poboljšanju stanja. Ne postoje politike ili planovi djelovanja za zapošljavanje mladih.
- Nedovoljna je podrška procesu osnivanja novih preduzeća i razvoja preduzetništva.
- Organi vlasti u BiH nisu se usredotočili na finansijsko, organizacijsko i upravljačko restrukturiranje i modernizaciju javnih preduzeća, pa je rezultat uništenje oko polovine njih i ogroman gubitak radnih mjesta.
- Stopa rasta ukupnog društvenog proizvoda od 5 % u prosjeku na godišnjem nivou u posljednjih nekoliko godina nije dovoljna da osigura veću stopu zapošljavanja. U narednom periodu očekuje se pad rasta ukupnog društvenog proizvoda.
- Nedostatak politika, te kašnjenje s reformama, naročito u sistemu obrazovanja, dovodi mladu populaciju u dugoročno nepovoljan položaj, a privredu BiH čini nekonkurentnom.
- Slabo su dizajnirane i ciljane mjere u vezi s aktivnim tržištem rada, s malo utjecaja ili bez njega na ključne uzroke nezaposlenosti mladih.
- Nesposobnosti vladinog sistema podrške i nedostatka pomoći na olakšanju mladima i njihovoj tranziciji iz nezaposlenosti u zaposlenost uzrokuje visoku stopu neaktivnosti među mladima.
- Ne prikupljaju se pouzdani podaci o mladima u obrazovnom sistemu i mladima na tržištu rada niti se prate indikatori i trendovi na tržištu rada.
- Postojeći kapaciteti koriste se neučinkovito, prije svega kada je u pitanju uloga službi za zapošljavanje, koje se ne bave posredovanjem između potraživanja i pružanja usluga na tržištu rada.
- Razviti specifične aktivne politike zapošljavanja – „prvi posao“, u cilju stjecanja radnog iskustva.

Preporuke i moguće mjere

- Odrediti dugoročnu ekonomsku viziju i razvojnu strategiju zemlje.
- Razviti i usvojiti strategije zapošljavanja na entitetskom i drugim nivoima u BiH, uključujući državni nivo.
- Integrirati probleme koji se odnose na zapošljavanje mladih u državni plan za zapošljavanje i druge razvojne planove.
- Razviti politike za zapošljavanje mladih na nivou lokalne zajednice²¹⁵.
- Kreirati partnerstava između javnog sektora, privatnog sektora i obrazovnih institucija, zajedno s inicijativama građanskog društva i omladinskim NVO-ima, s ciljem promoviranja i razvijanja politika zapošljavanja mladih.

²¹⁵ Pavelić, *Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH*.

- Povećati uključenost omladinskih NVO-a u probleme koji se odnose na tržište rada mladih.
- Razmotriti uvođenje poticajnih mjera u vezi s porezima za kompanije koje zapošljavaju mlade. Ova mjera trebala bi biti pažljivo usmjerena na grupe nezaposlenih mladih koje su u najnepovoljnijem položaju.
- Razmotriti nastavak programa koji će subvencionirati zapošljavanje mladih. Ovakvi programi već su implementirani i evaluacija njihovog utjecaja prilično je negativna. Oni su uglavnom povezani sa značajnim gubicima mrtvog kapitala, zamjenom i utjecajem preseljenja. Ovo je bio slučaj prvenstveno zbog lošeg odabira - i firmi i mladih. Ukoliko se nastavi s provođenjem ovakvih programa, to bi trebalo biti urađeno kroz bolji odabir primalaca (preduzeća) i krajnjih korisnika (mladih u nepovoljnom položaju).
- Posebna pažnja trebala bi biti dana mladima koji nisu u sistemu obrazovanja niti na tržištu rada. Veći dio pomoći i više pažnje trebalo bi dati manje obrazovanim mladim ljudima (mladi ljudi s osnovnom školom ili s manje od osnovne škole) i mladim ženama koje imaju značajno manje stepene aktivnosti nego mladi muškarci.
- Promovirati obrazovanje i obuku usmjerene prema zaposlenju i osigurati da se obrazovanje neprestanto prilagođava promjenljivom ekonomskom okruženju.
- Povećati stopu upisa mladih u sekundarno i tercijarno obrazovanje.
- U saradnji s privatnim sektorom i nevladinim sektorom razmotriti uvođenje programa stažiranja.
- Osigurati da mladi ljudi imaju pristup obuci, dodatnoj obuci, radnoj praksi i drugim mjerama zapošljavanja.
- Uspostaviti kanal za skretanje pažnje na probleme mladih s kojim se suočavaju zaposleni u neformalnom sektoru.
- Povećati ulogu postojećih sindikata rada u zagovaranju interesa ove velike grupe radnika zaposlenih u neformalnom sektoru.
- Inicirati uspostavu udruženja mladih, zaposlenih na neformalnim poslovima i dati im odgovarajuću podršku i pomoć.
- Razmotriti uvođenje mreže socijalne sigurnosti za grupe mladih koji su u velikom riziku od siromaštva.

 Poruka 7.

Zakonske politike moraju odgovoriti na probleme tržišta rada koje ne funkcionira na osnovi kompetencija, već korupcije, etničke i političke podobnosti i drugih diskriminirajućih kvalifikacija kako u javnom, tako i privatnom sektoru

Ključni problemi i izazovi

- Ukupno stanje u bh. privredi pogodovalo je stvaranju neformalnog tržišta rada koje generira najveći broj novih radnih mjesta.
- Zakoni o radu ne poštuju se i ne provode u privatnom sektoru, gdje se mladi zapošljavaju 'na crno', bez ugovora o radu.
- Zakoni o radu ne poštuju se i ne provode kod zapošljavanja u firmama koje su u državnom

vlasništvu (npr. BH Telecom, Elektroprivreda BiH i dr.). Dodatno, korupcija i traženo radno iskustvo su dvije najveće prepreke kod dobivanja posla u javnom sektoru.

- Veliki udio mladih zaposlen je u neformalnom sektoru, na nekvalitetnim poslovima bez osnovnih prava iz oblasti zapošljavanja, a poslovi u formalnom sektoru ostaju im dugoročno nedostupni.
- Svaka peta zaposlena mlada osoba nema potpisan ugovor s poslodavcem. Ovako mjereno neformalno tržište rada razotkriva i činjenicu nešto većeg omjera 'rada na crno' u FBiH (23%), u odnosu na RS (16%) (Komisija, GTZ, 2008).
- Nedostaju zakonske politike za mlade koje trebaju osigurati postojanje jednakih mogućnosti za plaćene poslove, za mlade žene i mlade muškarce, kao i jednaku zaštitu od diskriminacije svih na tržištu rada.
- Tržište rada u BiH ne funkcioniše na osnovu kompetencija. Široko rasprostranjena korupcija, nepotizam, etnička, politička, socijalna i druga pripadnost kao kriteriji kod zapošljavanja, te nedostatak transparentnosti u procedurama zapošljavanja glavne su prepreke mladima u pronalasku posla.
- Odredbe zakona koje se tiču određivanja minimalne plaće i traženog radnog iskustva nepovoljne su po mlade.
- Gotovo svaka druga žena smatra da se prema ženama i djevojkama vrši određena diskriminacija na tržištu rada (Komisija, GTZ, 2008).
- Situacija na tržištu rada utječe na motivaciju mladih za školovanjem - jedna trećina mladih ne završava srednje obrazovanje, što ih dovodi u začarani krug socijalnog isključenja i siromaštva.

Preporuke i moguće mjere

- Politike za mlade trebaju osigurati postojanje jednakih mogućnosti za plaćene poslove, za mlade žene i mlade muškarce, kao i jednaku zaštitu od diskriminacije²¹⁶.
- Razmotriti uvođenje poreskih olakšica za preduzeća koja zapošljavaju mlade.
- Razmotriti uvođenje odvojene minimalne zarade za mlade, kao prvog ugovora.
- Razmotriti uvođenje „atipičnog ugovora o zapošljavanju“ za zapošljavanje ugroženih grupa mladih.
- Kreirati okruženje u kojem će mladi muškarci i žene imati jednake mogućnosti za zaposlenje. Pitanje jednakih mogućnosti za mlade muškarce i žene ne ovisi isključivo o tome kako funkcioniše tržište rada – korijen uzroka za ovu nejednakost treba tražiti u nedostatku jednakih mogućnosti za obrazovanje.
- Osigurati da mladi ljudi imaju pristup informacijama i obrazovanju o njihovim pravima u vezi s radnim uvjetima.
- Poreska politika i politika prihoda treba imati cilj smanjenje neformalnog tržišta radne snage.
- Sankcionirati svaki oblik diskriminacije i korupcije na tržištu rada.

²¹⁶ Pavelić, Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH.

☑ Poruka 8.

Tranzicija mladih iz obrazovanja u zaposlenost u formalnom sektoru mora biti olakšana, mogućnosti za zapošljavanje proširene i svima dostupne, a omladinsko preduzetništvo prepoznato kao ključni mehanizam

Ključni problemi i izazovi

- Ne postoji politika ulaganja u ljudske resurse i politika stvaranja potrebnih kadrova.
- Izražena je nemotiviranost mladih ljudi za pokretanje vlastitog biznisa. Percepcija mladih je da preduzetništvo nije održiva opcija.
- Obrazovne institucije ne doprinose sistemskoj promociji preduzetništva mladih niti mladim ljudima nude potrebne poslovne vještine. Slabo ili nikako se podučavaju principi preduzetništva u školama i fakultetima.
- Nedostaju programi za razvoj omladinskog preduzetništva.
- Ne postoji dovoljna podrška razvoju malih i srednjih preduzeća općenito, kao što su pristup znanju, informacijama, te finansijskim sredstvima.
- Mladi ljudi loše su pripremljeni za tržište rada i ne posjeduju vještine za traženje posla, posebno među slabije obrazovanim mladim.
- Ne postoje programi profesionalne orijentacije i usmjeravanja u karijeri.
- Ne postoji sistem koji bi prihvatio i vodio mlade po završetku školovanja i koji bi im pružio usmjeravanje i savjetovanje.

Preporuke i moguće mjere

- Obrazovne i institucije za obuku mladima trebale bi osigurati savjetovanje pri odabiru karijere.
- Investirati u preduzetnički kapacitet mladih, osigurati pristup vještinama i resursima za osnivanje vlastitih biznisa, uz posebnu pažnju na ruralna područja.
- Prilagoditi nastavni plan kako bi se unaprijedila zanimanja dostupna mladim ženama.
- Poboljšati pristup mladim informacijama o tržištu rada²¹⁷.
- Unaprijediti vještine mladih za traženje posla i osigurati savjetovanje i usmjeravanje putem javnih službi za zapošljavanje.
- Učiniti preduzetništvo održivom opcijom za mlade ljude.
- Obratiti posebnu pažnju na poboljšanje vještina i kvalifikacija mladih bez kvalifikacije ili s lošom kvalifikacijom.
- Poboljšati pristup informacijama i pružanje visoko kvalitetnih informacija o tržištu rada u poslovnim mogućnostima.
- Poboljšati vještine za traženje posla kroz treninge, savjetovanja i usmjeravanja.
- Kreirati okruženja koje će omogućiti tranziciju iz neformalnog u formalno zaposlenje i ponuditi više poslovnih mogućnosti mladim radnicima u formalnom sektoru.

²¹⁷ Pavelić, Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH.

- Mladima koji upravo napuštaju škole, osigurati pomoć za prvih 12 mjeseci nakon završetka obrazovanja. Isto treba primijeniti za one koji ranije napuste školu. Prvih 12 mjeseci je kritično i ukoliko mladi u ovom periodu dobiju pomoć da nađu posao, stažiranje ili dodatni trening, vjerovatnije je da će prijelaz iz škole na posao biti uspješan.
- Osigurati mladim ljudima pristup stručnom usmjeravanju, savjetovanju i informacijama o tržištu rada, i u toku obrazovanja i kroz službe za zapošljavanje za one koji su završili obrazovanje.
- Uvesti profesionalnu orijentaciju i savjetovanje u obrazovni sistem.
- Poboľjšati kvalitetu formalnog obrazovanja i povećati fleksibilnost i odgovor formalnog obrazovnog sistema na promjene u zahtjevima na tržištu rada.
- Uvesti u obrazovni sistem preduzetništvo kroz nastavni plan i razvijati modele preduzetništva. Ipak, pored teorijskog znanja trebalo bi osigurati više mogućnosti za praktično vježbanje kroz simulacije bliske realnosti.
- Pružiti mogućnost mladim ljudima da uče izravno na iskustvima uspješnih preduzetnika. Sistem za podršku mladim trebao bi izgraditi kapacitete za prepoznavanje potencijalnih preduzetnika među mladima i fokusirati dalju pomoć na ovu rijetku i malu grupu mladih ljudi.

Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih

☑ Poruka 9.

Potrebno je primijeniti regulativni okvir koji će osigurati jednak pristup zdravstvenoj zaštiti i osiguranju, optimalnu pokrivenost preventivnim mjerama, a koji će odgovoriti na zdravstvene potrebe posebno osjetljivih grupa.

Ključni problemi i izazovi

- Iscjepkana struktura zdravstvene zaštite u FBiH i podijeljenost nadležnosti fondova između kantonâ i entitetâ u BiH predstavlja problem pri ostvarivanju prava na zdravstveno osiguranje. Pravo na zdravstveno osiguranje može se ostvariti samo u okviru određenog kantona u FBiH odnosno entiteta u kojem je osoba prijavljena, dok je korištenje ovog prava u drugim kantonima i entitetima praktično nemoguće uslijed administrativnih i proceduralnih prepreka. Ovo se u prvom redu tiče kako studenata, tako i mladih u potrazi za poslom ili sa željom za osnivanje porodice u drugom kantonu ili entitetu.
- U ovom svjetlu potrebno je sagledati i nemogućnost mladih da potraže savjet ili izvrše zdravstveni pregled u nekoj drugoj zajednici od one u kojoj žive, a u namjeri da osiguraju povjerljivost informacija i izbjegnu moguću stigmatizaciju. Ovo se posebno odnosi na manje zajednice koje su često zatvorene i nesenzibilne prema pitanjima kao što su seksualno i reproduktivno zdravlje, kao i pitanje ovisnosti.
- Uslijed nedostatka adekvatnih institucija u lokalnim sredinama u kojima mogu dobiti informacije, te nemogućnosti korištenja zdravstvenog osiguranja u bližem većem urbanom centru u drugom kantonu i entitetu, mladi često odustaju od pregleda ili savjetovanja. Kao posljedica ovakvog stanja mladi se izlažu rizičnom ponašanju, što često uzrokuje pojavu neželjenih trudnoća, spolno prenosivih bolesti, kao i drugih problema. Ovakva struktura nadležnosti nad zdravstvenim osiguranjem odnosno posljedice ovakvog sistema u suprotnosti su s trendom koji propagira EU, a to je slobodno kretanje osoba.
- Dio populacije mladih u BiH, njih 10%, ne posjeduje zdravstveno osiguranje (Komisija, GTZ, 2008). Također, finansijska nedostupnost zdravstvenih usluga za siromašne čest je razlog odlaganja zahtjeva za zdravstvenim uslugama, sve do trenutka kada su simptomi bolesti već uznapredovali i kada je tretman bolesti skuplji.

Moguće mjere i preporuke

- Potrebno je donijeti Zakon o mladima FBiH, Zakon o mladima Brčko-Distrikta BiH, okvirni zakon o pitanjima mladih BiH, te izmjene i dopune Zakona o omladinskom organizovanju RS-a u dijelu koji se tiče rada s mladima i podrške nevladinom sektoru.
- Jedno od temeljnih prava svih osoba jeste pravo na jednak pristup zdravstvenoj zaštiti. U tom kontekstu neophodno je prilagoditi zakonodavstvo tako da osigurava jednak pristup zdravstvenim uslugama svim građanima, uključujući i mlade (i među njima predstavnicima ranjivih grupa). To konkretno znači osiguravanje prava na zdravstvenu zaštitu unutar cijele države, putem donošenja zakona o zdravstvenom osiguranju na državnom nivou, ili putem međuentitetskih i međukantonalnih sporazuma, koji bi uređivali ovo pitanje.

- Potrebno je osigurati minimalan paket zdravstvenih usluga za mlade bez obzira na njihov status. S tim u vezi potrebno je uzeti preporuke dane u Bijeloj knjizi o mladima EU (*A New Impetus for Youth*).
- Druga bitna oblast kojom se treba osigurati dostupnost zdravstvene zaštite za sve građane jeste fizička nepristupačnost zdravstvenih usluga za određene kategorije. Ako se u obzir uzme značajan broj fizički onesposobljenih mladih osoba u poslijeratnoj BiH, postoji potreba da se u sve zakonske propise u BiH unesu odredbe o fizičkoj pristupačnosti ustanova i usluga.
- BiH treba usvojiti okvirnu konvenciju o kontroli duhana. Potrebno je u potpunosti uskladiti entitetske zakone i zakone Brčko-Distrikta BiH s konvencijom, primjenjivati multisektoralni pristup ovom pitanju i njegovoj regulaciji, osiguravati institucionalni okvir i mehanizme za provođenje ovih zakona.
- Postoji potreba za jačanjem zakonske regulative o ograničenoj konzumaciji alkohola, koja bi se posebno odnosila na mlade ljude, i koja bi slijedila Preporuku Vijeća Evrope 2001/458/EC, od 5 juna 2001. godine.
- Potrebna je puna implementacija i snaženje državnog Zakona o borbi i prevenciji zloupotrebe droga. To se posebno odnosi na odredbe u vezi s obrazovanjem, u svim sferama, o prevenciji i suzbijanju zloupotrebe droga.
- Unutar Zakona o zaštiti od nasilja u porodici unijeti odredbe koje se specifično odnose na kažnjavanje nasilja nad djecom.
- Puna implementacija odredaba kojima se reuređuje reproduktivno zdravlje, kao i uključanje odredaba o seksualnom zdravlju unutar zakona koji se odnose na obrazovanje.
- U zakone o obrazovanju uključiti odredbe koje se tiču prevencije HIV/AIDS-a, a u zakone o zdravstvenoj zaštiti one koje se tiču poboljšanja zdravstvene zaštite osoba koje žive s HIV/AIDS-om.
- Slijedenje smjernica iz Zelene knjige o mentalnom zdravlju²¹⁸.

✓ Poruka 10.

Navike rizične po zdravlje moraju postati predmetom rasprava donosilaca odluka i osnova institucionalne saradnje, učešća mladih i pronalaženja međusektorskih rješenja

Ključni problemi i izazovi

- Siromaštvo i loše zdravstveno stanje često predstavljaju začarani krug. Nezaposlenost i narušene društveno-ekonomske determinante zdravlja rezultiraju lošim zdravljem stanovništva, a prije svega mladih.
- Nedostatak koordinacije sektora zdravstva s ostalim sektorima, prvenstveno socijalnim i sektorom obrazovanja u procesu adresiranja i rada na pitanjima zdravlja mladih.
- Nedostatak koordinacije unutar sektora zdravstva, pored ostalog i u oblasti promocije zdravlja mladih i zdravih stilova života.

²¹⁸ European Commission. Health and Consumer Protection. Green Paper "Promoting the mental health of the population. Towards a strategy on mental health for the EU" (COM(2005)484 final of 14 October 2005). http://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_en.pdf

- Opstanak omladinskih nevladinih organizacija u velikoj je mjeri bio uvjetovan dosadašnjom prisutnošću međunarodnih organizacija koje su bile najznačajniji finansijer njihovih aktivnosti. Svjedočimo trendu odlaska međunarodnih organizacija iz BiH i omladinski sektor se susreće s problemom nedostatka podrške u radu s mladima. Budući da je podrška od organa vlasti još uvijek slaba, broj omladinskih organizacija se smanjuje, a samim time i broj njihovih aktivnosti.
- Učešće mladih u sferi odlučivanja je vrlo nisko, iako postoje određeni mehanizmi, kako na planu pravnih regulativa, tako i u formi organizacija koje zastupaju pitanja mladih. Nedovoljni i nejasni mehanizmi, na svim nivoima, kada je u pitanju učešće mladih u procesu planiranja, pripremanja, provođenja i ocjenjivanja programa i projekata kojima se tretiraju pitanja zdravlja mladih.
- Učešće mladih karakterizira i 'slab glas' mladih preko svojih organizacija. Iako su prepoznate kao važan faktor u sektoru zdravlja mladih ljudi, izostaje partnerski pristup i snažnija podrška organa vlasti.
- U RS-u postoji snažan sagovornik organima vlasti, a to je Omladinski savjet RS-a, dok u FBiH ne postoji predstavnička organizacija koja bi na odgovarajući način zastupala interese mladih.
- Nedostatak programskog djelovanja i budžetiranja od organa vlasti u rješavanju pitanja zdravlja mladih kreira slabu koordinaciju i nerazvijen partnerski pristup. Ovo opet rezultira sve većim rivalitetom i nezdravim odnosom među omladinskim organizacijama, umjesto da se takmičarski duh među njima izražava kroz dobro pripremljene projekte koji se provode u partnerstvu s nadležnim organima vlasti.

Moguće mjere i preporuke

- Izrada politike prema mladima na državnom nivou, koja bi uključivala i prioritet zdravlja mladih.
- Izrada i provođenje politike i strategije za zdravlje mladih na entitetskim nivoima, u potpunoj koordinaciji s ostalim sektorima koji se tiču zdravlja mladih.
- Identificiranje (ili kreiranje, ako ne postoje) institucija i organizacija, na državnom i entitetskim nivoima, koje bi se bavile provođenjem strategija za zdravlje mladih.
- Unaprjeđenje oblasti od posebnog interesa za zdravlje mladih (seksualno i reproduktivno zdravlje, nasilje među mladima, mentalno zdravlje, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, alkohola i duhanskih proizvoda), putem kreiranja specifičnih politika i strategija.
- Otvoriti kanale komunikacije, te osigurati veći nivo saradnje i koordinacije zajedničkih programa i aktivnosti svih ključnih aktera unutar samog sektora zdravstva, te ga zatim uvezati sa socijalnim i obrazovnim sektorom, prvenstveno u cilju daljeg koordiniranog rada u ovoj oblasti.
- Mladi moraju biti uključeni u planiranje, pripremu, provođenje i ocjenjivanje programâ koji se tiču zdravlja mladih, kako na državnom, entitetskom, tako i na općinskom nivou. Neophodno je razviti metode i tehnike koje će omogućiti uključivanje mladih u izvođenje obrazovnih i zdravstvenih programa.

☑ Poruka 11.

Sve javne insitucije, posebno one koje su dio obrazovnog sistema, moraju biti senzibilne na zdravstvene potrebe mladih

Ključni problemi i izazovi

Nedostatak senzibilnosti zdravstvenih radnika za prijateljski pristup prema mladima.

- U BiH postoji niz institucija i udruženja koje se bave zdravljem mladih ljudi, naročito ranjivih populacija. No većina institucija suočava se s činjenicom da su njihovi servisi nedovoljno otvoreni prema mladima i da u većini slučajeva ne nude povjerljive usluge koje su po mjeri mladih (eng. *youth friendly services*). Mladi ljudi stoga ne koriste ove usluge jer su u strahu od gubitka intimnosti, te da će to rezultirati u njihovoj marginalizaciji ili izolaciji u zajednici.
- Danas u BiH imamo nove pristupe temi zdravlja mladih, prvenstveno u oblasti vršnjačke edukacije. Međutim, planovi i programi namijenjeni zdravstvenim radnicima na različitim obrazovnim nivoima zastarjeli su i ne odražavaju današnje potrebe i standarde u radu s mladim ljudima odnosno pristupu mladim ljudima.
- Mladi nemaju povjerenje u zdravstvene radnike i imaju strah od stigmatizacije u svojoj okolini, što je naročito vidljivo kod savjetovanja i testiranja na HIV/AIDS u malim zajednicama. To je ponajveći razlog zbog kojeg mladi ljudi izbjegavaju koristiti zdravstvene usluge ovog tipa, iako na lokalnom nivou imaju pristup uslugama u ambulantama porodične medicine i dispanzerima za djecu i omladinu u domovima zdravlja.
- Problem se dodatno usložnjava znajući da mnoge ustanove nemaju odgovarajući prostor koji bi omogućio pružanje usluga koje bi odražavale potrebe mladih.
- Univerzitetski ili srednjoškolski nastavni planovi i programi nedovoljno su usmjereni ka stjecanju komunikacijskih vještina i razvijanju senzibilnosti za specifične probleme mladih.
- Mladi nisu pravilno i dovoljno informirani o rizicima i uzrocima bolesti.

Moguće mjere i preporuke

- Potrebno je razmotriti promjenu obrazovnih planova i programa u smislu uvođenja zdravstvenog odgoja u osnovne i srednje škole (s naglaskom na seksualno i reproduktivno zdravlje, planiranje porodice, bolesti ovisnosti, mentalno zdravlje mladih, alkoholizam, nasilje u porodici, te zdravih stilova života itd.).
- Vrlo važnu podršku uvođenju zdravstvenog odgoja u osnovne i srednje škole pruža i tzv. vršnjačko obrazovanje, koje treba naći svoje mjesto u zvaničnom obrazovnom sistemu.
- Nastavni plan i program specijalizacije školske medicine potrebno je osavremeniti i prilagoditi današnjim potrebama mladih, s posebnim naglaskom na promociju zdravlja i prevenciju bolesti.
- Potrebno je provoditi kontinuirano obrazovanje zdravstvenih radnika u zdravstvenom sistemu s mladima (npr. reproduktivno zdravlje, STD, HIV/AIDS, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, drugih bolesti ovisnosti, zdravi stilovi življenja, nasilje u porodici, pitanja mentalnog zdravlja mladih).
- Potrebno je proširiti programe u formalnom obrazovanju na svim nivoima ka stjecanju vještina za rad na promociji zdravlja i prevenciji bolesti kod mladih.

- Potrebno je unaprijediti nastavne planove i programe da razvijaju osjetljivost zdravstvenih radnika za probleme mladih i ranjivih grupa unutar ove populacije.
- Potrebno je dalje promovirati i podržavati rad sa školskom omladinom, te rad u obrazovnim institucijama odnosno rad unutar socijalnog sektora.
- Osigurati osjetljivost svih zaposlenika prema zdravstvenim potrebama mladih ljudi odnosno osigurati provođenje prijateljski nastrojenog pristupa prema mladima, kroz sve nivoje zdravstvene zaštite.
- Putem kontinuiranog obrazovanja zdravstvenih radnika podizati vještine i znanja koja se tiču razumijevanja zdravlja mladih, te uklanjati stigmatu i diskriminatorno ponašanje prema ranjivim grupama ili oboljelima koji pripadaju ranjivim ili izuzetno ranjivim grupama.
- Osigurati veći broj ciljanih programa za mlade, posebno ranjive i izrazito ranjive grupe, te prisustvo u zajednici.
- Ohrabrivati saradnju između sektora primarne zdravstvene zaštite, zavoda za javno zdravstvo i nevladinih organizacija koje bi kroz zajedničke aktivnosti nudile preventivne i promotivne programe, na nivou lokalnih zajednica.
- Promocije zdravlja i prevencija bolesti izražavati u većem i kvalitetnijem obimu te ih provoditi na koordiniran i višesektorski način.
- Neprestana protupušačka kampanja i kampanja sprječavanja upotrebe narkotika i alkohola.
- Kvalitetni sadržaji u medijima o temi rizika i prevencije u zdravlju.
- Unutar sektora primarne zdravstvene zaštite povećati broj ciljanih programa usmjerenih prema mladima, a naročito ranjivim i izrazito ranjivim grupama.
- Izgradnja infrastrukture koja će omogućiti povećanje trošenja slobodnog vremena na rekreativne aktivnosti (trim i biciklističke staze, šetališta, kupališta i sl.)

Socijalni položaj mladih

✓ Poruka 12.

Položaj mladih zahtijeva višesektorski pristup i potrebnu saradnju nadležnih institucija za socijalnu politiku, obrazovanje, rad i zapošljavanje, zdravstvo, te rad s mladima, a što je uvjet za održivu politiku njihove socijalne uključenosti

Ključni problemi i izazovi

- Ukupna populacija mladih osjetljiva je grupa i mnogo bliža granici siromaštva nego populacija odraslih. Mladi koji žive u domaćinstvima ispod linije siromaštva krajnje su ugrožena grupa, u većini slučajeva prerano napuštaju obrazovanje, zapošljavaju se u neformalnom sektoru koji ne pruža sigurnost, te imaju vrlo malo osnove za osamostaljivanje, rješavanje stambenog pitanja i formiranje porodice.
- Posljednji nalazi u vezi s mladima (Komisija, GTZ, 2008), kažu da veliki dio populacije mladih spada u socijalno isključenu grupu.
- Mladi koji nisu nastavili obrazovanje nakon završene osnovne škole imaju najveći udio u siromašnoj populaciji, 57%.
- Mladi povratnici u određene dijelove zemlje predstavljaju 10% siromašnih. Pored njih tu su ostali dijelovi populacije mladih, kao što su mladi s poteškoćama u razvoju i zdravlju ili s fizičkim ili mentalnim onesposobljenjima. Zatim mladi koji pripadaju drugim manjinskim grupama kao što su Romi, te mladi samohrani roditelji.
- Unutar postojećeg pravnog okvira u sistemu socijalne zaštite ne postoje jasne smjernice za saradnju, nadležnih institucija za obrazovanje, rad i zapošljavanje, zdravstvo, sport i kulturu, bilo na zakonskoj osnovi ili na temelju određenih strategija i programa.
- Socijalni sektor je krajnje uvjetovan učinkovitošću sektora zapošljavanja, aktivnih i specifičnih politika zapošljavanja, te razvoja sitnog, malog i srednjeg preduzetništva. Ove politike trenutno ne postoje.

Moguće mjere i preporuke

- Socijalni položaj mladih zahtijeva višesektorski pristup i potrebnu saradnju nadležnih institucija za obrazovni sistem, za rad i zapošljavanje, zdravstvo, sport i kulturu, odnosno rad s mladima, nabrajajući samo neke od njih. Ovdje možemo navesti primjer njemačkog Okvirnog zakona o djeci i mladima²¹⁹, koji je dio Zbornika socijalnih zakona i koji upravo uvjetuje ovakvu saradnju.
- Nadležne vladine institucije moraju sigurati da ukupan državni aparat, tj. nadležne institucije koordinirano razvijaju politike u različitim oblastima od značaja za položaj mladih.
- Donosioci odluka moraju postaviti osnovne pravce djelovanja socijalnih politika kada su u pitanju mladi koristeći tačne i pouzdane informacije o njihovom položaju.
- Promocija politika aktivnog tržišta rada i razvoja koherentnih i sveobuhvatnih strategija za cjeloživotno učenje kako bi se povećala integracija tržišta rada, posebno za dugoročno nezaposlene i grupe visokog rizika u pogledu siromaštva i socijalne isključenosti.

²¹⁹ www.ijab.de

- Garantiranje da sistem socijalne zaštite pruža dovoljno pokrivača za sve korisnike kako bi se osigurao adekvatan minimalni prihod da bi svi živjeli dostojanstveno, dok u isto vrijeme otklanja opasnost od neaktivnosti na tržištu rada.
- Fokusranje na iskorjenjivanje siromaštva i socijalne isključenosti među djecom kao ključni korak ka suzbijanju međugeneracijskog nasljeđivanja siromaštva, uz inicijative u ranom obrazovanju putem kojih bi se ustanovila djeca i siromašne porodice kako bi im se pružila pomoć.
- Smanjivanje nivoa siromaštva i socijalne isključenosti i povećanje učešća povratnika i etničkih manjina na tržištu rada u ravni s nivoom većine stanovništva.²²⁰
- Stvaranje dugoročnih stambenih politika koje podrazumijevaju kreditiranje po povoljnim uvjetima na osnovu kadrovske i pronatalitetnog modela kvalitetnim zdravstvenim uslugama i dugoročnim uslugama zaštite, posebnim i redovnim mogućnostima za obrazovanje i cjeloživotno učenje, uključujući prelazak iz školovanja u radni odnos, s posebnim naglaskom na one mlade ljude koji školu napuštaju s lošim kvalifikacijama ili bez ikakvih kvalifikacija.
- Uspostavljanje institucionalnog okvira koji će omogućiti politike uključivanja. On podrazumijeva i održive programe integracije za specifične populacije kao što su osobe s posebnim potrebama, samohrane majke, Romi, povratnici, osobe koje su imale iskustvo s kriminalnim radnjama, ovisnici o drogama.
- Potrebno je uzeti u obzir način na koji je tranzicija mladih određena kako izborom mogućnosti koje stoje na raspolaganju mladima, tako i odlukama koje oni, ali i oni u njihovom okruženju, donose na prijelazima iz jednog statusa u drugi. S tim u vezi potrebno je da se u svaku socijalnu politiku prema mladima ugradi ovakvo aktivno razumijevanje tranzicije mladih, a ne pasivno koje one u mladim godinama tretirao kao osobe za koje je jedino bitno da 'prežive' doba mladosti i 'postanu' odrasli. Mladost je dob u kom se razvijaju osnovne pretpostavke za primjeren i kvalitetan prelazak u narednu fazu. Ovakav pristup ne umanjuje značaj društveno-ekonomskih uvjeta koji utječu na životne izgled mladih, nego jasno usmjerava pažnju na razvoj karijere mladih osoba što bi moglo voditi tako potrebnoj promjeni u donošenju odluka kod mladih, ali i onih koji ih okružuju.

✓ Poruka 13.

Postojeći sistem socijalne pomoći i zaštite nije u stanju prepoznati i odgovoriti na potrebe domaćinstava s nedovoljnim prihodima, a pogotovu ne odgovoriti na složene probleme koji stoje pred posebno osjetljivim grupama

Ključni problemi i izazovi

- Neusklađenost pravnog okvira i nedostatak zakonskih rješenja, uvjetovana nejednakost prava populacije unutar različitih teritorija u BiH. Ovo se odnosi na nemogućnost ostvarivanja prava na socijalnu pomoć, te razlika u visini te pomoći.
- Neusklađenost pravnog okvira i nedostatak zakonskih rješenja se prije svega odnosi na FBiH gdje nije jasan raspored nadležnosti kantonâ i Vlade FBiH, što rezultira nejasnoćama u pogledu nadzora nad pružanjem socijalne pomoći, kao i nepotpunom primjenom entitetskog zakona na nivou kantonâ i općinâ.

²²⁰ UNDP NHDR, Bosna i Hercegovina, 2007

- U RS-u se pravo na socijalnu zaštitu, određeno Zakonom i općinskim propisima, vrlo često svodi na jednokratnu novčanu pomoć kod bolesti, i sl., što nije odgovarajuća socijalna podrška.
- Sistemom socijalne zaštite upravlja fragmentiran i skup administrativno-pravni aparat, koji uzrokuje neučinkovitu i nedjelotvornu potrošnju javnih sredstava na raspolaganju vladama u BiH.
- Postojeći mehanizam odabira korisnika programa socijalne zaštite je neodgovarajući, prije svega što je utemeljen na principu raspodjele sredstava tradicionalno definiranim kategorijama, te kao takav nema sposobnost da prepozna stvarne potrebe mladih, pa ni specifičnih populacijskih grupa, kao što su osobe s onesposobljenjem ili osobe koje izlaze iz domova za nezbrinutu djecu, mladi Romi itd.
- Kategorijski pristup raspodjeli javnih sredstava na programe socijalne zaštite ima vrlo negativan utjecaj i obeshrabruje zaposlenost odnosno stepen aktivnosti radne snage na tržištu rada.
- Većina koja prima socijalnu pomoć ne spada u kategoriju siromašnih, dok većina onih kojima je pomoć potrebna, ne prima nikakvu socijalnu pomoć.
- Vaninstitucionalni oblici solidarnosti, kao što je naprimjer religijska, mogu rezultirati u dugoročnoj društvenoj dezintegraciji.

Moguće mjere i preporuke

- Socijalni sistem nužno treba biti reformiran kako bi u programe socijalne zaštite bili uključeni oni kojima je pomoć zaista potrebna.
- Uskladiti standarde, regulative i politike među različitim administrativnim jedinicama u čijoj će osnovi biti pravilo da se sredstva dodjeljuju na osnovu potreba.
- Poboljšati učinkovitost službi za socijalnu pomoć i zaštitu kroz organizacijske reforme i pojednostavljenje procedura u centrima za socijalni rad u skladu s međunarodnim standardima.
- Uobičajeni pristup na polju socijalnih politika mora se odbaciti, a novi, osjetljiviji na specifične i savremene potrebe i interese mladih, mora se hitno uspostaviti.
- Vlade trebaju razviti mehanizam kojim će se prepoznati ona domaćinstva, socijalne grupe i pojedinci kojima je socijalna pomoć zaista potrebna, a to su oni koji se nalaze ispod određene, unaprijed definirane granice siromaštva.
- Vlade trebaju razvijati politike i mjere koje će biti usmjerene na mlade kao specifične populacijske kategorije čiji je društveni status drugačiji od statusa odraslih.
- Uspostaviti mehanizme za odabir korisnika socijalne pomoći zasnovane **na procjeni ukupnog imovinskog stanja**. Osnova za definiranje održive i učinkovite socijalne politike jeste određivanje stvarnog socijalnog položaja stanovništva. Zbog razvijenosti neformalne ekonomije i velikog obima neprijavljenih prihoda to je iznimno teško utvrditi. Ovakav pristup mnogo bi bolje rješavao problem siromaštva nego postojeći sistem zasnovan na kategorijskom pristupu. Iskustva drugih tranzicijskih zemalja pružaju odličan primjer kako je to operativno moguće izvesti.
- Ratificirati Evropsku socijalnu povelju u pravcu ispunjavanja i ostvarivanja prava koja se odnose na socijalnu zaštitu.

☑ **Poruka 14.**

Sporo rješavanje stambenih problema mladih ostavlja negativne posljedice na sve druge aspekte života i razvoja zajednice

Ključni problemi i izazovi

- U periodu od 1997. do 2005. godine stopa nataliteta u BiH smanjila se za 43,3 posto²²¹.
- Institucije vlasti na svim nivoima nemaju odgovarajuće politike prema izraženoj depopulaciji stanovništva.
- Nisu raširene odgovarajuće stambene politike koje bi adresirale potrebe mladih.
- Mladima je bez podrške vlasti s adekvatnim stambenim politikama otežano formiranje porodice i osamostaljivanje.

Moguće mjere i preporuke

- Stvaranje dugoročnih stambenih politika koje podrazumijevaju kreditiranje po povoljnim uvjetima na osnovu kadrovske i pronatalitetnog modela.
- Povećanje pristupa najranjivijih grupa i onih s najvećim rizikom u pogledu socijalne isključenosti pristojnom stambenom smještaju.
- Omogućavanje stambene gradnje kroz programe javnog i privatnog partnerstva.

²²¹ „Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008.–2015.“, VM usvojilo 3.6.2008. godine.

Aktivno učešće mladih u javnom životu, razvoj građanskog društva i volonterskog rada

✓ Poruka 15.

Učešće mladih u aktivnostima od javnog značaja, kao i njihov uticaj na odlučivanje i javne politike u svim sektorima mora biti podržano i institucionalno regulirano

Ključni problemi i izazovi

- Nedostaje zakon o mladima FBiH, zakon o mladima Brčko-Distrikta BiH, zakoni o volonterizmu u FBiH i Brčko-Distriktu BiH, kao i zakon o omladinskom radu RS, uslijed čega nedostaje zakonska ujednačenost definicije dobne grupe mladih u BiH.
- Ne provodi se Evropska povelja o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou.
- Definicija volonter-pripravnik u zakonima o radu treba biti ispravljena. Odnosi se na pripravnički staž potreban za polaganje stručnog ispita.
- Mladi nisu upoznati sa svojim pravima i obavezama u društvu i ne mogu iskoristiti svoja prava, naprimjer, pri zapošljavanju.
- Princip učešća mladih nije prihvaćen u društvu, mladi su u velikoj mjeri marginalizirani i nemaju mogućnost predstavljanja svojih potreba prilikom kreiranja javnih politika. Nedostaju i nisu rašireni mehanizmi učešća mladih.
- Mladi nisu uključeni u proces odlučivanja u radu javnih ustanova i preduzeća koja imaju izravan utjecaj na njihove uvjete života.
- Iako zakoni o visokom obrazovanju ostavljaju prostor za formiranje studentskih unija, nedostaju podzakonska akta.

Moguće mjere i preporuke

- Što prije usvojiti zakon o mladima u FBiH, Brčko-Distriktu BiH, te zakon o omladinskom radu u RS-u, kao i zakone o volonterizmu u FBiH i Brčko-Distriktu BiH.
- Usvojiti zakone o studentskom organiziranju koji će definirati način rada studentske organizacije na nivou univerziteta, davanje jasne podrške i obaveze institucija, način umrežavanja i vezu s tijelima za odlučivanje poput senata, rektorata i dr.
- U zakonskim rješenjima tretirati institucionalnu podršku mladima na planu budžeta za mlade, stvaranja politika prema mladima, rada s mladima, informiranja, te učešća mladih u vladinim tijelima i parlamentarnim komisijama u vezi s pitanjima mladih, kao i umrežavanja omladinskih udruženja i predstavljanja mladih.
- Kroz zakonske akte omogućiti poštivanje Evropske povelje o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou.
- Osigurati učešće mladih u planiranju, razvoju, provođenju i evaluaciji mjera koje se odnose na poboljšanje njihovog položaja.
- Usvojiti sistemski okvir za razvoj saradnje između vladinog i nevladinog sektra, na temelju partnerstva. Omogućiti sufinansiranje i puno finansiranje aktivnosti prema mladima uz punu saradnju s vladinim sektorom.

- Regulirati učešće mladih u procesima odlučivanja u radu javnih ustanova i preduzeća koja imaju izravan utjecaj na njihove uvjete života.
- Ispraviti definiciju volonter-pripravnik u zakonima o radu.
- Programski stimulirati i promovirati upoznavanje mladih s njihovim pravima i obavezama u društvu.

✓ Poruka 16.

Pristup institucija vlasti poboljšanju položaja mladih nije efikasan, efektivan i ekonomičan

Ključni problemi i izazovi

- Nedostaje razumijevanje tema među donosiocima odluka i među mladima: o učešću mladih, razvoju građanskog društva i volonterskog rada.
- Institucije vlasti pokazuju neefikasnost u rješavanju pitanja i problema mladih.
- Nedostaje programski pristup u djelovanju javnih institucija i nadležnih ministarstava prema mladima, pristup koji će imati vidljive učinke.
- Postojeća raspodjela sredstava ostvaruje se kroz netransparentan proces i postoji upitnost kriterija prilikom ocjenjivanja projekata za mlade i dodjele finansijskih sredstava na svim nivoima.
- Neprecizni rokovi kod dodjele javnih sredstava negativno utječu na planiranje i razvoj projekata mladih. Neki javni pozivi otvaraju se sredinom godine ili kasnije za projekte u tekućoj godini.
- Nedostaju analize uspješnosti potrošnje sredstava i učinaka, tzv. analiza *cost-benefit*, kao i izvještavanje.
- Najviše finansijskih sredstava za učešće mladih, u posljednjih deset godina, ulažu međunarodne organizacije.
- Nizak je nivo koordinacije između domaćih vlada i međunarodnih razvojnih programa u cilju optimalne prioritizacije ciljeva, a što bi nužno vodilo efikasnijem, efektivnijem i ekonomičnijem utrošku sredstava.
- Nedostaje promocija principa ko-menadžmenta.
- Nedostaju javni prostori za mlade u lokalnim zajednicama.
- Nizak je nivo rada s mladima.
- Nedostatak pristupa mladih neformalnom obrazovanju i radu s mladima.

Moguće mjere i preporuke

- Omogućiti uključivanje mladih u proces odlučivanja u radu javnih ustanova i preduzeća koja imaju izravan utjecaj na položaj mladih.
- Programski stimulirati i promovirati proces donošenja strategija za mlade na lokalnom nivou.
- Vršiti promociju principa ko-menadžmenta.
- Osigurati javne prostore za mlade na nivou lokalnih samouprava i regionalnih centara.

Lokalne samouprave, uz podršku viših nivoa vlasti, moraju omogućiti stvaranje odgovarajućih prostora za mlade. Osigurati održivost ovih "centara" za mlade, osigurati učešće mladih u rukovođenju tim centrima, kao i obuku osoblja.

- Omogućiti korištenje i drugih javnih prostora za mlade.
- Vršiti ulaganja u izgradnju savremenih i multimedijalnih prostora za mlade.
- Analizirati kriteriji pri odabiru projekata koji će se financirati, na temelju usaglašenosti s određenom politikom prema mladima i istraživanju, te učešća mladih u odlučivanju i kreiranju prioriteta.
- Vijeće ministara BiH treba prihvatiti učešće u programu EU-a "Mladi u akciji", koji omogućava potpuno korištenje programa, tj. izravno učešće mladih iz BiH, te onih koji rade s mladima, u svim evropskim akcijama koje ovaj program podržava i koje se odnose na, naprimjer, studijske posjete, Evropski volonterski servis, međunarodne seminare i dr.
- Omogućiti učešće mladih u radu zakonodavnih vlasti.
- Omogućiti savjetovanje izvršne vlasti o položaju mladih.
- Omogućiti upražnjavanje principa zajedničkog upravljanja.
- Omogućiti učešće mladih u upravljačkim tijelima institucija i ustanova od prioritetne važnosti za mlade, kao što su upravni odbori javnih ustanova – škola, domova mladih, centara za kulturu i dr. Pored jasno definiranih nadležnosti i pravila rada, osigurati dovoljna sredstva za njihov rad i obuku, te prostor za utjecaj.
- Osigurati veća finansijska sredstva za rad i projekte udruženja mladih, s transparentnim javnim pozivima uz učešće mladih u odlučivanju o raspodjeli tih sredstava.
- Kreirati model za poređenje – naprimjer, da je budžet za omladinske organizacije barem 20 KM godišnje po 1 omladincu te administrativne jedinice (*npr. 10.000 mladih živi u općini – budžet za omladinske organizacije 200.000 KM*).
- Obogatiti nastavne planove i programe, kao i metodologiju u osnovnim i srednjim školama, koji će razvijati vještine mladih i njihov preduzetnički duh što je uvjet za aktivno učešće mladih u društvu. Teme su: kritičko razmišljanje, vještine prezentacije i govorništa, podizanje samopouzdanja i sl. Osigurati ponudu dovoljnih informacija o važnosti i mogućnostima za aktivno učešće mladih u društvu. S obzirom na nedostatak ljudskih resursa, u pripremi tih izmjena nastavnih planova i programa uključiti i organizacije koje rade s mladima i imaju iskustva u toj oblasti. Uz to, osigurati potrebnu obuku nastavnika i pedagoga.
- Poticati vlasti svih nivoa da primjenjuju različite metode konsultiranja i dijaloških oblika s različitim kategorijama mladih tokom kreiranja i ocjenjivanja javnih politika. Vijeće ministara BiH, uz pomoć ekspertskih kuća, mogu izraditi preporuke i vodič za ovu oblast, kao resurs za niže nivoe vlasti.
- Omogućiti razvoj vršnjačke edukacije kao modela uključenja mladih. Osigurati mehanizme, resurse za rad vršnjačkih edukatora i trenera u školama i lokalnim zajednicama.
- Proces donošenja strategija za mlade na lokalnom nivou treba unaprijediti i više promovirati.

☑ Poruka 17.

Mladi mogu mnogo bolje zastupati svoje interese i više se truditi da se uključe u proces odlučivanja

Ključni problemi i izazovi

- Izuzetno je niska ocjena angažmana mladih u nevladinom sektoru.
- Izuzetno je niska ocjena učešća mladih u aktivnostima nevladinog sektora na lokalnom nivou.
- Mladi nisu spremni na volontiranje niti se ono promovira.
- Premalo je promocije aktivne uloge mladih u društvu.
- Nije rašireno ni promoviranje rada s mladima.
- Nedostaje i nije rašireno umrežavanje omladinskih udruženja.
- Nedostaje vijeće mladih FBiH, te vijeće/savjet mladih BiH.

Moguće mjere i preporuke

- Popularizirati aktivizam mladih i njihovo sudjelovanje u društvu, posebno kroz njima dostupne javne elektronske medije, radijske i TV-emisije, ulagati u štampane omladinske magazine, zatim u određena takmičenja u pojedinim oblastima aktivizma, naprimjer, konkurs za najbolji projekt mladih, projekt vijeća učenika u određenoj oblasti i sl.
- Kreirati javne kampanje o potrebi većeg učešća mladih u aktivnostima od javnog značaja.
- Programski stimulirati i promovirati angažman mladih u nevladinim udruženjima, npr. povlasticama kod odlazaka na koncerte. Dodatno, staviti kriterij bavljenja aktivizmom i omladinskim organiziranjem kao prednost u konkursima za zapošljavanje u javnim institucijama i sl.
- Programski stimulirati i promovirati profiliranje i umrežavanje omladinskih udruženja.
- Programski stimulirati i promovirati razvoj volonterizma i omladinskog angažmana.
- Programski stimulirati i promovirati prihvaćanje principa učešća mladih u društvu u široj javnosti, te veće razumijevanje ove teme kod donosilaca odluka.
- Programski stimulirati i promovirati medijske sadržaje s temom o učešću mladih u društvu i podizanju svijesti o njihovim potrebama.
- Programski stimulirati i promovirati obuku nevladinog sektora o procesima stvaranja politika prema mladima.
- Programski stimulirati i promovirati obuku nevladinog sektora o metodama zagovaranja i lobiranja.
- Programski stimulirati i promovirati aktivnosti udruženja.
- Pružiti više podrške od vlasti svih nivoa projektima neformalnog obrazovanja i vršnjačke obuke.

Mobilnost, informisanje, savjetodavni i rad s mladima

✓ Poruka 18.

Vlade na svim nivoima moraju planirano, svrsishodno i svjesno pružati podršku mladima u cilju uključenja mladih u život zajednice, te osiguravanja mogućnosti mladima da sami kreiraju svoju budućnost

Ključni problemi i izazovi

- Nisu razvijeni programi podrške mladima u njihovoj integraciji i uključenju u društveni život zajednice, kao i potenciranja njihovog dobrovoljnog učešća i saradnje, informiranja, te uključivanja u rad udruženja.
- Nisu razvijene planirane i svrsishodne programske aktivnosti prema mladima, a koje se tiču njihovog vanškolskog obrazovanja.
- Nedostaju aktivnosti i programi koji se tiču razvoja sposobnosti, vještina i znanja, kao i društvenog angažmana mladih.
- Ne postoje planirane i svrsishodne politike prema mladima u vezi s kreativnim, umjetničkim, sportskim i kulturnim aktivnostima s mladima.
- Rad s mladima potpuno je nepoznat kao tema široj javnosti BiH.
- Nisu razvijene aktivnosti i programi koji se odnose na dobrobit mladih, njihovu socijalnu i zdravstvenu zaštitu, te njihovo savjetovanje.
- Nedostaju programi dizajnirani za specifične grupe mladih.
- Slabe su i nerazvijene inicijative i programi koji se tiču međunarodnog rada s mladima, međukulturne saradnje i razmjene.
- Nedostaju programi profesionalne orijentacije. Savjetovanje mladih nije institucionalno organizirano i razvijeno. Većina vladinih programa savjetodavnog rada s mladima provodi se kroz rad škola, zdravstvenih ustanova i centara za socijalni rad.
- Nedostaju prostori za mlade, njihove aktivnosti, te rad s mladima.
- Ne promovira se i ne vrjednuje volonterski rad i angažman u vezi s radom s mladima. Volonterski rad s mladima ne priznaje se kao radno iskustvo pri zapošljavanju u vladinim institucijama, čak ni kad su u pitanju institucije koje se bave pitanjima mladih.
- Ne postoje institucije koje se bave informiranjem mladih, a koje su podržane od institucija vlasti na kantonalnom, entitetskom ili državnom nivou.
- U svojim pravnim aktima organi vlasti nisu definirali niti uredili oblasti rada s mladima, omladinske mobilnosti, informiranja i savjetodavnog rada.
- Nedostaje zakon o mladima u FBiH, zakon o mladima u Brčko-Distriktu BiH kao i zakon o omladinskom radu RS-a.
- Ne poštuju se odredbe Evropske povelje o učešću mladih u životu na lokalnom i regionalnom nivou koje se odnose na rad s mladima, omladinske mobilnosti, informiranje i savjetodavni rad.
- Iako se radom s mladima najviše bave nevladine organizacije, osnovni problem i rizik je nepostojanje standarda u radu s mladima, kao i nepostojanje mehanizama osiguranja

kvalitete rada odnosno certificiranja onih koji tu aktivnost obavljaju.

- Ne postoji višesektorski pristup u vezi s temama koje se odnose na rad s mladima, omladinske mobilnosti, informiranje i savjetodavni rad;
- Mala je prisutnost tema o položaju mladih u medijima, što negativno utječe na njihovu informiranost.
- Politike koje postoje prema mladima ne implementiraju se.
- Nisu formirani omladinski informativni centri RS-a u 6 regionalnih centara.
- Nije otvoreno savjetovalište za mlade za borbu protiv narkomanije.
- Nije kreiran program profesionalne orijentacije u školama.
- Nije formiran Trening-centar za mlade za obuku omladinskih radnika.
- FBiH, kao ni kantoni, nemaju svoje politike prema mladima, niti posebne mjere za oblasti rada s mladima, omladinske mobilnosti, informiranja i savjetodavnog rada.
- Nije provedeno istraživanje o potrebama mladih kao osnove za izradu politike prema mladima u FBiH.
- Nije kreirana jedinstvena baza podataka o institucijama i organizacijama koje se bave problematikom mladih u FBiH.
- Ne postoje značajniji programi za mlade podržani od vlade iz oblasti rada s mladima i informiranja, osim manjih separatih projekata, što vrijedi za sve nivoe vlasti.
- Nedostaje programski pristup kod finansiranja projekata koji izlaze u susret potrebama mladih, što dovodi do nedostatka kontinuiteta u radu na konkretnom problemu.
- Projekti za mlade nisu izdvojeni iz šire stavke budžeta koja je namijenjena finansiranju nevladinih organizacija u cjelini, ili su oblasti rada s mladima, omladinske mobilnosti, informiranja i savjetodavnog rada smještene pod 'grantove za omladinske organizacije' kao dio politike prema mladima.
- Proces konkuriranja i odlučivanja o finansiranju određenih projekata često nije transparentan, te ne postoje jasni kriteriji dodjele sredstava koji bi pratili adekvatan sistem bodovanja.
- Nije dozvoljena mogućnost neformalnim grupama da apliciraju sa svojim projektima, što ih onemogućuje da doprinesu unaprjeđenju i razvoju u oblastima mobilnosti mladih i rada s mladima.
- U skoro svim slučajevima monitoring i evaluacija činaka projekata na vrlo je niskom nivou i svodi se na obavezu dostavljanja računa za utrošeni novac, ne dokazujući njihovo namjensko trošenje.
- Nedovoljna je koordinacija organa vlasti s međunarodnim donatorima prilikom odobravanja projekata.

Moguće mjere i preporuke

- Što prije usvojiti zakon o mladima u FBiH, Brčko-Distriktu BiH, te zakon o omladinskom radu u RS-u, kao i zakon o volonterizmu u FBiH i Brčko-Distriktu BiH.
- Potrebno je izraditi odgovarajući pravni i institucionalni okvir za oblasti rada s mladima, informiranja mladih, te aktivnosti u vezi s omladinskim turizmom, s precizno definiranim mehanizmima i tijelima koja su nadležna za bavljenje ovim područjima, poput formiranja odjela za mlade u okviru izvršne vlasti.

- Omogućiti poštivanje Evropske povelje o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou kroz zakonske akte.
- Programski stimulirati i promovirati rad s mladima, koji je planirana, svrsishodna, i svjesna, podrška mladima, kroz njihovo dobrovoljno učešće
- Uspostaviti standarde u vezi s radom s mladima, kao i mehanizme za osiguranje kvalitete.
- Programski stimulirati jačanje institucionalnih kapaciteta u vezi s temama položaja mladih.
- Programski podržati rad Udruženja službenika za mlade u BiH (USM BiH) u vezi s obukom vladinih službenika.
- Programski stimulirati uspostavljanje programa izučavanja teme rada s mladima na određenim društvenim fakultetima.
- Stvoriti baze podataka pri nadležnim ministarstvima koji bi prikupljali informacije i pratili trendove u vezi s mladima.
- Usvojiti programski pristup finansijske i druge podrške radu s mladima, omladinskom turizmu i savjetovanju, suprotno sadašnjoj praksi malih i neučinkovitih projekata.
- Omogućiti mladima pristup javnim prostorima u kojima će se programski podržavati savjetovanje mladih od kvalificiranog kadra.
- Izvršiti mapiranje svih savjetovališta i servisa koja nude neke usluge savjetovanja za mlade i napraviti bazu podataka.
- Razviti strategije savjetovanja mladih, s utvrđenim potrebama i postojećim resursima.
- Osigurati učešće mladih u odlučivanju o najboljim i/ili prioritetnim aktivnostima.
- Programski stimulirati i promovirati učenje stranih jezika i certificiranje.
- Razvijati posebne informativne politike prema mladima.
- Programski stimulirati otvaranje informativnih centara za mlade s kvalificiranim kadrom.
- Osigurati da javni servisi, radija i televizije, imaju više informacija o mladima i njihovom položaju odnosno aktivnostima prema mladima, te specifično savjetovanja mladih o temama koje su njima od značaja.
- Osigurati sredstva za omladinske medije, medijske projekte mladih (web-portale, časopise, radijske emisije i sl.).
- Osigurati resurse za omladinske medijske projekte kao što su internetske stranice, magazini, TV i radio programi i sl.
- Omogućiti informiranje mladih o programima na međunarodnom planu.

☑ **Poruka 19.**

Stimuliranjem kulturne razmjene i turizma unutar zemlje unaprjeđuje se lokalni ekonomski razvoj, a zajedno s razmjenom na međunarodnom planu, potiče se kvalitetan razvoj mladih

Ključni problemi i izazovi

- Nije razvijen omladinski turizam ni programske aktivnosti oporavka mladih i njihovog boravka u prirodi, iako je takav turizam najisplativiji, imajući u vidu potrebna minimalna ulaganja.

- Općenito nedostaju odmarališta i hosteli za mlade što je bitna pretpostavka za razvoj omladinskog turizma.
- Ne unaprjeđuje se lokalni ekonomski razvoj jer se ne stimulira kulturna razmjene mladih i razvoj kulturnog turizma na unutrašnjem planu.
- Nedostatak politika kulturne razmjene na međunarodnom planu, onemogućava kvalitetan razvoj mladih.
- Nedostaje agencija na nivou Vijeća ministara BiH, ključna institucija za učešće u programu „Mladi u akciji“ Evropske unije, koji se bavi mobilnošću mladih. Kroz ovaj program finansiraju se projekti studijskih posjeta mladih, njihovi multilateralni projekti, volontiranje pojedinaca u nekoj od zemalja i sl..
- Nije provedena Mapa puta za provođenje procesa liberalizacije viznog režima, što izravno onemogućava veću mobilnost mladih na međunarodnom nivou.
- Nedostaje javni i medijski prostor za programe koji promoviraju različite kulture i kulturne modele.

Moguće mjere i preporuke

- Uvesti programe međusobnih posjeta učenika ili razreda pojedinih škola radi promoviranja različitih kultura i naroda koji žive u BiH.
- Programski stimulirati partnerstva između javnog i privatnog, te javnog i nevladinog sektora u vezi s omladinskim turizmom.
- Programski stimulirati i osigurati sredstva za stipendije i studije mladima na prestižnim univerzitetima u inostranstvu, kao i za studijske posjete.
- kreirati “karticu za mlade”, s kojom bi mladi imali popuste u svim javnim ustanovama i određenim firmama (muzeji, pozorišta, prijevoznici, hoteli i sl.), po uzoru na EURO26 i ISIC kartice.
- Omogućiti korištenje studentskih domova i drugih sličnih objekata za stimuliranje i promociju omladinskog turizma.
- Preporučuje se ulaganje u razvoj javnih objekata za omladinski turizam i obuku mladih kao što su hosteli i odmarališta u većim gradovima BiH i turistički atraktivnim destinacijama. BiH ima šanse za lokalni ekonomski razvoj u omladinskom turizmu, pogotovu imajući u vidu da za ovu vrstu turizma nisu potrebna velika finansijska ulaganja, a BiH ima resurse kao što je lijepa priroda i nezaposleni mladi.
- Vijeće ministara BiH treba prihvatiti učešće u programu EU-a “Mladi u akciji”, koji omogućava potpuno korištenje programa, tj. izravno učešće mladih BiH, te onih koji rade s mladima, u svim evropskim akcijama koje ovaj program podržava i koje se odnose na, naprimjer, studijske posjete, Evropski volonterski servis, međunarodne seminare i dr.
- Osnovati državnu agenciju za mlade koja će implementirati program EU-a “Mladi u akciji”.
- Kada je u pitanju mapa puta BiH u vezi s viznim režimom EU, vlasti bi trebale imati u vidu šta to znači mladima.

Kultura, sport, korištenje slobodnog vremena

☑ Poruka 20.

Nedostatak odgovarajućeg pristupa institucija vlasti u oblastima sporta i kulture predstavlja izravno zapostavljanje mladih talenata

Ključni problemi i izazovi

- Uspjesi mladih u vezi s kulturom i sportom događaju se uprkos postojećoj neuređenosti ovih oblasti. Neuređenost u oblastima sporta i kulture predstavlja izravno zapostavljanje mladih talenata.
- Ne postoje strategije ili strateški okviri razvoja i ulaganja u oblasti kulture i sporta. Ne postoji strateško promišljanje ili se u praksi ne realizira, već se sve svodi na *ad hoc* pojedinačne, parcijalne, kulturne i sportske aktivnosti za mlade koje su najčešće kratkog trajanja.
- Ne postoji programski pristup institucija vlasti i ministarstava temama kulture, sporta i slobodnog vremena mladih. Onemogućeno je praćenje učinkovitosti postojećih vladinih mjera.
- Nedostaju i odgovarajući institucionalni kapaciteti za oblast kulture, sporta i slobodnog vremena mladih. Na većini nivoa vlasti ne postoje odgovarajući institucionalni kapaciteti koji bi se bavili mladima, politikom prema mladima, radom s mladima.
- Slaba je koordinacija i saradnja između različitih nivoa vlasti kako na vertikalnom, tako i na horizontalnom planu, na pospješivanju višesektorskog pristupa rješavanju pitanja mladih, što zahtijevaju potrebe i problemi mladih.
- Javni pozivi i finansiranje nevladinih organizacija i udruženja, sportskih društava odvija se bez jasnih kriterija i strateških prioriteta, te uz nedovoljna sredstva.
- Finansiranje aktivnosti nevladinih organizacija, posebno onih koje imaju, u okviru svoga rada, mogućnosti korištenja prostora za slobodno vrijeme mladih još uvijek je ovisno o međunarodnim donatorima, a upitna je kvaliteta rada jer ne postoje standardi u omladinskom radu i neformalnom obrazovanju, uključujući i nedostatak zvanične, certificirane obuke za ovu oblast.
- Finansijski problemi očituju se i u nedovoljnim iznosima budžetskih sredstava izdvojenim za potrebe u oblastima kulture, sporta i slobodnog vremena mladih, te u nedovoljnoj podršci u vidu infrastrukture i osiguranja osnovnih uvjeta za djelovanje omladinskih udruženja.
- Samo u bogatijim općinama omogućava se korištenje objekata i infrastrukture za aktivnosti prema mladima u oblasti sporta, kulture i slobodnog vremena. Vrlo rijetko lokalne vlasti čine subvencioniranje, te integriranje ovih oblasti u formalni obrazovni sistem. Najčešće se čini prepuštanje ovih obaveza školama kroz školske sekcije, takmičenja i dr., ili organiziranje sportskih i kulturnih manifestacija.
- U većini gradova nedostaju resursi i infrastruktura kao što su sportski tereni, oprema, domovi mladih odnosno objekti za slobodno vrijeme mladih, a tamo gdje postoje, primjetna je nedovoljna dostupnost široj populaciji mladih.
- Mladi su nedovoljno informirani o svim programima i servisima u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena, koji postoje za njih.
- Nije razvijen informacijski sistem prikupljanja podataka o mladima u okviru nadležnih vladinih institucija; ne prikupljaju se podaci o mladima niti se prate problemi i potrebe odnosno trendovi.

- Postoji nerazmjerno veliki nedostatak kulturnih sadržaja i općenito sadržaja za mlade u ruralnim sredinama i u manjim mjestima u odnosu na razvijenija područja.
- Tjelesni odgoj ne pruža se na fakultetima.
- Nastavnici za predmet Tjelesni odgoj nemaju stručne kvalifikacije.
- U sportskim klubovima djeluju treneri koji nemaju stručne kvalifikacije.

Moguće mjere i preporuke

- Izgradnja kulturnih navika treba biti jedan od glavnih stubova školskog odgoja i obrazovanja.
- Potrebno je povećati saradnju škola i nevladinih udruženja, te omogućiti korištenje školskih objekata za slobodno vrijeme mladih i njihov aktivizam, posebno u oblasti kulture i sporta.
- Intenzivirati rad školskih sekcija i povećati obim vannastavnih aktivnosti koje bi privlačile mlade.
- Raditi na uključivanju roditelja u planiranje aktivnosti za slobodno vrijeme njihove djece.
- Kreirati strateški okvir razvoja kulture, sporta i slobodnog vremena mladih unutar strategija prema mladima na različitim nivoima vlasti s mjerama koje, uz višesektorski pristup, daju sinergijski veću efikasnost i maksimalno iskorištavanje postojećih resursa.
- Potrebno je osigurati veća finansijska izdvajanja za projekte mladih i njihovih udruženja u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena kroz posebne fondove na svim nivoima vlasti.
- Usvojiti programe djelovanja za mlade u oblastima kulture, sporta i slobodnog vremena.
- Omogućiti podršku posebno nadarenim mladim pojedincima putem stipendija.
- Potrebno je kreirati stalne školske lige za djevojčice i dječake u nekoliko masovnih sportova, na svim nivoima vlasti, kroz koje bi se uključio veliki broj mladih, a ujedno i vršila popularizacija sportova.
- Potrebno je dati veću podršku i bolje uvezati posebna redovna takmičenja mladih na planu kulturnog i umjetničkog stvaralaštva, kao što je: gluma, ples, performansi, likovne izložbe, popularna muzika, grafiti, fotografija, skulptura, strip i sve druge aktivnosti od interesa za mlade.
- Omogućiti mladima besplatan pristup sportskim dvoranama i terenima.
- U univerzitetskim centrima omogućiti posebne centre i klubove za rekreativne sportske aktivnosti studenata, kao i za njihovo slobodno vrijeme i kroz subvencije podržati korištenje drugih resursa i ustanova u kojima bi se studenti bavili sportom. Također, uvesti besplatne ili po jeftinijoj cijeni posjete muzejima, pozorištima, kinima i dr. Ovaj program je moguće realizirati kroz "karticu za mlade", s posebnim sniženjima cijena usluga za mlade i studente.
- Vladine institucije trebale bi podržati promoviranje i informiranje mladih o svim mogućnostima i servisima koji postoje za njih u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena putem medija, info-centara, 'info tački', web-stranica i dr.
- Provesti reorganizaciju ustroja nadležnih kantonálnih ministarstava. Tamo gdje je to finansijski moguće i opravdano, izdvojiti kulturu i sport u zasebno ministarstvo i povećati izdvajanja iz budžeta.
- U svim nadležnim institucijama zaposliti barem jednu osobu zaduženu za pitanja mladih u oblasti kulture i sporta, te rada s mladima.

- Oformiti tijela za podršku mladima kako bi se omogućilo efikasnije koordiniranje omladinskih projekata i aktivnosti, te sredstava izdvojenih za te svrhe u ovim oblastima.
- Omogućiti stvaranje centara za mlade i vraćanje bivših centara za mlade prvobitnoj namjeni.
- Stvoriti informacijski sistem o mladima i omladinskim udruženjima, te redovno prikupljati podatke o aktivnostima mladih, te posrednih i neposrednih korisnika budžetskih sredstava.
- Razviti bolju komunikaciju u odnosu: nadležne institucije – mladi.
- Poseban status učenika i studenata kod pristupa kulturnim i sportskim manifestacijama.
- Organiziranje programa za redovne grupne posjete učenika kulturnim institucijama.
- Promovirati omladinski aktivizam i uključivanje mladih u omladinska udruženja.
- Subvencijama omogućiti mladima korištenje prostora za organiziranje koncertnih, pozorišnih, umjetničkih i sportskih događaja.
- Po uzoru na EU uvesti program „grad kulture“ ili „grad mladih“, u okviru kojeg bi se tokom godine dana intenzivirale kulturne aktivnosti, posebno kulturne aktivnosti mladih jednog grada.
- Uvesti dodatne časove tjelesnog odgoja ne samo u osnovne i srednje škole već i u programe visokoškolskih ustanova svih usmjerenja.

☑ Poruka 21.

Nedostatkom pravne uređenosti podrške institucija vlasti u oblasti rada s mladima, njihovog slobodnog vremena, te kulture i sporta kreira se stereotip o mladima

- Ne postoji konkretan pravni okvir koji bi osigurao mehanizme u vezi s razvojem kulture, sporta i slobodnog vremena mladih, a iz kojeg bi proizišle određene obaveze i ulaganja u ta područja.
- Nedostaje i odgovarajući pravni okvir koji bi stimulirao rad omladinskih udruženja u FBiH i Brčko-Distriktu BiH, čime se ograničavaju i njihove aktivnosti u vezi s kulturom, sportom ili općenito u radu s mladima. Nedostaje zakon o mladima u FBiH, Brčko-Distriktu BiH, te zakon o omladinskom radu u RS-u.
- Vlade nisu usvojile definicije rada s mladima u zakonskim aktima, uključujući pozitivne mjere prevencije maloljetničke delinkvencije, niti aktivnosti u vezi s posebnim grupama mladih.
- Nije definirano pružanje minimuma sadržaja i podrške mladima na lokalnom i regionalnom nivou.
- Zbog pravne neuređenosti podrške mladima od institucija vlasti, mladi se općenito gledaju kao neodgovorni.
- Nedostaje standardizacija sadržaja i minimuma mogućnosti mladih u osnovnim i srednjim školama u vezi sa sportom i kulturom, te slobodnim vremenom mladih.
- Vrlo je loša i nedovoljna komunikacija u odnosu institucija vlasti i mladih odnosno njihovih predstavnika. Mladi nisu uključeni u kreiranje sadržaja u vezi sa sportom ili kulturom.

- Ne postoje, u većini slučajeva, nastojanja lokalnih parlamenata da se omogućе javni prostori za mlade, što se javlja kao problem i kod neformalnog obrazovanja i sudjelovanja mladih, te općenito rada s mladima.
- Ne provodi se Evropska povelja o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou.

Moguće mjere i preporuke

- Što prije usvojiti zakone o mladima u FBiH i Brčko-Distriktu BiH, te zakon o omladinskom radu u RS-u.
- Kroz zakonske akte omogućiti poštivanje Evropske povelje o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou.
- Potrebno je kreirati odgovarajući pravni i institucionalni okvir za područja kulture, sporta i slobodnog vremena mladih, s jasno definiranim mehanizmima i tijelima koja su nadležna za bavljenje ovim područjima, poput formiranja odjela za mlade u okviru izvršne vlasti.
- Potrebno je graditi i renovirati sportske dvorane i terene, te osigurati njihovo maksimalno korištenje za rekreativne sportske aktivnosti mladih, kao i sportska društva i klubove.
- Uskladiti kantonalne i entitetske zakone o sportu sa Zakonom o sportu u BiH.
- Pravnim aktima odrediti osnivanje školskog i studentskog sportskog saveza na nivou BiH.
- Pravno urediti oblast kulture na državnom nivou i na nivou entiteta.
- U pravnom reguliranju oblasti kulture obratiti pažnju na potrebe različitih dobnih grupa, kako primatelja kulture, tako i stvaratelja u oblasti kulture.

Ministarstvo zdravstva Federacije BiH i Svjetska zdravstvena organizacija, *Federalni program prevencije alkoholizma, narkomanije i drugih ovisnosti*. 2002. http://www.narkomanija.ba/fileadmin/zakonodavstvo/BiH_Federalni_program_prevencije_alkoholizma_narkomanije_i_drugih_ovisnosti.pdf

Omladinska informativna agencija, Izvještaj 3. konferencije Lokalne vlasti i mladi u BiH. 2007.

Pavelić, Davorin. *Studija o omladinskom zapošljavanju u BiH*. Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH: Konzorcij italijanskih organizacija: CISP, 2006.

Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007 (PRSP). Sarajevo 2004. http://www.dep.ba/dwnld/Revidirana%20SRS+AP_lokalna_latinica.pdf

Strategija razvoja srednjeg stručnog obrazovanja i obuke za period 2007-2013. Službeni glasnik BiH, br. 65/07.

Svjetska zdravstvena organizacija. *Declaration on Occupational Health For All*. http://www.who.int/occupational_health/en/oeheclaration94e.pdf

Svjetska zdravstvena organizacija, *Okvirna Konvencija o kontroli duvana*. 2003. http://www.who.int/fctc/text_download/en/index.html

Udruženje službenika za mlade u BiH, *Analiza strategija za mlade na lokalnom nivou*. GTZ: 2008.

UNDP, *Izvještaj o humanom razvoju BiH – Socijalna uključenost u BiH*. 2007. <http://hdr.undp.org/en/reports/nationalreports/europethemis/bosniahercegovina/name,3437,en.html>

UNDP, *Mladi u BiH 2003*. 2003. http://www.esiweb.org/pdf/bridges/bosnia/UNDP_Mladi.pdf

UNGASS, *UNGASS Country Progress Report*. Bosnia and Herzegovina 2008. data.unaids.org/pub/Report/2008/bosnia_and_herzegovina_2008_country_progress_report_en.pdf

UNICEF, *Biological and Behavioural Survey Among Injecting Drug Users, Bosnia and Herzegovina*. 2007. http://data.unaids.org/pub/Report/2008/bosnia_and_herzegovina_2008_country_progress_report_en.pdf

UNICEF, *Istraživanje višestrukih pokazatelja u Bosni i Hercegovini*. 2006. http://www.unicef.org/bih/ba/resources_7796.html

UNICEF, *Research on Sexual Behaviour amongst Young People, Discussion Paper*. 2005.

UN OHCHR, OSCE, *Taking Stock of Human Rights in Bosnia and Herzegovina*. 2005. <http://www.oscebih.org/documents/3999-eng.pdf>

Vertikalni pregled sektora za zapošljavanje u BiH. <http://www.europa.ba>

Vijeće Evrope i Evropski parlament, *Akcion program za prevenciju HIV/AIDS i određenih zaraznih bolesti 1996-2000* (96/647/EC). 1996.

Vijeće Evrope, *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda*. Rim, 1950. http://www.coe.ba/web/index.php?option=com_content&task=view&id=45&Itemid=34

Vijeće Evrope, *Evropska povelja o sportu*. 2001. http://www.coe.ba/pdf/EVR_Charter_on_sport.pdf

Vijeće Evrope, *Evropska povelja o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou, revidirana verzija*. 2003. <http://www.coe.ba/pdf/79-bos.pdf>

Vijeće Evrope, *Evropska socijalna povelja*. Strasbourg, 1996. http://www.coe.ba/pdf/NewRevESC_A6%20Bosnian_21.01.03.pdf

Vijeće Evrope, *Preporuka o konzumiranju alkohola od strane mladih* (2001/458/EC). 2005. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/lsa/80729.pdf

Vijeće Evrope, *Preporuka za prevenciju i smanjenje štetnosti po zdravlje ovisnosti o drogama* (2003/488/EC). 2003. <http://www.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:165:0031:0033:EN:PDF>

Vijeće Evrope, *Preporuka za prevenciju pušenja i inicijativa za povećanje kontrole duvana* (2003/54/EC). 2002. <http://www.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:022:0031:0034:EN:PDF>

Vijeće ministara BiH, *Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008 – 2015*. 2008. http://www.mcp.gov.ba/admin_zakoni_hr/data/upimages/Strategija_HRVATSKI_JEZIK.doc

Vlada Federacije BiH, *Politika djelovanja i osnovne strategije vlade FBiH u mandatnom periodu 2007.-2010. godina*. <http://www.fbihvlada.gov.ba>

Vlada Republike Srpske, *Omladinska politika Republike Srpske od 2006. do 2010. godine*. Banja Luka, 2006. <http://www.msd.ba/SNSD/themes/default/documents/Omladinska%20politika%20Vlada%20RS.pdf>

Vlada Republike Srpske, *Programu rada Vlade RS za 2008 godinu*. Banja Luka, 2008.

Vlada Republike Srpske, *Razvojni program RS-a 2007-2010*. Banja Luka, 2007. www.komorars.ba/bbm_azzuro/dokument.php?id=1350

Youth Work Act. 2001. http://www.nyci.ie/youth_work/youth_work_act_2001

World Bank, *Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment*. 2003.